TEE LÕPMA TUSE TEISE OTSA

ARVO VALTON

I-56

ARVO VALTON

TEE LÕPMATUSE TEISE OTSA

ARVO VALTON

TEE LÕPMATUSE TEISE OTSA

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT»
TALLINN 1978

1.

Mitte iga nire ei kasva jõeks, aga kõige veerohkemgi jõgi algab väikesest nirest. Vägev valitseja on sündides väeti laps ja tema tulevaste päevade kohta ei saa kindlat öelda; ennustajad värisevad oma kuulutuste tõeksmineku pärast.

Üks jõgi algab veerikkast paigast ja tema iseloom on paljutõotav, teine niriseb maa kõhetust põuest ega näita, mis temast mere pool saab. Kumb nendest kõrbeliiva kuivab, seda ütleb ehk ainult aimus.

Ometi võime jõe salatoitjaid tundma õppida; reisikott sadulas, läbi ratsutada tema käärud, tundlike sõrmedega hellitada tõtlevaid piisku. Aga inimese allikad kaovad mälestuste pimedikku, nõnda et põlvkondadest jäävad kõlisevad nimed; hea, kui mõnda nendest elustab lugu, mis vilka mõttelennu abil nimele eripära lisab. Kaugel aheneb ja hargneb suguvõsa, kaob selgus ja teadmine sigitajast, suubub usku, et me kõik nagu meie esivanemadki oleme seemne läbi eostatud.

Onani jõe ääres Deligüni mäel Jesügei-nojani telgis lamas vildil sünnitusvaludes naine nimega Höelün. Ta selge nägu oli kiskunud krampi, sellel pärlendasid higipisarad, ja vana naine, kes palju lapsi siia maailma oli aidanud, sundis teda kiirel sosinal:

«Karju, emand, karju!»

Aga Höelün pigistas huuled kokku ja ei karjunud. Ta sünnitas oma esimest last ja oli selles asjas veel vilumatu. Ta jalad olid põlvedest konksus, ta pressis kõhulihastega, et tuleks, kes on teel ega saa seda pooleli jätta. Ja abistaja hoidis teda, et ta paremini hakkama saaks.

Naiseks oli ta sündinud ja see oli tema töö päeval, mis talle antud. Selles oli õnne ja kannatust, peamiselt aga loomulikkust aegade algusest otsani. Et ta sünnitas Jesügei-Bahaturile, ja mitte Jeke-Tšiledüle, see oli kõrvaline asi, tema pidi vilja kandma, kui temasse oli külvatud.

Kord paneb see, keda ta enesest pressis, oma telgist musta vildiga piigi välja, et segamatult surra. See on siis tema isiklik asi, mitte aga praegune sündimine, mida oli nõudnud Jesügei. Ja siis ei tohi Höelün, kui ta peaks veel elama, tema ligi minna, et kurjad vaimud, kes surija läheduses tõuklevad, nõrga naisterahva sisse ei pääseks.

Surra võib igaüks oma loomuse järgi, selleks valmistab inimest ette pikk elu, aga sündimine on ühesugune nii sellele, kes pärast paljusid hukutab, kui ka sellele, kes esimesena kukub.

Ta polnud palunud oma tulekut, veel oli ta ükskõikne ega tahtnud liikuda. Tema ujumise tõuked olid vaibunud, sest looteveed olid Höelüni seest vildile voolanud, korrapärased tuhud tegid naisele loomulikku vaeva ja vaibumise hetkel jõudis ta mõelda nii endale, kes ta tulevast elu hakkab hoidma, kui ka temale, kes saabub maailma vallutama.

Eluväravad avanevad pikkamööda, kuna neist harva läbi käiakse.

Abistaja oli agar, ja siis viskas emakoda välja teda sulgenud korgi ja maailm võis vastu võtta oma vallutaja. Nähtavale ilmus tõmmu peanupp, mis ei erinenud kõigist neist, mida abistajal näha oli tulnud. Ta hoidis jääjat ja aitas tulijat, tal olid oskaja vilunud käed.

Kui pea oli jõudnud avarasse maailma, järgnes kõik kiiresti. Laps oli aitaja kätel, vääritu orjatar nägi esimesena väikest ripatsit sündija jalgade vahel ja sai teada, et khaan on ilmale tulnud, mitte tulevane sünnitaja, kelle naitmisega isandad äri- ja riigiasju ajavad.

Abistaja tõstis poisslapse üles, õhk pääses ootel olnud kopsudesse ja nagu kõikidel meil oli tulnukal maailmale teatada oma kisa. Aga see kisa oli väeti ja kähisev, selle järgi ei saanud ennustada meest, kelle häälekõla paneb värisema soomusmehed ja mulda sonkivad rahvad.

Enne kui abistaja lapse riidesiilu sisse keeras, pani ta tähele, et poisike hoiab paremat kätt kramplikult rusikas. Esimesena tarvitas uue inimese kallal vägivalda naisori, kes ta rusikat muljus, nõnda et peopesa avanes. Selles oli mänguluusuurune tükike hüübinud verd.

Imelik erutus haaras naist. Ta hoidis lapse kätt avali ja näitas seda Höelünile. Höelüni emakoda tõmbus koomale, hõlpsasti väljusid päramised ja suur kergus asus sünnitaja sisse ja väline maailm hakkas teda taas huvitama; äsjasündinu oli selle täitnud. Höelün vaatas vereklompi poja peopesal ja sosistas:

«Veri.»

See oli tema enese seest, võib-olla polnud selles tavatut märki, ometi käis kohkumine läbi noore ema rinnust: mida pidi see tähendama?

Sel hetkel astus telki Jesügei ja vaatas küsivalt oma ilusat tõmmatud naist. Selle jalad olid veel laiali ja vildil paistis

midagi verist ja sültjat, aga mees nägi seda vaid kõrvalpilguga, see oli naiste asi, nagu loodus neid loonud. Jesügei silmad uurisid suitsuava paistel higist pärlendavat nägu ja läikivaid tulukesi selles näos.

«Mees,» sosistas Höelün ja ta hääl ütles, et Jesügei on saanud endale järglase.

Siis heitis nojan kiire pilgu alasti lapsele abistaja kätel ja nägi kohta selle kehal, mis vastse isa südamele rõõmu tegi. Orjatar aga sirutas tema poole lapse avatud peo, mida ta ikka veel näitamiseks hoidis.

Jesügei ei taibanud kohe, mida vaikiv eit talle ütelda tahab, nägi siis vereklompi pisikeses punases peos, ja naeratus iilis üle ta tõmmu näo.

Jesügei astus telgist õue.

Tema hobuse kõrval maas kükitasid tatarlased Temüdžin ja Khori, keda ta sõjakäigul tatarlaste vastu vangi oli võtnud ja koju toonud. Jesügei vaatas vange ja kiire mõte tegi otsuse. Ta astus vangide juurde ja käskis Temüdžinil püsti tõusta. See oli ilus ja tugev mees.

«Ma võtan sinu nime.»

Ja ta ütles oma vendadele Nekünile ja Daritaile:

«Minule on sündinud esimene poeg. Temüdžin olgu ta nimi.»

Nõnda oli sündinud, kes sündima pidi, ja see juhtus sea ja puu sinisel aastal.

2.

See, millises paigas meie peatuma jääme ja kuhu me oma seemne külvame, on teekonna juhus. Kas meeldib meile paiga rohi või on hobused väsinud ja öö saabumas.

Rohtlaane tormakal teel me kohtame mitmeid naisi võõrastest suguharudest, aga mõne nägemisel käib meil kuum hoog rinnast läbi. Kord tõmbab meid ligi jumekas pale ja peidetud pilk, teinekord vastupidi: silmade pilduv tuli; vahel on põhjuseks meie enese pikk üksindus ja pakatav veri. Juhus ei ole ehk taevaste teha, küll aga toimub kõik all taeva ja vaimude mõistev pilk võib meie tegusid saata. Ja maa kannab meid enesel, hoolimata sellest, mida me korda saadame ja milline ajahetk meid valib. Ja inimesed on need, kelle keskel me inimesed oleme, kõigi oma tungidega. Taevas, maa ja inimesed on kolm, kelle hing meid tihedalt piirab, nad on seda väärt, et me neile oma joomaajast piserdame.

Kui mongoolite Ambakhai-khaan oli tatarlastest kinni võe-

tud ja kitanite keisri kätte antud ning Ambakhai oli oma saadiku Balahatši läbi Khabuli pojale Khutulale sõna saatnud, et ta valitseja eest kätte maksaks, kuni ei kulu mitte üksi viie sõrme küüned, vaid saavad otsa kõik kümme sõrme, sel ajal jahtis Jesügei, kes oli surnud Khabul-khaani pojapoeg ja Khutula-khaani vanema venna poeg, kord Onani jõe ääres linde.

Harva rohuga küngaste kohal tiirles jahisaak, Jesügei sõrm oli kiire noole peal ja vägev käsi hoidis vibu poolvinnas. Ta pilk jälgis liuglevat lindu ja jalad suunasid hobust.

Seal märkas terav kõrvalpilk piki jõge tulevat veokit ja lind kadus silmist. Noorel Jesügeil ei olnud kahju saagist, hoopis suurem oli uudishimu teada saada, kes on tulija.

Ta ratsutas veokile vastu. See oli kaetud vanker, mille kõrval sõitis merkidi hõimust Jeke-Tšiledü oma ratsu Khurduni seljas. Kui Jesügei vankri kohale jõudis, ei öelnud kumbki ühtegi sõna. Jesügei ratsutas veoki juurde ja vaatas sisse. See, mida ta nägi, hämmastas teda. Veokis istus imeilus tütarlaps, kelle patsid olid kui võimsa mägikitse sarved, mille abil kits oma tohututel hüpetel kuristikku maandub. Neiu riided ja ehted ütlesid Jesügeile, et ta on selle merkidiga just pulmi pidanud ning on teel mehe koju. Ta oli Jesügei meelest nii ilus, et mehe veri hakkas mässama ja tõstis viha Tšiledü vastu, kes sellise noppinud.

Jesügei pilguheit kestis üheainsa põgusa hetke, ja kuigi tema südamest käis läbi mitu tunnet ja soovi, ratsutas ta edasi. Niipea aga, kui ta oli jõudnud künka varju, lõi ta hobust piitsaga ja kihutas oma telkide juurde. Vanem vend Nekün ja noorem vend Daritai lõikasid noolenoaga nooleotsi teravaks.

«Ruttu, appi mulle!» ütles Jesügei neile.

Ilma pikemalt pärimata hüppasid noormehed sadulasse, rinnus põnevus oodatavast teost. Mis ees seisab, pidi peatselt ilmsiks tulema, asjata sõnu ei kulutatud.

Jesügei ratsutas ees, vennad püsisid kannul. Nad lõikasid piki jõge liikuval veokil tee ära.

Kui Tšiledü nägi kolme meest enese poole ratsutamas, ehmus ta. Vastu hakata polnud võimalik, aga tema Khurduniga ei saanud võistelda ükski ratsu, ta andis hobusele piitsa ja see viis ta jälitajate eest mäeküngaste vahele.

Kolm võõrast ei jäänud temast palju maha. Tšiledü vedas neid enda järel, siis aga sundis hobust näitama head jooksu ja oligi jälitajate eest läinud. Ta kihutas ümber kahe mäe ja jõekääru ning tuli oma veoki juurde tagasi.

Veokis istuv Höelün, kelle ta olkhonohudi hõimust oli kosinud, ütles talle:

«Kas ei ole sa aru saanud nende meeste kavatsusest? Näostki on näha, et nad tahavad su elu. Kui see sul alles, leiduks tütarlapsi igas veokis, igast telkvankrist saaksid naise. Peaasi on elu, sa pead nüüd hakkama oma Höelüniks hüüdma üht teise nimega neidu. Päästa end! Suudle mind ja kihuta minema!»

Ja Höelün võttis oma särgi seljast ja ulatas Tšiledüle. Mees küünitas seda võtma, sadulast maha tulemata. Samal ajal kihutasid künka tagant välja kolm tagaajajat.

Tšiledü piitsutas oma hobuse jooksma ja põgenes jälitajate eest ülesvoolu, piki Onani kallast.

Kolm venda tormasid talle järele, aga ei saanud kätte. Nad ajasid põgenejat seitse mäeküngast taga ja jätsid ta siis sinnapaika, et neil nii häid hobuseid ei olnud kui Khurdun.

Höelüni vanker liikus ühteviisi edasi, vennad ratsutasid veokile vastu.

Jesügei võttis Höelüni hobuse päitsetest kinni ja pööras veoki oma telkide poole. Nekün sõitis ees ja noorem vend Höelüni kõrval.

Üksi olles, kui ajajad olid tema peigmehe küngaste taha kihutanud, oli Höelün nutnud vaikseid pisaraid, sest ta oli harjunud mõttega, et saab eluks ajaks sellele mehele, ja oli vaadanud tema kuju ja liigutusi ja need olid pikast vaatamisest lähedaseks muutunud. Ja et Höelüni enese isa oli neid paari pannud, siis sidus see mees teda lapsepõlve ja sugulastega. Tema maja üles pannes, hobuseid saduldades, tema kaameleid kammides ja majakraami seades, tema märasid lüpstes, airagit keetes ja tema aset tehes oleks ta teadnud, et isa on teda selleks tööks sünnitanud.

Aga nüüd tulid need võõrad mehed, kes tema enesele võtavad, ja tema ei tea, kuidas nad temasse suhtuvad. Samu töid tuleb tal teha mis tahes mehe kojas, kellelegi sünnitab ta poisslapse ja siis saab ta sellele mehele naiseks ja tema asjad saavad õigusega temale. Tema ei vali, aga kui teda on valitud, siis vaatab ta uudishimuga ja harjutab eneses tunnet mehe vastu, kellele ta on saanud, — ja isale võib loota rohkem kui võhivõõra pilgule. Ja kui tema oli ühe külge oma mõtet kinnitanud, olgu küll nende sidemed veel haprad, siis oli tal raske äkilise röövimise pärast meelt muuta.

Aga saatus pildus oma juhuseid ega võinud Höelün teada, on need head või kurjad vaimud, kes selle võõra tema teele

on juhatanud. Kus ootab teda hiilgus ja võim tuhande orjatari üle, kus pagemine ja peiduajad kõrkjates. Sellest siis ka uudishimu, mis temast edasi saab. Et mitte väga halba, seda võis ta oma tuntud ilu pärast aimata.

Aga kui see noor vägilane tema hobuse päitsetest kindla käega kinni asis ja kui teine otse tema külje vastas ratsutas, siis pidi ta häälega hädaldama, et need mehed teaksid, missuguse neiu nad on enesele röövinud.

Ta loopis oma patse kord seljale, kord rinnale, kord ette, kord taha ja itkes nii valjusti, et Onani pind lõi lainetama, nagu on öeldud.

Vennad ei teinud tema itkemisest suuremat välja, sest nõnda pidi see olema.

Ja Jesügei viis Höelüni oma telki ja tegi ta oma naiseks.

See oli, kui Jesügei tõmbas enesele Höelüni.

3.

Meie esivanemaks on kuu, päike, hiiglane või võimas metsloom. Ammu varisenud on teinud tegusid, mis meile tänapäeval võimatud. Nõnda on meie sugu arenenud, et lõpuks oleme välja tulnud meie, kes me millekski ei kõlba. Ja meie lapsed on meist veel halvemad, sest kirjade järgi läheb noorsugu juba neli tuhat aastat hukka. Ja iga põlvkond pääseb lõplikust hukust ainult tänu sellele, et noored jõuavad enne vanaks saada, kui nad päris hullud on. Sellepärast on muinasjutud igavesest noorusest kahjulikud. Nagu ka paljud muud muinasjutud, mis meie igapäevaseid väärtusi kahtluse alla seavad.

Kaugetest esivanematest võime julgesti rääkida. Nende riik oli õiglane ja seal valitses kord, ajalugu õigustab kõike ja on meile eeskujuks.

Temüdžini esiisaks oli Börte-Tšino, kes sündis siia maailma taevaste tahtel. Tema naiseks oli Khoai-Maral. Nemad tulid üle järve ja rändasid oma karjaga Onani jõe lätetel. Nende järglaseks oli Bata-Tšikhan.

Bata-Tšikhani poeg oli Tamatša, selle poeg Khoritšar-Mergen, kes sigitas Ahudžan-Borohuli. Ahudžan-Borohuli poeg oli Sali-Khatšahu, Sali-Khatšahu poeg oli Jeke-Nidun, Jeke-Nidun sigitas Sin-Sotši, see Khartšu.

Khartšu poeg oli Bordžigidai-Mergen ja sellel oli naine Monholdžin. Nende pojast Torokholdžin-Bajanist on teada, et tal oli poisike teenriks ja kaks ratsut Dair ja Boro.

Nimed kõlavad läbi aegade ja Torokholdžini pojad olid Duva-Sokhor ja Dobun-Mergen.

Duva-Sokhoril oli üksainus silm keset laupa ja sellega nägi ta kolme rännumaa taha.

Kord ronis Duva-Sokhor oma noorema venna Dobun-Mergeniga Burkhani mäe otsa ja Duva-Sokhor nägi, et piki Tüngeligi jõge rändab allavoolu salk inimesi. Ja ta ütles:

«Nende rändajate keskel kaetud vankris istub ilus noor naine.»

Ja ta saatis noorema venna järele kuulama, kas pole too naine vallaline, et teda Dobun-Mergenile kosida.

Selle neiu nimi oli Alan ja nõnda oligi, et ta sai Dobun-Mergeni naiseks, sest oli heast soost ja polnud veel kellelegi lubatud.

Need olid Khorilartai-Mergen-nojani inimesed, kes jahimaade riiu pärast Khori-Tumadis omaette hõimuks olid otsustanud eralduda ning rännata Burkhani maile, kus mäe otsas elasid jumalad.

Kui Alan tuli Dobun-Mergeni telki, sünnitas ta talle Bügünötei ja Belgünötei.

Kord küttis Dobun-Mergen Tokhotšahi mäestikus ja kohtas metsas urijankhanit, kes oli tapnud kolmeaastase põdra.

Dobun-Mergen ütles talle:

«Sõber, anna mulle küpsetamise liha!»

«Annan küll,» ütles urijankhan ja jättis talle kogu liha, võttes enesele vaid naha ja rindkere.

Dobun-Mergen pani põdraliha sadulasse ja sõitis minema. Teel kohtas ta vaest meest oma pojaga.

Dobun-Mergen küsis, kes ta on. Mees vastas:

«Minu nimi on Rikas-Mahalih, ometi olen ma sant. Anna mulle liha, ja mina annan sulle selle poisikese.»

Dobun-Mergen andis vanamehele poole lihast ja viis poisikese enesele koduste tööde tarvis.

Varsti suri Dobun-Mergen ära ja Alan jäi leseks. Lesena sünnitas ta kolm poega: Buhu, Bukhatu ja lihtsameelse Bodontšari.

Dobun-Mergenist sündinud vanemad pojad Bügünötei ja Belgünötei rääkisid omavahel salaja:

«Meie ema muudkui sünnitab, kuigi tema läheduses pole ei isa vendi ega onupoegi, ei ühtegi meesterahvast peale Mahalihi. Küllap temalt need lapsed ongi.»

Alan sai salakõnedest kuulda. Kord kevadel keetis ta kollaseks kuivatatud lambaliha, pani oma viis poega enese ette istuma ja ütles:

«Teie, mu kaks poega, Belgünötei ja Bügünötei, arutasite isekeskis, kust tulid need teised pojad, ja mõistsite mind hukka. Eks kuulge siis, kuidas nendega lugu on. Igal öösel, kui päike oli looja läinud ja kuu polnud veel tõusnud, tuli läbi suitsuava minu juurde heledate juustega mees, silitas mu üska ja tema valgus tungis minu sisse. Ja kui kuu oli läinud, päike aga veel üles tulemata, siis puges ta kollase penina telgi ääre alt välja. Sellepärast ütlen ma teile: miks te räägite niisugust loba. Kes mõistab, saab aru, et need pojad on taeva märgiga, nemad pole mitte lihtsurelike moodi. Kui nendest saavad kord khaanide khaanid, siis mõistavad tavalised inimesed minu elu.»

Ja siis ütles Alan oma poegadele:

«Teie kõik viiekesi olete ühest üsast sündinud. Kui te lähete igaüks ise teed, murrab teid iga vastutulija. Kui tegutsete üksmeeles, ei saa te kellelegi saagiks.»

Pärast ema surma jagasid neli vanemat poega omavahel varanduse ära, aga nooremat venda ei tahtnud nad sugulaseks tunnistada, et see oli lihtsa meelega lollike.

«Minul pole siin midagi teha,» ütles Bodontšar ja pani oma sadula kronu selga, kelle nahk oli täis vermeid ja saba peenike. Ta laskis hobusel minna, kuhu see heaks arvab, ja nad liikusid allavoolu mööda Onani jõge.

«Kui suren, siis suren,» ütles Bodontšar, «ja kui jään elama, siis elan.»

Baldžuni saare kohal jäi ta pidama ja ehitas enesele rohust onni. Siin nägi ta sinkjashalli emapistrikku põldpüüsid püüdmas. Ta tegi oma kronu sabajõhvidest püünise ja meelitas jahikulli silmusesse. Siis hakkas ta teda kodustama.

Muud toitu temal ei olnud, kui et ta laskis mäekurusse peletatud loomi või sõi koguni huntidest jäetud jäänuseid. Nii elas ta talve üle, toitis ennast ja oma pistrikku.

Kevadel laskis ta näljase jahikulli läbilendavate partide ja hanede peale. Neid sai nii palju, et ta torkis kõik puuoksad nende sisikondi ja taguosi täis ja mets haises nendest.

Mäe põhjanõlval rändas mööda Tüngeligi jõge mingi suguharu. Bodontšar käis nende juures airagit joomas, kui juhtus pistriku nende poole laskma. Ööd oli ta oma rohuonnis.

Kui need inimesed küsisid Bodontšarilt jahikulli, siis tema ei andnud. Ja nõnda nemad elasid, et ei küsinud, kes on Bodontšar, ega pärinud temagi nende kohta.

Kord tuli vanem vend Buhu Bodontšari otsima. Ta küsis nendelt inimestelt tema järele ja need ütlesid talle, et siin

elab pistrikuga kütt ja et loodetuulega lendab lindude udusulgi kui lund.

Ja Bodontšar ratsutaski parajasti sinna, et airagit juua, ja Buhu tundis ta ära ning kutsus enesega kaasa.

Kui nad jõekallast mööda ülesvoolu ratsutasid, kordas Bodontšar ühtelugu:

«Vend-vennake! Inimesel peab olema pea ja kasukal kaelus.»

Buhu ei mõistnud teda ning ütles:

«Miks korrutad sa ühte ja sama?»

Siis ütles Bodontšar talle:

«Need inimesed seal Tüngeligi jõel on imelikud, pole neil ülemaid ega alamaid, sarvi ega sõrgu. Tühine sugu Võtame nad õige vangi.»

«Hea küll,» vastas vanem vend. «Aga enne peame teiste vendadega nõu.»

Ja nõnda nad tegid ning läksid üheskoos sõjakäigule ja Bodontšar oli kõige ees.

Bodontšar võttis vangi raseda naise ja küsis:

«Kes sa oled?»

«Mina olen džartšihudi hõimust ja mu nimi on Adandkhan,» vastas naine.

Ja need inimesed jäid viie venna vangideks ning teenisid neid kolde ääres ja karja juures.

Rase naine sai Bodontšarile ja sünnitas poja Džadaradai, kellest tuli džadarani hõimu ürgisa. Džadaradail oli poeg Tügühüdei, sellel Büri-Bultširu ja Büri-Bultširul Khara-Khadahan.

Džamukha, kes palju kordi meie ette tuleb, oli Khara-Khadahani poeg.

Adandkhan sünnitas ka Bodontšarile poja, ja et see oli orjatari poeg, anti talle nimeks Baharidai ja temast tuli baharini hõimu ürgisa. Baharidai pojal Tšidukhulil oli palju naisi ja palju poegi ja nendest sai menen-baharini hõim.

Ja kõigist viiest vennast läks laiali mitmeid kuulsaid hõimusid.

Bodontšari vanim naine sünnitas Khabitši-Bahaturi, tema kaasavaraks olev liignaine aga poja Džahohuredai, kellel oli alguses õigus olla suguvõsa tule ja ohverdamise juures. Pärast Bodontšari surma ei lubatud teda enam, sest öeldi, et ta olla sündinud Adankhast, kes käis ühtelugu majas. Ja seepeale algas temast eraldi hõim.

Ja veel mitmed hõimud, kellega Temüdžinil tegemist tuleb, said alguse Bodontšari lastest ja lastelastest.

Temüdžin ise oli tema otsene järglane, ja see oli nõnda: Khabitši-Bahatur sigitas Menen-Tuduni. Menen-Tudunil oli seitse poega, nende seast vanim Khatši-Külüg, Khatši-Külügi poeg oli Khaidu, vanim Khaidu kolmest pojast oli Baišinkhor-Dohšin. Khaidu keskmisest pojast Tšarakhai-Sinkhust sai alguse tähtis taitšihudi hõim. Baišinkhor-Dohšini poeg oli Tumbinai-Setšen. Tumbinai-Setšeni poeg oli aga Khabul-khaan, mongolite valitseja, kellel oli seitse poega, nendest vanuselt teine Jesügei isa Bartan-Bahatur.

Pärast Khabul-khaani sai mongolite valitsejaks tema tahtmist mööda Tšarakhai-Sinkhu pojapoeg Ambakhai, kuigi Khabul-khaanil olid endal pojad.

Jesügeil oli kolm venda, vanemad Mengetü ja Nekün ning noorem Daritai. Höelün aga sünnitas Jesügeile neli poega: Temüdžini, Khasari, Khatšihuni, Temüge ja tütre Temülüni. Nõnda oli Temüdžinil kolm täisvenda ja üks täisõde. Peale selle olid tal poolvennad ja -õed, kes Jesügeile teistest naistest sündinud.

Kui Temüdžin oli üheksa-aastane, oli Khasar seitsmene, Khatšihun viiene, Temüge kolmene ja Temülün oli veel hällis.

Niisugune oli Temüdžini eellugu, kadunud põlved elasid oma tegude ja rännakutega teadvuses ja nende järglased tõusid ja vajusid, kord olid nad takistuseks liikuja teel, teinekord tõukasid tagant.

Sugulust teati põlvede hämarusse ja sellest räägiti tule ääres.

4.

Terve ja loomulik inimene elab elu nõndaviisi ära, et ta teistele ülearust tüli ei tee. Kui välja arvata see igapäevane, mida me inimeste keskel olles neile valmistame. Terve ja loomulik inimene ei nõua teiste tähelepanu, igakord ei himusta ta isegi nende vara. Temast ei saa röövlit ega väepealikut, ta ei hakka kivist kujusid või kirju raiuma, ei ehita toretsevaid maju ega pea suuri plaane. Ta tantsib kohmakalt, jutustab oma lugusid takerduva sõnaga ja ta naljad ei aja naerma. Kui ta on parasjagu laisk, on maailmal temast rõõmu, et ta liiga ei tee ja et temast võib loota terveid ja loomulikke järglasi.

Karda haiglast ja küürakat, ütlevad targad, tema tahab sinust mõnes asjas üle olla.

Suguvõsad harjuvad oma veidrikega ja näevad nendes elu kaunistust. Nõnda nagu me hoiame oma vigaseid lapsi rohkem kui terveid, kes suudavad enese eest seista.

Temüdžin tõsteti enne hobuse selga, kui ta käima õppis, aga nelja-aastasena ei galoppinud ta veel läbi mitme rännumaa ühe hingetõmbega nagu paljud ta eakaaslased. Jässakate tõmmude vendade keskel oli ta pikk ja kõhetu. Aga temas elas vaim, mis käskis kõikidest üle olla, ja enese saamatus kasvatas viha. Ta oli kärsitu ja närviline.

Ta polnud koerte käest pureda saanud rohkem kui teised poisikesed, aga ta hirm nende ees oli metsik. Mõni teine väike mees seisis keset vihaste koerte karja ja peletas neid laiali kuuekäise viibutusega, jagas neile piitsaga hirmu ja armu. Temüdžin ei saanud kartusest täiskasvanueani lahti. Iga poisike pani kaameli põlvili, Temüdžinile oli vastik, kui vihane loom ta peale sülitas.

Ühel tuulisel päeval olid inimesed karjaga väljas, kõik korraga telkide juurest kadunud, ka ema Höelün, kelle kõht oli suureks paisunud, ainult väike Khasar tatsas kaugemal vankrite vahel, Temüdžin ei tahtnud temast välja teha. Ta istus tallatud rajal ja kõigutas ennast ette ja taha. Ühe künka tagant ujus välja ribadeks käristatud pilv. Temüdžin tajus äkki imeliku selgusega, et tema on tema, ta asub väljaspool kõiki teisi ja tema sees on miski, mis saab olla ainult tema sees. See miski soovib vahel midagi, vahel sosistab sõnu ja näeb pilte. Pilv tuiskas üle marulise taeva ja oli täiesti ise, kättesaamatu Temüdžinile. Aga ka Temüdžin oli ise ja pilv ei saanud talle midagi teha. Hobune sai, aga teda tuli sõna kuulama panna. Ta võis Temüdžini kanda, kuhu tahtis, aga Temüdžin võis teda sundida mujale minema, sest tema oli tema ja see oli tore tunne, kui hobune läks sinna, kuhu tema käskis.

Sellega, kes tema sees, tuli Temüdžinil palju tegemist, tema eest tuli vastata ja teda tuli sundusest hoida.

Mitmel korral jäi Temüdžini mõte äkki peatuma ja üks hääl ütles:

«Mina.»

Ükskord, kui isa Jesügei Temüdžini hobuse selga tõstis ja Temüdžin otsustas vaadata, mis on künka taga, märkas ta teel äkki üht kühmu. Hobune kuulas, kui ta valjastest rebis, ja Temüdžin ratsutas selle kühmu juurde. See oli nende kaamel, kes oli tige ja oli mitmel korral Temüdžini peale sülitanud. Nüüd lebas ta küljeli maas, tema suur kõht oli kui mägi ja ta ei liigutanud end. Jalad olid tal siruli, kael vastu maad liibunud, hambad irevil ja keel hammaste vahelt väljas. Polnud veel varasuvine karvaajamise aeg, aga kaamelil oli karv üksikute tortidena lahti.

Kuigi see kaamel oli Temüdžini vastu kuri olnud, ei kartnud poiss teda ja talle tegi viha, et loom ei liigutanud end. Ta sundis hobust kaamelile peale astuma, aga see ei teinud seda, vaid pööras vägisi kõrvale. Temüdžin kummardas kaameli kohale, nõnda et ta sadulast peaaegu kukkunud oleks.

«Tõuse kohe püsti!» käskis Temüdžin kaamelit, aga see ei teinud kuulmagi. Temüdžin oskas juba piitsaga laksu teha, kuigi see tal igakord välja ei tulnud. Ta võttis hoogu ja laksutas kaameli kohal hirmuäratavat piitsa. Kaamel ei kõssanudki. Siis lõi poiss kaamelit. Nahk võppus löögist kergelt. Aga kaamel ei karanud jalgade vabisedes püsti. Temüdžin tundis imelikku ärevust. Ta pööras hobuse ringi ja kihutas kodu poole, nii kiiresti kui julges.

Ta läks isa Jesügei juurde, näitas piitsavarrega künka taha. Ütles lõõtsutades:

«Seal.»

Isa vaatas teda küsiva pilguga.

«Kaamel. Ta ei kuula sõna.»

Jesügei hüppas hobuse selga. Temüdžin togis hobust piitsavarrega, suur ja väike ratsutasid künkaharjale.

Nad seisid kahekesi kaameli kohal ja isa ütles selle sõna: «Ta on surnud.»

Kui ta nägi, et poiss ei saanud sellest aru, ütles ta:

«Ta ei tõuse enam kunagi püsti, ei kõnni ega sülita sinu peale. Teda polegi enam olemas, varsti laguneb ta laiali. Ta on surnud.»

Temüdžin oli enne näinud lõpnud koera ja oli näinud lamba tapmist, aga ta polnud mõelnud, mida see võiks tähendada.

«Miks?» küsis ta nüüd isalt.

Jesügei vaatas kaugete mägede poole ja ütles:

«Kõik surevad ükskord.»

Temüdžin vaatas vastikut kaamelit ja ta mokk läks kõveraks.

«Kas sina ka?» küsis ta isalt.

«Jah, kindlasti,» ütles isa hoolimatult.

Temüdžin vihastas, lõi pea uhkelt selga ja teatas:

«Aga mina ei sure.»

Isa pööras sõna lausumata hobuse laagri poole.

Kuigi Temüdžin oli niiviisi öelnud, jäi ärevus tema südamesse, ta oleks tahtnud, et see tõepoolest nii oleks, nagu ta oli öelnud.

Hiljemgi, täiskasvanud mehena, haaras teda tuline viha, kui ta mõtles, et peab ükskord surema.

5.

Meie teeme plaane oma parema äratundmise järgi, aga elu saadab meie teele juhuseid, mis meid oma võimusesse haaravad, ja me pöörame end nende järgi ja läheme nendega kaasa. Pärast saab sellest kokku meie saatus.

Ja selles on meie elamise õnn ja õnnetus. Nii toidavad salaallikad meie rõõme ja nuttu. Kiviks muutuksime igavuse kätte, kui kõik meie plaanid tõeks saaksid, ühtki tunnet ei mahuks rinda.

Isegi siis, kui me soovime, et meil poleks ühtegi soovi, jääb meile see üks vägevasti asendama kõiki teisi.

Päikese kulg ja teekond künklikus rohtlaanes saadab meile juhuseid, et me saaksime tunda end keset muutumisi.

Kui Temüdžin oli üheksa-aastane, otsustas isa Jesügei talle pruudi kosida. Ta asus koos poisiga teele Höelüni vendade juurde, et olkhonohudi hõimust pojale paarilist leida, kuna ta ilusa ja viljakandva Höelüniga rahul oli.

Teel kohtas ta ungiradi hõimust Dei-Setšenit. See küsis tema käest:

«Kuhu oled sa teel, Jesügei?»

Jesügei vastas:

«Lähen oma pojale tema emapoolsete onude juurest pruuti kosima.»

Dei-Setšen ütles:

«Su poja nägu on kui koit ja tema pilk on kui tuli.»

Ja siis jutustas Dei-Setšen nõnda:

«Jesügei, ma nägin just praegu niisugust und, et minu käelę laskus valge pistrik, kellel oli küünte vahel päike ja kuu. Ma ütlesin selle kohta teistele: päikest ja kuud saab vaid pilguga vaadata, aga see pistrik oli need küüsi haaranud. Mida peaks see tähendama, mõtlesin ma, ja siis nägin ma sind, Jesügei, oma pojaga tulemas. See uni polnud muud, kui et teie vaimud mulle selle saatsid ja tahtsid sellega ennustada.»

Siis vaatas Dei-Setšen elutarga pilguga tõsise Temüdžini peale ja ütles nõnda:

«Meie ungiradi hõim on juba ammusest ajast kuulus oma tütarde ilu poolest ja ei ole meil selles suhtes võistlejaid. Tüli meie teiste suguvõsadega ei nori. Meie kasvatame kauneid piigasid, paneme neid kaetud vankrisse ja toome khaanide ette. Tule minu telki, Jesügei. Mu tütar on veel väike, aga sa pead teda vaatama.»

Jesügei oli meelitatud ja tal ei olnud midagi selle vastu,

kui teine nii hoogsalt oma mõtet teoks tegi. Võib-olla tahtsid vaimud tulevasi asju teada anda.

Nad sõitsid Dei-Setšeni telkide poole. Temüdžinil oli uudishimu südames ja isa juhtis teda, tahtis pojale elu tähtsamad sündmused kergeks teha.

Dei-Setšen ratsutas ees ja oma telgi juures toetas ta Jesügeid aupaklikult küünarnukist ja aitas ta hobuse seljast maha.

Kodused olid külaliste tulles telki varjule läinud ja Dei-Setšen hüüdis:

«Börte, tule välja!»

Telgist tuli kümneaastane tütarlaps, tema häbelik nägu õhetas õhtuse ehana ja sellest vilksatas tuline pilk Jesügei ja iseäranis Temüdžini poole.

Jesügei vaatas teda ja tüdruk meeldis talle.

Dei-Setšen kutsus nad telki, hämaras majas oli naine, Šotan nimi, kes neid tervitas ja nende nõudesse airagit kallas.

Nad ütlesid paar sõna karja, rohumaade ja vihmalootuse kohta, pikka juttu polnud tarvis.

Siis pakuti neile aset ja nad olid ööd.

Hommikul hakkas Jesügei oma pojale Temüdžinile Börtet kosima.

Dei-Setšen ütles talle nõnda:

«Ons selles erilist au, kui ma annan tütre pärast pikka kauplemist, või ons autu, kui ma ta annan esimese sõna peale? Naise saatus ei ole mitte vanemate telgis vanaks saada. Olen nõus. Jäta poiss väimeheks.»

Kui asi oli vastastikku sõnades kinnitamist leidnud, ütles Jesügei Dei-Setšenile mureliku tõsidusega:

«Mu poeg kardab koeri, hoia teda nende eest!»

Tal ei olnud selle pärast häbi, temas rääkis vaid headus ja hool. Ta lootis palju oma süngevõitu loomusega Temüdžinist.

Jesügei kinkis nende sõnade järel Dei-Setšenile oma sissesõidetud hobuse ja jättis Temüdžini koduväiaega teenima.

Koduteel kohtas Jesügei Tšegtšeri stepis tatarlasi, kes pidasid pidu. Jesügeil oli janu ja ta mõtles peole jääda.

Tatarlased aga olid tema ära tundnud ja neile tulid meelde vanad tülid. Ja nad otsustasid ta ära mürgitada ja segasid tema joogi sisse aineid.

Kui Jesügei nende juurest minema sõitis, tundis ta ennast halvasti ja jäi kodus kolme päeva pärast haigeks.

Ta lamas üksinda telgis. Ja siis ta hüüdis:

«Mul on paha olla. Kas on siin läheduses kedagi?»

Talle öeldi, et siin on khonkhotani hõimust vanamehe Tšarakha poeg Münlig. Ta laskis selle enda juurde kutsuda ja ütles:

«Mu poeg Münlig! Mul on väikesed lapsed. Tatarlased mürgitasid mu, kui olin Temüdžini väimeheks andnud ja koduteel. Võta oma hoole alla mu inimesed: lapsed ja nooremad vennad ja lesk ja minia. Too rutem siia minu Temüdžin!»

Pärast neid sõnu Jesügei-Bahatur suri.

Münlig aga oli juba teel Dei-Setšeni juurde, et täita surija palvet.

Kui ta laagrisse jõudis, ütles ta Dei-Setšenile:

«Mu vanema venna Jesügei hing on haige, ta igatseb Temüdžini järele. Tulin teda koju viima.»

Dei-Setšen ütles:

«Kui langu süda on poja pärast muret täis, siis käigu Temüdžin isa vaatamas ja tulgu rutem tagasi.»

Isa Münlig tõi Temüdžini koju. Elu oli aga vahepeal pööranud nõnda, et ta ei saanudki enam tagasi koduväiametisse.

6.

Kõige rohkem koguneb jagamata asju kõige lähemate vendade vahele. Vägevat vimma veavad naabrid. Kaugel seisjad ulatuvad vaid keele peale.

Kes armastab, see vihkab, ilma üheta pole teist ja inimese tunne on poolik. Kes kaugel, selle vastu elab tunne leigena, ei söö ega sure. Lähedus toidab muutumist ja kired löövad alatasa lõkendama, armastus põleb pikalt tuhaks, sõprus läbib rinda kui lõppematu tuulevine, vihkamine kasvab kõlavaks tüliks.

Kevadel sõitsid Ambakhai-khaani mõlemad lesed Orbai ja Sokhatai esivanemate riiki surnuaiale. Ka Höelün sõitis sinna, et lahkunud Jesügeile toitu viia. Halva tee tõttu lagunes tal vanker, ta püüdis seda parandada ega raatsinud maha jätta, et ratsa surnuaiale rutata. Nii sõitis ta edasi peatustega ja vaevaliselt ning jõudis esivanemate juurde siis, kui teised olid ohvritalituse juba ära pidanud ja surnute jaoks liha söönud ning viina joonud.

Höelüni süda sai täis enese ja Jesügei pärast, et teda polnud oodatud, et teda mikski ei peetud. Ta ütles Orbai ja Sokhatai vastu:

«Miks te jätsite mind ilma ohverdamisest ja söömaajast?

Kas mitte sellepärast, et Jesügei-Bahatur on surnud ja te arvate, et tema pojad ei kasvagi kord suureks? Te olete võimelised sööma üksinda teiste silme all. Võib-olla rändate isegi paiga pealt minema, ilma et teisi hoiataksite!»

Khaaninaised Orbai ja Sokhatai vastasid talle nõnda:

«Sa oled seda ära teeninud, et ilma ja kutsumatagi jääd. Et Ambakhai-khaan on surnud, siis võib isegi Höelüni-sugune meid sõimata!»

Ja siit jäi riid nendesse miilama ega olnud lepitust. Nagu sõnast kinni võttes otsustasid taitšihudid minema rännata ja Jesügei pere maha jätta. Tarhutai-Kiriltuh ja Tödöen-Kirte olid nende eesotsas, telgid pandi kokku, kraam tõsteti vankritele, kari aeti teele, ja ränd läks allavoolu mööda Onani kallast.

Tšarakha sõitis neile järele, et keelitada neid tagasi tulema. Tödöen aga ütles talle:

«Siin on allikavesi maa sisse läinud ja kivigi on pragunema löönud. Kuidas sa julged rahvast keelitama tulla!» Ja torkas talle odaga selga. Tšarakha sõitis raskelt haavatuna koju ja jäi oma telki maha.

Temüdžin läks teda vaatama. Vanamees sai vaevaliselt kõnelda. Ta ütles Temüdžinile nõnda:

«See juhtus sellepärast, et läksin rahvale aru pähe panema, kui nad minema rändasid ja kogu sinu isa kogutud ulussi kaasa viisid.»

Temüdžin nuttis viha pärast, kui ta ema juurde ratsutas.

Rahvast mahajäetud Höelün tõstis Jesügei tugi ja läks taitšihudidele järele. Ta ei saanud nendega vägisi kaasa minna, tema uhkus käskis neid siinsetele karjamaadele tagasi pöörata. Vapper naine ratsutas minejate juurde, peatas nad, tõstis väetähise ja ütles neile:

«Vaadake, siin on Jesügei-Bahaturi tug. Teie hulgas on uluss, mida tema on kogunud. Kuidas te tohite maha jätta oma juhti ja tema au!»

Paljud tulid Höelüniga tagasi, enamik rändas edasi ja lesk kuulis sõimu.

Aga tagasitulijad vaatasid nukralt mahajäetud laagriplatsi, mis vihkavatest südametest tumestatud ja minejate jalgadest tallatud; üksikud telgid, mis siin-seal emade ja laste nõrkusest püsti seisid, tegid pildi veel troostitumaks, ja nende süda hakkas kripeldama. Paljud ei pannud oma telgivõrestikku isegi püsti, ei laadinud koormat maha, vaid jäid kõhklevana, lööduna vankri kõrvale konutama.

Ja järgmisel hommikul olid nad taas läinud, olid taitšihudidele järele rutanud, sest nad teadsid seal olevat tugevaid käsivarsi, teravaid nooli ja rõõmsat karja.

Ja nõrgad emad ja veel nõrgemad lapsed jäid kõrvaleheidetuna maha, kui taitšihudi vennad nende juurest lahkusid. Ja elasid nemad nõnda, nagu laulikud on vaestest laulnud.

Höelün oli sündinud targaks naiseks ja hilisemad laulikud ei keelanud temale kiitust. Nad ütlesid nõnda: ta surus oma lesemütsi kõvasti pähe, sidus rüü vööga kõrgele, jooksis mööda Onani jõe kallast üles ja alla, korjas metsiku õunapuu ja toominga vilju ning toitis oma pisikesi lapsi.

Ja veel laulsid nad nõnda: vaimudest õnnistatud ema hooldas oma õilsat verd lapsi, läks niinekoorest torbikuga rohtlaande ja kaevas neile keetmiseks suduni ja tšitšigini juuri. Sibula ja toomingaga toidetud lapsed kasvasid khaanideks. Õndsa ema taimejuurtest toidetud lapsed kasvasid õiglasteks ja tarkadeks.

Puhas liha ja märapiim oli mongoli toit, aga tema suured khaanid sõid lapsepõlves juurikaid. Palja küüslauguga üleskasvatatud ilusa Höelüni poegadest said kuulsad isandad, vaprad ja mehised.

Ja veel lauldi nõnda: ja pojad andsid üksteisele tõotuse oma ema toita. Nad istusid Onani järsul kaldal ja õngitsesid üksmeeles kala. Punusid noodavõrku ja püüdsid mitut sorti peenkala. Ja nõnda toitsid pojad austusega ema.

Selline oli nende elu, kui nad olid kõikidest maha jäetud ja vihatud. Ja raskus sigitas mehisust ja kättemaks ja suured teod hõõgusid tuha all, et elama jääda ja jõudu koguda.

7.

Inimesed räägivad palju vabadusest, aga nad tahavad alandlikud olla. Alanduse mõnu saab sõnadeks ja haleduseks. Tugevat kuulatakse, ja kui teda ei ole, siis oodatakse, et ta tuleks ja alistaks.

Suur on võimuhoidmise vaev. Austatakse seda, kes on valimatu ja hoolimatu. Hirmu sisendab, kes ka väikese eksimuse veriselt kätte maksab. Ägedusehoos külvab ta enda meelest õiglust.

See, keda vihkavad lähedased, tahab suure maailma armastust tunda. Hüübinud veretükk Temüdžini peos oli omastel talle ette visata mitmel elujuhtumil kui saatuse süüdistus, aga talle endale oli see õigustuseks, et ta pidi tegema, mida tegi.

Ajapikku imbus temasse usk ja tahe ühendada seda, mis laguneb. Aga palju vigu teeb inimene, enne kui ta oma tööga toime tuleb. Igaüks ei jõuagi kuhugi, aga kui mõni on jõudnud, siis kaalutakse tema kunagisi tegusid ja nähakse põhjusi.

Ühel päeval istusid vennad Temüdžin, Khasar, Begter ja Belgütei Onani kaldal. Õnge otsa hakkas läikiv sokhosunikala. Begter ja Belgütei, kes teisest emast, võtsid selle Temüdžini ja Khasari käest jõuga ära.

Need läksid oma emale kaebama. Kui Höelün oli kaebuse ära kuulanud, kurvastas ta ja ütles:

«Mis pean ma teiega tegema, et te jätaksite oma kiskumise. Miks peavad vennad omavahel nõnda elama? Meil pole sõpru peale enese varju, meil pole piitsa peale saba. Me peame mõtlema, kuidas taitšihudi vendadele solvamist kätte maksta, teie aga ei saa omavahel läbi!»

Poistele ema jutt ei meeldinud.

«Alles nad võtsid meie käest ära lõokese, mille me oma vibuga olime alla lasknud. Kuidas me peame nendega läbi saama?» ütlesid nemad.

Poisid lõid telgiukse plaksudes kinni, võtsid oma vibud ja hiilisid mäekünkale, kus Begter üheksat noort ruuna karjatas.

Begter seisis ja vaatas mõttes kaugele. Temüdžin näitas Khasarile käega, see liikus ringiga Begteri ette. Temüdžin aga hiilis talle teiselt poolt selja taha. Poisid liikusid nii vaikselt, et Begter Khasarit enne tähele ei pannud, kui see seisis tema ees, nool vibu peal vinnas. Siis vaatas ta selja taha ja nägi seal samas asendis Temüdžini. Venna silmades põles verine viha.

Begteri sisemus nõksatas, ta vaatas rahuga surma Temüdžini nooleotsal. Tal oli kahju enesest ja Belgüteist, oma telgist, tulevaste tegude võimalusest ja sinistest mõtetest. Ta ütles: «Kas te mõtlete, kelle abiga te taitšihudi vendadele kätte maksate? Miks te vaatate minu otsa, nagu oleksin ma karv teie silmas või pind igemes. Vähe on teil sõpru ja pooldajaid, ärge hävitage mu sugu, ärge tapke Belgüteid!»

Ja Begter kükitas alandlikult maha, et oodata, mida teised võtavad teha.

Aga sõnad ei suutnud verejanu kustutada. Temüdžin ees, Khasar järel, lasksid poisid nooled Begteri peale. Üks tungis talle selga, teine rindu. Begter kukkus küljeli.

Vennad pöörasid ringi ja läksid tagasi vaatamata minema.

Kui nad telgi juurde tulid, märkas ema Höelün nende olekust kohe, et nad on veretöö korda saatnud, ja ütles:

«Mõrtsukad olete!»

Ta vaatas vihkavate silmadega oma esmasündinud poja poole ja ütles:

«Ega see asjata mu üsast nii raevukalt välja kippunud, vereklomp rusikasse pigistatud.»

Ja Höelün vaatas üksiku mäekünka poole, kus asi toimunud, ning sajatas:

«Te olete ta tapnud kui metspenid, kes närivad seestpoolt läbi oma kandja kõhu. Te olete kui khablanid, kes tormavad isegi kaljude kallale; kui mangused, kes neelavad oma ohvreid elusalt; kui kullid, kes viskuvad iseenese varju peale; kui isakaamelid, kes närivad aastase poja kederluid; kui metsikud linnud, kes söövad oma poegi. Kuidas te mõtlete kätte maksta taitšihudidele, kui te omavahel läbi ei saa!»

Kaua veel harutas ema Höelün lahti vanaaegseid sõnu ja laotas neid poiste ette. Need seisid vaikselt ja kuulasid.

Nõnda oli Temüdžin oma esimese tapatöö korda saatnud oma venna Begteri kallal.

8.

Oma sündinud vendi inimene ei vali ja ei saa sobimatut parandada. Valitud vend võib paremini kõlvata.

Kaks saavad läbi, kui nad päev päeva kõrval selle eest hea seisavad. Vahel ei näe nad aga selleks tarvidust, et iga hinna eest rahu säilitada.

Inimesed muutuvad; mis ühel hetkel kokku käib, ei pruugi järgmisel käia. Hästi on kokku juhtunud need, kes ühtemoodi muutuvad.

Temüdžin oli koos Khasariga tapnud venna, kes teisest emast Jesügeile sündinud, nad olid sel hetkel ja ka hiljem tundnud halastamatut õiglust ega osanud kahetseda. Temüdžin oli palju kordi surma üle mõtisklenud. Talle tuli viha südamesse, kui ta mõtles, et ükskord saabub aeg, kus ta enam ei hinga. Külmavärinad raputasid teda, kui ta kujutas end surnukehaks.

Ent Begteri keha juures seistes ei mõelnud ta ennast temaks. Kui süütunne tahtis temas võimust võtta, siis oskas ta selle mitme õigustamise-mõttega peletada.

Ometi oli see ta elus aeg, kus ta igatses igavest sõprust ja kindlat vendlust. Aeg, kus poisikesed vannuvad vere nimel ja himustavad ühiseid suuri tegusid.

Temüdžin oli üksteistkümmend aastat vana, kui ta mängis kord talvel jäätanud Onani kaldal Džamukhaga, kes talle sugulane, Bodontšari orjatarist liignaise järglane.

Nad olid ühevanused ja täiendasid teineteist. Džamukha teadis oma päritolu, seda tasakaalustasid tema vaimu omadused. Sünge Temüdžini kõrval oli ta kiire nagu tulesäde, mõistus lahti, pilk kõike haaramas. Ta oskas ütelda sõnu, mille peale temaealised ei tulnud. Ta tabas nähtavaid asju lennult ja täiskasvanudki pidasid temast lugu. Aga samas oli ta püsimatu, tüdis kiiresti mängust, mille teadis käes olevat, mille ta kiiresti ära õppis ja teistest üle oli.

Kui neid kahte poissi kõrvu vaadati, siis leiti just Džamukhas khaanilikke jooni, õilsat meelt ja väärikat käitumist. Ta meeldis vanadele ja omaealistele. Temüdžinil olid alatasa peas mingid oma mõtted, temast ei saadud aru, ja selle asemel, et temast lugu pidada, pigem kardeti teda.

Erinevus ei takistanud poisse sõpradeks saamast.

Keset luumängu jõejääl tuli Džamukhale äkki iseäralik liigutushoog peale. Ta võttis Temüdžini käsivarrest kinni ja ütles:

«Ma tahan sulle kinkida selle metsiku kitse lüliluust mängukivi.»

Ta ulatas õrn-ilusa kivi Temüdžinile. See vaatas hetke kivi ja võttis siis omadest vasega täidetud raske lülikivi ja ulatas Džamukhale.

«Mina kingin selle sulle,» ütles ta.

Ja poisid vandusid koos:

«Me tahame elu lõpuni vendadeks jääda, nimetagem endid nüüdsest peale andadeks ja tulgem teisele appi igas hädas.»

Nõnda oli kummalgi poisil nüüd anda, mis vannutud sõnaga ja vahetatud asjadega kinnitatud.

Ja kevadel sai see asi teist korda kinnitust.

Poisid lasksid lastevibuga kaugust ja märki. Ja harjutamise kestel nad peatusid ja vaatasid teineteise otsa ja ütlesid mitu korda:

«Meie oleme andad. Me jääme elu lõpuni teineteisele ustavaks.»

Ja sõpruse kinnituseks ulatas Džamukha Temüdžinile vilistava noole, mis oli tehtud kahest kaheaastase härja kokkukleebitud sarvest, kuhu augud sisse puuritud. Ja Temüdžin andis vastumärgi: mänguvibu noole, millel kadakane ots.

Nõnda olid nad kaks korda teineteisele armastust ja truudust vandunud, mis tähendas, et neil on nüüd üks hing, et

nad kunagi ei tohi teist maha jätta ja peavad hädas appi ruttama.

Seda tehti edasise elu tarvis.

Džamukha lendas kõrget kaart õilsatest puhangutest. Temüdžin võttis vannutud sõna püha sünge tõsidusega. Tema mõtles rohkem võtmise kui andmise peale, ja see tuli sellest, et ta teadis enesel suurt ülesannet ees seisvat.

Nõnda oli ta saanud valitud venna. Tulevane elu tahtis ennast selle kaudu näidata.

9.

Tihti saadavad taevased meile märke, mis selgesti loetavad, kui me liiderlikud mõtteväänajad ei ole. Aga võimsatelt, kelle liikumisel ei ole piire, tuleb käske, mis meile üle jõu. Nõrkus võib meeldida neile, kes seda ei tunne, aga nad võivad meid karistuseks ka hävitada.

Kas järgmine samm on hea või kuri, saab millalgi nähtavaks. Esimene tulemus ja tundmus ei tarvitse ainuke olla, aga ka liiga kauged asjad ei tule tõestuseks. Nõnda kui me käime oma elu samm sammu järel, tegu teo järel, ei tea me ometi hiilguses olles, et kõik meie sammud ja teod selle poole viisid. Tegude rida pole kett, laostunu on eluaeg tarku tehinguid teinud ja kerjakott ei mõõda tema ammuseid toimetusi.

Kes oskab öelda, kas Temüdžini tulevasele suurusele enam sõbrad või vaenlased kaasa aitasid? Kui sõbrad ja teenijad talle välist andsid, siis kasvatasid vaenlased sisemist. Ärgem kuulutagem, et üks asi on teisest tähtsam, kui mõlemad on vajalikud.

Tundsid taitšihudid, mis Temüdžinist saada võib, et ta on esimene poeg ja ei jäta tasumata. Nad tahtsid teda kahjutuks teha ning Tarhutai-Kiriltuh tuli oma kaitsesalgaga teda otsima. Ta teadis, et on aeg, kus ta kerge saagi võib saada.

Karja valvanud Belgütei kihutas ühel hommikul laagrisse ja ütles:

«Relvastatud mehi tuleb otsejoones peale.»

Emad ja lapsed hüppasid hobustele ja kihutasid metsa, mis mäeküngastel laagri lähedal Tergene jalamil.

Belgütei ratsutas kõige ees ja kutsus teisi appi, et ehitada mahalangenud puutüvedest varjupaika. Sel ajal istus Khasar puuladvas ja laskis nool noole järel lähenevate taitšihudide pihta. Need peatasid oma tulekuhoo ning hakkasid umb-

ropsu vastu laskma, nägemata seda, kes nooli külvab, ja teadmata selles vaid poisikest.

Selle ajaga tegid teised puurisust kantsi. Tegid emad ja pojad, Höelün ronis kolme väikesega mööda mäekülge üles, kus teadis liivakivis suurt pragu. Ta peitis Khatšihuni, Temüge ja Temülüni koopasse.

Kui Tarhutai-Kiriltuhi salk nägi, et nooled vaid ühest kohast tulevad, hargnesid nad laiali ja liikusid nooli lastes edasi. Nende ette kerkis puutüvedest vall, mille pragudest nende poole uusi nooli sadas.

Sõdalased peitsid end kasvavate tüvede varju. Tarhutai-Kiriltuh pani peopesad toruks ja hüüdis:

«Andke meile pandiks oma vanem vend Temüdžin, muud pole meile tarvis.»

Kantsis tekkis vaikus ja mõne silmapilgu pärast kihutas üks poiss ägeda hobuse seljas mööda mäekülge otse üles.

«See on Temüdžin,» ütles Tarhutai ja sõdalased jätsid kantsi sinnapaika ning rühkisid mäest üles. Hobuste jalad libisesid.

Elu pärast osav Temüdžin tundis salaradu ja jõudis jälitajatest kaugele ette Tergene tippu, kus kasvas läbipääsmatu tihnik.

Taitšihudid nägid, et nad ei saa oma hobustega tihnikusse pugeda. Nad piirasid metsatuka igast küljest sisse ja jäid ootama.

Tarhutai ergutas mehi ja lõikas oma sadula alt liha. Sõjamehed külitasid hobuste kõrval ja kuulatasid metsa krõbinaid. Nõnda möödus kolm päeva ja ootajate meelele oli see puhkuseks.

Poisike Temüdžin kükitas varjulises lohus tipu lähedal kalju all, ta oli igast küljest nähtamatu. Ta süda peksis ja ta kuulas, kas tigedad sugulased ei lähene. Aga kõik oli vakka ja värisemine vaibus tuimaks ootuseks, kartus kahanes vähehaaval ükskõiksuseks.

Tema hobune oli vähenõudlik, ometi muutus temagi päevade möödudes rahutuks.

Temüdžin ise oli söömata ja joomata kolm päeva, ta ei julgenud end liigutada, et ei praksuks reetmisvalmis oks. Ka ei teadnud ta mäeküljes allikat olevat ja küttimisele ei tohtinud mõeldagi, kui ise oled kütitav.

Kas mõtles tema nende kolme päeva sees tapetud Begterile või kartis vaid enese surma, seda teadsid mägede igavad vaimud. Ägedus oli teda tegudele tõuganud, kahetsusest ei olnud kasu, südamevalutajad on nõrgad. Nüüd tuli tal oma

elu päästa, selle peale pidi tema ise mõtlema, ta polnud õppinud lootma ega tänulik olema. Surm oli niisama lihtne kui elu, keeruliselt ei suutnud ega tahtnudki Temüdžin mõelda. Asjad paistsid selgesti kätte, igaüks pidi enese eest väljas olema. Aga janu ja nälg tegid Temüdžini nõrgaks. Tulevasi samme, mis saatuseks saavad, ei teadnud ta õigeks või pööraseks pidada, neljandal päeval otsustas ta peidukohast välja tulla, kuigi aimas piirajaid ja oli kuulnud kõnekõminat.

Oli õhtune aeg, veel üht rasket ööd ei tahtnud ta enam üksinda vaimudega olla, sest ta oli alles poisikene. Ta võttis hobuse päitsetest kinni ja asus teele, püüdes seda siiski võimalikult tasa teha.

Said nad paar sammu astutud, kui äkki vajus sadul hobuse seljas küljele. Temüdžin seisatas, uuris sadularihmu ja rinnapealse kinnitust. Kõik rihmad olid pingul, ja ometi oli sadul iseenesest, ilma põhjuseta külje peale libisenud.

Ei mõelnud siin Temüdžin pikalt, ainult taevane märk sai see olla, mis vahendajad vaimud saatnud. Ei kästa tal end vaenlaste kätte anda, vaid pannakse tema südamesse kindlust. Temüdžin pööras hobuse ringi ja läks tagasi oma varjulisse paika.

Ja veel kolm päeva oli ta meel kindel ja ta kükitas varitsetava loomana paigal. Ja tal oli aega mõtelda selle maailma asjade üle. Taeval, kust hirmsat välku ja elustavat vihma sajab, maal, mis kasvatab rohtu ja võtab enesesse surnuid, inimestel, kes näevad kõike, mis on, ja kihutavad taeva ja maa vahel mööda lõppematuid välju, neil kolmel on omad vaimud, mis õhuruumis kokku saavad. Vaimudel on jõudu, mida inimestel ei ole, ja ometi ei kartnud Temüdžin neid, ta pidas end nende vääriliseks. See tunne oli loomulik, ta ei arvanud end suureliseks. Ta ei palunud vaimudelt kaitset; kui nendel mingisuguseid vahekordi oli, siis pidid nad ise pakkuma. Ja kui nad Temüdžinile märke saatsid, siis oli see lihtsalt nendevaheline asi, kus mõlemad pooled teineteisesse lugupidamisega suhtusid.

Millest toitusid vaimud, võib-olla inimeste kadedusest ja joobunud armusosinast, võib-olla verest ja laulmise süljest, võib-olla lillede mahlast ja tuulte lõhnast, aga seitsmendal redus olemise päeval tuli Temüdžinile taas niisugune nõrkus peale, et ta oleks lasknud end kausikese airagi või killu liha eest oheliku otsa panna. Ta võttis hobuse ja tahtis, täis ükskõiksust nii ajutiste asjade vastu nagu peks või mõnitus, piirajate ette astuda.

Aga sai ta mõned sammud astutud, kui nägi oma peiduurus suurt puhtast helkivast ränist valget kivi, mis inimeste rännutelgi suurune. Seda kivi ei olnud seal enne ja mingit kukkumise mühinat või veeretamise raginat ei olnud Temüdžin kuulnud, aga nüüd oli ta seal ning sulges ainsa väljapääsu lohust nii tihedalt, et sellest ei pääsenud mööda.

Taevas ei rääkinud temaga enam märkide abil, vaid sundis. Ja Temüdžini näljane silm ning janune meel ei näinud mitte nägemusi ja nõrkev jalg ei vahetanud radu, ta pidi kuulama, mis talle räägiti, mõistlik oli teha, mis nõu talle anti.

Ja Temüdžin pööras tagasi oma peidukohta ja veetis seal veel üheksa ööd ja üheksa päeva ilma söögita ja joogita.

Selle temale pakutud aja kestel nägi ta maailma isesugusena. Piiratud oli tema eluruum, aga taevani oli rohkem maad, kui ta ratsutada suutnuks. Näljatundel ei olnud tähtsust, see oli nii tühine selle kõrval, mida pidid tundma valged kivid, mis ammu seisnud. Mõnel hetkel oli Temüdžin vaid lehis teiste puude keskel, kivimügerik mäeküljel, metsik rohupõõsas, valge pilvevine. Ta tardus osaks ja see oli iselaadi suuruse tunne tema sees, et ta sel hetkel muud ei tahtnud.

Teisel silmapilgul tundis ta liikumise soovi, ruum pidi teda täis saama, aga kivi seisis koopa ees ja tigedad taitšihudid valvasid mäge.

Siis muutus kõik silmade ees halliks ja Temüdžinile polnud tema noores eas midagi tarvis. Kõik ümbritsev ja kauge oli kaotanud harjunud tähenduse.

Niisama ükskõikne oli noruspäine hobune tema kõrval. Ratsud, kes midagi väärt, ei tee iial häält. Millised olid tema mõtted, jääb teadmata.

Kuueteistkümnendal redus olemise päeval oli Temüdžini hinges niisugune selgus, et ta ütles enesele:

«Taevastel vaimudel võivad minuga olla omad kavatsused, aga mis minuga juhtub, seda määran ma ise. Ükski alandus ei ole enam kui surm ja mina olen igavesti tahtnud elada. Mille eest olen ma redus? Kõige rohkem, mis võib juhtuda, on lõpp, aga ma ei tunne, et nii läheb. Siin aga kõngen ma nõrkusse ilma ühegi auta. Jäägu kivid ja taevased vaimud oma mõtete juurde, mina lähen välja.»

Kivi seisis väljapääsu ees, aga Temüdžin võttis vöölt oma nooleteritamise noa ja lõikas sellega maha puud, mis kivi kõrval. Küllap see kivi oli mäetipust alla sadanud, kui Temüdžin oli väsimuse hetkel kurt. Kõike võis Temüdžin seletada, kui ta lõikas puutüve väikese vaheda pussiga.

Pea oli töö tehtud ja Temüdžin juhtis komistava hobuse metsalagendikule.

Ja siinsamas oli ka taitšihudi valvepost, mis Temüdžini ilmudes kohe huilgama pani, nõnda et teisedki kokku tulid.

Temüdžin liikus enesest hõivatuna edasi. Ta oli kõigest üle saanud. Sugulased ümbritsesid teda ega võtnud veel kinni, sest see poiss oli neile nii imelik.

Kui Tarhutai-Kiriltuh imestusest toibus, käskis ta Temüdžini puhanud hobuse selga tõsta ja rihmadega kõvasti sadula külge siduda. Poiss laskis sel rahulikult sündida. Ta ei küsinud juua ega öelnud muud sõna.

Pikk varitsusaeg oli mehed tigedaks teinud, aga rahuldav lõpp rõõmustas neid. Tarhutai tõstis poisi suule oma airaginõu. Temüdžin jõi üheainsa sõõmu, rohkemat polekski tohtinud pärast nälgimise päevi.

Nõnda algas Temüdžini vangipõlv, mille ta enesele oli valinud.

10.

Vaenlased kasvatavad meis viha ja teevad eneste vastu tugevaks. Mida enam nad meid mõnitavad, seda paremini nad teevad oma tööd. Nende plaaniks on murda vaimu, mis murtud keha sees, aga mitte igaühe puhul ei lähe see korda. Ja kui töö pooleli jääb, siis tõuseb sirguv vaim hirmsasti vastu.

Kui elu kedagi tugevaks tahab teha või suureks asjaks valmistada, saadab ta talle noores eas katsumusi. Kes nendest katsumustest välja tuleb, selle aine on ehtne ja temaga võib edasi katsetada. Ja nõnda valitakse paremaid paremate seast.

Kes noorena pole karastatud, see murtakse hiljem, kui ta ka hiilgavalt alustab ja palju ette võtab. Sest jõu vastu kerkib jõud, kavatsuse vastu kavatsus, keegi ei kasva mitu pead pikemaks, ilma et teised ülearust maha raiuda ei himustaks.

Temüdžin toodi taitšihudide laagrisse, hõimlased, kaugemad ja lähemad, tulid talle vastu ja vaatasid, et ta on süüdi. Tarhutai-Kiriltuh jättis ta endale ahelaorjaks, hõimuseaduste järgi oli ta selle ära teeninud. Iga noorem sugulane võis teda ilma põhjuseta lüüa.

Igal öösel pidi Temüdžin ise telgis magama. Ta oli kui ketikoer, keda oheliku otsas talutati ja kus tahes köide seoti.

Tema elu oli kõige selle aja sees üksluine ja tahtis teda tuimaks teha, aga mõte temas ei uinunud, kui ta ka ise väsimuse

kätte nõrkes. Alandus kasvatas temas ülemäärast ülendusehimu, meeled märkasid elu ja lootus varitses õiget hetke.

Palju päevi ja täiskuid ja aastaaegu läks mööda, ajal ei olnud sündmuste tähendust. Aga küllap tuli seegi aeg Temüdžinile kasuks tema tulevase asja tarvis.

Kord esimese suvekuu kuueteistkümnendal päeval pühitsesid taitšihudid Onani järsul kaldal täiskuud. Temüdžini tõi peole üks nõrga jõuga poiss, kelle telgis ta parajasti oli. Temüdžini kaelas oli pakk, mis teda algul oli veristanud ja lõpuks kaelanaha tugevaks parkinud, ja ta pidi vabade inimeste pidu pealt vaatama. Ka see oli orjale ette nähtud, et ta oma kohta teaks.

Et kuu tuli ära oodata, siis mindi laiali alles pärast päikese loojangut. Temüdžin aga istus paigal kui kivi. Teda valvav poiss lõi teda areldi rihmaotsaga, aga Temüdžin püsis kui tardunu.

Oli hämar, päike oli endast maha jätnud kuma, kuu ei saanud oma valgust pimedusse valada ja kaks kahvatut valgust segunesid sumedalt. Temüdžin istus edasi, kui enam kedagi näha ei olnud peale poisi, kes temaga kimbus.

Äkki kargas ta püsti ja lõi oma raske kaelapuuga poisile vastu pead. See ehmatas, laskis oheliku lahti ja Temüdžin pani jooksu. Kui poiss toibus, tormas ta röökides laagri poole ja ajas kõik jalule.

Temüdžin jooksis tammesaluni Onani käärus ja heitis mulluste lehtede hunnikusse, kraapides neid endale peale. Kõrv kuulatas laagri pool tõusvat suminat.

Ohutunne tuli Temüdžini südamesse, ta nägi oma silmade ees pilti, kuidas tagaajajad ta lehehunnikust leiavad ja puuroigastega peksavad. Temüdžin ronis välja ja laskus kaldast alla. Läks külma, kiire vooluga vette, otsis vaiksema koha ja heitis pikali, nõnda et üksi nägu hingamise tarvis välja jäi.

Tagaajajad võtsid esimesena käsile sellesama tammiku, kus Temüdžin äsja oli lamanud. Täiskuu oli võimu kätte saanud ja valgustas iga oksaraagu teravalt. Oli valge kui päeval.

Tarhutai juhtis orja tagaajamist ja jagas igale mehele lõigu kätte, mille see hoolega läbi pidi otsima.

Kaldalõik jõekäärus, kus lamas Temüdžin, sai Sorkhan-Širale. Õige pea märkas ta noormeest vees, imestas endamisi ja ütles talle:

«Sellepärast su vennad sind ei salligi, et sa nii kaval oled, et su silmad põlevad ja nägu tulest õhetab. Ära karda, jää vette, mina sind välja ei anna.»

Ja Sorkhan-Šira ratsutas edasi. Otsijad tulid kokku, kui keegi polnud midagi leidnud, ja Sorkhan-Šira ütles:

«Otsime tagasiteel veel kord igaüks oma lõigu hoolega läbi.»

Kui ta uuesti Temüdžinist mööda ratsutas, ütles ta talle:

«Jää paigale. Su vennad ihuvad su peale hammast, aga sina ära karda.»

Ja jälle said otsijad tammiku teises servas kokku ning pidasid nõu, kus ja kuidas põgenikku otsida. Sorkhan-Šira ütles neile:

«Taitšihudi pojad! Päeval oleme inimese kaotanud, kuidas võiksime öösel teda leida. Vaatame veel kord hoolikalt oma lõigud läbi ja lähme koju. Hommikul valges jätkame tööd. Kuhu see kaelapakuga inimene ikka jääb.»

Teised olid temaga päri ja otsisid kolmandat korda.

Sorkhan-Šira ratsutas Temüdžini juurde ja ütles:

«Hommikuni on otsimises vahe. Kui me ära läheme, jookse kodu poole. Kui sind keegi kätte leiab, ära reeda, et mina sind nägin.»

Kui otsijad olid läinud, mõtles Temüdžin nõnda: jala ei jõua ma iialgi omadeni. Peagi on hommik ja otsijad jõuavad mulle hobustega järele ja toovad peksuga laagrisse.

Ta hiilis tagasi laagri poole ja otsis üles Sorkhan-Šira telgi. Kaks päeva tagasi oli ta seal öökorda olnud ja Sorkhan-Šira pojad Tšimbai ja Tšilahun olid talle kaasa tundnud. Öösel, nähes Temüdžini valu, olid nad kaelapuud järele lasknud ja andnud võimaluse pikali heita. Sealt võis ta pääsemist loota.

Sorkhan-Šira telki oli Temüdžinil kerge leida. Just sel ajal valmistati seal airagit, piima solinat ja männaga vispeldamist oli koiduni kuulda.

Temüdžin läks selle hääle peale ja jõudis telki.

Kui Sorkhan-Šira teda nägi, ütles ta nõnda:

«Ma käskisin sul ju kaduda! Mis sa siia otsisid?»

Tšimbai ja Tšilahun ütlesid:

«Kui kull ajab linnu tihnikusse, siis ei anna tihnik teda välja. Kuidas sa tohid nõnda kõnelda, kui inimene meie juurest varju otsib!»

Nad võtsid Temüdžinil paku kaelast ja põletasid airagipaja all ära. Terra enese peitsid nad vankrisse, mis seisis telgi taga ja oli täis lambavilla.

Noorem õde Khadahan pidi tema eest hoolt kandma ja vennad ütlesid, et ta Temüdžinist kellelegi ei hingaks. Temüdžin vaatas tüdrukule otsa ja Khadahan hoidis Temüdžini kätt ja

neil mõlemal oli sellest hea. See oli telgi taga villavankri juures, kus Temüdžin peidus pidi olema. Mitu päeva otsisid taitšihudi vennad oma sugulast. Kui nad midagi leidmata kogu mõeldava ümbruse läbi olid ratsutanud ja jalatäishaaval järele uurinud, tulid nad mõttele, et keegi omadest peab teda varjama.

Ja nad hakkasid kõiki kodasid oma laagrist läbi otsima.

Järg jõudis ka Sorkhan-Širani. Otsijad tuhlasid läbi telgi ja veokid, vaatasid isegi madalate istmete alla. Vankris, mis seisis telgi taga, hakkasid nad villa sees sobrama ja seda vankrist maha pilduma. Nad olid juba vankri põhja jõudmas, kui Sorkhan-Šira neile ütles:

«Niisuguse kuumaga oleks ju võimatu villakihi all olla.»

Läbiotsijad ronisid enne põhjani jõudmist vankri pealt maha ja läksid minema.

Kui otsimine oli läbi, käskis Sorkhan-Šira Temüdžinil välja ronida ja ütles talle:

«Sa oleksid mind äärepealt hukutanud, nõnda et mu põrmgi raashaaval laiali oleks kantud. Mine nüüd ometi ja otsi oma ema ja vendi.»

Ta andis Temüdžinile valge peaga ahtra mära, keetis talle kaheaastase oina ja andis kaasa lähkri. Ei andnud sadulat ega tulerauda, küll aga vibu ja paar noolt. Ja sellise varustusega laskis ta Temüdžinil minna.

Öösel sõitis Temüdžin suure kaarega ümber laagriala ja mööda Onanit üles. Ta ei teadnud omakseid mujalt otsida kui endisest kohast.

Lõpuks jõudis ta sinna, kus nad end taitšihudide eest olid varjanud ja kus Belgütei oli kaitsetara püstitanud. Kõik jäljed olid seal kõdunenud ja hingeaur pilveks jahtunud.

Aga inimene, kes on siin maa peal olnud, jätab tähelepanelikule ometi jälje ja isegi ääretus rohtlaanes on seda võimalik leida. Rohi, mis on mitu korda uuenenud, ei ole enam muljutud, äravisatud majakraam on maa-asjade külge kasvanud, häälekaja kastesse lahustunud. Ometi seadis Temüdžin oma vaimu omaste peale ja leidis vaevu tähelepandavat, mis viis teda Kimurkha jõele, mis Onani läänepoolne haru. Ja leidiski ta omaksed Bederi käärust.

Temüdžin ratsutas oma sadulata hobusel laagrisse ja keegi ei imestanud, otsekui oleks ta neist eile lahkunud. Ema Hölün heitis talle üheainsa pilgu, nagu oleks tema selles süüdi, mis nad kõik on pidanud läbi elama.

Aga Khasari silmad olid soojad ja väike Temülün jooksis talle vastu.

Vanema poja tuleku puhul peeti nõu ja otsustati uude kohta edasi rännata.

Ja nad liikusid Sengüri jõe äärde ning jäid peatuma Burkhani lõunanõlvakule.

Nõnda oli Temüdžini vangipõlv lõppenud ja ta oli oma pere juures tagasi. Ja nii tillukest ulussit polnud sellal kogu mongolite maal, kui seda oli Temüdžini oma.

11.

Ootamatult võib inimene leida suure kalliskivi, kui ta on tühermaa teel ja pea muremõtteid täis. Kes on päikese ajal sõrmed vette pistnud ja istub, pilk sissepoole suunatud, suuri asju tundes, selle võib välk äkisti söeks põletada, et ta selleks küps oli. Kesk magusat pidu võib saada kurva teate.

Kalliskivi särab päikesekiirtes, sillerdab, sõprus muutub läbi elu ja paneb südame kloppima. Ei ole inimesel suuremat õnne, kui et ta leiab äkki truu sõbra, kes jätab oma karja ja hobuse, et teenida armastust.

Suur on äratundmiseviiv; mitte igaühele pole seda antud, üks kord ja alatiseks. Praegu on see hetk, mil tehakse otsus.

Halb juhus sisaldab endas head; on tarvis avalat meelt, mis selle leiab.

Ootamatult langesid Höelüni ja Temüdžini peatuspaiga peale röövlid ning ajasid inimeste silma all minema kaheksa ruuna, mis olid telkide lähedal. Kõik nägid seda pealt, aga teha ei saanud midagi, sest tagaajamiseks polnud ainsatki hobust. Tõmbi sabaga võigu seljas oli Belgütei jahile läinud.

Ta tuli alles pärast päikeseloojangut, talutades jahisaagiga koormatud võiku suu kõrvalt.

Vennad ja naised tormasid Belgüteile vastu ja rääkisid röövimisest. Belgütei ütles:

«Ma kihutan neile järele.»

Khasar ütles:

«Sina ei tule toime, mina lähen.»

Temüdžin ütles:

«Tele ei tule kumbki toime, hoopis mina lähen.»

Ja Temüdžin istus võigu selga ning sõitis ruunade jälgi pidi röövlitele järele.

Röövlid olid selle ajaga kaugele jõudnud ja öö oli käes. Peagi ei näinud Temüdžin enam jälge võtta. Ta peatas hobuse ja magas ööd sadulast maha ronimata, toetades väsinud pea võigu lakale.

Hommikune niiskus joonistas hobusekarja jäljed selgeks ja Temüdžin ruttas edasi.

Veel kaks ööd pidi ta koha peal seisma, kolmanda päeva hommikul kohtas ta oma teel noormeest, kes lüpsis karjaonni ees mära.

Temüdžin peatas võigu. Noormees vaatas sõbralikult tema poole. Temüdžin küsis:

«Kas oled, sõber, näinud siit mööda aetavat hobusekarja kaheksast ruunast?»

«Jah,» ütles noormees, kes taipas, milles asi. «See oli täna varahommikul enne päikesetõusu. Tulen sulle teejuhiks.»

Ta tõstis lüpsinõud ja lähkrid kokku, kattis need kuiva rohuga kinni, laskis väsinud võigu oma karja hulka, andis Temüdžinile valge seljaga musta ja istus ise halli selga.

Eemal küngastevahelises kurus paistsid mõned telgid, noormees näitas nende poole:

«Meie omad on seal, aga meil pole aega, et ütlema minna.»

Temüdžin ei osanud midagi öelda, keegi polnud talle senises elus sedaviisi abi pakkunud.

Nad ratsutasid kõrvuti ja noormees selgitas pisut häbelikult:

«Ma ei tea, kes sa oled, aga ma tunnen, et meist saavad sõbrad. Sellepärast ma tahan sinu seltsis tulla.»

Ja mõne aja pärast:

«Näen, et sa oled teest väsinud. Sõprade mure olgu ühine.»

Temüdžin ei teadnud ikka veel midagi arvata, puhanud hobuse eest oli ta tänulik. Tihti oli tulnud tal näha heade sõnade ja tegude taga salakavalat mõtet. Temas võis olla kurjust ja hoolimatust, aga ta ei sallinud valet, mis ei olnud sunnitud tähtsast eesmärgist.

Kui nad olid hulk aega vaikides ratsutanud, ütles noormees:

«Mu nimi on Bohortšu ja mu isa on Nakhu-Bajan. Olen tema ainus poeg.»

Temüdžin kostis:

«Mina olen Temüdžin. Praegu ei ole mul sugu, aga kord korjan ma selle kokku ja siis saab sellest suurim ja võimsaim hõim meie steppides.»

Bohortšu ei öelnud selle kohta midagi.

Nad ratsutasid koos neli päeva. Neljanda päeva õhtul, kui päike hakkas loojuma, jõudsid nad tundmatu suguharu laagri lähedusse. Temüdžin nägi juba eemalt laagri serval oma kaheksat ruuna. Ta ütles Bohortšule:

«Seisa, sõber, siin, kuni ma ajan need hobused ära.»

Bohortšu vastas:

«Ma tulin sulle seltsiliseks, miks peaksin siia seisma jääma.»

Ja nad kihutasid üheskoos laagri servale ning ajasid ruunad kodu poole teele.

Kohe tõusis suures laagris lärm. Mitmest telgist jooksis välja mehi ja hüppas hobuse selga, et poistele järele kihutada.

Nõnda tulid nad ükshaaval teatava vahemaa järel ja kõige ees oli mees valge hobuse seljas. Ta jõudis poistele üsna kannule, sest hobuseid suunates ei saanud need täie hooga edasi. Pealegi olid nende hobused teest väsinud.

Bohortšu ütles:

«Anna mulle vibu ja nooled. Ma jään paigale ja hoian neid kinni, sina aga ratsuta edasi.»

«Ei,» ütles Temüdžin. «Sina ei pea minu pärast hukkuma. Ma lasen ise nende pihta.»

Ja ta pööras täielt galopilt ringi ning laskis nool noole järel tagaajajate poole.

Mees valge hobuse seljas peatus ja hakkas tagantpoolt tulijatele vehkides märku andma. Need kihutasid tema poole ja moodustasid üheskoos salga.

Kuid selleks ajaks oli päike loojunud; taevaserv punetas veel, kuid hakkas kiiresti pimedaks minema.

Poisid olid teiste kogunemise ajal edasi jõudnud ja silmist kadumas. Tagumised tulijad aga ei näinud enam oma salkagi. Ja nõnda jäädi hetkelise nõutuse pärast pimeda kätte ega osatud enam tegutseda. Võõrad hobused olid alles kohale toimetatud, ja kuigi need pärast pikka teed mitme päeva õiguse alusel neile kuulusid, ei olnud tagaajamisel sellist hoogu, kui nende endi ammust karja oleks ära aetud.

Poistel polnud nüüd jälge tarvis ajada, nad sõitsid otse ja terve öö, nõnda et tagaajajad lootusetult maha jäid, kuni loobusid.

Poisid ratsutasid järjest kolm ööd ja kolm päeva ja jõudsid Nakhu-Bajani telkide lähedusse.

Temüdžin ütles:

«Ilma sinuta, sõber, poleks ma hobuseid kätte saanud. Kui palju neist tahaksid sa enesele tasuks?»

Bohortšu vaatas hämmeldunult Temüdžini otsa ja ütles:

«Kas ma siis tõesti sõitsin sinuga kaasa kasu pärast?! Ma nägin, et sul on mure, ja tahtsin sind aidata. Ma ei võta sinu käest midagi. Muidu poleks mu teenel väärtust.»

Nad sõitsid Nakhu-Bajani telgi juurde. Isa tuli Bohortšule

vastu ja esimesel hetkel ei saanud ta rääkida. Ta võttis poisi säärest kinni, kui see hobuse seljas istus, ja ütles:

«Ma olen su pärast nutnud, et sa karja juurest äkisti kaduma läksid. Kus sa ometi hulkusid?»

Ja vana mees äigas varrukaga silmi pühkida. Ja ta meel oli poja peale kibe.

Bohortšu ütles:

«Mis siis lahti on? Mu hea sõber tuli suure murega ja ma läksin talle appi. Ja nüüd olen tagasi.»

Nende sõnade peale kihutas ta rohtlaande, okstest punutud varjualuse juurde, ja tõi sealt ära peidetud lüpsikud ja lähkrid.

Isa sajatas ja nuttis vaheldumisi ja vaatas Temüdžini, kes istus vaguralt sadulas ega teadnud, mida ta peab oma sõbra isale kostma. Selle silmades miilas aga soojus.

Ja nad panid üheskoos Temüdžinile teemoona kaasa. Tapsid rammusa talle ja täitsid lähkri joogiga. Ja Nakhu-Bajan ütles lahkumisel:

«Te olete kaks noort meest. Jääge sõpradeks ja ärge jätke teineteist hätta.»

Veel kolm ööd-päeva sõitis Temüdžin, enne kui jõudis laagrisse Sengüri jõel. Vennad ja ema olid tema ja hobuste pärast mures olnud ja võtsid teda nüüd, kui ta aetud hobustega tervelt tuli, rõõmsamini vastu kui taitšihudi vangist tulles.

Selle käiguga oli Temüdžin enesele sõbra leidnud, kelles ei olnud omakasupüüdlikkust. Ja sai Temüdžin tunda sõpruse hinda ja kasu tulevaseks eluks.

12.

Ka see, kes on end suure eesmärgi tarvis seadnud, peab samamoodi elama nagu tavaline inimene, et ta liiga palju ei erineks ja oma kaaslaste tunnet ei peletaks.

Ka see, kes suure kirega elab, ühte silmas ja hinges pidades, toimib oma ea järgi ja tunneb, mida küpsemine loomulikuks teeb.

Kui tal see üks on suur ja kogu eluks, siis saab iga pisike toimetus, igapäevane tarvidus ja loomulik elusündmus selle läbi teise tähenduse ja ta näeb seda oma suurt eesmärki teenimas. Sest isegi siis, kui ta oma sisemust ka enesele avaldada ei söanda, pressib tulevane tegu end tema pooridesse ja avaldub senikaua pisiasjades ja üksikus.

Ei olnud lihtne seletada, mida Temüdžin oli tundnud ja mõtelnud, enne kui ta otsustas Börtet otsima minna.

See iga oli kätte jõudnud, et ta süda tundis igatsust ja silmad läksid mõnel kuuvalgel ööl äkki lahti ja nägid läbi telgi suitsuava kummalist valgust. Ja tema ihu oli imelikult tugev sel hetkel, aga see ei olnud musklite, vaid vere tugevus. Ja tema hing otsis suurest ruumist, millel piire ei olnud, üht pisikest täppi, mis saaks selle pidemeks. Ja mõte sähvis läbi sinise laotuse. Ometi ei olnud see lagunev ja kärsitu, selle eest oli tema põrmu läinud isa hoolitsenud.

Temüdžinil ei tulnud sulada enese tungidesse, et langeda esimese pruuni pilgu läbi. Talle oli kositud Börte, ta silmad olid näinud, kuidas õhetasid ilusad palged, ja pimedas telgis oli ta teda käega puudutanud. Tüdruk oli teine kui tema ise, kaugele lõhnas ta sugu ja malbe ootus poisikese küpsemise järele viitis ta mõtlemiste aega.

Kui kuuvalgus kutset saatis, eksles Temüdžin lagedate küngaste vahel ning pani end jõudma Dei-Setšeni telki, kus ta oli vaid mõned päevad talitanud ega olnud oma valituga jõudnud veel harjuda, nii et salapära oleks hajunud. Nüüd sai tema igatsus nooletee jõudsa kaare ja mõte oli Börte päralt.

Võib-olla ei olnud see kõige tähtsam asjaolu, kui ta end koos Belgüteiga teele asutas ja mööda Kelüreni kallast allavoolu sõitis.

Tema tegutsemiste aeg oli algamas, seda tundis ta pärast hobuste tagasitoomist selgesti, aga ta ei teadnud veel, kuidas kõik peab toimuma. Elu nõudis korraldamist igas mõttes ja ükski asi ei tohtinud lahtiseks jääda.

Muude tunnete seas elas kohusetunne. Börte oli talle määratud, tema pidi ta ära tooma, mitte aga mõtlemata-hoolimata omaette elama. Tema oli Börte isandaks pandud, kaua võis ta teda isa vankris hoida? Teda oli kaitsjaks võetud, kõik teistest sündiv halb, mis Börtele juhtuda võis, sai tema süüks.

Ungiradi hõim rändas endiselt Tšegtšeri ja Tšikhurkhu vahet, Dei-Setšen nende seas. Temüdžinil ja Belgüteil oli neid hõlbus leida.

Kui Dei-Setšen Temüdžini nägi, rõõmustas ta väga ja ütles:

«Lõpuks ometi oled sa siin. Olin juba lootuse kaotanud, sest teadsin, kuidas taitšihudi vennad sind vihkavad. Mure sinu pärast oli meie kõikide südames.»

Börte astus telgist Temüdžini ette ja tema ilu säras poisile õnnest, et ootamine oli nüüd lõppenud. Paraku ei tundnud Temüdžin teda enam ära, kuna ta neiuks oli sirgunud. Temüdžini häaras hoopis uutmoodi erutus, milles oli isegi

seletamatut pelgu, alles ajapikku hakkas ta Börtes tuttavaid jooni seletama.

Temüdžin piilus muigava Belgütei ja uudistava Dei-Setšeni poole, ta ei teadnud, mida peab oma pruudiga tegema. Ta astus Börte juurde, võttis parema käega tema vasaku käe ja ütles:

«Tere.»

Börte seisis langetatud pilguga, käsi surises mehe puudutusest, ta vastas:

«Tere.»

Rohkem ei olnud neil teineteisele öelda, sest kõik ülejäänu oli ilma sõnadeta selge.

Kui Börte talitas kolmjala juures, õuest kuiva sõnnikut tõi ja paja alla pani, tulepesa kohendas või noaga liha torkis, jälgis Temüdžin teda. Ja Börte pilk vilksas omakorda tema poole ja armas naeratus lõi suunurka tukslema.

Ööseks pandi neile nahk telgi vasakusse serva ja Temüdžin pidi heitma Börte juurde.

Dei-Setšen oma naise Šotaniga magasid telgi teises seinas, nooremad vennad ja õed olid Temüdžini jalutsis.

Võib-olla ootas mõni nendest Temüdžinilt tegu, aga tema ei suutnud. Nad lamasid Börtega sirgelt kõrvuti ja kuulasid teineteise kiiret hingamist.

Temüdžini vaevas olukord ja võõras telk. Ta oli loomu poolest julge ja otsusekindel, ta pidi seda nagunii tegema, ta oli ju seda oodanud, ja tal polnud kombeks kõhelda ega ootusemõnu pikendada. Ometi tundis ta, et ta seda siin ei tee, vaid alles oma telgis, kui on Börte koju viinud.

Et teine tema kõrval ei maganud ja tihedalt hingas, siis puudutas ta enne hommikut pruudi kätt. Börte haaras käest kõvasti kinni ega lasknudki enam lahti. Temüdžin pidi endale tunnistama, et see meeldis talle.

Hommikul kihlas Dei-Setšen nad oma sõnadega, mis olid ammu valmis mõeldud, ja nõnda sai Börte Temüdžini esimeseks naiseks.

Ema Šotan askeldas telgis, et tütart teele seada. Varsti sõitsid nad minema, Temüdžin Belgüteiga ratsa, Börte Šotaniga kaarikus, helekollane kaamel ees. Dei-Setšen saatis neid tükk maad ja pööras siis koju tagasi, vaadates enne lahkumist pika pilguga oma tütart ja väimeest. Ta ütles Temüdžinile hüvastijätul:

«Hoia, pistrik, päikest ja kuud oma küünte vahel!»

Dei-Setšenile tundus äkki, et päike, kes kuu ema, on mongolite maa ja kuu on tema Börte. Ja midagi sellist mõtles ka

Temüdžin, ta teadis, et kõik läheb täide, ainult et kuidas, sellest ei olnud tal selget aimust.

Šotan saatis tütre mehekoju Sengüri jõel. Siin sai ta tuttavaks Höelüniga ja nad juhtisid noore naise esimesi samme.

Öösel heitis Temüdžin Börte juurde ja silitas julge käega tema põsesarnasid, karedaid juukseid, kaela, väikesi rindu, pehmet kõhtu ja saledaid reisi. Ja sellest silitamisest sai ta selgust täis ja laotas end üle väikese naise ja selle jalad avasid end esimeseks valuks ja esimeseks õnneks.

Temüdžin oli enesega rahul, et see nõnda oli, see naine pidi talle tähtsaks jääma.

Kui jõudis kätte aeg Šotan koju tagasi viia, palus Temüdžin Belgüteid, et ta tagasiteel Bohortšu kaasa tooks. Kui Bohortšu oma sõbra läkituse ära oli kuulanud, istus ta kohe kühmaka võigu selga, ilma et oleks isale midagi öelnud, viskas sadulasse halli vammuse ja ratsutas koos Belgüteiga kohale. Nõnda oli ta sõber ja Temüdžinile igaks teeneks valmis.

Kui Šotan oli läinud, võis Börte mehekoju tulekut lõppenuks lugeda. Temüdžin oli naise võtnud, kes talle elu lõpuni kõige esimeseks jäi, ja sellega olid asjad nii. Tema oli oma meheosa ära korraldanud ja päev läks edasi. Ootasid teod.

13.

Et saada, peab sul enne olema. Et varandust kasvatada, peab seda alguseks olema. Et ulussit suurendada, peab see olemas olema.

Temüdžinil oli nimi ja mälestus isa Jesügei kogutud ulussist.

Raske on koha pealt liikuma saada, aga kui sa liigud, siis sa ei tohi kukkuda. Kergem on üksainus pingutus teha kui päevi ja öid valvel püsida.

Tegude algus jääb inimeste meelde kui suure elu seeme. Kiitust on väärt, kes meid ratsu selga tõstab ja esimesena õpetab. Aga selle ratsu vaev, kes viib läbi lagendike, on suur ja võib üksluiseks alaneda.

Tihti tuleb asjade algus meile juhusena kätte. Või tuleb see meie tähelepanelikkusest, kes me väikeses oskame võimalust näha.

Naiseema Šotan tõi Höelünile tavakohaselt pulmakingiks sooblinahast topeltkasuka, millel karv nii sees kui väljas.

Teist nii väärtuslikku asja nende majas ei olnud ja Temüdžinil tuli mõte seda ära kasutada.

Ta ütles ema Höelünile:

«Ilma sooblinahkse kasukata oleme seni läbi saanud ja saame veel. Ma tahan ta teenima panna, et ükskord saaksid sina, sünnitaja, sooblinaha peal istuda ja astuda, kui sa seda peaksid himustama.»

Ema Höelün oli tark naine, ja kuigi Temüdžin ei olnud tema lemmiklaps, hindas ta poja mõistust. Temüdžin talitas omapead ja oli oma kindlust täis. Höelün vaatas uudishimulikult poegade talitusi, kuni nad ta käte alt välja ei kasvanud. Höelün oli väsinud puudusest, ta teadis, et on aeg elujärge parandada.

Temüdžinil ei olnud muud kavatsust, kui kasukas edasi kinkida.

Koos Khasari ja Belgüteiga asus Temüdžin teele. Ta tahtis minna kereidi vanema Tohoril-khaani juurde.

Vendadele ütles ta nõnda:

«Kunagi ammu vennastus kereidi valitseja meie isa Jesügeiga. Kes on minu isa anda, olgu mulle isaks.»

Mitme küsimuse peale sai ta teada suuna ja jõudis Tuhula musta metsa servale, kus kereidid laagris olid. Temüdžin laskis ennast khaani ette viia.

Temüdžin ütles talle:

«Kord vennastusid sa minu isaga, nüüd oled sa mulle isa asemel. Ma olen abiellu heitnud ja toon sulle pulmakingiks selle rõiva.»

Ja Temüdžin ulatas Tohoril-khaanile kahele käele laotatud kasuka.

Temüdžini vaadates ja tema sõnu kuuldes läks khaani pilk niiskeks. Ta võttis kingitud kalli kasuka oma kätele ja ütles pühaliku tõotuse:

«Tänutäheks musta sooblinahkse kasuka eest tahan ma ühendada sinu lagunenud ulussi. Tänutäheks sinu sõnade ja pojaliku suhtumise eest tahan ma sulle su rahva tagasi anda. Teadku igaüks oma kohta: rind, milles hing, olgu ees ja neerud taga.»

Seda oligi Temüdžin tahtnud, ta ei ütelnud Tohoril-khaanile midagi. Kui aeg käes, pidi kasukas teenima hakkama.

Kereidi valitseja laskis Jesügei poegi sööta ja joota ja minekul neile puhanud hobused anda. Ja Temüdžiniga lepiti kokku, et ta saadab sõna, kui abi on tarvis.

Tagasiteel kohtasid vennad ammustest vetest uhutud jäärakute juures vana urijankhanit Džartšihudaid, kes laskus Burkhani mäelt, sepalõõts seljas ja poeg kõrval, Dželme nimi.

Ta peatas vennad, näitas näpuga Temüdžini peale ja ütles:

«Sina oled Temüdžin. Kui sa sündisid, tulin ma sind katsuma hälli juurde ja tõin sulle sooblinahast mähkmed.»

Temüdžin vaatas vana meest, tal oli tunne, nagu oleks tolle sees üks teistmoodi vägi kui teistes inimestes.

Urijankhan jätkas:

«Siis pakkusin ma teile oma poega Dželmet, aga ta öeldi väike olevat ja anti tagasi. Nüüd on aeg, mil sind on tarvis teenida, ja ma annan sulle selle noormehe. Käsi tal hobust saduldada ja uksi avada. Truu teener on rohkem kui mitu telki.»

Nõndaviisi alustas Temüdžin ulussi kogumist omaenese tarkusest ja heade jõudude abiga, et tal oli nüüd Bohortšu, kes end sõbraks pakkunud, oli kindel Dželme, kes teadjatest talle sünniga määratud, ja ta võis loota kereidi valitseja Tohoril-khaani peale.

14.

Kui võetakse, mis kuulub sulle, siis on kahju sellest, mis võetud, aga ka viha ning kättemaksuhimu. Kahju paneb tundma ja teeb nõrgaks, viha ajab tegudele.

Väikese inimese tühi liigutus toob teate suurest liikumisest. Halb uni ja terav kõrv hoiatab ohu eest, eelaimus päästab elu.

Keda taga aetakse, põgeneb põhjusetagi ja säilitab elu ning tegudevõimaluse. Julge ollakse jõuga. Vaenlastest räägivad, kes on tugevad. Nõrgad on sõpruse poolt.

Hea loodus annab varju, kui teda tuntakse. Hea inimene kaitseb, kui armastab. Midagi on meile alati tarvis.

Kord, kui Temüdžin ikka veel õige jõuta oli ja Kelüreni lättel rännupeatusel, juhtus see, mis viimase tõuke andis.

Hommikupoole ööd, kui taevaserv vaevu hahetas ja õhk kollendama lõi, tõstis ema Höelüni telgis teenijanaine Khoahtšin pea, et tal und ei olnud ja ta õigemini aimas kui kuulis kabjalööke vastu maakamarat. Ta surus uuesti pea vastu vilti, mis läbi telgipõhja maa teated edasi andis. Maapind kõmises tõepoolest kaugest plaginast. Teenija kargas istukile ja raputas ema Höelüni.

«Tõuse ruttu, emand. Ma kuulen kabjaplaginat, maa väriseb sellest. Äkki on need jälle taitšihudid, kes meid rahule ei jäta. Tõuse, oh emand!»

Ema Höelün kargas üles ja käskis äratada poisid. Temüdžin ja kõik teised tõusid viivitamata, püüdsid kinni oma üheksa hobust ja hüppasid sadulasse. Üks hobune sai Temüdžinile, teine Höelünile, kolmas Khasarile, neljas Khatšihunile, viies Temügele, kuues Belgüteile, seitsmes Bohortšule, kaheksas Dželmele. Temülüni võttis ema sülle. Üheksas hobune jäeti juhthobuseks, Börte jäi ilma ratsuta.

Temüdžin ja vennad ja kõik, kes hobustel, ratsutasid minema, nõnda et nad veel enne koitu olid Burkhani mäe tihnikutes.

Khoahtšin pani Börte kinnisesse vankrisse, rakendas ette tähnilise lehma ja sõitis mööda Tengeli jõge ülesvoolu. Lehm liikus aeglaselt ja nad ei jõudnud edasi. Burkhani mäele ei olnud neil lootust saada.

Hakkas juba valgeks minema. Mets mäe põhjanõlval oli veel pime. Enne kui Khoahtšin ja Börte jõudsid metsa keerata, kihutas neile vastu salkkond sõjamehi.

Need olid hambuni relvastatud ja vahtisid ahne pilguga ringi. Nad ratsutasid vanaeide juurde, kes logistas lehmarakendiga, ja küsisid:

«Kes sa oled?»

«Ma olen Temüdžini inimene,» vastas vanaeit Khoahtšin. «Käisin suures telgis lambaid pügamas. Nüüd sõidan kodu poole.»

«Kas Temüdžin on kodus?» küsisid sõjamehed. «Kui kaugel ta telk on?»

«Lähiksel,» vastas teenijanaine. «Kas ta kodus on, seda ma ei tea.»

Sõjamehed ratsutasid edasi. Nende järel tulid teised, mehi kolmesaja ringis. Kihutasid laagrisse ja ajasid otsa, millele andis, aga inimesi ei olnud sinna palju jäänud, ka jala minejatest olid paljud varjule pääsenud.

Aga nad said kätte Belgütei ema, Jesügei teise naise, ja kui olid küsinud ja kuulnud, kes ta on, hõiskasid nad ja tõstsid ta ühe sõjamehe sadula taha. See oli nende saak laagrist, santi teenijahinge nad ei võtnud.

Sel ajal ajas Khoahtšin lehma jooksma, et varjule pääseda, enne kui sõjamehed tagasi tulevad. Ta piitsutas lehma ja lehm sörkis, külg ees ja surus ühe aisa peale. Kui vanker läbi aukude ja hiireurgude rappus, murdus vankritelg pooleks ja teekond oli otsas.

Vanaeit Khoahtšin ütles Börtele:

«Nooremand, nüüd peame jala metsa jooksma, et hinge päästa.»

Ja nad läksid metsa poole, vanaeit hüpeldes, Börte kergejalgselt. Neiu ei tahtnud teenijanaist maha jätta ja toetas teda kõrval jooksmisega.

Said nad mõned sammud joostud, kui kuulsid hobuseid nende poole kihutavat.

Mets oli kaugel. Khoahtšin ütles:

«Ruttu tagasi vankrisse!»

Ja nad tormasid tagasi vankri juurde ja Börte hüppas sisse.

«Poe peitu,» jõudis veel teenija hüüda, kui sõjamehed kohal olid.

Lehm seisis ükskõikse rahuga katkise vankri ees ja Khoahtšin tegi end rakme kallal toimetama.

Ta vaatas üles ja nägi Belgütei ema ühe võõra sadula taga, tolle jalad rippusid abitult, toetumata jalustele.

«Mis sul vankris on?» küsisid sõjamehed Khoahtšinilt hobuseid täiel vaardil peatades. Vähe oli neile saadud saagist.

«Lambavill muidugi,» vastas vanaeit ja vaatas sõjameestele julgesti otsa.

Ülema moodi mees käsutas teisi:

«Ronige sadulast maha ja vaadake järele.»

Paar meest hüppasid maha ja kergitasid vankrikatet. Ja nad nägid Börtet, kellel polnud kuhugi peitu pugeda. Sõjamehed haarasid temast kinni ja lohistasid vankrist välja.

«See on emand ise,» ütlesid nad ja olid leiuga rahul. Seda neil oligi Temüdžini laagrisse asja, sest need võõrad olid Tšiledü sugulased kolmest merkidi hõimust, Tohtoha, Dair-Usuni ja Khahatai-Darmala inimesed. Nüüd olid nad leidnud paraja aja Tšiledü nimel kätte maksma tulla kunagi ammu röövitud Höelüni eest ja see tuli järgmise põlve kätte.

Nad tõstsid Börte koos Khoahtšiniga vaba hobuse selga ja sidusid kinni. Ja siis sõitsid nad Burkhani mäele mööda Temüdžini jälge, mis muljutud rohus.

Nad sõitsid kolm korda ümber Burkhani tihnikute, tungisid sinna läbi soise lodu rägastiku, kust täissöönud usski läbi ei pääsenud, ometi ei saanud nad Temüdžini kätte, kelle elu peale nad hammast ihusid.

Kui nad nägid, et see kõik on asjatu, tulid nad kokku ja ütlesid:

«Me võtsime nende naised, me oleme Höelüni röövi kuhjaga lunastanud. Võime rahul olla, saime oma jao.»

Ja merkidid lõpetasid sellega Temüdžini ja tema inimeste jälitamise, et nad neid ei leidnud, ning laskusid Burkhani

mäelt alla ja liikusid oma laagrialade poole, röövitud naised sadulas.

Kui Temüdžin oma varjupaigast seda nägi, ütles ta Belgüteile, Bohortšule ja Dželmele:

«Kolm päeva ja kolm ööd minge nende jälgedes ja vaadake, kas nad tõesti koju lähevad või on nendel muud kurja südame peal ja nad on meile uusi lõkse valmistanud.»

Saadetud läksid teele, teised aga lasksid vaenlasel rohtlaane kaugusesse kaduda. Ja siis ütles Temüdžin neile:

«Minge laagrisse. Jätke mind üksinda.»

Kui teised olid läinud, laskus ta Burkhani päikeselisele nõlvale suure kaljurünga juurde ning alustas palvet.

Ta sidus oma vöö lahti ja riputas kaela. Võttis mütsi peast ja kinnitas paelapidi käsivarre külge. Pööras näo päikese poole, võttis nahklähkri, pritsis joomaaega taevastele, maale ja inimestele, kummardas üheksa korda päikesele ja lausus:

«Tänu, et emakesel Khoahtšinil on kuulmine, nagu oleks ta maamulla mutiks sündinud. Tänu, et ma kohmaka hobuse seljas päästsin põgenedes oma raske keha. Tänu, et põdraradasid pidi jõudsin Burkhani tippu, mis mind pajustes tubades peitis. Tänu Burkhani mäele, kes mu elu päästis ja surmatundi pikendas, mu elu ei olnud siin enam väärt kui täil. Mu hirmude pärast tahan ma igal hommikul kummardada, tema poole roomata ja tuua tema vägeva pea ette palvet. Teadku ja mõistku seda mu järglaste järglased!»

Nõnda sõnas Temüdžin ja kummardas päikese ja Burkhani mäe poole. Ja nõnda lõppes see osa tema elust, kes ta ikka ja jälle tagaajajate eest pidi põgenema.

Tema Börte oli viidud ja nüüd pidi ta tasuma, tegudele äratatud merkidite teost.

15.

Tegu tasutakse kuhjaga. Kes on andnud, sellele antakse, võtjalt võetakse mitmekordselt. Vähe tekitab paljut, ühe linnu ümber koguneb sügiseks parv.

Jõud sünnib pingutusest, maailm saab teada enne meie hirmsatest kui headest tegudest. Kaugel sosistatakse hirmust ja julmusest, lähedal öeldakse seda õigluseks ja karistatud on rahul, et jumalal on piits.

Kes teo teeb, ihkab teist, kes on end näidanud, selle ilmumist oodatakse hirmu või igatsusega.

Vägivald algab jõust, jõud kasvab vägivallast, nad toidavad teineteist.

Temüdžin sõitis koos Khasari ja Belgüteiga Tuhula jõe musta metsa kereidi Tohoril-khaani juurde ja ütles:

«Merkidid tungisid meile ootamatult kallale ja viisid vangi meie naisi ja lapsi. Tulin su palvele, khaan ja isa, päästa mu naised ja lapsed.»

Tohoril-khaan vastas:

«Möödunud aastal, kui sa mind sooblinahkadesse rüütasid oma pojaarmastuse märgiks, ütlesin ma sulle, et aitan sul tänutäheks võita tagasi ulussi, kokku koguda laiali jooksnud rahva, et nad teaksid oma pead. Nüüd kinnitan ma, et tänuks sooblinahkse kasuka eest hävitan ma kõik merkidid viimseni ja päästan su Börte.»

Ja siis lisas ta teisel toonil:

«Saada sõna Džamukhale, meie noorem vend on praegu Khorkhonahis. Mina tulen siit kahe tümeniga ja olen vägede paremaks tiivaks, Džamukha tulgu oma kahe tümeniga vasakuks tiivaks. Kokkusaamise koht ja aeg olgu Džamukha öelda.»

Temüdžin polnud Džamukhaga sellest saadik kokku saanud, kui nad teineteisele poisikesepõlves verevendlust vandusid. Vahepeal oli Džamukha saanud hõimupealikuks, rahvas tuli meeleldi tema alla. Ta ei surunud väevõimuga ega nõudnud sõnakuulmist, sellepärast tuli kokku neid, kes ihaldasid vabadust ja iseseisvust ning tahtsid Džamukhast oma khaani teha.

Ometi ei kasvanud Džamukha võim üleliia, seda ei lasknud sündida kadedad nojanid ega püüdnud seda ka tema ise, tal käisid peas veidrad mõtted, mis ei lubanud järjekindel olla, ja vahel tundus talle kõik ümberringi tühja sagimisena. Aga mis ta tegi, seda tegi ta uljalt, mäng oli talle kerge ja meeldiv.

Jesügei pojad ratsutasid koju ja siit saatis Temüdžin Belgütei ja Khasari järgmiste sõnadega verevend Džamukha juurde:

«Öelge talle, et mu ase on hävitatud. Me kuulume temaga ühte peresse, me pole võõrad. Teo eest tuleb tasuda. Mind on rinda haavatud. Oleme temaga üks veri, koos peame kätte maksma.»

Ja ühes sellega käskis ta edasi anda vanema venna Tohoril-khaani sõnad ja palve üheskoos sõjateed käia.

Vennad läksid teele ja leidsid Džamukha ja astusid tema ette verevend Temüdžini sõnadega. Džamukha kuulas neid, pea mõtlikult viltu, kiire mõte jõudis kõik ette kinni püüda, nõnda, et ta lõpuni ei kärsinud kuulata, ja ta ütles:

«Kui ma kuulsin, et anda ase on hävitatud, sai mu süda sees haiget. Kui ma teada sain, et teda on rinda haavatud, torkis valu mu maksa. Me tasume kätte, hävitame merkidid ja vabastame Börte. Me nooletuped peksavad vastu külge ja trummid kõmisevad, argpüks ja norija Tohtoha asub Buhura stepis. Meie pikad vibud lainetavad, riiukukk Dair-Usun varjab end Talkhuni saarel. Ogaputked rändavad üle lagendike metsa poole, Khahatai-Darmala peaks olema Kharadži väljadel. Läheme parvedel üle Khilkho jõe, langeme muretu Tohtoha peale ning tallame ta pühapaiga jalgade alla. Võtame vangi ta naised-lapsed ja hävitame terve rahva.»

Džamukha vaatas kordamööda Temüdžini lihaseid vendi ja küsis:

«Kas mu sõnad jäävad meelde?»

Khasar vastas:

«Kõik, mis oluline, jääb meelde.»

Džamukha vaatas teda hetke imestunult, otsekui tahaks teine öelda, et ta on ka ebaolulist lausunud. Ja siis ta jätkas:

«Öelge siis andale ja Tohoril-khaanile, et mina olen juba oma tugi piserdanud ja härjanahast trummi põristanud. Mu hobune on saduldatud, mul on kare rihmutatud sõjarüü seljas ja mu teraspiik on tõstetud. Mu metsvirsikust nooled on teravad, ma olen üleni valmis. Sõitku Tohoril-khaan Burkhani mäe lõunanõlva pidi Temüdžini juurest läbi, Onani lätteil saame kokku. Minu teel Onani ülemjooksul rändab Temüdžini ulussi rahvast, neist ma kogun tümeni, teise võtan siit. Kohtume Botokhani juures.»

Kui Khasar ja Belgütei tagasi tulid, saatis Temüdžin Tohoril-khaanile sõna. Tohoril-khaan ratsutas oma vägedega välja, üht tümenit juhatas ta ise, teist tema noorem vend Džakha-Kambu. Temüdžin läks sel ajal oma inimestega asjata kohalt ära, kuna kartis, et jääb Tohoril-khaani teest kõrvale, ja nõnda sõitsid nad teineteisest mööda ning kui Temüdžin sellest teada sai, ühines ta Tohoril-khaaniga Kimurkha jõel, kus teised laagris seisid. See viitis kaks päeva aega.

Kui Tohoril-khaani ja Temüdžini ühendatud vägi Botokhani juurde jõudis, oli Džamukha neid juba kolm päeva oodanud. Džamukha ei tundud tulijaid ära ja seadis oma väe lahingukorda. Sedasama tegi ka Tohoril-khaan, aga kui väed juba kisaga teineteise poole kihutasid, said nad eksitusest aru ja ei astunud taplusse.

Džamukha ütles:

«Me leppisime kokku, et tuleme kohtumisele hilinemata, olgu või seitse tormi teel. Mongoli jah-sõna on kui vanne.»

«Sul on õigus kohut mõista, noorem vend,» ütles Tohoril-khaan leplikult ja sellega sõnavahetus lõppes.

Ühinenud väed ületasid Khilkho jõe ja langesid Buhura stepis Tohtohale peale.

Kuigi nad arvasid, et nende rünnak tuleb teisele ootamatult nagu läbi suitsuava langev paduvihm, ei olnud see nii.

Kalamehed, kes olid Khilkho jõel kala püüdmas, nägid vägesid jõge ületamas. Nad ratsutasid öö läbi ja jõudsid Tohtohale sõna viia.

Ometi ei suutnud Tohtoha jõule vastu hakata. Ta saatis sõna Dair-Usunile ja põgenes koos oma kõige lähedasematega.

Kogu mahajäänud merkidi uluss põgenes öösel mööda Selenge kallast allavoolu, kereidi ja Džamukha väed ajasid neid öö otsa taga, tapsid ja võtsid vangi.

Temüdžin ratsutas jooksjatest täie hooga mööda kuni esimesteni ja hakkas siis tagasi tulema, kogu aeg hüüdes:

«Börte! Börte!»

Börte oli põgenejate hulgas. Ta ei teadnud, et see on Temüdžini vägi, ega tahtnud tundmatute raiujate ette jääda. Tšilger, kelle oma ta oli, surus ta koos teenijanaise Khoahtšiniga vankrisse ja viis neid muu kraami hulgas edasi.

Tšilger oli Jeke-Tšiledü noorem vend. Tohtoha oli neile mõlemale vanemaks ja esimeseks vennaks. Et Tšiledül, kellelt kunagi oli röövitud Höelün, naisterahvaga enam midagi teha ei olnud, sai Börte Tšilgerile.

Äkki kuulis Börte oma nime hõigatavat. Ta pigistas Khoahtšini käsivart:

«Kuuled sa midagi?» küsis ta teraselt vanaeidelt.

Nad kuulatasid mõlemad. Hüüdja oli nüüd lähemal.

Börte süda hakkas valjusti taguma. Ta aimas, et see on ta mees ja päästja. Ja samas mõistis ta, et küllap põhjustas tema kogu selle tapatöö ja et seda võib taibata Tšilger või mõni teine ja talle viimasel hetkel enne pääsemist otsa peale teha.

Nad hüppasid mõlemad Khoahtšiniga vankrist välja, tõmbusid küüru ja jooksid rippuva kaljurünka varju, mis jõekalda kohal.

Nüüd kuulsid nad häält üsna lähedalt, ja kartmata põgenevaid vaenlasi, kes oma naha eest väljas, tormasid läheneva ratsu juurde. Üks haaras ühest, teine teisest jalusest kinni.

Temüdžin kummardus ja nägi nõrga kuu kumas oma äravildud Börtet. Ta haaras temast kinni, nad kaelustasid ja kallasid naeratuse valgusega teineteist üle.

Siis saatis Temüdžin oma inimese Tohoril-khaani ja Džamukha juurde niisuguse sõnaga:

«Ma leidsin, mida otsisin. Lõpetame öise jälitamise.»

Nõnda tehtigi. Ka merkidid peatusid ja jäid ööseks sinna, kus korratu põgenemine neid paigale oli pannud. Ainult Tšilger, kes samuti oli kuulnud kallaletulija hõikeid ja näinud Temüdžini ja Börte kohtumist, lisas kiirust, jättis kõik, mis segas, ja põgenes kogu öö tulistvalu.

Ta kahetses nüüd, et Börte just talle oli saanud, kuigi ta teda alguses suure heameelega oli võtnud ja iseäralikku rõõmu tundnud.

Laulikud oleksid talle niisugused sõnad suhu pannud:

«Vares nokkigu mätast, ärgu himustagu hane ja kurge. Hiireviu püüdku närilisi põllult, mitte hane ja kurge. Loll ja haisev Tšilger! Ma puudutasin üllast Börtet ja tõin huku kogu merkidite hõimule. Tühine rämps Tšilger! Kas tõesti ma pean maksma selle eest oma närtsinud peaga? Lambasitta on väärt mu elu, aga ma tahan teda päästa ja süngetesse mäekurudesse peitu pugeda. Kust leian ma varju?»

Terve järgmine päev jätkus põgenike püüdmine ja vangiks võtmine, kuni enamik oli käes. Pääsenute hulgas oli Tšilger, kes lahus ulussist üksikuna päevi pidi elama.

Tähtsamatest jäi kätte Khahatai-Darmala, kellele pandi pakk kaela ja viidi kaasa.

Belgüteile näidati kätte laagrikoht mäekurus, kuhu tema ema teenijaks oli antud. Belgütei ratsutas kohale, hüppas hobuse seljast maha ja läks näidatud telki. Aga kuni ta sisse astus ja silmad veel hämaraga harjumata olid, lipsas ema läbi teise uksepoole õue. Tal oli seljas närune lambanahk ja ta ütles teistele, kellega ta koos oli teeninud:

«Olen kuulnud, et mu poegadest on khaanid saanud, mina jagan siin lihtmehe telki ja aset. Ma ei suuda oma poegadele silma vaadata.»

Nõnda ütles ja põgenes metsa. Belgütei otsis läbi kõik ümberkaudsed metsad, aga kätte teda ei leidnud.

Siis kutsus ta tähtsamad merkidid kokku, ähvardas neid luust noolega ja ütles:

«Mu ema on teie hinge peal. Mu alandus saab teie alanduseks, kui te mulle teda üles ei otsi ja kätte ei too.»

Need kolmsada merkidit, kes Burkhani mäel olid ema kimbutanud ja ära viinud, laskis Belgütei viimseni tappa ja samuti nende pojad. Ilusamad naistest võeti asemetele, teised pandi ukse kõrvale teenijaks.

Temüdžin ütles Tohoril-khaanile ja Džamukhale tänu:

«Khaaniliku isa ja anda sõpruse abil, Taeva ja Maa toetusel me hävitasime merkidite asemed, purustasime nende maksa, hävitasime kogu hõimu ja võtsime nende vara enesele õigeks tarbeks.»

Nõnda oli kombeks öelda, päris nii see ei olnud. Palju merkideid jäi puutumata ja suur rahvas alles. Võitjad võtsid, mis meeldis, ja leidsid, et merkideid on küllalt karistatud.

Tohoril-khaan läks tagasi oma peatuspaika, mis Tuhula metsades.

Temüdžin ja Džamukha jäid Khorkhonahi peatuma ja kinnitasid oma verevendlust uute kingitustega. Temüdžin pani Džamukha vööle Tohtohalt võetud kuldvöö ja tõstis ta Tohtoha māra selga. Džamukha võõtas Temüdžini Dair-Usunilt võetud kullaga ja tõstis ta Dair-Usuni ratsu selga.

Nõnda oli verevendlus, mis pidi surmani kestma, taas kinnitatud ja selle tähistamiseks tegid nad Khuldakhari lõunapõlval suure puu all peo, jõid, tantsisid ja magasid öösel tavakohaselt ühe teki all.

Nõnda lõppes Temüdžini esimene sõjakäik, mis oli tasuretk, ja teiste abil saadud võit tõi talle kuulsust ja ta sai osa oma isa Jesügei ulussist tagasi, sest võitjate külge liibuvad rahumeelsed.

16.

Vaenlased vinduvad eluaeg vihata. Kui riidu lähevad sõbrad, leegitseb armutu kurjus suure surmani.

Vaenlaste mõtted on teineteisest kaugel ega põrka kergesti kokkuseks. Sõpradel on palju ühist jagada ja pisikene lahkarvamus sünnitab paksu tumedat verd.

Lapse suust kuuleme tõde, naise tunnetes näeme ennustust. Aimus võib looritada selgust, äge tundmus külvata segadust. Kõik taplused on alanud õiguse pärast ja tõde on kellelegi ikka valus.

Inimene pelgab teadmatust ja kui arvab paratamatut saabuvat, soovib ta, et see saabuks kiiremini. Surm välja arvatud, kardab ta asjade venimist.

Aasta ja poole teisest elasid Temüdžin ja Džamukha üksmeeles. Džamukha inimesed harjusid Temüdžiniga ja nägid välkumas valgust sünge koore all.

Kord ratsutasid Temüdžin ja Džamukha kõrvuti. Temüdžini hobune komistas, ratsanik lõi teda selle eest piitsavarrega vastu pead. Džamukha ütles:

«Jala eksitüse eest sai karistust pea. Tasane maa pidi

vastama mägede eest. Poja viga on isa viga, rahva süü eest karistatakse khaani.»

Temüdžin häbenes oma tegu ja vaatas Džamukha poole. Selle sõnad olid väledad, nõnda et ta neid ise ei imetlenud. Temüdžin aga oskas õppida.

Kui karjamaad kehvaks jäid, otsustasid nad üheskoos teistele aladele rännata.

Esimese suvekuu kuueteistkümnendal päeval täiskuu ajal hakati liikuma. Temüdžin ja Džamukha ratsutasid vankrite eel. Nad polnud veel kindlat öelnud, kus uuesti peatuma jäävad. Džamukha vaatas unelevalt ringi ja ütles:

«Rändame õige mägedesse, seal on karjustel varjulised onnid valmis.»

Ja samas lisas:

«Rändame õige jõe äärde, seal on lamburitel sööta rohkesti.»

Temüdžin ei mõistnud, mida teine sellega öelda tahab. Ükskõikne ja kõhklev ei olnud talle arusaadav.

Ta jäi mõttesse vajunud Džamukhast maha ja ootas järele vankreid, mis liikusid rännuringi keskel. Ta kummardus veoki uksele, kus istusid Höelün ja Börte, ning ütles:

«Džamukha rääkis imelikke sõnu, ma ei saanud nende mõttest aru ega hakanud enne vastama, kui tahtsin sinult, ema, järele küsida. Ta ütles nõnda: rändame õige mägedesse, seal on karjustel varjulised onnid valmis, rändame õige jõe äärde, seal on lamburitel sööta rohkesti.»

Enne kui ema Höelün sõna jõudis lausuda, ütles Börte:

«Ega anda Džamukhast asjata räägita, et ta tüdineb kõigest kiiresti. Sõnad on selged, tal on meiega igav elada. Pole meil siis ka tarvis temaga koos peatuda. Sõidame öö läbi ja eraldume temast, nõnda on parem.»

Börtele Džamukha ei meeldinud. Ta oli teda merkidi alt päästa aidanud, ometi oli ta teda imeliku näoga vaadanud. Ja Börte tundis, et tema Temüdžinist saab ükskord suur khaan, praegu oli ta aga pigem Džamukha vari selle rohkearvulise ulussi keskel.

Teised tajusid noore naise tunnetes tuleviku tõde ja tema sõnu pidi talitati. Kui Džamukha ööpeatusele jäi, rändas Temüdžin edasi ja temaga ühes osa Jesügei endisest ulussist, mille Džamukha tümeniks kogunud, ning osa Džamukha enda inimestest. Mismoodi kõik pereheitmisel kujunes, kui palju oli selles juhust ja teadmatust, kes teab. Hommikul arvas igaüks oma sammu otstarbekaks.

Temüdžini öine tee viis läbi taitšihudide rännualade. Need

kartsid äsjase võitja jõudu ja panid veel samal ööl laagri kokku ja rändasid ringiga vastu, et peatuma jäänud Džamukha juurest vajaduse korral varju leida. Nõnda oli poole ööga lõhenemine teadmiseks saanud ja jõud jaotusid huvidele vastavalt.

Hommikul vaatas Temüdžin kaasatulnud inimesed üle ja nägi, et tal oli kujunenud paras uluss, kuigi see veel hapralt koos seisis. Ühinejate hulgas oli inimesi tarkhudi, džalairi, tšanšihudi, bajahudi, barulasi ja mankhudi hõimust. Bohortšu juurde tuli tema noorem vend aruladi hõimust, Dželme juurde tema nooremad vennad urijankhani hõimust. Tuli inimesi besüdi, khonkhotani, sükekeni, olkhonohudi, khorolasi, dörbeni, ikiresi, nojakini, oronari ja teistest hõimudest. Isegi taitšihudidest ühines Temüdžiniga süldüsi haru. Ja osa baharini hõimust.

Menen-baharini vanamees Khortši ütles Temüdžinile:

«Mina olen Džamukhaga ühest soost, naisest, kellele sugu tegi püha esivanem Bodontšar. Nõnda et meil on üks usk ja üks särk ja ma poleks tohtinud temast lahku lüüa. Aga minul oli nägemus, kus mulle näidati, et ümber Džamukha käis heleruuge lehm, kes oli ta vankrid laiali pillanud ning tahtis teda ennast puskida, ja tema üks sarv oli ära murdunud. Ja ta kraapis mulda ja ütles ammudes: «Anna mu sarv kätte!» Ja siis näidati mulle veel nudi peaga tähnilist härga, kes vedas pealiku telki mööda tallatud teed. Härja järel käis Temüdžin, härg aga sõnas ammudes: «Taevas ja maa on kokku rääkinud, Temüdžin saab kogu maa khaaniks!»»

Temüdžin kuulas vanameest tähelepanelikult ja rõõmus erutus asus ta rinda. Nagu kõik tema suguvennad, uskus ta ettekuulutusi, iseäranis kui need tema soovidega kokku käisid, Khortši ütles:

«Niisugust asja näidati mulle. Millega tasud, kui saad rahvaste valitsejaks?»

«Kui saan, panen sind tümeni etteotsa,» lubas Temüdžin.

Vanamees kirtsutas nina.

«Vähe on sellest mulle, kes ma sulle nii kõrget tiitlit ennustan. Tee mind kolmekümne naise isandaks. Ja peale selle hoia kõrv lahti minu nõuandvale sõnale.»

Nõnda ta ütles.

Veel mitmeid perekondi tuli Temüdžini juurde, nende hulgas onu Daritai. Ja Džamukhast lõi hiljemgi lahku inimesi, kes rajasid oma lootuse Temüdžini peale. Tähtsamad neist olid džürkinid Satša ja Taitšu, taidži Khutšar ja iseäranis Khutula-khaani enese poeg Altan.

Üheskoos rännati nüüd Kökö kanti, mis Sengüri ja Khara jõe kallastel.

Ja nii algasid Temüdžini khaani-ajad, mis sündinud ühest võidust, merkidite hävitamisest, verevennast lahkulöömisest ja tulijatele lubamisest.

17.

Inimese elu on rahulik, kui tal on pea, kellelt küsida. Ebakindlust on raske taluda. Kui sul ei ole isandat, on sul alati hirm, et keegi tuleb sulle isandaks. Parem olgu, siis on teada.

Kui on, keda kummardada, kelle jalge ette jahisaak tuua ja kelle laua ääres teenida, on käed tööd täis ja sebimistel suund. Ja pea pole siis tühjade mõtetega koormatud.

Pärast Khabul-khaani ei olnud mongolitel tugevat kätt, kes hõimusid ühiseks käiguks valmistanuks.

Ambakhai-khaan oli tema määratud ja mitte tema lihane poeg, vaid mitmenda põlve sugulane. Kui tatarlased Ambakhai kitanitele välja andsid, arvati tema sõna järgi khaaniks Khutula, kes oli Khabuli neljas poeg.

Pidu uue khaani auks käis rahvaste haralise puu ümber, nõnda et augud olid maa sees kuni puusadeni ja tolm üle pea, aga õiget võimu ei olnud. Iga nojan oli omaette peremees. Ja iga hõim rändas, kuhu tahtis. Ja nooremad ei kuulanud vanemaid ja iga päev võis mõni noorem haru vanast auväärsest suguvõsast lahku lüüa ja igamees tahtis ulussit moodustada.

See oli isandatele hea ja vabadus tuiskas mööda rohtlaant, aga murelikud mõistsid, et mongolid jäävad selle läbi nõrgaks ja igaüks, kellel vabaduse asemel rusikas, võib neid suruda.

Khutula-khaani pojad olid Džotši, Girmahu ja Altan. Ükski neist ei saanud khaaniks ega olnud neil selleks ka suuremaid õigusi ja tahtmisi kui teistel Khabuli kolmanda või neljanda põlve järglastel. Viimaste hulka kuulus ka Temüdžin.

Osa nojaneid soovis tugevat khaani. Teised armastasid omaette oleku vabadust, sellised eelistasid Džamukha-taolist, kes oli laheda ja liikuva loomuga ning kellel oli see hea omadus, et ta oli nimetust soost, kuigi Bodontšari järglane. Seega ei saanud ta vabadusearmastajate meelest liiga tähtsaks minna, talle sai alati tema sugu meelde tuletada.

Mõnede jaoks oligi Džamukha valitseja, aga paljude poolt

ei leidnud see kinnitust. Ja olid mongolid ilma peata ega aidanud sinna ükski kuulutus.

Kõigest sellest rääkisid omavahel khaani noorem poeg Altan, Khutšar ja Satša, kes kurvastasid oma suguvendade muretuse pärast. Ja keegi ütles:

«Kas pole mitte Temüdžin see mees?»

Otsust ei tehtud kohe ja kerge südamega. Mitu vaidlust käis omavahel ja paljudega ning kujutati tulevasi päevi nõnda- ja teistviisi ette.

Nendest arutlustest sai teada Temüdžin ja tuli nende juurde. Ta ütles:

«Kui ma olin viie rohu vanune poisike, ütles üks hääl, et mina ei sure. Ma tean, et minust saab khaan, kes kõiki ühendab. Kes seda esimesena kuulutavad, saavad eluaegse au.»

Imelikku mõju avaldasid need sõnad kaalujate peale ja neil ei tulnud mõtet saatusele vastu astuda. Nad olid nõus ja mõne päeva pärast astusid nad Temüdžini ette. Nad ütlesid:

«Meie kolm ja koos meiega kõik teised otsustasime sind khaaniks panna.»

Ja siinsamas ütlesid nad tõotuse sõnad:

«Kui sinust, Temüdžin, saab meie khaan, oleme meie vaenlaste jälitajate eesotsas ja toome sinu laagrisse ilusaid tütarlapsi ja naisi, uhkeid telke, töökaid orje ja sihvakaid hobuseid. Mägiloomade ajujahist tuleb sulle pool, kõht kõhu kõrvale. Kui me lahingu päeval sinu sõna vastu eksime, aja meid meie karjamaadelt, naiste juurest, raiu maha meie mustad orjapead. Kui me rahupäevadel sinu puhkust rikume, võta meilt meie teenijad, naised ja lapsed ja heida meid jumalatest mahajäetud väljadele.»

Nende sõnadega vannuti Temüdžinilė ja tema sai vandujate üle khaaniks. Teda hakati nimetama Tšingis-khaaniks.

Ja mitmed said uue khaani juurde ameti.

Ja nad ütlesid oma ametisseastumise sõnad.

Bohortšu noorem vend Ögölei, Džetei ja Dokholkhu said kohustuse nooletuppe kanda ja nendest algas kuulus ihukaitsevägi.

Öngür-Süiketü ja Khadahan-Daldurkhan ütlesid:

«Hommikust joomaaega ei lase me sul oodata, lõunast ei mineta meelest.»

Sellepärast pandi nemad joogi üle.

Degei ütles:

«Hommikuks keedan sulle parima lamba, õhtust annan õigeks ajaks, kirjusid lambaid karjatan ma nõnda, et kõik

kohad täidan, kollakas-valgetega ujutan üle su karjamaad. Mina pole õgard, söön sisikondi.»

Degei pandi lammaste üle.

Tema noorem vend Gütšügür ütles:

«Minu vankrilt ei kao ükski tükk. Ühegi teega ei lagune veok.»

Tema pandi rännuvankrite üle.

Dodai sai teenijarahva käsutajaks.

Khasari alla jäid mõõgamehed.

Belgütei ja Kharaldai-Tokhurahun pandi khaani hobuste üle.

Taitšihudid Khutu, Moritši ja Mulkhalkhu said hobusekarjuste järelevaatajateks, Arkhai, Takhai, Sükegei ja Tšahurkhan khaani noolteks, kes luuravad.

Sübehetei ütles nõnda:

«Hiirena kogun sulle tagavara, varesena tassin kõik koju. Vildina varjan su soojust ja ümbritsen su õhku.»

Bohortšule ja Dželmele aga ütles Temüdžin nõnda:

«Teie olge mu südames. Kui mul ei olnud sõpru peale mu enese varju, saite teie mu varjuks ja kallasite rahu mu sisse. Teie olge mu kojas. Kui mul ei olnud piitsa peale mu enese saba, saite teie mu sabaks ja tõite mulle rahu. Teie olite mu lähedal enne teisi, eks olge nüüd ka teiste üle.»

Ja Temüdžin lõpetas khaaniks saamise talituse nende sõnadega:

«Taeva ja maa õnnistusel, mis mulle jõudu on andnud, tulite teie Džamukha juurest minu juurde ja saite mu väeks. See on teie saatus, et te olete mu vana õnneliku käega vägi. Seepärast saigi igaüks teist koha peale.»

Temüdžin saatis Takhai ja Sükegei Tohoril-khaani juurde. Vähe oli vähestest valitud olla. Tarvis oli, et seda teaksid, kes tugevad. Teaksid ja toetaksid.

Iseäranis oli seda tarvis nüüd, mil värske Tšingis-khaani võim oli veel habras ning võis räpakast liigutusest kergesti puruneda.

Ja Tohoril-khaan oli neid, kes uut khaani väljastpoolt tunnistas. Ta saatis seesuguse vastuse:

«On õiglane, et mu poeg Temüdžin khaaniks sai. Mongolitel peab khaan olema. Ärge kaotage üksmeelt, ärge purustage sõlme, mis seotud, ärge lõigake otsast oma enese kaelust.»

Samasuguse teate saatis Temüdžin andale, kellest lahku oli läinud. Sõna viisid Arkhai ja Tšahurkhan.

Džamukha laskis sõnad viia Altanile ja Khutšarile. Need olid:

«Miks teie, Altan ja Khutšar, lahutasite meid andaga, üht kõhtu, teist ribide vahele puskides? Miks ei valinud te anda Temüdžini khaaniks, kui me veel üheskoos elasime? Mis tagamõte teil praegu oli? Pidage siis, Altan ja Khutšar, oma sõna! Teenige hästi mu sõpra ja verevenda.»

Muud sõna Džamukha ei saatnud. Teda ei olnud niiviisi valitud, kuigi sellest juttu oli olnud. Ja tema polnud ise midagi selle heaks teinud. Ja sellepärast ei teadnud ta, mis edasi peab saama. Poolehoidjaid oli temal ikka veel rohkem.

See oli, kui Temüdžin valiti mongolite rahva khaaniks, kuigi teda toetas nendest ainult pisike osa.

18.

Kui jätad solvamise tasumata, solvatakse sind uuesti. Kahetsejale võib andeks anda, aga karistus jääb paremini meelde. Enesekaristamine on õrn hellitus, mis kratsib hinge.

Tihti võidab kaotaja, sest saab karastust. Võit teeb liha pehmeks ja silma uduseks. Liigne usk enesesse viib hõredasse õhku ja uinutab.

Esimene taplus Temüdžini ja Džamukha vahel toimus järgmistel asjaoludel.

Džamukha noorem vend Taitšar otsustas ära ajada Džotši-Darmala karja, sest too oli ammust ajast talle võlgu ja seda võis kannatada ainult nii kaua, kuni nad ühes laagris olid. Aga kui Džotši-Darmala Temüdžini juurde üle läks — võibolla ka selle võla pärast —, kadus lootus õigust kätte saada ja Taitšar pidi võtma, mis talle kuulus.

Nõnda ta tegi, et ajas kogu Džotši-Darmala hobusekarja ära ning seda oli rohkem kui võlga. Džotši tundis, et talle on ülekohut tehtud, ta oli arvanud, et nüüd, kus ta on teises laagris ja suure khaani enese läheduses, kustutatakse kõik võlad. Ta lõi lärmi ja kutsus teisi tasuretkele, kuid teised põiklesid kõrvale ega tulnud, kuna nad nende täpseid võlavahekordi ei teadnud. Siis otsustas Džotši-Darmala üksinda röövlit taga ajama minna.

Samal ööl sai ta oma karja kätte. Ta surus end vastu hobuse kaela, kihutas Taitšarile järele ja laskis talle terava noole seljast läbi. Nool tungis südamesse ja Taitšar suri silmapilkselt.

Džotši-Darmala jättis tapetu steppi, pööras karja ringi ja ajas selle veel samal ööl koju tagasi.

Džamukha ei saanud jätta lihase venna eest tasumata.

Võib-olla oli ta oodanudki juhust, et Temüdžiniga arveid klaarida, kes oli oma verevenna juurest nii palju inimesi üle meelitanud ja tema arvel ulussi moodustanud. Džamukha oli pika meelega seda asja pealt vaadanud, sest ta oli ise vabaduse poolt ja tema inimesed võisid valida. Aga Temüdžini lubamistes ja meelitamistes kukkus mõnigi sõna Džamukha vastu, ja miks pidi ta seda taluma. Ja kui nüüd needsamad tema endised inimesed olid Temüdžini khaaniks kuulutanud ja teda, kes ta neid oli juhtinud, mikski ei pidanud, ei saanud ta jätta meenutamata kõiki neid tegusid, mis tänamatu Temüdžin tema vastu oli teinud. Oli ju tema, Džamukha, toonud talle esimese võidu ja tema juurest olid anda juurde läinud esimesed perekonnad.

Temüdžin oli oma inimestega Gürelgü karjamaadel, kui tuli teade, et Džamukha tahab Temüdžiniga venna tapmise pärast sõdida. Džadaranid olevat kogunud enda ümber kolmteistkümmend hõimu ja moodustanud kolm tümenit sõjaväge. Nad kavatsevat tulla üle Alakudi ja tungida Temüdžinile kallale.

Sõnasaatjate kasu oli Temüdžin ammu näinud, nõnda et tal oli vahel kasulikum oma inimeste võõras laagris hoidmine kui nende enda juurde toomine.

Ka Temüdžinil oli sel ajal kolmteistkümmend sugukonda ja ta moodustas kolm tümenit. Ta läks Džamukhale vastu.

Lahing toimus Dalanis ja Temüdžin ei jõudnud veel ringigi vaadata, kui oli Džamukha vägedest segi paisatud, kes võitlesid õiguse pärast ja olid ammu kokku kasvanud.

Et mitte ulussit ja tulevasi päevi kaotada, andis Temüdžin käsu taganeda ja tema tümenid tõmbusid džadaranide surve all Džerene mäekurusse, mis Onani ääres. Selle suud oli Temüdžini vapramatel meestel kerge kaitsta, aga Temüdžin oli ka igast küljest väljapääsmatult piiratud.

Džamukha näitas järjekordselt oma muretust ega hakanud anda väeriismeid mägede vahel hoidma ja näljutama, vaid arvas karistuse küllaldaseks ja pööras koju sõnadega:

«Me oleme ta ilusasti paika pannud.»

Vangilangenutega, kes teda hiljaaegu reetnud, toimis Džamukha nii, et ta vaid Tšahahanil, kes ülbe, laskis pea otsast raiuda, hobusesaba külge siduda ning kodulaagrisse saata.

Temüdžini keelekandjad teadsid rääkida, et ta käskinud

õilsa verega poeglapsi seitsmekümnes katlas keeta, aga see oli muinasjutt.

Et Džamukha kurjus ei olnud suur ja tema teod olid pigem juhuslikud ning mängleyad, et ta Temüdžini imetles ja võibolla endiselt armastas, siis tuli see kõik värskele khaanile õnneks. Kas nähes Džamukha muretust ja põhjendamatut leebust või kuulates sosistajaid, tuli Džamukha inimestest mitmeid Temüdžini poole üle, nõnda et kaotus sai võiduks.

Kui Džamukha väed lahinguplatsilt taandusid ja minema läksid, jäid nendest maha uruhudid Džürtšedei ja mankhudid Khujuldari juhtimisel, niisamuti khonkhotan Münlig oma seitsme pojaga.

Mäekurusse varjunud oletasid piiramist, aga kui kohalejäänud nende poole relva ei pööranud, tulid nad läbirääkimistele ja selgus, et teistel pole vaenulikke kavatsusi ja et nad on Džamukha maha jätnud.

Ja Temüdžin kuulutas neile siinsamas, et nad mongolite valitud khaani juurde vastu on võetud ja teenistuse eest alati tasutud saavad.

Et oma rõõmu juurdetulnud rahva pärast väljendada ja neile head meelt valmistada ning oma kerget pääsemist tähistada, rääkisid Temüdžin, ema Höelün, Khasar ja Satša kokku, et tuleks siinsamas Onani tammikus pidu korraldada.

Nõnda tehti ja joomaaja ootus valmistas rõõmsa meele.

Inimesed istusid ringi, tähtsad keskele, Temüdžin kõrgemale kohale, tema kõrvale Höelün, pisut madalamale Khasar, Börte ja džürkinite vanem Satša.

Jesügei pere ammune lauavanem ja teenijamees Šikihur kallas peekrisse ja tõi esimesena Temüdžinile. Seejärel Höelünile, Khasarile, Satšale ja teistele lähedastele sugulastele, keda teadis. Et uut rahvast oli palju ja nende koht Šikihurile selge ei olnud, hakkas ta peekrit edasi mööda ringi pakkuma ja nõnda sai kõige enne Satša noor naine Ebegei.

Nüüd vihastasid Satša vanemad naised Khoridžin ja Khuhurtšin. Nad kargasid püsti ja lõid lauavanemat, öeldes:

«Kuidas julgesid sa Ebegeile enne meid pakkuda!»

Lauavanem puhkes nutma, et teda asjata solvatud oli, ning hädaldas:

«Et Jesügei-Bahaturi elus ei ole, siis võidakse mind nõndaviisi lüüa!»

See puudutas Temüdžini, aga ta hoidis end tagasi, kuna ei tahtnud tühjast tüli.

Samal ajal ootas teda ees uus vahejuhtum.

Belgütei oli Temüdžini hobuste vanemaks. Džürkinite poolt kamandas siin Büri.

Üks mees khadagi hõimust tuli Temüdžini hobuste juurde ja hakkas kalliskividega ehitud sadula kallal nokitsema. Belgütei inimesed hüppasid juurde ja võtsid mehe kinni. Nad ütlesid:

«Ta tahtis varastada.»

«Ma tahtsin ainult ilusat sadulat vaadata,» ütles kinnivõetu.

Belgütei pidi kohut mõistma, nüüd jooksis aga kohale Büri, hakkas meest õigustama ja Belgütei inimesi sõimama. See vihastas Belgüteid, ta ütles sõnu vastu ja vaidlus tuli kuidagi lahendada.

Belgütei pakkus selleks vana proovitud asja: maadlust Büriga. Selleks kooris ta paljaks oma parema käe ja õla. Ägedaks läinud Büri aga haaras mõõga ja lõi teda paljasse õlga.

Selline teguviis hämmastas Belgüteid, aga ta ei tahtnud taplust omade vahel ning hoidis end tagasi, kuigi haavast nirises verd ja terve ta külg oli verine.

Temüdžin oli oma kohalt ammu tähele pannud vaidlust venna ja võõra vahel, nüüd ei pidanud ta vastu, vaid kargas vildilt üles ja tuli Belgütei juurde.

Ta ütles:

«Me ei tohi selliseid asju enda keskel taluda. Sina oled khaani vend.»

Belgütei hoidis teda vasaku käega tagasi ja ütles:

«See on tühi asi. Haav pole ohtlik. Mul jätkub külma verd ja sõbralikkust. Ma ei taha, et minu pärast läheksid nooremad ja vanemad vennad taas riidu. Alles nad leppisid ja heitsid ühte.»

Temüdžin kees vihast ja tahtis arveid õiendada. Belgütei palus:

«Oota, vennas, jäta nad, hoidu tegudest!»

Ometi ei kuulanud Temüdžin teda ja jäi oma vihaga. Tema soovitusel otsustati vaidlus lahendada ilma terariistadeta. Mõlemad pooled haarasid, mis juhtus. Kes metsast kaika, kes joogilähkri või vankriaisa, ja algas kaklus.

Tammik kajas hüüatustest ja õhk oli ähkimisest paks. Džürkinid löödi taganema ja Temüdžini inimesed võtsid mõlemad Satša vanemad naised vangi, kes juba enne joogi juures riidu olid norinud.

Nüüd, mil džürkinid löödud, palusid nad rahu ja seda neile ka anti ja khaaninaised lasti vabaks.

Aga vaen jäi nende vahele, mõlemad pooled olid uhkust täis.

Džürkinid olid moodustunud Khabul-khaani vanema poja järeltulijate lahkulöömisest eraldi haruks. Nõnda olid nemad mongolite suure khaani kõige vanemad järglased ja neile oli khaani ulussist kaasa antud kõige paremat rahvast, kelle maks oli sappi täis, kelle põial oli vibunööril osav, kelle kopsudesse mahtus viha ja südamesse vaprust, kelle huultel oli vägevaid sõnu, musklites jõudu ja kätes kõiki kunste. See oli taltsutamatu, mehine ja ettevõtlik rahvas ja selle rahvaga tuli Temüdžinil võidelda.

Rõõm pööras mureks, võit kaotuseks, kord helkis valgus, siis haigutas pimedus. Väline vaenlane liitis ühte. Mida suuremaks ja tugevamaks sai uluss, seda kergemini sigines lahkarvamine ja riid rahva sisse.

19.

Kui oled nõrk, ühine tugevatega ja mine omasuguste kallale. Kui saad selle läbi tugevamaks, vali väärikaid vastaseid. Kui oled tugev, pööra oma nool tugeva vastu, sest tema on sinu võistleja.

Auväärsete võitmine sünnitab sulle au, see tuleb sulle üle koos nende vara, naiste ja lastega.

Rikas on pehme, temalt on võtta. Vintsutatu on vintske, temaga näed jonni pärast palju vaeva. Süües kasvab isu ja valimata õgimine ajab silmad suureks kõige järele, mis alles.

Temüdžinile sai teatavaks, et vägevad kitanid on alustanud sõjakäiku Megüdžin-Segültü tatarlaste vastu, et need polnud pidanud sõna maade ja andamite suhtes, mida nad Altan-khaanile, kitanite keisrile, olid lubanud. Keisri väepealik ajas tatarlasi taga mööda Uldža jõge, kus nad liikusid koos oma karja ja majakraamiga.

Temüdžin ütles oma lähedastele:

«Tatarlased on meie ammused vaenlased. Nad on tapnud meie isasid ja isaisasid. Meil sobiks sellest sõjakäigust osa võtta.»

Nüüd, kus nendel kitanite näol vägev vaenlane kanna peal, pidid tatarlased kergeks saagiks langema. Ometi ei söandanud Temüdžin oma vägedega üksi välja astuda, ta saatis Tohoril-khaanile sõna:

«Teadu järgi ajab Altan-khaani väepealik enda ees Megüdžin-Segültüt koos muude tatarlastega. Ühineme tatarlaste vastu. Tule ruttu, Tohoril-khaan, mu isa.»

Tohoril laskis vastata.

«Sul on õigus, mu poeg. Ühineme.»

Kolme päevaga kogus Tohoril sõjaväe ja tuli Temüdžini juurde. Siis saatsid nad üheskoos teate džürkinite vanemale Satšale:

«Kutsume teid tatarlaste vastu, kes on iidsetest aegadest tapnud meie isasid ja esiisasid.»

Temüdžini ja Tohorili lahinguvalmis väed ootasid kuus päeva üle selle aja, kus džürkinid kohal oleksid pidanud olema. Need jäid tulemata ja kauem ei saanud oodata.

Temüdžini ja Tohorili väed läksid mööda Uldža jõge taganejate selja taha ja tatarlased peatusid ning tegid endale kaitselaagri.

Temüdžin ja Tohoril kiirustasid enne kitaneid saagi peale ning lõid tatarlaste laagri puruks ja tapsid Megüdžin-Segültü. Temüdžin sai saagiks hõbedase hälli ja pärlitega tikitud teki. Tatarlased olid kitanite naabrid ja alamad ning nendel oli rikkusi, mida polnud ümberkaudsetel rahvastel.

Tatarlased pudenesid laiali, osa nendest võeti vangi, aga et Altan-khaani peavaenlane oli surnud, siis ei sõditud edasi. Keisri väepealikule, kes polnud veel kohale jõudnud, saadeti teade Megüdžin-Segültü tapmisest. Kitanite pealikul oli hea meel, et võit oli tulnud ilma verevalamiseta, võõraste käte abil, ja ta andis Temüdžinile džahutkhuri tiitli, kereidi Tohorilile aga Oni tiitli. Sellest ajast saigi Tohoril On-khaaniks, nagu teda tunti.

Temüdžin ja On-khaan jagasid saagi ja vangid ning ränd asid tagasi koju.

Kuni Temüdžin oli sõjakäigul, olid džürkinid tema laagrikohas käinud, kuhu olid jäänud vanad ja lapsed. Nad olid rääkinud võlgadest ja võtnud viiekümnelt inimeselt nende varanduse, ja kes vastu olid vaielnud, need nad olid ära tapnud, inimest kümme.

Kui Temüdžinile sellest räägiti, sai ta väga vihaseks ja ütles:

«Me ei tohi džürkinitele jätta, mis nad korda on saatnud. Peo ajal Onani tammikus peksid nad meie lauavanemat ja lõid haava Belgütei õlga. Siis me andsime neile andeks. Kui me kutsusime neid vaenlaste vastu, siis nemad ei tulnud, vaid said ise meie vaenlasteks.»

Ja Temüdžin viis oma väed džürkinite vastu ja lõi neid Kelüreni kaldal. Satša ja Taitšu pääsesid põgenema, aga mõlemad tabati Teletü suudmes.

Temüdžin tuletas neile meelde vannet, mis tema khaaniks tõstmisel antud, ja ütles:

«Kas see on teil meelest läinud?»

«Ei ole,» vastasid nemad ja Temüdžin laskis nad hukata, et tema laager nüüd ja edaspidi tugev oleks.

Ja kõik džürkinid, kes olid olnud tema vennad ja kaaslased, tegi ta nüüd vangideks ja ajas orjadena oma laagrisse. Aga mitte kõiki vange ei närinud viha, nad mõtlesid ise, mitte pealikute peaga.

Nõnda olid nende keskel džalairid Gühün, Tšilahun ja Džebke. Gühün viis oma pojad Mukhali ja Bukha Temüdžini ette ja ütles:

«Olgu nad orjaks su lävel. Kui nad peaksid selle maha jätma, lõigatagu läbi nende põlveõndlad.»

Tark džalair teadis, et valmistab oma poegadele parema saatuse. Seda nägi ta vend Tšilahun ja tegi samuti, tuues Temüdžini ette oma pojad Tünge ja Khasi. Ta ütles:

«Avagu nad sinu laiu uksi. Kui jätavad need, mulju nende silmikond välja.»

Džebke, kes oli veel nooruke, sai Khasarile.

Džürkinite hulgas oli ka Büri, kuulus maadleja üle mitme ulussi. Kui ta riiu ajal Onani tammikus polnud vaevunud Belgüteiga maadlema, siis sellepärast, et ta temast ühe käega jagu oleks saanud.

See vana haavamine oli aga õiendamata ja Temüdžin ei saanud seda jätta ega tahtnud ka toimida nii, et Büri lihtsalt hukataks, nagu Satša ja Taitšu vandemurdmise pärast olid hukatud. Seepärast määras ta Belgütei ja Büri vahel maadluse kõigi reeglite kohaselt.

Büri teadis khaani viha vana asja pärast ning mõtles, et tal on õigem kaotada, ehk säilitab siis elu.

Kõik tehti tava kohaselt. Kaks vana meest olid kohtunikeks ja vastased tulid jahikotkastena tiibu kõigutades võistlusplatsile. Nad kükitasid ja laksasid käega vastu reit. Ja käisid kumbki ümber oma kohtuniku ja see võttis nende mütsi oma kätte.

Belgütei seisis ettepoole kummargil Büri vastas ja ütles maadleja salapalvet. Talle polnud mitte nõrka vastast saadetud. Ta mõtles: peaksin ma jõudma võtte sooritada. Ja siis ütles ta endamisi need võitleja põlised sõnad, mida valjusti ei tohtinud lausuda:

«Sina oled tapnud mu seitse esivanemat, nüüd tahad tappa mind.»

See pidi andma viha ja tegema tugevaks.

Büri ei mõelnud muule kui khaani vihale. Kuidas ta peaks kaotama, et see liialt läbi ei paistaks.

Nad hoidsid teineteisest kinni ja siis tegi Belgütei võtte, tõstis vastase üles. Aga mitte kohe ei sobinud sel kukkuda, ta pidi tegema, nagu kaotaks ta ausas võitluses. Ta pani saabastatud jala Belgütei jalgade vahele ja keksis ühe jala peal.

Belgütei oli tugev, aga Bürini ta ei küündinud, seda ta teadis.

Ta tegi uue võtte, ja nüüd arvas vastane paraja aja olevat ning kukkus kõhuli. Belgütei ei suutnud teda aga sellest hoolimata maha suruda. Ta hoidis teda rõivaist kinni ja surus põlvedega tema siiludele, et ta tõusta ei saaks. Ja siis vaatas ta Temüdžini poole ning tegi peaga nõksaku.

Temüdžin vaatas talle liikumatu pilguga otsa ja hammustas siis alumist huult. See oli kokkulepitud märgiks. Belgütei hüppas Bürile põlvedega selga ja tõmbas teda järsu nõksuga õlavööst kaelustpidi tahapoole. Ja nõnda murdis ta Büri selgroo.

Büri tundis oma lõppu tulevat, nüüd polnud tal enam midagi kaotada ja ta ütles nõrkeva häälega:

«Mitte Belgütei ei võitnud mind, vaid khaani viha. Kukkusin meelega ja nüüd tasun selle eest eluga.»

Belgütei lohistas surnukeha telkidest eemale.

Büri oli Khutuhtu-Müngüri poeg, Jesügei-Bahaturi onupoeg.

Nõnda oli Temüdžin lähedaste sugulastega arved õiendanud. Temas ei jäänud tasumata võlgu.

20.

Igamees teab, mis on üks. Kõik kirju maailm seisab koos üksikutest. Kaks tuleb siis, kui üks seatakse teisele vastu, kolm on palju. Nii on see metsadest saadik olnud.

Tänaseks me oleme kaheni jõudnud, mõned räägivad juba paljust. Kaks osatakse tasakaalu seada. Kahe vahel saab seista või valida. Seda teadsid ka mongoli nojanid.

Kana aastal tulid Alkhui juurde kokku hõimud, kes Temüdžini võite ja võimsamaks muutumist ärevusega pealt vaatasid ja selles oma rahvale ja vabadusele ohtu nägid.

Nüüd, mil Temüdžin tõsise jõuna paistma hakkas, otsustasid nad Džamukha talle vastukaaluks seada ning omakorda kõigi mongolite khaaniks valida.

Nad vandusid Džamukhale truudust ja tegid ta khaaniks. Vande kinnituseks raiusid nad üksteise järel sõites täie galopi pealt lõhki ühe head tõugu täku ja ilusa mära.

Et Džamukha khaaniks valimist tõelisemaks teha, kui seda oli Temüdžini nimetamine, mis kusagil kõrvaliselt tehtud, rändasid nad kõik üheskoos mööda Ergüne jõge allavoolu ja korraldasid metsaga kaetud mäe peal salajase ja piduliku talituse, nimetades Džamukha nüüdsest peale Gür-khaaniks.

Ja siis pidasid nad uue khaani all esimest korda nõu. Otsustati, et mongolitel ei pea kahte khaani olema, Temüdžiniga tuleb sõdida.

Ikka leidus keegi, kes sõna tõi, sellest enesele kasu lõigates, ja sel korral tegi seda Khoridai khorolasi hõimust.

Temüdžin oli ette arvanud, et ükskord peab see juhtuma, et vastased Džamukha khaaniks kuulutavad, kuna ta seda juba enne oli olnud. Nüüd teadis ka tema, et sõda tuleb ja teine peab jääma. Ta saatis On-khaanile sõna, et see otsekohe väe välja paneks.

Kui On-khaan tuli, liikusid ühendatud väed mööda Kelüreni kallast allavoolu. Nad saatsid ette mitu luurerühma ja need võtsid vastaste eelsalgast mehe ja uurisid teiste liikumist ja jõudu.

Enne õhtut said eelväed kokku, nad hõikasid teineteisele lähvardusi, aga pime tuli enne peale, kui lahingut jõuti alustada. Öösel taganesid luuresalgad põhijõudude juurde, et hommikul üheskoos tegutseda.

Lahing toimus Köiteni mäe jalamil. Kumbki pool ei saanud kaua ülekaalu. Juhid korraldasid lahingu käigus oma vägesid ümber, liikusid tiibadelt keskele ja tagasi, kord taganes üks osa ja teine oli edukas, siis jälle muutus kõik, kusagil ei toimunud otsustavat murrangut. Liiguti mäkke ja jälle orgu, mööda järske kallakuid.

Naimanite Buiruh, kes sõdis Džamukha poolel, tundis nõiakunsti ning hakkas nõiduma, et raju vastastele kaela langeks. Ta ütles vägevaid salasõnu ja pani maagilisi kive vee sisse, ja vaata, see juhtuski. Taevas läks äkitsi lahti ja sealt paiskus kohutava tuulega alla paduvihm, mis järsud nõlvad libedaks tegi.

Ja ometi pööras asi nõnda, et just Džamukha väed olid sel hetkel järsul libedal nõlval ning mehed hakkasid ükshaaval sügavikku libisema ja mitte kõik ei suutnud hobusel püsida või siis hukkusid koos hobustega. Hakati ennast päästma, taplusest polnud enam juttugi ja igaüks ratsutas, kuhu sai, et tervelt pääseda. Ja nõiduja pidi tunnistama:

«Me oleme taevast pahandanud.»

Nõnda oli Temüdžin sedakorda võidu pärinud vastaste räpaka nõidumise läbi ja taeva toetusel.

Ja Džamukha väed, kes väärikast rahvast koos seisid, pudenesid laiali. Naimanid oma saamatu nõiduja all rändasid Altai suunas, merkid Khutu läks Selenge äärde, oiradid läksid tagasi oma Šisgisi metsadesse. Taitšihudid rändasid Onani mööda allavoolu. Džamukha oma rahvaga liikus mööda Ergünet ja riisus teel neid, kes teda äsja khaaniks olid nimetanud, sest nad olid seda ära teeninud.

On-khaan oma vägedega jälitas Džamukhat, Temüdžin aga läks taitšihudidele järele, et karistada kõige lähemaid sugulasi ja vängemaid vaenlasi.

Vaprad taitšihudid Autšu ja Khodun otsustasid lahingu vastu võtta Onani kaldal. Nõnda tehtigi, vihisesid nooled, välkusid mõõgad, lõid tuld hobuste kabjad ja ähkisid raiuvad mehed, venna elu ihates.

Salk taitšihude oli peitnud end künkaharjale hambulise kivirahnu taha ja laskis sealt kurje nooli Temüdžini rahva pihta. Üks nooltest tabas Temüdžini kaela, purustas suure veresoone, ja voolavat verd oli võimatu peatada. Sellest hakkas ta palavikus ja nõrkuses vappuma. Ometi ei võinud ta seda omadele näidata, ta tõmbus varju ja teda abistas Dželme, kes asja oli märganud. Temüdžin katsus oma haava ja kartuse tuluke lõi temas korraks sädelema, kuna ta teadis seda liiki haava surmava olevat. Aga siis ajas teadvus end sirgu, tal oli kõik veel tegemata. Ta tahtis uskuda oma poisikesepõlve mõttesse, et see, mis käib kogu aeg ümberringi, jätab teda puutumata.

Teised sõdisid edasi ja varsti läks pimedaks.

Kumbki pool ei saanud teisest jagu ja siinsamas lahinguplatsil heideti puhkama. Taitšihudide rahulik rahvas oli sõjameeste kõrval laagris ja nendega oli kari ja majakraam, mida tuli kaitsta.

Temüdžini uluss ööbis lagedal väljal vaenlase silma all. Dželme lohistas Temüdžini kaljurüngaste vahele. Khaan oli kaotanud teadvuse. Veri ei tahtnud kuidagi pidama jääda. Mis väljaspool hüübis, selle imes Dželme ära, et see Temüdžini ei mürgitaks. Nõndaviisi istus ta haige kõrval verise suuga ega lasknud teisi ligi, kes mureliku näoga ja tasakesi käisid. Dželme oli ärevil, ta imes oma isanda verd, mõnikord neelas seda kogemata alla, teinekord sülitas siiasamasse maha. Lõpuks vaibus veretulv ja noolehaav armistus.

Pärast südaööd tuli Temüdžin teadvusele ja oigas:

«Juua, mu veri on kuivanud.»

Sõjameestel ei olnud tervistavat vedelikku peale Onani vee ja Dželme otsustas jooki hankida vastaste laagrist. Ta võttis maha mütsi, saapad ja üleriided ning jooksis alusriiete väel vaenlaste laagrisse, mis oli siinsamas vastas. Ta ronis vankrilt vankrile, mis seisid ringina ümber laagri, ja otsis tervistavat airagit. Ta pidi vaikselt liikuma, et teised teda ei märkaks, ähmi täis põgenejad olid jätnud märad lüpsmata ja airagit ei olnud kogu taitšihudide laagris. Lõpuks leidis ta ühelt vankrilt suure sarve täie haput piima. Taevas hoidis teda ja keegi ei märganud tema tulekut ega minekut.

Ta kihutas, nagu jalad võtsid, haige juurde, pani sarve kivi najale ja jooksis jõe äärde vee järele. Lahjendas hapupiima veega ja andis haigele juua.

Temüdžin oli oma hädast nõrk ja pidi janu kestel kolm korda puhkama, enne kui võis öelda:

«Mu sisemine silm on nägijaks saanud.»

Nüüd hakkas valgeks minema, Temüdžin vaatas ringi, nägi kõikjal veriseid süljelärakaid ja kortsutas kulmu. Ta ütles:

«Mis see tähendab? Kas sa ei võinud kaugemal sülitamas käia?»

Olgugi et see polnud laagriplats, oli see ometi peatus- ja ööpaik. Siia kusemise pärast oleks üleastuja tapetud ja surnukehagi maha jäetud. Mahasülitamine ei olnud palju väiksem kuritegu. See reostas paika, levitas haigusi ja meelitas ligi halbu vaimusid.

Dželme ütles vabandavalt:

«Sa sonisid palavikus, ma ei julgenud eemale minna. Olin ärevil ja kõike tuli ette, vahel sülitasin maha, teinekord neelasin alla, nõnda et seda on mul ka kõhus.»

«Kui sa nägid, et ma sellises olukorras olen, miks läksid sa siis ajasti vaenlaste laagrisse?» küsis Temüdžin.

«Ma mõtlesin, et kui mind seal kinni võetakse, ütlen, et tahtsin nende juurde üle tulla. Küllap ma siis pärast oleksin võimaluse leidnud, et esimese hobusega sinu juurde tagasi kihutada. Ainult nii sain ma oma isanda janu kustutada.»

Temüdžin vaatas Dželmet, ta tundis end kiiresti paranevat ja ütles:

«Kui merkidid piirasid mind Burkhani mäel, päästsid sa esimest korda mu elu. Kui sa mu hüübivat verd imesid, et mürk välja pääseks, päästsid sa mind teist korda. Mulle vaenlaste laagrist jooki hankides päästsid sa mind kolmandat korda. Jäägu need kolm teenet minu hinge elama!»

Temüdžin oli veel nõrk, kuid võis ometi tõusta. Sõjamehe

tervis oli nõnda loodud, et tal tuli surra või elada, haige olla ei olnud hobuse seljas mahti. Taplustöö pidi valges jälle algama.

Aga siis selgus, et vastase sõjamehed on öösel põgenenud ja laagri maha jätnud. Ka laagris olijad olid kraami kokku pannud ja minekukorras vankritele asunud, ometi ei jõudnud nad sõjaväele järele.

Temüdžin laskis põgenejad peatada.

Sel ajal märkas ta punase rüüga naist, kes seisis künkaharjal ja hüüdis nuttes:

«Siia, Temüdžin, siia!»

Temüdžin saatis ühe mehe tema juurde. Naine ütles sellele:

«Ma olen Sorkhan-Šira tütar Khadahan. Sõjamehed võtsid mu mehe kinni ja tahtsid tappa. Sellepärast hüüdsin ma Temüdžini appi.»

Kui saadik need sõnad Temüdžinile edasi oli öelnud, ratsutas Temüdžin kohe naise juurde. Ta hüppas hobuse seljast maha ja nad kallistasid teineteist.

Temüdžin laskis Khadahani meest otsida, aga selgus, et see oli juba eelmisel päeval tapetud.

Temüdžin laskis laagris olevatel jooksikutel tagasi pöörata ja tegi nendest oma laagri. Ja nad jäid järgmiseks ööks samale kohale. Ta kutsus Khadahani ja pani enda kõrvale istuma. Ja olid nemad üheskoos. Ja Khadahan, kes oli noore tüdrukuna Temüdžini vastu õrnust tundnud, kui see oli kaelapakuga ori, sai nüüd võitja khaani aseme peal lohutust. Tema oma meest ei olnud enam elavate seas.

Järgmisel hommikul tulid Temüdžini ette taitšihudid Sorkhan-Šira ja Džirhohadai, kes olid sõdinud nojan Tödöge all. Khaan ütles oma kunagisele heategijale:

«Sina võtsid minult kord kaelapaku. Seda teevad vaid isad või pojad. Miks tulid sa minu juurde alles nüüd?»

Sorkhan-Šira vastas:

«Ammu olen sulle ustav oma südames. Ma ei saanud enne tulla, sest taitšihudi nojanid oleksid kõik, mis minust jäänud, põrmuks tallanud. Mu pere ja karja ja varanatukese. Nüüd tahan ma hilinemise heaks teha ja oma khaani teenida.»

Temüdžin küsis mõlemalt tulijalt:

«Lahingus laskis keegi kiviselt mäelt noole mu võigu ratsu Džebelegü kaela sisse. Kas teie ei tea, kes seda võis teha?»

Temüdžin ei tahtnud tunnistada, et teda ennast oli haavatud, ja rääkis hobuse peale. Tema tahtis oma rahva jaoks haavamatu olla.

Selle peale kostis Džirhohadai:

«Mina olin see, kes mägedest laskis. Kui khaan käsib mind hukata, jääb minust järele vaid märg laik. Kui mitte, tahan ma teda nõnda teenida, et hüppan üle soiste vete ja löön puruks kaljud. Edasitungimise käsu peale lähen ma kivist läbi, Taganemiskäsu peale kaon läbi maakamara.»

Temüdžin imestas, et see vägilane nõndaviisi tunnistas, ja ütles:

«Tõeline vaenlane varjaks oma kuritegu. See mees annab ennast kõige karvadega kätte. Temasugune võib sõber olla. Nüüdsest jätad sa oma nime, mis mulle häda tegi, ja saad nimeks Džebe, et sa mu hobuse Džebelegü kaela purustasid. Oled mulle nüüdsest kui oda ja jääd minu juurde.»

Nõnda sai Temüdžin suurmeele läbi endale vägeva abilise Džebe taitšihudide laagrist.

Ja nõnda oli Temüdžin taitšihude karistanud. Ta hävitas nende nojanid, nojanite lapsed ja lapselapsed. Nende ulussi ja lihtsa rahva aga võttis enda alla.

21.

Kui lähem ja kaugem eesmärk on omavahel riius, siis tuleb otsustada kaugema kasuks. Rumal, kes elab tänasele päevale, kes himustab ainult tükki, mida näeb. Kaugele saab sammuda see, kes kaugele näeb, muidu on ta kui silmitu öises metsas, kes vaid kogemata võib pärale jõuda.

Vajalikku asja saab mitut moodi ajada, ihatud kohta mitut teed mööda minna. Mitte alati pole kõige kergem tee kõige targem tee. Läbi tihnikute rajatu võib veel aastate pärast kasuks tulla.

On pühadusi, mida ei tohi tallata, muidu kaotab asi mõtte, milleks teda tarvis on.

Et Temüdžinile teenet osutada ja et mitte tühjade kätega tema alluvusse minna, võttis Širgüetü baharini hõimust oma poegade Alahi ja Najahaga kinni taitšihudi nojani Tarhutai-Kiriltuhi, kes poisikese Temüdžini kunagi oma vangiks oli teinud ja talle paku kaela pannud. Nad teadsid, et ta on khaanile suurt tuska teinud. Ja ta langes Širgüetüle kergeks saagiks.

Tarhutai-Kiriltuh oli nii paks, et ta ei saanud enam ratsa sõita ja sellepärast liikus ta vankriga suure metsa poole, et karistusest pääseda. Baharinid, kellele ta siiani isandaks oli olnud, võtsid ta vankri ja pöörasid Temüdžini laagri poole.

Sellest said kuulda Tarhutai pojad ja nooremad vennad ja ratsutasid oma vanemat päästma. Aeglaselt liikus veovanker ja tagaajajad jõudsid talle järele. Seda nägid minejad, Alah ja Najaha kihutasid minema, nende isa aga jäi vankrisse. Tarhutai tahtis vankrilt maha hüpata, et päästjatele vastu minna. Aga ta oli nii paks, et ei tulnud sellega toime ning kukkus näoli vankri põhja. Širgüetü nägi, et tal ei ole tasujate eest pääsemist, istus paksule isandale kaksiratsa selga, tõstis terava noa ta ribide kohale ja ütles:

«Sind tullakse päästma, minule on see surmaks. Kui ma sind ei tapa, tapetakse mind ikkagi, et ma oma isanda vastu kätt olen tõstnud. Kui tapan, on sama lõpp. Kui surra, siis juba sinu surnukehast padja peal!»

Ja ta pani noaotsa vastu isanda kõri ja oli torkevalmis. Siis hüüdis Tarhutai-Kiriltuh oma päästjatele:

«Širgüetü tapab mu. Mis mõtet on teil päästa mu surnukeha! Minge tagasi ja ärge neid segage! Temüdžin ei tohi mulle midagi teha. Ma tõin ta tollal enda juurde sellepärast, et ta oli isatuks vaeslapseks jäänud. Ta oli terane poiss, ma õpetasin talle kõiksuguseid kunste, nagu õpetatakse head tõugu täkule. Ta ei tapa mind, sest räägitakse, et ta on mõistlikuks muutunud ja et ta mõte on selge, ta teab, mis talle kasuks... Minge, vennad-pojad, tagasi, mina lähen Temüdžini ette.»

Tagaajajad peatusid, jäid troppi ja pidasid nõu.

«Me tulime selleks, et teda päästa,» arutasid nad. «Kui me ta sõnu kuulda võtame, võib ta ellu jääda.»

Ja nad pöörasid tõepoolest tagasi.

Siis tulid vankri juurde Širgüetü põgenenud pojad ja üheskoos sõideti edasi.

Teel hakkas Najaha mõtlema, et äkki ei kiidagi Temüdžin nende tegu. Nad vintsutavad küll tema vaenlast, teevad seda aga oma isanda vastu ja isand Temüdžin paneb seda kõikide isandate vastu tehtuks ja peab neid mässavateks orjadeks, keda tuleb juurtega hävitada. Ta ütles:

«Temüdžin laseb meid hukata, et me oleme käe tõstnud oma isanda vastu. Ori, kes oma valitsejat on kimbutanud, ei vääri ka teise valitseja usaldust. Ta ei saa meiesuguseid sõpradeks pidada, vaid laseb meie rumalad pead maha lüüa.»

Isa ja vend jäid teda kuulama ja seesama kartus asus ka nende hinge.

«Mis me peame tegema?» küsis Širgüetü, kes oli endast targema poja sünnitanud.

Najaha ütles:

«Laseme ta vabaks, ise lähme Temüdžini teenima ja ütleme talle, et ei suutnud oma isanda vastu kätt tõsta.»

Nõnda nad tegid. Andsid vankri Tarhutai juhtida ja lasksid tal minna. Ise sõitsid edasi Temüdžini laagrisse. Astusid tema ette ja Širgüetü ütles:

«Me võtsime kinni Tarhutai-Kiriltuhi ja tahtsime siia tuua. Aga siis tuli meile meelde, et ta on ikkagi meie isand, ja me ei suutnud teda hukatusse tuua ning lasksime ta vabaks. Tulime, et sind teenida.»

Temüdžin vaatas nende peale ja kostis:

«Õigesti tegite, et te oma isandat ei reetnud. Muidu oleksin pidanud teid ühes teie sooga juurteni üles kiskuma ja ära hävitama.»

Temüdžin sai teada, et see oli Najaha tarkus, ja ta oli tema vastu eriliselt armuline. Ja Najaha elas sellest sada ja kakskümmend rohtu vanaks. Ta oli nii vana, et ta jutustas veel Münkö-khaani ajal, kuidas ta Temüdžini sündimise peol liha oli söönud.

22.

Pole kuulda, et keegi oleks kahetsenud ütlemata sõnu, küll aga on öeldud sõnad ütlejale pahandust teinud ja isegi päid, millest palju sõnu välja lastud, kandjate kehade otsast viinud.

Sest sõnad tõukavad tegudele ja paistavad välja. Sõnade päralt ollakse ja elu võib pühendada paarile ütlemisele.

Osavalt lausutud sõna on suuri inimtõrsi käärima pannud, kuigi paigalpüsimine oleks parem.

Keeldudest algavad tülid ja käskudest suured sõjad. Vaikimine on maailma õnnistuseks. Ometi ei ole elamine üksainus igavus.

Kui elu on vaevaderohke, on vaikus ja liikumatus lootuseks.

Koera aastal otsustas Temüdžin tatarlastega sõdima hakata. Sügisel läks ta tšahani, altši, dutaudi ja alukhai tatarlaste vastu. Dalani juures ütles Temüdžin oma vägedele enne lahingut:

«Kui me sunnime vastase põgenema, ei tohi keegi jääda saaki ahnitsema. See ei jookse meie eest ära. Pärast vaenlase lõplikku löömist tuleme ja jagame. Kui ise peame taganema, tulgu igaüks oma endisele kohale rivis. Kes ei tule, sellel pea maha.»

Temüdžini väed sundisid tatarlasi põgenema ja jooksikud

ühinesid alles oma vanadel aladel ja seal võeti nad vangi, hõimude vanemad aga hukati.

Selgus, et kolm meest oma salgaga ei pidanud Temüdžini keelust kinni. Need olid tema lähedased Altan, Khutšar ja onu Daritai. Nad jäid tatarlaste rändlaagrist vara riisuma. Temüdžin saatis Džebe ja Khubilai ning laskis kõik röövitu, karja ja asjad, neilt ära võtta.

Sellest sigines tusk ja vaen, mis ühe sammu järel kiskus kaks ja siis terve jooksu, nõnda et Altan ja Khutšar lõid Temüdžinist lahku ja heitsid ta vaenlaste leeri.

Sest nendel oli oma uhkus; nemad olid olnud peamised Temüdžini khaaniausse tõstmisel ja nad võtsid endale selle eest erilisi õigusi.

Nõnda oli kolm tähtsamat tema khaaniliku au allikalt nüüd lahku löönud, Satša oli juba enne langenud. Nii toimib suur oma lähedastega, et nad tal rohkem jalus on kui teised.

Kui tatarlaste juhid olid hukatud ja rahvas vangi võetud, kutsus Temüdžin oma telgis kokku suure perekonnanõupidamise. Arutluse all oli, mida teha vangistatud tatarlastega, kelle südames elas kurjus ja kes ei alistunud iialgi lõplikult oma alistajatele, nõnda et nendest orjasid oleks saanud.

Asja räägiti ühte ja teist viisi ja lõpuks otsustati, et tatarlased on iidsetest aegadest olnud mongolite vaenlased, on tapnud nende isasid ja esiisasid, ja seepärast tuleb hävitada kõik, kelle pea ulatub üle vankritelje. Väiksemad lapsed tuleb aga orjaks teha ja laiali jagada.

Kui Belgütei läks pärast nõupidamist hobusevalvureid üle vaatama, tuli tema juurde tatarlane Tšeren, kellel olid ilusad tütred, ja tegi temaga sõbralikku juttu hobuste headusest. Muu jutu sees küsis ta, mida nõupidamine oli otsustanud.

Belgütei ütles:

«Vankritelg saab mõõduks, mõõk mõõtjaks.»

Kui Tšeren aja paraja leidis olevat, ruttas ta vangistatute laagrisse ja teatas otsusest. See pani kõiki vastu hakkama, kuna lootust nagunii polnud, taplusel oli ainult üks hind — surm. See oleks pööraseks teinud isegi vähem mehise rahva kui tatarlased.

Öösel tõmbasid nad oma kaks vankriringi koomale, nõnda et nendest moodustus tõeline kindlus, kuhu ratsahobusega sisse ei pääsenud. Kindlusel oli kahekordne sein, keskel naised ja lapsed, vankrite vahekohtades vapraimad sõjamehed.

Hommikul nägid mongolid, et juba alistunud tatarlased on kaitsesse tõmbunud, ning alustasid rünnakut. Laine liikus laine järel, aga vankrite vahele oli võimatu tungida, seda sai

teha vaid ükshaaval ja mongoleid langes tatarlaste vägevate löökide all.

Temüdžini täitis viha, hävitamisele määratud orjad hakkasid vastu, ja ta saatis kõik oma jõud tatarlaste peale, aga nende kindlust oli raske vallutada.

Suurivaevu läks hobustelt mahatulnud mongolitel korda paar vankrit ümber paisata ning kaitsjate esimesse ringi tungida. Ka siin tapeldi elu ja surma peale ja palju mongoli sõdureid langes.

Lõpuks toimus seesama teise ringiga ja valurohke võit oli saavutatud. Ellujäänud ja vangivõetud tatarlased olid eelneva kokkuleppe põhjal peitnud noa varrukasse. Nad olid tuntud noakangelased ning olid otsustanud endale alla laotada padjad vaenlase surnukehadest.

Nõnda püüdis igaüks neist, kes muudest relvadest lagedaks tehtud, oma kinnivõtjaid tsusata, kui neid vankri juurde lohistati, et telje järgi mõõtu võtta.

Mongoleid langes hulgaliselt ka veel pärast seda, kui nad tatarlasi lõplikult olid võitnud. Nõnda toimis vapper rahvas, kes selle eest põlvepikkuse poisikeseni hävitati.

Nüüd nõudis Temüdžin oma lähedastelt vastust, kes on perekondlikust nõupidamisest tatarlastele teada andnud. Belgütei tunnistas, et tema seda kogemata muu jutu sees teinud.

Lobiseva sõna pärast oli hävinud suur hulk mongoleid, ja kui süüdi olnuks keegi teine ja mitte ustav vend, oleks ta käsi haprasti käinud.

Temüdžin kuulutas niisuguse otsuse:

«Et Belgütei andis välja nõukogu otsuse, mille tõttu meil oli suuri kaotusi, kõrvaldatakse ta edaspidi suure nõukogu istumistelt. Nõupidamise ajal peab tema jääma välja ja valvama korra järele, et ei oleks tüli ega vargust. Nõndasamuti Daritai, kes keelust üle astunud. Nad tohivad nõupidajate hulka tulla alles pärast läbirääkimisi.»

Vangistatud tatarlaste hulgast leiti Tšereni tütar Jesügen, kes oli nii ilus, et teda keegi ei julgenud tahta. Tüdruk meeldis Temüdžinile kohe ja ta võttis tema enda juurde. Öösel oli nõtke Jesügen Temüdžinile veel eriti meele järgi, nõnda et ta võitis khaani südame ja sai tema armualuseks.

Kui Temüdžin oli temast hommikuks küllastunud, aga mitte tüdinud, nii et ta naise ja tema ihu vastu tänulikkust tundis ja ennast tema kaitsjaks nägi, ütles ta:

«Sa meeldid mulle, ma jätan su endale.»

Jesügen ütles:

«Khaan võib mind oma hoolitsusega austada ja isegi naiseks teha, kui ta nii armulik on. Kuid minu vanem õde Jesüi on rohkem seda väärt, et khaani abikaasaks saada.»

«Miks kostad sa teise eest?» küsis Temüdžin.

«Ta läks alles mehele. Kuhu ta peab selles segaduses jääma?»

«Kui su õde on sinust veel ilusam ja armastuses osavam, lasen ma ta üles otsida. Kas sina oleksid siis nõus oma kohta temale loovutama?»

«Kui ma teda vaid veel näha saaksin,» ütles Jesügen. «Ma loovutaksin khaani loal kohe oma koha.»

Temüdžin laskis Jesüid otsida ja ta leiti koos talle määratud peigmehega, kes oma väimeheaega teenis, mööda metsi põgenemas. Naine võeti kinni ja toodi khaani ette.

Kohe, kui ta tuli, tõusis Jesügen püsti, võttis õel käest kinni ja pani ta oma kohale istuma. Ise istus ta madalamale.

Temüdžin vaatas Jesüid ja see oli tõepoolest veelgi ilusam ning väga tema südame järgi. Ta võttis tema vastu ning ülendas abikaasaseisusesse.

Mõni aeg hiljem, kui sõda tatarlastega läbi ja Temüdžini uluss tagasi oma karjamaadel, istuti maas ja joodi rõõmsaks tegevaid jooke. Jesüi ja Jesügen istusid teine teisel pool Temüdžini, ja äkki kuulis isand, et tema värske abikaasa ohkab südamepõhjast. Temüdžin taipas kohe, milles asi, ning laskis kutsuda Bohortšu ja Mukhali ning ütles neile:

«Käskige kõigil inimestel aimahi järgi seista; kes ühessegi aimahisse ei kuulu, seisku eraldi.»

Käsk kanti kogu suurt laagrit mööda laiali ja kõik kogunenud jäid omade keskele seisma, ainult üks ei kõlvanud kuhugi.

See oli noor mees, kelle juuksed olid patsiks palmitud nagu suurtsugu inimestel. Kui temalt küsiti, kes ta on, ütles ta:

«Ma olen Tšereni väimees, Jesüi kihlatud mees. Kui vaenlased meid segi paiskasid, põgenesin ma. Nüüd, kus kõik on jälle rahulik, tulin ma tagasi. Sellise inimhulga sees poleks mind keegi märganud.»

Valetamine ei olnud nendel metsikutel meestel kombeks, see oleks olnud alandav. Tatarlase vastus kanti khaanile ette. Khaan ütles:

«Pole tal siin midagi nuhkida. Kõik need hulgused said vankriteljega mõõdetud, pole temagagi muud janti. Et ta enam mu silma ei puutuks!»

Noor tatarlane tehti peajagu lühemaks, et ta oma olemasoluga ei paneks khaaniliku emanda südant valutama.

Kui teed teistele head, ära tee enesele halba. Tänuvõlga makstes anna ära üleliigne. Kuni ühtivad huvid, on inimeste vahel üksmeel.

Sõbra muutlikkus valmistab tuska; kes ühetasane, sellel puudub kirg ja sõpruse silmapilgud.

Tegu sünnitab teo, solvang viha, kättemaks kättemaksu.

Kunagi oli üks vana ja väga tark mees bajahudi hõimust, kes oma vaimus kõiki rahvaid nägi ja nende vägevaid mehi tundis, öelnud ennustades nõnda:

«Džürkinite Satša tahab valitsusohjad oma kätte saada, aga tema pole see õige mees. Džamukha oskab inimesi riidu ajada, kavaldada ja asju oma kasuks pöörata, aga ka temal ei lähe see korda. Temüdžini vend Khasar püüab, teab oma jõudu ja nooleosavust, aga valitsemine käib tal üle jõu. Merkid Alak-Udur on samuti selle töö mees ja tal on suurust, ometi ei tule tal midagi välja. See mees, kes saab, on Temüdžin, tal on välimust, pealehakkamist ja oskust.»

Ometi ei läinud kõik nii lihtsalt nagu ennustatud, see oli pikk ja vaevarikas töö. Tõusule järgnes mõõn ja tuli uuesti põhjast alustada, et päikese poole pürgida. Nõnda oli see olnud Temüdžiniga ja nõnda tema abilise ja isa Tohoril Onkhaaniga.

Kuni Temüdžin õiendas arveid tatarlastega, sõdis Onkhaan taas merkiditega. Ajas põgenema Tohtoha, tappis tema vanema poja, võttis vangi nooremad pojad ja naised ja tütred ja rahva. Saadud saagist ei andnud ta Temüdžinile midagi. Noores eas oli Tohoril mitu korda merkidite ja tatarlaste käes vangis olnud. Kui ta sealt lõpuks pääses, tappis ta oma isa nooremad vennad, et segamata võimule tulla. Siis lõi teda tema onu Gür-khaan ja sundis põgenema. Tohoril varjas end Kharahuni kuristikus ja tuli sealt sadakonna mehega Jesügei käest abi otsima. Et see Temüdžini isa plaanidega sobis, lõi ta Gür-khaani ja andis võetud ulussi Tohorili valitseda. Seepeale vennastusidki nad ja said andadeks.

Aastaid hiljem kordus kõik. Tohorili noorem vend Erke Inantša-khaan lõi Tohoril-khaani, nõnda et see läbi mägede ja kolme maa kharakitanite juurde Sartahuli põgenes. Nendel aladel toimusid sel ajal mässud ja valitses segadus, nõnda et Tohoril seal oma vähesegi väe kaotas ning läbi uihuri ja tanhudi maade tagasi rändas, olles seejuures nii vaene, et tal

muud ei olnud kui viis kitse ja paar kaamelit. Ta jõi kitsede piima ja imes kaamelite verd.

Kuulnud, et Temüdžinil on tervist ja jõudu, saatis ta tema juurde saadikud, Temüdžin ise ratsutas talle Kelüreni lätetele vastu kui isale. Vägev Tohoril-khaan oli tema ees kui kerjus ja ütles:

«Ma olen näljane ja väsinud.»

Temüdžin viis ta oma laagrisse ja majutas austavalt oma ringide keskele ja kogus oma rahva käest maksu, mille andis talle, et ta saaks uuesti otsast peale hakata. See oli draakoni aastal.

Tohoril-khaani nooremad vennad ja nojanid aga ei tahtnud teda ja ütlesid:

«Meie vanem vend on hulgus ja tige kui haiseva maksaga inimene. Nüüd katab ja toidab teda Temüdžin, aga pea see ei juhtu, kui ta sõnamurdlikult tema vastu pöörab.»

Nojan Altun-Ašuh kandis talle nendest sõnadest ette ja On-khaan võttis rääkijad vahi alla ning laskis kõigil oma sõduritel neile näkku sülitada. Ainult Džakha-Kambu jõudis põgeneda.

Niisugune oli Tohoril-khaani ja Temüdžini lugu.

Džakha-Kambu oli enne olnud Tohorili parem käsi ja Temüdžini anda. Temüdžin kosis ühe tema tütre ja andis selle pärast oma nojanile. Teise tütre võttis ta oma pojale Džotšile ja kolmanda oma pojale Tulugile. Neljas oli kõige ilusam, see sai tanhudite valitsejale. Kui Temüdžin hiljem tanhudeid lõi, laskis ta seda naist otsida, aga teda ei leitud. Niisugune oli Temüdžini ja Džakha-Kambu vahekord.

Nüüd oli On-khaan taas võimul ja tal oli sõjavägi ning nad läksid koos Temüdžiniga selle naimanite haru vastu, keda valitses Buiruh.

Naimanite valitsejad olid tuntud selle poolest, et nendel oli võim metsloomade ja kurjade vaimude üle. Nad lüpsid vaime ja tegid sellest piimast airagit, mis andis jõudu. See ei päästnud aga vägevaima naimani Tajan-khaani nooremat venda Temüdžini eest.

Buiruh põgenes üle Altai ja jälitajad ei jõudnud talle järele. Kui nad tagasi tulid, kogus üks Buiruhi vapraid alamaid Köksehü-Sabrah väe ja astus neile vastu.

Väed seisid kohakuti, aga õhtu jõudis kätte ja nii otsustati hommikut oodata.

Öösel laskis On-khaan oma laagris tuled süüdata, ise aga läks koos oma vägedega vaikselt minema, jättes Temüdžini üksinda.

On-khaaniga oli kaasas Džamukha, kelle võim oli vahepeal väikeseks kahanenud, kuna ta oli Temüdžinilt lüüa saanud ja oma khaaniks-valijate vastu pööranud ja nende pakutud tiitli tagasi lükanud. Nüüd rändas ta lahkesti koos oma silaste vastastega ja külvas tüliseemet nende vahele. Ta ütles On-khaanile:

«See on kõigile teada, et Temüdžin vahetab naimanitega saadikuid ega ole nende hävitamisest huvitatud. Kui sa poleks lahkunud, oleks asi sulle halvasti lõppenud.»

Hommikul nägi Temüdžin, et ta seisab üksinda vaenlase vastas. On-khaani reetlikkust teguviisist häiritud, ei alustanud ta lahingut, vaid taganes ja peatus Saharis.

Naimani vapper nojan sai ilma lahinguta võidu ja alustas On-khaani vägede jälitamist. Tema kätte langes On-khaani poja Sengümi pere ja vara ja kogu tema eraldi seisev laager terve karjaga.

Kasutades On-khaani seisukorda, lõid temast lahti vangistatud merkidid, eesotsas Tohtoha poegadega, ja läksid tagasi oma isa maadele.

Nüüd oli On-khaan taas sunnitud abi saamiseks Temüdžini poole pöörduma. Ta saatis niisuguse sõna.

«Naimanid võtsid vangi mu naised ja lapsed. Saada, poeg, oma vägilased minu rahvast päästma.»

Temüdžin saatis neli pealikut: Bohortšu, Mukhali, Borokhuli ja Tšilahuni sõjaväega. Et Bohortšul parajasti tagavarahobust ei olnud, palus ta Temüdžinilt hobust. See andis talle oma kuulsa Džiki ja õpetas:

«Kui tahad, et ta jookseks, silita piitsaga lakka, ära löö.»

Vahepeal oli Sengüm oma käe peal lahingut alustanud ning oli viimases hädas, kui neli vägilast kohale jõudsid. Sengümi hobune oli jalast läbi lastud ja Bohortšu andis talle oma hobuse, ise istus Džiki selga. Ta piitsutas hobust, see ei liikunud paigast. Siis tulid talle khaani sõnad meelde ja pärast laka silitamist pühkis hobune nagu tuul üle välja. Bohortšu läks naimanite vastu ja lõi neid oma vägedega, võttis tagasi kereidide vangistatud rahva.

On-khaan ütles:

«Kord päästis Jesügei mu rahva, nüüd tegi seda tema poeg. Aidaku taevas ja maa talle võlga tasuda.»

Ja veel ütles ta nõnda:

«Kelle jaoks päästis ta mu rahva? Mina olen vana ja mul on aeg mägedesse kaljude peale kolida. Kes võtab mu ulussi oma hoolde? Nooremad vennad on lurjused. Sengüm on mu ainus poeg. Kui teeks Temüdžini tema vanemaks vennaks?»

Ja pärast seda andsid On-khaan ja Temüdžin Tuhula tumedas metsas isa ja poja vahelise vande. Nad ütlesid:

«Olgem teineteise peale kindlad. Ärgem uskugem, kui meid hammustavad laimu mürgihambad, teeme otsuse, kui oleme omavahel rääkinud.»

Sengüm nägi ohtu oma seisundile ja ta polnud sugugi tänulik päästjate vastu, et ise oli saamatu.

Temüdžin tahtis seda vahekorda kindlustada. Selleks pakkus ta oma tütart Khodžinit Sengümi pojale naiseks, Džotšile aga kosis Sengümi nooremat õde Tšahurit.

Sengüm pidas oma sugu suuremaks. Ta ütles:

«Meie omad peavad teil istuma läve kõrval, harva, kui saavad ettenurka piiluda. Teie omad võtavad meil koha eesnurgas ja vaatavad läve poole.»

Seega oli ta abielude vastu, kindlat sõna aga ei öelnud.

Temüdžini jahutas teise seepidine hoiak.

Džamukha sai sellest teada ning Sengümi juurde metsasele Dzedzeheri nõlvale ilmusid koos temaga Altan, Khutšar, Nöbükin, Sügehetei ja Khatšihun.

Džamukha ütles:

«Anda Temüdžin vahetab saadikuid naimanite Tajankhaaniga. Tal on temaga üks keel ja süda. Mis saab teist, kui te temast ette ei jõua? Kui olete nõus tema vastu astuma, löön mina külje pealt.»

Altan ja Khutšar olid Temüdžini khaaniks tõstnud ja nüüd tahtsid nad teda maha tõsta ja kõik Höelüni pojad põrmuks teha.

Nad ütlesid Sengümile:

«Me kõik tuleme sinuga lõpuni. Võtame Temüdžinilt ulussi.»

Sengüm saatis sõna On-khaanile. Too andis niisuguse vastuse:

«Mu poeg Temüdžin on minu tugi. Taevas karistab meid kurjade mõtete eest. Džamukha teeb palju sõnu, teda ei saa uskuda.»

Sengüm lähetas uue saadiku seesuguse sõnaga:

«Kõik, kellel suu, räägivad täna ühte ja sama.»

Ja nii saatis ta oma lihasele isale kõiksugu sõnu, aga see sulges nende vastu kõrvad. Siis läks ta ise ja ütles ilma tunnistajateta:

«Kas siis minul mingisuguseid õigusi ei ole? Ütle otse, kellele saab sinu isa vaevaga kogutud uluss?»

On-khaan sai kurvaks, et ei suutnud jagada oma kahe poja vahel, kellest üks oli lihane. Ta ütles:

«Ma ei saa sind, mu poeg, maha jätta. Aga ma ei saa ka kurja haududa tema vastu, kes ta on olnud meile toeks.»

Sengüm vihastas ja lõi ukse paukudes kinni. On-khaani süda läks sellest pehmeks, ta laskis poja tagasi kutsuda ja ütles:

«Ma kardan ainult ühte, et me satume selle läbi taeva viha alla. Sina oled mu ainus lihane poeg, tee, kuidas tunned. Toimi, kui jõud kannab.»

Nüüd otsustas Sengüm Temüdžini enda juurde meelitada, et teda kinni võtta.

Ta saatis Temüdžini juurde saadiku, kes ütles, et Sengüm on nõus oma õde Džotšile naiseks andma ning kutsub kokkuleppimise peole.

Temüdžin sõitis kümmekonna mehega teele, stepis oli ta ööd isa Münligi juures.

Hommikul ütles vanamees, kes kogu öö oli süngeid mõtteid mõlgutanud:

«Alles nad olid selle abielu vastu, nüüd kutsuvad kokkuleppepeole. See asi ei ole puhas. Kas sul, poeg, maksab sõita, kui järele mõtled?»

Temüdžini loomuses elas kahtlus ja ta kuulas kergesti sõnu, mis seda kinnitasid. Ta pööras koju tagasi, saatis peole Bukhatai ja Kiratai, et nad tema pärast vabandaksid, sööksid peol ja ütleksid:

«Meie hobused olid sõiduks liiga lahjad, Temüdžin jäi neid ootama.»

On-khaani laagris mõisteti kohe, et Temüdžin on neid läbi näinud. Nüüd tuli rutata.

Kiirel nõupidamisel otsustati, et juba järgmisel hommikul tuleb vägedel välja minna, Temüdžin sisse piirata ja kinni võtta.

Altani noorem vend Tšéren, kes oli nõupidamisel, tuli koju oma telki ja rääkis naisele tehtud otsusest. Ta ütles:

«Homme hommikul võtame ta kinni. Ma kujutan ette, kui palju annaks Temüdžin sellele, kes läheks ja talle teataks.»

Naine ütles:

«Sinu rumal lobisemine võib paha teha. Pole ime, kui mõni teenijarahva seast su juttu kuuleb ja sellest märku võtab.»

Selle jutu ajal astus telki karjus Badai, kes tõi piima. Ta kuulis need sõnu ning läks oma kaaslase Kišilihi juurde ja andis kuuldu edasi. Too sammus omakorda isandate telgi juurde, lootes Badai sõnadele kinnitust leida.

Telgi ees istus Tšereni poeg Narin-Kehen ja ihus nooleotsi. Ta ütles Kišilihile:

«Püüa kinni mõlemad merkiditelt võetud hobused, too siia ja seo kinni. Aovalges on tarvis teele asuda.»

Kišilih ja Badai tõid hobused kohale ning otsustasid Temüdžinile öösel sõna viia. See võis neid vabadeks meesteks teha, võimu ja rikkust anda.

Õhtul tapsid nad oma onnis lambatalle, lõhkusid oma asemepõhjad ja keetsid saadud puudega liha. Pimedas, kui isandate telgis oli kõik vaikne, võtsid nad kinni kütkes hobused, kes seda tõugu, mis iial reetlikku häält ei tee, ning asusid teele. Algul sammu; kui kuuldekaugusest väljas, siis galoppi.

Veel enne valget jõudsid karjused khaani juurde. Nad laksid Temüdžini äratada ning jutustasid talle kordamööda kuuldust, seistes telgi tagumise seina ääres, nagu nõudis komme.

Selle teo eest said need kaks Temüdžini sõduriks ja juhatasid hiljem kumbki tümenit.

Temüdžin uskus nende juttu ja teatas asjast oma kõige lähedasematele. Et nende laagrid On-khaaniga olid lähestikku, Temüdžini sõjaline jõud nõrgem, koht lahinguväljaks halb ja teade äkiline, otsustas ta oma laagri maha jätta ning ilma raske varustuseta põgeneda. Ta liikus oma inimestega mööda metsaseid mäekülgi. Maho metsadesse jättis ta maha Dželme, et see tõkestaks selja tagant vaenlasele tee, ja läks ise edasi.

Teise päeva lõuna ajal tegi ta peatuse, et hobuseid toita. Siis aga nägi karjane, kes rohumaid otsis, kaugel tolmu tõusmas. Ta oli kindel, et see on vaenlane, ning ajas hobused puhkava Temüdžini juurde. Temüdžin saatis välja luure, ise aga põgenes edasi.

Selgus, et tulija oli Džamukha oma rahvaga. Temüdžin pääses üle noatera.

Kui Džamukha ja On-khaan ühinesid, arutasid nad sõjaplaani, kuidas oma vägesid asetada. On-khaan ei tahtnud oma valitud poja vastu vägesid juhtida, kellega mitmel korral vannutud. Ta ütles Džamukhale:

«Sina juhi meie vägesid.»

Ka Džamukha tundis iga kord südametunnistusepiinu, kui ta Temüdžiniga võitles. Temas olid koos nagu kaks erinevat inimest. Üks käskis ikka ja alati Temüdžini vastu kiusu ajada ja oli tema edu peale kade, teine imetles teda ning soovis nagu tahtmatult, et verevenna edu ja hiilgus oleks suurem.

Kui Džamukha nägi, et vägede juhtimine pannakse tema õlgadele, vihastas ta ning ütles oma lähedastele:

«On-khaani peale ei või kindel olla.»

Ja ta saatis Temüdžinile sõna, kus tegi teatavaks oma

vägede asetuse ning andis Temüdžinile nõu vägede paigutamiseks. Ta laskis ütelda:

«On-khaan küsis minu käest, keda saadab Temüdžin esimesena taplusse. Mina ütlesin, et uruhudid ja mankhudid, kel on kirjud lipud, kes on poisikesepõlvest peale taplejad ja lahingus ettevaatlikud. Siis käskis ta mul tema vägesid juhtida. Kuidas saan ma seda omade kõrvalt? Mul pole kunagi olnud head tunnet sinuga tapelda, On-khaan on aga selles veel heitlikum. Nii et ära karda, anda, ole tegudele vapper!»

Kui Temüdžin selle teate sai, tundis ta endas jõudu kerkivat, et teda ei hoia mitte üksi taevas, vaid ka vaenlane. Ta küsis uruhudi pealiku Džürtšedei käest:

«Kas sa oled valmis esimesena minema?»

Too ei jõudnud veel vastata, kui mankhudi pealik Khuildar-Setšen ütles:

«Mina tahan khaani eel minna. Hoolitse ainult pärast mu orbude eest.»

Džürtšedei ütles:

«Ei, me läheme mõlemad Temüdžini eel.»

Ja nii saidki need kaks malevat esimeseks lööjaks, nagu Džamukha oli ennustanud.

Vaevalt oli Temüdžin väed lahingukorda saanud, kui vaenlane tuli.

Uruhudid ja mankhudid läksid džirginitega kokku ja lõid nende read segamini, tungisid nendest läbi ja kihutasid lahingukorras edasi. Siin astus neile vastu Atših-Širun ja lõi piiriga Khuildari sadulast. Mankhudid taganesid ja ümbritsesid oma juhti. Uruhudid aga tormasid edasi ja lõid tümen-tübegenid segi. Seejärel said nad ka olon-dunkhaiditest jagu ja läksid kokku On-khaani ihukaitseväega, mis koosnes valitud meestest. Džürtšedei paiskas ka need laiali ja tungis vaenlase leeri sügavusse.

Sengüm, kes nägi väikese salga sellist edu, kihutas talle On-khaaniga aru pidamata oma inimestega vastu ja Temüdžini vähese väe saatus oli noatera peal. Aga siis sai Sengüm noole põsesarna. Khaani poega sadulast kukkumas nähes taganesid kõik kereidid ja see päästis Temüdžini.

Oli saabunud õhtu ja Temüdžini väed taandusid, võttes kaasa haavatud Khuildari. Öösel viis Temüdžin oma väed pimeduse katte all eemale.

Hommikul hakati omi lugema. Temüdžini poeg Ögödei, Borokhul ja Bohortšu olid puudu.

Nende pärast ei saanud Temüdžin kaugemale taanduda, ta tahtis neid oodata ja ütles:

«Kui vaenlane järele tuleb, saab ta lahingu.»

Päeval ratsutas üksik mees Temüdžini vägede poole. See oli Bohortšu. Kui Temüdžin ta ära tundis, ütles ta:

«Oo, igavese taeva tahet!»

Ja ta paljastas sõbrale vastu sõites oma rinna. Bohortšu seletas:

«Lahingus tapeti mu hobune. Jäin jalameheks. Õnneks kogunesid kereidid sel ajal Sengümi ümber. Pimeduses ja segaduses nägin koormaga hobust, lõikasin sel rihmad läbi, hüppasin koormasadulasse ja tulin.»

Mõne aja pärast tulid ka Borokhul ja Ögödei ühe hobuse seljas. Ögödei oli kaelalülisse haavatud ja kõik aeg oli Borokhul tema halba verd imenud.

Nähes oma armastatud poega sellises seisundis, tundis Temüdžin, kuidas ta silmadesse tungivad pisarad. Et seda varjata, hakkas ta askeldama. Käskis süüdata lõkke, põletada haavakohta ja joota Ögödeid.

Borokhul ütles:

«Vaenlase tolm kaugeneb meist.»

See oli Temüdžinile suureks kergenduseks.

Siis tuli nende juurde veel üks. See oli Khadahan-Daldurkhan On-khaani laagrist, kes tuli poolikuna, see tähendab ilma naiste-lasteta. Ta rääkis järgmist:

Kui Sengüm haavata sai, ütles On-khaan:

«Tülinorija saab ikka pihta. Kes alustab, saab esimesena.»

Atših-Širun ütles talle:

«Kõik me palvetame salajas, et meile sünniks poeg. Ole Sengümi vastu armuline, eks temagi tulnud ilmale sinu püüdluste ja palvete peale.»

Ja veel ütles see nojan:

«Enamik mongoleid on meiega, Temüdžini käputäis on metsa kihutatud, ainult hobused on neile veel alles jäänud. Kui nad oma nina näitavad, kraabime nad hõlma sisse nagu kuivanud loomasõnniku.»

On-khaan otsustas siiski taanduda, et oma poega hoida.

Nõnda rääkis ületulnud nojan.

See oli siis kuulus Khalakhaldžiti kõrbe lahing, mis oleks Temüdžini edule täieliku lõpu võinud teha.

Nüüd taganes ta üha kaugemale ja osa sõjaväge jättis teda sellepärast maha. Ja kui kereidid agaramad oleksid olnud, oleksid nad võinud neid oma vägedega liita.

Temüdžin taandus Khalkha jõe äärde ja luges oma inimesed üle. Neid oli kõigest kaks tuhat ja kuussada, pooled nendest uruhudid ja mankhudid. Need pani ta mööda idakallast

liikuma, ülejäänud mööda läänekallast. Teel korraldasid nad toidu hankimiseks ajujahi.

Ka haavatud Khuildar võttis jahist osa, kuigi Temüdžin teda oli keelanud. Tema haav läks lahti ja ta suri verekaotusse. Ja tema keha maeti Khalkha kalda kaljudesse.

Temüdžin jäi lõpuks Tünge jõele peatuma.

24.

Palju sõnu teeme siis, kui meil ei ole jõudu. Tugev ei räägi. Teiste kõne ajal ta naeratab, see võib mitmesugust tähendada.

Ometi on ka palja sõnaga palju tehtud ja mõndagi saadud. Inimesele on sõna tihti niisama hea kui tegu või kõhutäis süüa. Ja tema uskumised käivad rohkem sõnade kui ilmutiste või imetegude kaudu.

Kui Temüdžin seisis Tünge jõel, oli tema jõud nii väike ja On-khaan koos teistega nii ähvardav, et ta pidi saadikud ja sõnumid appi võtma. Ta saatis Arkhai ja Sükegei saadikutena oma vastaste juurde, kellele nad pidid igaühele isesugused sõnad ütlema, mis nende olukorda pidi Temüdžini silmadega näitama, nõnda et nad oma lootustes ja mõtetes tema poole võiksid kalduda.

On-khaanile laskis ta ütelda nõnda:

«Asun Tünge jõel. Siin on hea rohi ja meie hobused on rahul. Miks tahtis isa oma poega ehmatada? Parem oleksid võinud segada oma halbade laste ja miniate magusat und, kui et saadad viha selle vastu, kes sinu suhtes alati aupaklik on olnud. Kas on kurjad ja kadedad vaimud sinu pealuusse pesa teinud, kes sind nõndaviisi segadusse viivad, et sa ei mäleta enam meie vandeid, mis me teineteisele andnud ? Kas rääkisid sa minuga enne suu puhtaks, kui laimu kuulda võtsid ja lalliku lõid? Kas me seisime silm silma vastas ja vaatasime tõtt? Mu rahvas on väike, aga ma ei lähe kellegi käest laenama, ma olen madalast soost, ometi ei anu ma kelleltki suursugusust. Kui vankril murdub üks ais, ei saa härg vankrit vedada. Kas polnud mina sinu teiseks aisaks? Tuleta meelde oma saatust. Sa põgenesid mööda metsi ja tulid mu isa juurde abi paluma. Ta päästis su ulussi. Siis vennastusid sa isaga ja tõotasid abi talle, ta lastele ja lapselastele. Mitu sõjakäiku oleme teinud koos ja kunagi pole sa minuga näljas ega hädas olnud. Kui palju kordi oled sa mind tänanud. Mis on siis nüüd minu süü, et sa, mu khaan ja isa, minu peale nii vihane oled? Saada minu juurde kedagi, kes selgitaks.»

Kui On-khaan selle läkituse ära oli kuulanud, täitus ta süda häbi ja valuga ja ta ütles:

«Hukku olen ma väärt! Peale poja olen ma ära põlanud ka tõe ja võla. Kui ma nüüd veel peaksin tema vastu halba kavatsema, jooksku ma verd!»

Oma sõnade ja tõotuste kinnituseks torkas ta läikiva noaga oma väikesse sõrme ja laskis verel kasetohust torbikusse valguda, mille saatis Temüdžinile.

Džamukhale laskis Temüdžin ütelda järgmist:

«Vihkamise pärast lahutasid sa mind isast. Oli nii, et kes meist varem tõuseb, joob khaani sinisest kausist. Mina olin see, kes enne tõusis, ja kadeduse pärast hakkasid sa mind vihkama. Nüüd oled sina jaole saanud, eks tühjenda siis sinine kauss, palju sa minult sellega võtnud ei ole.»

Altanile ja Khutšarile laskis Temüdžin ütelda:

«Te tahtsite mind salakavalalt maha jätta ja mu tapetud keha pimedasse maasse heita. Kord ütlesin ma sulle, Khutšar: sina oled Neküni poeg, hakka khaaniks. Sina ei tahtnud. Siis ütlesin ma sulle, Altan: Khutula-khaan oli meie kõikide üle, sina oled tema poeg, hakka meie khaaniks! Aga sina ei tahtnud. Ma ei võinud seda kui kerjakotti pakkuda igale, kes kõrgest soost: võtke, oh Satša ja Taitšu, hakake khaaniks. Ja teie ise tahtsite, et mina selleks saaksin, ja ma sain. Kõikidest meie sõjategudest saite osa, rohtlaante metsloomi ajasin ma teie suunas, et te saaki saaksite. Kui teie oleksite khaaniks hakanud, oleksin ma teid sõnakuulelikult teeninud, oleksin esimestes ridades võidelnud ja andnud saagist teile kõik, mida te soovinud oleksite. Nüüd te olete mind heitnud, istute oma maadel ega luba kedagi ligi. Et te nüüd minu isa juures olete, teenige teda siis tões. Ma ei taha kuulda, et te ka talle sõnakuulmatud olete, teie, mu lähedased sugulased. Mu isa on muutliku meelega, kui ta minust tüdines, siis tüdineb ta teist ammugi, katsuge see talv veel vastu pidada.»

Tohorilile käskis ta lausuda need sõnad:

«Sinu isad on mu esivanemate orjad olnud, seepärast nimetan ma sind nooremaks vennaks. Sa oled seisnud mu läve ees. Kelle ulussit sa siis nüüd loodad saada? Minu ulussit ju Altan ja Khutšar sulle ei annaks. Ega nad asjata sind nooremaks vennaks hüüa. Kõik te kartsite oma kadeduses, et mina tõusen enne teisi ja joon tühjaks khaan-isa airagikausi. Nüüd oled sa selle ligi pääsenud, eks joo siis, kui jaksad.»

Sengümile laskis Temüdžin aga niisugused sõnad lausuda:

«Mina sündisin õnneliku tähe all, sina pimedas nagu kõik hall rahvas. Khaan-isa hoolitses meie mõlema eest, aga sina

põlesid armukadedusest, kui ma tema ligi astusin. Nüüd peaksid sa õhtul ja hommikul ta südant rõõmustama, aga mitte närima. Miks piinad sa teda järelejätmatult oma sooviga veel isa eluajal khaaniks saada?»

Ja Temüdžin palus, et igaüks, kellele ta sõnad on saatnud, tema juurde kaks saadikut lähetaks.

Nemad aga ei astunud temaga läbirääkimistesse. Kui On-khaan ja Sengüm kuulsid, et Temüdžin nende vahele sõnu külvab, jahtus khaani kahetsus ja ta jättis vastusõna Sengümi saata. Sengüm ütles vaid nõnda:

«Nüüd ütleb ta mulle anda, aga kunagi ta ennustas, et minust saab Tohtoha lambakarjus. Nüüd laulab ta magusasti ja nimetab khaani isaks. Ammu see oli, kui ta teda vanaks röövliks hüüdis. Pole meil temaga mingeid läbirääkimisi pidada. Tema sõnad tähendavad sõda. Tõstame tugid, lööme trummi, söödame hobuste kõhud täis ja asume teele Temüdžini vastu.»

Saadik Arkhai tõi selle teate Temüdžinile. Nõnda olid tema sõnad, mis südametele mõeldud, Sengümi pealt tagasi põrganud ja vastupidi kavatsetule sõjaks pööranud.

25.

Kes kõige suuremas hädas sinu ligi jääb, selle jäta oma armu alla, kui sa oled suur ja jõukas.

Kui oled nii madalale langenud, et kaugemale enam ei saa, siis tead, et sul jääb ainult tõusmise võimalus. Kui sa oled õnnetuse karika tühjaks joonud, siis ulatatakse sulle järgmisena õnnekarikas. Joo seda targu, et see liiga ruttu ei tühjeneks.

Ähvardava sõjateate peale tõstis Temüdžin oma laagri ja tagahes kaugele kõrbenud aladele. Veel paljud jätsid teda sellepärast maha ja nõrgendasid teda, et ta nõrk oli.

Ta taandus poolkuivanud Baldžuna järve äärde ja need olid tema khaaniks-olemise aja kõige raskemad päevad, kus tema võim ja edasine saatus rippusid juuksekarva otsas. Ainult kõige ustavamad jäid nendel päevadel tema juurde ja nendes tundis ta tõelisi sõpru. Hiljem, kui Temüdžinile taas hiilguse päevad jõudsid, nimetati neid inimesi baldžunalasteks ja nendel olid teiste ees erilised õigused.

Pikki päevi pidi ta siin vaevlema. Vett ei jätkunud ei inimestele ega karjale, nad kogusid kunagise järve muda ja nõrutasid selle seest vett, mida jõid.

See oli sea aasta suvel, enne tõelist hiilgust ja tõusu, kui ta jõi Baldžuna vett.

Aga ka siin ei istunud ta tegudeta ega oodanud taeva armu. Ta pani tähele ja tegi, mis sai, sest temas oli kindlus ja ta teadis, mida tahtis.

Nõnda oli ta juba varem endale alistanud ühe ungiradi hõimu haru, kes karjatas Khalkha jõe ääres. Sama ungiradi haru, kust oli pärit tema Börte ja kes ei kippunud taplusse, vaid sai naabritega hästi läbi tänu oma tütarde ilule. Need ungiradid olid nüüd teda ootamas, kui ta end kogub ja on tulemas.

Jõudu kogunes ka muul moel. Ikiresid olid tapelnud khorolasidega ja neid löönud. Khorolaside vanem Tšohos alustas oma nõrkust tundes läbirääkimisi ja ühines Temüdžiniga, hoolimata sellest, et Temüdžin oli oma madalseisus ja jõi Baldžuna pori.

Sel ajal otsustasid mitmed endised Temüdžini inimesed, kes teda juba põrmuks arvasid, nagu onu Daritai, Altan ja Khutšar koos Džamukha ja mõnede mankhudite ja tatarlastega On-khaanist lahku lüüa, et ta liiga tugevaks ei läheks. Nad pidasid plaani On-khaanile äkiliselt peale langeda, ta hävitada ning saada mõlemast, nii temast kui ka Temüdžinist lahti, et igaüks võiks ise oma peremeheks jääda ja et rohtlaantes valitseks endine vabadus.

Nende salakõnedest sai aga On-khaan teada ja lõi neid hävitavalt. See nõrgendas tunduvalt Temüdžini-vastast leeri.

Löödutest alistusid Daritai ja mitmed mongolid ning kereidid Temüdžinile, et olla On-khaani vastu.

Altan, Khutšar ja tatarlased aga ei saanud enam Temüdžiniga leppida ja läksid naimanite alla.

Nõnda parandasid mitmed välised asjad Temüdžini olukorda. Et tal oli nimi, khaanitiitel ja endised tugevusepäevad, arvestati temaga ka tema kõige viletsamatel päevadel.

Ja tema mõtles kaugemale, kui isegi arvata oskas. Nii kohtas ta veevõtukohas Sartahuli Asanit, kes kaugete maadega äri ajas, Öngüdist siia lambaid tõi ja siit soobli- ja oravanahku ostis. Temüdžinil oli tegemist, et püsima jääda, tema mõte tegeles mongolite ühendamisega ega pidanud ta võõraste maade vallutamise plaane, sellist jõudu polnud tema lootusteski mitte, ometi päris ta kaupmehelt Sartahuli maade kohta kaugel Läänes, mägede taga, ja kinkis talle oma märgi, et ta peaks ennast Temüdžini teenriks ja käsilaseks, kui seda kunagi tulevikus tarvis tuleb.

Siia Baldžuna äärde saabus ka vend Khasar, kes Temüdžinist vahepeal eraldi oli elanud ja tema käikudest osa polnud võtnud. On-khaan aga tungis talle kallale ja viis tema naised-lapsed ning vara ja Khasar mõne mehega põgenes, et jõuda Temüdžini juurde, kelle asupaikagi ta ei teadnud. Nad asusid teda otsima, aga teel lõppesid nooled, nad korjasid rohtlaanest raibet ja keetsid ära isegi oma saabaste tallad. Viimseni nälginud, saabusid nad Baldžuna äärde ja Temüdžin tõstis nad jalule.

Rohkem kui millegi muu üle rõõmustas Temüdžin Khasari saabumise üle. See andis talle lootust.

Nüüd küpses tal lõplik plaan On-khaani vastu minna. Ta teadis, et teel ühinevad temaga veel mitmed.

Enne tahtis ta aga maad kuulata ja selleks saatis ta Khasari inimestest kaks saadikut, Tšakhurkhani ja Khalihudari, et need ütleksid On-khaanile Khasari nimel nõnda:

«Ma olen oma venna viimsegi jälje kaotanud. Olen silmad peast vaadanud ja otsinud, aga ei ole teda leidnud. Olen oma hääle kähedaks karjunud, aga keegi ei ole vastanud. Laman, käsivars padjaks, ja vaatan tähti. Mõtlen khaan-isa ja oma pere peale. Kui khaan saadaks mulle ustava mehe, tuleksin tema teenistusse.»

Saadikutele ütles Temüdžin nõnda:

«Meie liigume kohe teie järel, kui olete ülesande täitnud, ühineme Kelürenil Arhali juures.»

Saadikud tulid On-khaani juurde, kes pidas pidu. Ta tundis end võitjana ega näinud silmapiiril enam ühtegi vastast. Sellepärast oli ta kullaga tikitud telgi lasknud püstitada ja imetles oma hiilgust.

Talle meeldis mõte, et Temüdžini tugev vend tema teenistusse tuleb. Ta ütles saadikutele:

«Tulgu,» ja saatis talle vastu ustava Itürgeni. Kui saadikud Arhalile lähenesid, märkas Itürgen kohe suurt inimeste kogunemist ning aimas ohtu. Ta pööras hobuse ümber ja kihutas tagasi, et On-khaanile sõna viia.

Khalihudaril oli kiirem hobune, ta kihutas Itürgenist mööda, ei julgenud aga teda peatada. Tšakurkhani hobune oli aeglasem, ta ei jõudnud teistele järele, ta tõmbas vibu vinna ja laskis Itürgeni kuldse sadulaga hobusele noole tagant sisse. Hobune komistas ja Temüdžini saadikud võtsid Itürgeni kinni ja viisid khaani ette.

«See on Khasari asi,» ütles Temüdžin ja saatis vangi venna juurde, kes liikus tagapool. Khasar, kelle pere oli vangi võetud, raius On-khaani teenri sõnalausumata mõõgaga läbi.

Saadikud teatasid, et On-khaan pidutseb muretult kuld-

ses telgis. Temüdžin otsustas peatumata, öö läbi kihutades talle peale langeda, et teda ootamatult tabada.

Nõnda ta tegigi ja piiras On-khaani laagri ümber.

Kolm ööd ja kolm päeva kestis lahing. Lõpuks andsid piiratud kereidid alla. Viimasel ööl läks On-khaanil ja Sengümil korda väikese salgaga piiramisrõngast pääseda ja põgeneda. Seejuures aitas neid vapper Khadah, kes raius läbi Temüdžini vägede käigu ja hoidis seda lahti, kuni tema valitsejad märkamatult põgenesid. Pärast alistumist astus ta Temüdžini ette ja ütles:

«Me võitlesime ilma puhkamata kolm ööd ja päeva. Kui ma vaatasin oma khaani, tundsin ma, et pean tema elu päästma. Ma võitlesin senikaua, kuni tal õnnestus kerge varustusega põgeneda, ja alles siis andsin alla. Kui käsid mind hukata, siis ma suren, kui annad armu, teenin sind niisama ustavalt.»

Temüdžinile meeldis Khadahi kõne. Ta ütles:

«See on tõeline sõdur, kes päästab oma isanda elu. Selline mees on sõprust väärt.»

Ja ta andis niisuguse korralduse:

«Khuildari elu eest teenigu Khadah ja sada džirginit tema peret. Ja nende lapsed teenigu Khuildari lapsi ja nõnda ka lapselapsed. Ja oma tütreid võivad nad vaid Khuildari pere tahtmist mööda mehele anda.»

Ja kõikidele Khuildari järglastele määras Temüdžin orvudele määratava abiraha.

Kereidi hõimu käskis Temüdžin aga oma inimeste vahel laiali jagada, et ükski ei saaks neid enam koguda. Ainult On-khaani vennale Džakha-Kambule andis ta armu ja jättis talle kogu tema rahva ning tegi teda oma seltsiliseks sõdimise töös. Ta tegi seda Džakha-Kambu tütarde pärast.

Et teda abistanud Badai ja Kišilih olid endised orjad, tundis Temüdžin lõbu sellest, et andis just neile On-khaani kuldse telgi ja selle ette teenriteks kereidi ülikuid.

Ta ütles:

«Olgu Badail ja Kišilihil põlvest põlve vabad karjamaad, käskigu nad oma alamatel kanda oma vibutuppe ja tõsta nende torviseks pidude peekrit. Sõjas saagu nad endale kogu saagi, mida võtta suudavad.»

Ja veel ütles ta nõnda:

«Badai ja Kišilihi tegu päästis mu elu, tänu millele ma hukutasin kereidi hõimu ja istusin kõrgele kohale. Mäletagu kõik minu järglased selle koha peal põlvest põlve nende tegu.»

Kõik, kel teeneid, said mõne kereidi teenriks. Tümen-tübegenid jagas ta täielikult ära. Terve päev jaotati olon-dunkhaideid ja nende vara ega tuldud toimegi. Veriseid vägilasi džirgineid ei saadud nii laiali laotada, kui Temüdžin oleks tahtnud, et keegi nendest enam oma sugugi ei mäletaks. Vanglatatud kereidite purustamiseks, kõigi neid liitvate rihmade rebimiseks kulus terve see talv, mis seisti Abdžija karjamaadel.

See oli Temüdžinile tõsine töö. Kui ta neid rahvaid enda alla liita tahtis, siis pidi ta hävitama mälestuse suguvõsadest, mis neid üksteisest lahutas. Nad rääkisid ühesugust keelt, väikeste erinevustega sõnades ja hääletoonis, aga suguvõsa teadmine seisis hingepõhjas, sest see oli peamine tarkus, mida õpetati ratsutamise ja vibulaskmise kõrval väikestele lastele lõkketule ääres. Pikad riimitud lood oma suguvõsa minekust ja tulekust, muistsetest vägitegudest ja kunagistest solvamistest, mis tasumata, oli raiutud neile pealuusse, et nad ka üne pealt kõike seda võisid korrata. Seda sealt kustutada ei olnud nii hõlbus. See oli Temüdžinile raskem kui nende allutamine. Aegamööda küll tekkisid uued sidemed nende vahel, kes üheskoos vägedesse ja laagritesse pandud, kuid vanu ei tõrjunud need veel kaugeltki välja.

Kereidite valitsejad olid sel ajal veel põgenemas, kui nende rahvast lõhuti.

Oli nii, et alguses ratsutasid põgenemisel kõrvu On-khaan ja tema poeg Sengüm, kelle nägu oli lahingust rikutud ja paistes. Nende tuju oli viimases seisus ja On-khaan ütles:

«Ma lõin lahku mehest, kes on väärt, et temaga ühes olla, ega löönud lahku sellest, kes midagi väärt ei ole. Võõrastust ja häda, piinavat muret ja abitut hulkumist pean ma tundma hakkama näoga mehe süü läbi.»

Nelküni jõel tahtis On-khaan juua. Ta tuli hobuse seljast maha. Just sel ajal ilmus jõekääru ja kaljurünka tagant nähtavale naimanite valvesalk, keda juhatas Khorisu. Nad võtsid On-khaani kinni. Sengüm põgenes seda nähes.

«Mis mees sa oled?» nõudis naiman.

«Ära puutu mind,» ütles khaan. «Ma olen Tohoril On-khaan, kõikide kereidite valitseja.»

«Või sina oled On-khaan,» ütles Khorisu pilkavalt. «Siis ei peaks üks lihtsõduri mõõk sulle midagi tegema.»

Ütles ja lõi mõõga vanale On-khaanile rindu, kuna ta tema sõnu ei uskunud.

Kui nad teistele seejärel ütlesid, et lõid maha ühe hullu,

kes nimetas end On-khaaniks, puutus asi kõikide naimanite khaani Tajani kõrvu. See andis niisuguse korralduse:

«Toodagu selle tapetu pea, äkki oli see tõepoolest meie vaenlane On-khaan.»

Kui pea toodi, tunti temas ära endine kereidite valitseja ja Tajan-khaan ütles oma alamatele:

«Miks tapsite suure valitseja? Miks ei toonud te teda mulle elusana?»

Khaani ema Gürbesü oli tark naine. Ta oli vanale Inantšale, naimanite suurele valitsejale, poja sünnitanud. Aga see ei olnud mitte kõige õnnestunum, nõnda et vana khaan oli enne surma öelnud:

«Mu naine on noor, mina aga rauk. Tajani on ta palvete peale sünnitanud, tema on minu kaitsevaimu Torluhi sigitatud, sest minu seeme ei kanna enam. Kas suudab nii õhuline olend mu ulussit valitseda, olla üle suursugustest ja vaos hoida halli rahvast?»

Nüüd ütles Gürbesü pojale:

«On-khaan on igivanast khaanide soost, ta on seda väärt, et tema põrmu juures ohvritalitust pidada.»

On-khaani pea pandi valge kaamelikarvadest viltvaiba peale ja tema ees ohverdati ja kõik ütlesid palvet, käsi võimsate poole sirutades, ja tütarlapsed laulsid. Äkki keset ohverdamist hakkas vana On-khaani pea naerma, ta suu venis lahti ja irevil hambad kohutasid Tajanit.

Tajan kargas oma kohalt üles ja hüüdis:

«Ah irvitad!»

Ta hüppas vaibale ning hakkas jalgadega maharaiutud pead tallama.

Teda peatas vägilane Köksehü-Sabrah.

«Miks sa teda tallad, kui ise siia lasksid tuua?! Su ema Gürbesü näeb kaugele ja valitseb targalt, sina, Tajan, oled liiga hellitatud, sul pole muud selja taga kui linnujaht.»

Khaan pidi taluma oma vägilase sõnu, kes kord sedasama On-khaani oli löönud, kui tema vend kogu oma rahvaga põgenes.

Ta laskis On-khaani pea hõbedaga katta ja pani selle oma trooni lähedale, et nägijatele näidata, nagu oleks tema selle vägeva valitseja hävitanud.

On-khaani poeg Sengüm aga jätkas hulkumise vaevalist teed. Ta pääses naimanite jälitamisest ja rändas lõunasse kõrbete ääremaile. Kasvatas oma salka samasugustest hulgustest ja ründas äkksööstudega karju ja laagreid, nõnda enesele elatist hankides.

Tiibetis ühinesid hõimud, kellele ta liiga oli teinud, ja piiras ta rõõvlisalga ümber. Tal õnnestus pääseda vaid koos oma hobusekarjuse Kökötšu ja selle naisega. Põgenedes hoidus ta naimanite eest ja sattus kõrbe, kus ei olnud vett.

Vett otsides nägi ta metseesleid, kes vehkisid sabaga ega märganud kuumuse tõttu inimesi. Sengüm tuli hobuse seljast maha ja hakkas eeslite poole roomama, et mõnda neist tabada ja ohvri verega janu kustutada.

Sel hetkel otsustas karjus Kökötšu, et selle isandaga võib ta ainult nägurit näha, tarvis endale parem otsida. Ta pööras hobuse ümber, haaras kaasa Sengümi oma ja ratsutas minema, jättes isanda kõrbe.

Kökötšu naine ratsutas oma mehele järele, muud õigust tal polnud, ja pahandas:

«Miks tahad sa oma khaani maha jätta? Kas ta sind ei hellitanud, kas ta ei rääkinud: minu Kökötšu. Kas sa ei söönud ja joonud tema all alati tarbeks, kas sa ei käinud tema uhkeis riietes?»

Ja seda rääkides jäi naine mehest tahapoole. Kökötšu peatas hobuse ja ütles tigedalt:

«Kas tahad nüüd selle Sengümiga ühte heita või?»

Naine ütles talle:

«Olgu ma sinu meelest peni lõustaga eit, aga mingi au peab olema. Jäta talle vähemalt ta kuldkauss, et ta saaks sellega vett juua.»

Kökötšu virutas kuldse anuma kõrbe, Sengümile järele, ja nad ratsutasid minema. Ilmusid Temüdžini juurde, et uut isandat leida. Ja Kökötšu hooples oma teoga, kui Temüdžin laskis tal kõigest jutustada.

Temüdžin ütles:

«Sa jätsid oma khaani hätta ja tuled nüüd minu juurde. Kuidas ma pean sind usaldama?»

Ja ta laskis Kökötšu tappa ja ta keha steppi heita. Aga tema naise võttis ta õiglase meele eest oma armu alla.

Ometi ei tulnud Sengümile kõrbes lõppu, ta pääses ka sealt ja sattus ühte oaasi, mille valitseja ta tappis.

Nõnda lõppes see kuulus sugu, et ta Temüdžini võimule ei ähvardanud.

Tark on, kes oskab ka näiliselt kaugeid asju omavahel siduda. Rumal elab tänase päevaga ja tööga, mis käsil, mõtleja näeb maailma üllatavaks ehituseks, kus nähtused on omavahel ühenduses ja sarnased oma erinevustes, erinevad sarnases.

Kui ta liiga hoogu satub, siis tahab ta paljut ja teeb kõik ühetaoliseks, see aga on eksitus ja selle eest saab ta nuhelda, et teist teed pidi rumaluseni jõudis.

Väikene leidus teeb tihtipeale rohkem ära, liiga suur avastus joovastab meid ja me tahame tema abil seletada ka seda, mis enne muudmoodi selge.

Temüdžin oli teinud teo, mis teda taas kuulsusesse tõi, ja mitmed nõrgajõulised tulid, et selle säras end soojendada.

Pärast võidukat sõda kereiditega võttis Temüdžin oma vägedega ette ajujahi Temegeni steppides, et rahuldada mehelikku kirge, täita lihaisu ja harjutada mängus.

See oli suurejoonelisem ettevõtmine kui sõjakäik. Jaht oli sama mis sõda, sellest võeti osa täies sõjariistus, see kestis palju päevi, mille jooksul läbiti kiire ajuga mitmeid ränn-alasid, pidevalt manööverdades, kord loomi pika ahelikuga ees varitsussalkade ette ajades, kord tiibadelt haarates ja piirates. Seejuures vaheldus maastik, kord olid mehed lumistes mägedes, järskudel nõlvadel, läbipääsmatutes tihnikutes, paari päeva pärast lagendikel kuumuses ja tuules. Loomad olid ohtlikumad vastased kui inimesed, nende käitumist oli raskem ette arvata, nad ei tunnistanud tavasid ega reegleid.

Jaht oli tõeliseks kooliks, sealt olid pärit kiire manööverdamise oskus, kindel distsipliin ja sujuv koostöö. Ainult nii võis metsloomadest jagu saada. Seda teadis Temüdžin nagu ka teised osavad pealikud.

Nõnda oli Temegeni jahipidamist vaja peale liha hankimise ka uute väeüksuste kokkusulatamiseks, laiema koostöö korraldamiseks.

Temüdžin teadis ees seismas palju lahinguid, enne kui ta kõik mongolid ühendab. Enamik neist oli ikka veel omapead. Suur osa seikles koos Džamukhaga. Mõned püüdsid ise ja omaette olla, teised heitlesid ühe vägeva valitseja alt teise alla.

Kõige tõsisemaks vastaseks olid naimanid, kelle alla põgenes ka enamik laialipuistatud kereidisalku. Nende juurde kogunesid merkidid Tohtoha juhtimisel, Khuduka oiradid ja koos Džamukhaga mitmed hõimud.

Naimaneid oli palju, nende maa-alad suured ja see tegi neid ülbeks.

Nende khaan Tajan ütles:

«Räägitakse, et Põhjas elutseb mingi tühine mongolite sugu, kes võitnud suurt valitsejat On-khaani,» ta koputas vastu hõbetatud pead, mis tema ees seisis. «Mingi mongol tahtvat seal khaaniks saada. Ma arvan, et taevas ei saa paista ühel ajal päike ja kuu, maa peal ei saa olla kahte khaani. Ma pean selle mongoli kinni võtma ja nattipidi siia tooma!»

Selle peale ütles ema Gürbesü:

«Ära seda küll tee. Mongolid ju haisevad ja neil on räpased riided. Võib-olla ehk ainult nende naised, kui paremad välja valida, kõlbaksid lehmi ja lambaid lüpsma, kui neil käed-jalad puhtaks pesta.»

«Olgu pealegi,» ütles poeg. «Me lähme siiski ja toome nende vibutuped ära.»

Selle peale ütles vägilane Köksehü-Sabrah, kes juba vanaks oli jäänud:

«Liigne ülbus ei tähenda head.»

Tajan-khaan ei kuulanud oma väepealikut, ta saatis saadiku onhudi Alakhuši juurde sõnadega:

«Ole mu paremaks käeks, võtame tühistelt mongolitelt Põhjas nende vibutuped.»

Alakhuš vastas:

«Mina ei tule,» ning saatis naimanite kavatsusest teate Temüdžinile.

«Tahtsin sind hoiatada, et sa vibutuppedest ilma ei jääks.»

Temüdžin katkestas jahi ja hakkas korraldama oma sõjaväge, nagu ta jahi ajal nende tööd oli näinud ja sõjapidamiseks otstarbekaks arvas.

Inimesel on kümme sõrme, ta suudab neid parasjagu valitseda ja kasutamisel on need asja ette. Ühe ülemuse alla on paras panna kümme alluvat. Seda oli juba ammu tähele pandud.

Nii sai kümnikų alla kümme sõjameest, sadakonna ülema alla kümme kümnikut, tuhatkonna sisse kümme sadakonda, tümenisse kümme tuhatkonda.

Temüdžin määras oma nojanid tümeniülemateks. Siis valis ta paremad parematest oma ihukaitseväelasteks, kišigtenideks, kellel olid erilised õigused ja kes jäid Tšingis-khaani päeval ja öösel valvama. Kišigtenidest kaheksakümmend olid öised valvurid, kebtehülid, ja seitsekümmend päevased valvurid, turkhahudid. Niisugused olid esialgsed arvud, mis tule-

vase võimsuse seemneks, nende ümber kasvas kustumatu löögivägi.

Valvurite hulka kuulusid kõige paremad nojanite pojad ja nooremad vennad, ja sel kombel sidus Temüdžin endaga tihedalt kõik allunud hõimud.

Turkhahud oli nimetus, mille kõla kutsus hiljem austusvärina esile nii vaenlastes kui ka omades. Esialgse seitsmekümne ülemaks sai Ögöle.

Peale selle valis Temüdžin tuhat kõige vapramat, kes pidid vend Khasari juhtimisel esimesena lahingusse tormama, ohu korral aga koos turkhahudidega tema khaanilikku isikut kaitsma.

Ja Temüdžin määras oma teenijatele range korra. Telgivalvurid, laagrivalvurid, käskjalad ja hobusekarjused vahetasid valvet kindlal ajal ja andsid selle käest kätte teadmisega, et kõik valvatav on täielikus korras.

Kui Temüdžin onhudite kaudu teate sai naimanite kavatsetavast sõjakäigust, oli ta seda juba oodanud. Naimanid olid liiga vägevad, et kannatada enda kõrval Temüdžini, kes räägib samasugust keelt, ei ole aga veel nii uhke.

Hobused olid raskest ajujahist väsinud ja nõnda kuuldus mitmelt poolt, et praegu pole võimalik sõdida.

Daritai-nojan aga ütles:

«Ma ei või seda juttu kuulata. Minu hobused on küllalt rammusad, et sõdida.»

Belgütei-nojan ütles:

«Mis on mul elust, kui ma lasen oma vibutupe võtta! Tõeline mees paneb vaid oma luud vibu kõrvale. Naimanid arvavad end vägevaks, aga kui meie kiiremad oleme, siis võtame just meie neilt vibutuped. Neil on suured karjad nuumata, rasked telgid korjata, nad tahavad need mägedesse varjule viia. Peame kohe teele minema!»

Temüdžinile meeldisid venna sõnad.

Peeti tugi piserdamise talitus. Temüdžini valge tug, milles tuhande valge täku sabast salguke, jäi koju laagrite õnne hoidma. Must sõjatug, mis mustadest lakkadest tehtud, sai piserdatud, et sõjakas vaim tema ligi jääks ja mongolite väele kurja võitu tooks.

Hiire aasta esimese suvekuu kuueteistkümnendal, ilusal täiskuu päeval, asuti sõjakäigule naimanite vastu. Kui oled teinud ühe sammu, nõuab see järgmist. Üks sündmus kisub kaasa teise, põgeneja sunnib jälitama.

Surmgi ei pane sedavõrd enesele mõtlema kui tegu, mis kohe täna on tarvis teha.

Arga võidad sõnaga, julget ei võida teogagi. Võitja poolel on peale jõu tema eelmiste võitude kõma, mis on kui nähtamatu vaim tema kohal; ta astub vastase vastu tema südamehirmuna ning võitja poolele enesekindluse ja julge pealehakkamisena.

Kui lähed võitlusse lüüasaamist kartes, varitseb see sind ja paneb sulle jala taha. Kui oled liiga kindel oma võidus, muutud hooletuks ja kaotus üllatab sind. Suur asi on tahtmine, aga ka jõudu peab olema.

Džebe ja Khubilai eelsalgad sattusid juba Khankharkhani allikatel naimanite valveposti peale. Prooviti ilma erilise vaimustuseta tapelda, kummalgi poolel polnud veel midagi tahta. Mongolite poolelt jooksis ära üks kollane kronu, sadul kõhu all. Naimanid võtsid selle kinni ja viisid oma nojanite ette. Need irvitasid hobuse üle, et see nii kõhn on. Ja see pani neid veelgi ülbemalt eelseisvale lahingule mõtlema.

Dodai nõuande peale paigutas Temüdžin oma väed Sahari rohtlaanes võimalikult laiali, et hobuseid toita. Öösiti süütas iga sõdur teatava vahemaa tagant viis lõket.

Dodai ütles:

«Naimaneid on palju, aga nende khaan pole kodust välja saanud, temale piisab vähesestki hirmust. Me paneme neid higistama ainuüksi oma öiste tuledega.»

Naimani piilurid nägid öiseid tulesid. Nad ütlesid:

«Neid on kui taevatähti.»

Kui Tajan-khaan seda kuulis, saatis ta oma pojale, vapralе Gütšülüg-khaanile niisuguse sõna:

«Mongoleid on palju. Kui me nüüd nendega kokku läheme, äkki tuleb lahkuminek raske? Kas tasub nende mongolitega üldse jännata? Nende hobused on viletsad. Teeme nii, et viime oma rahva üle Altai mägede, käärime käised üles ja vintsutame neid nõnda, et liigume ühest kohast teise ja nokime kiirete löökidega nende liha. Ja kui nende niigi viletsad ratsud on lõplikult kurnatud, siis anname löögi otse näkku.»

Kui Gütšülüg isa plaani oli ära kuulanud, ütles ta nõnda:

«See mees on parandamatu. See vanaeit räägib ju arguse pärast nõnda. Kust ta selle mongolite suure arvu välja võttis? Enamik mongoleid on ju siin koos Džamukhaga.»

Ja isale saatis ta sellise sõna:

«Argpüks oled, Tajan. Sa pole ju saanud kodust kaugemale kui on väljaskäimise koht raskejalgsele naisele.»

Kuulnud, et teda araks eideks hüütakse, ütles Tajan:

«Vägev Gütšülüg, ära kaota oma vaprust, kui vaenlasega kokku lähed!»

Tajani üks mõjukamaid nojaneid Khorisu ütles:

«Sinu isa Inantša ei näidanud iialgi vaenlasele selga ega hobusetagumikku. Kui me oleksime sind tundnud, oleksime parem lahingupaika toonud su ema, olgugi ta naine. Tema tuleks sõjaväega toime. Köksehü-Sabrah on vanaks jäänud, pole meil enam juhti. Kehv mees oled, Tajan-khaan!»

Ja nojan lõi vastu oma vibutuppe ning ratsutas isanda juurest minema.

See vihastas Tajanit ja ta andis lahingukäsu.

Kui Temüdžin nägi neid lähenemas, ütles ta nõnda:

«Palju teeb palju häda, vähene vähest.»

Mongoli sõdurid rivistusid lahingukorda, olles valmis minema läbi tihnikute ja järvevee.

Temüdžin liikus eelsalgas, Khasar juhtis põhivägesid. Daritai jäi koos tagavarahobustega järelväkke.

Naimanid rivistusid Nakhu lõunanõlvale.

Temüdžini eelsalk ajas ees naimanite valvesalka. Tajan vaatas seda kõrgendikult ja ütles Džamukhale, kes seisis ta kõrval:

«Mis mehed need küll on! Nad ajavad meie omi ees nagu hunt lambakarja.»

Džamukha seisis mäel ja vaatas oma verevenna vägede liikumist. Endiselt kutsus see temas esile vastuolulisi tundeid. Ta imetles ja kadestas Temüdžini, et sel oli mingi seletamatu asi ajada ning et ta tegi igava järjekindlusega kõik selle saavutamiseks. Džamukha oli liiga avala meelega ja andekas, et nii üksluine olla. Ta hiilgas oma vägede eesotsas, tal oli piisavalt auahnust, et tulla igast mängust võitjana välja, kuid tal ei olnud vist seda tobedalt kauget eesmärki, mis juhtis tema andat.

Praegu tegi talle nalja vägevate naimanite valitseja argus, ta ei saanud teda kuidagi narrimata jätta. See mäng kiskus teda kaasa, see oli talle sel hetkel hoopis tähtsam kui võit lahingus. Võib-olla oli ta ise enesele aru andmata sisemiselt valmis naimanitest lahku lööma, et püsida vabana vabades steppides ilma ühegi surveta. Oli ta ju eneselt raputanud khaani-tiitligi.

Ta ütles Tajanile:

«Minu anda tahtis kunagi inimlihaga toita nelja tugevat peni, keda ta hoidis ahelais. Nähtavasti on ta nüüd need penid meie peale lahti lasknud. Nendel penidel on pronksist pea ja

rauast süda, koonud kui oherdid ja keel kui naaskel. Nad söövad ainult hommikust kastet ja ratsutavad tuulte seljas. Lahingus söövad nad inimliha ja koguvad seda tagavarakski. Needsamad ongi nüüd ketist pääsenud ja tulevad sülge pritsides meie peale.»

«Mis nende nimed on?» küsis Tajan väriseva häälega.

«Džebe ning Khubilai ja Dželme ning Sübehetei,» vastas Džamukha.

«Lähme kaugemale nii põlastusväärsetest olenditest,» ütles Tajan-khaan ja taganes kõrgemale mäkke.

Sealt nägi ta, et nelja vägilast ümbritsevad teised. Ta küsis:

«Kes on need seal nende ümber nagu hommikused imevad varsad märade all?»

Džamukha vastas nõnda:

«Need on uruhudid ja mankhudid, kes tulevad vägevate hõisetega. Kui ligi saavad, löövad jalust maha.»

«Eemale nendest jõledatest!» hüüdis Tajan ja taganes mäkke. Seal küsis ta tagapool tulija kohta:

«Kes on see nende taga, kes tuleb ettepoole kummargil ja neelab sülge kui näljane jahikull?»

«See on minu Temüdžin,» vastas Džamukha. «Kogu tema keha on vasest valatud, nõnda et naaskel ei lähe läbi. Kas sa siis ei näe, et see on Temüdžin ise?»

«Lähme õige mööda seda nõgu mäkke, et oleks paremini näha,» ütles Tajan ja taganes kõrgemale. Seal küsis ta:

«Kes on siis see, kes nii raskelt liigub nende juhi järel?»

Džamukha vastas:

«Ema Höelün toitis ühte oma poega eri viisi. See on kolm sülda pikk ja sööb korraga kolmeaastase lehma. Tal on kolmekordne raudriie seljas, ainult kolm härga tulevad tema vedamisega toime. Ta neelab mehe koos raudrüüga alla, ilma et see tal kõrri kinni jääks, ja tema isu ei saa täis. Kui vihaseks saab, laseb noole üle mitme mäe, nõnda et see läbib korraga mitu meest. Ta on sigitatud lohetaolisest koletisest ja tema nimi on Khasar.»

«Kui nii, siis lähme veel kõrgemale,» ütles Tajan.

«Ja kes see kõige taga liigub?» küsis ta seal.

«See on Daritai, kuulus oma julguse poolest. Hiljaks võib ta vaid puhkepaika jääda, mitte aga lahingusse.»

«Lähme päris mäe otsa,» arvas Tajan.

«Eks mine,» ütles Džamukha ja andis hobusele piitsa. Läks Tajanist eemale ja viis kogu oma väe lahingust kõrvale, kuna oli teise mehe lollusest tüdinud.

Ta asus laagrisse ja saatis Temüdžinile teate:

«Tajan minestas paljalt mu sõnadest ära. Surmani kohkunud jutust, kippus ta mägedesse. Anna pihta, anda! Isegi häbi ei pane neid vastu hakkama. Mina lõin sellepärast nendest lahku.»

Omadele ütles Džamukha aga selgituseks nõnda:

«Ma nägin kohe, et anda vägede lahingukord ja võtted on uued. Naimanid neid vaevalt löövad. Ja kui lööksidki, ei jätaks need ahnepäitsud meile saagiks isegi karvast nahka härjajalgade pealt.»

Tõepoolest: naimanite väed, olles jäänud ilma juhita ja nähes oma khaani mäkke taandumist, tõmbusid samuti vähehaaval järsakutele.

Vahepeal saabus pimedus. Temüdžin katkestas jälitamise, kuid piiras kogu mäetipu ümber.

Öösel otsisid peata jäänud naimanid väljapääsu ja paljud nendest langesid teelt kuristikku. Teised arvasid salguti põgenedes omasid mongoliteks ja läksid kokku, luud ragisesid nagu oksaraod. Segadus oli täielik, ei mingit rivi ega plaani.

Taganemisest hoolimata oli mitu noolt tabanud Tajankhaani. Ta varjas end järsakul, tema juurde kogunesid nojanid, et otsustada, mis saab edasi, kas on neil juhti ja suunda või tuleb alla anda ja vaenlast oma juhiks arvata. Tajankhaan lamas haavatuna maas ega suutnud tõusta. Hommikuhahetuses keelitas vana Khorisu teisi ülikuid allaandmisega mitte kiirustama, ehk suudab nende valitseja veel tõusta. Ta ütles tema kohal:

«Khaan, me seisame mäe jalamil, et mäkke tõusta ja võidelda!»

Tajan ei teinud katsetki tõusta.

Siis ütles Khorisu:

«Oo khaan, su meelisnaised on end ehtinud ja ootavad sind. Tõuse, lähme nende juurde.»

Ka nüüd ei suutnud valitseja end liigutada. Siis ütles vana nojan:

«Tal ei ole tõepoolest enam jõudu. Lähme ja võitleme, et ta näeks veel enne surma meie langemist!»

Ja nojanid kogusid oma vägede riismed kokku ning läksid mongolite vastu. Öistest hädadest julmastunud, võitlesid nad ägedalt, kuni nad tapeti. Vähe, kes elusalt vangi andis, ja Temüdžin imetles nende tänast vaimu, mis nii erines eilsest.

Osa naimaneid aga põgenes. Nende seas Gütšülüg oma ulussiga.

Teised alistusid Temüdžinile. Sealhulgas ka tatarlased. Enamik Džamukha all olevatest hõimudest ei kiitnud oma

juhi teguviisi õigeks ning otsustas juhti vahetada. See oli neile seda kergem, et nad polnud lahingust osa võtnud.

Ainult merkidid ei alistunud, sest nad teadsid, et neil ei ole halastust loota. Nad põgenesid kaugemale mägedesse.

Kui naimanite laager paljaks rööviti, toodi khaani ema Gürbesü Temüdžini omandiks. Khaan ütles:

«Sa ju rääkisid, et mongolid haisevad. Mis sa siis nüüd siia tulid?»

Gürbesü oli vana ja Temüdžinil ei olnud tema järele himu, aga et ta oli kõrgest soost, siis jättis ta tema enesele.

28.

Et kuhugi minna, peab olema põhjus. Põgenejad meelitasid mongolite väed end jälitama ja viisid neid sellistesse maadesse, kuhu neil muidu ehk iial pähe poleks tulnud minna.

Kes tahab viha eest pääseda, läheb kaugele. Jõudu kogunud ja igatsust tundes tuleb ta oma kodupaika tagasi, aga seal on uued rahvad ja uued kombed. Ja jälle tärkab vana vaen.

Usin võitja jälitab lõpuni, et kättemaks ei jääks alandlikkuse alla miilama.

Kui merkidid pärast naimanite lüüasaamist põgenesid, asus Temüdžin neid sügisel jälitama ja sattus kõigepealt ühe hõimu peale nendest, keda nimetati hoas-merkiditeks. Nende vanem Dair-Usun ei tahtnud sõda, ta tõi oma tütre Khulani Temüdžinile näha, et ehk võtab Temüdžin ta endale. Teel kohtas ta Temüdžini sõjamehi, kes teda peatasid kui võitjad, kes tohivad teelistega teha, mida tahavad. Kartes takistusi, ütles ta Naja-nojanile, et viib oma tütre khaanile, ja see lubas talle kaaslaseks tulla.

Naja hoidis neid kolm päeva oma telgis, öeldes nõnda:

«Kui sa üksinda sõidad, võidakse sind segasel ajal tappa ja su tütrele halba sünnitada.»

Kui Dair-Usun tütrega ja Naja tulid Temüdžini ette, teadis see peatusest ning oli tulivihane. Ta ütles:

«Kuidas julgesid sa neid kinni pidada, kui nad olid mulle naist toomas?»

Ning käskis Naja üle kohut mõista.

Siis ütles Khulan:

«Naja ütles meile, et ta on khaani enese nojan. Ta pidas meid kinni, et meid saatma tulla. Sest tee on sõja tõttu rahutu. Kui me oleksime mõne teise kätte sattunud, oleks

võinud hullemat juhtuda. Võib-olla päästis meid kohtumine temaga. Kui khaan suvatseks Naja ülekuulamise ajal üle kuulata ka kehaosa, mis taeva tahtel meile vanematest kaasa sünnib, siis võib ta selles veenduda.»

Naja ütles ülekuulamisel:

«Minu sõnad on samad mis khaani ees. Kui ma näen võõrast soost ilusaid naisi või hobuseid, mõtlen alati, et need kuulugu khaanile. Kui ma peaksin teistmoodi mõtlema, siis hukatagu mind.»

Temüdžin laskis end Khulaniga kahekesi telki jätta ja küsis oma kehaga naise kehalt, ja selgus, et naine oli õigust rääkinud.

See meeldis khaanile ja Khulan sai tema armastuse osaliseks.

Ja Naja mõisteti õigeks ning sai khaani armu tunda.

Dair-Usunile ütles valitseja nõnda:

«Jaga oma inimesed sadakondadesse ja anna neile relvad kätte.»

Dair-Usun vastas:

«Meil pole hobuseid ega karja, me ei saa sõdida.»

Temüdžin kortsutas kulmu ja määras alistunud merkidid voori valvama.

Siis jätkas Temüdžin Tohtoha merkidite jälitamist. Ta sattus Khutukha oiradite peale, ja et nendel sõjaks jõudu ei olnud, näitasid nad teed merkidite kallale, nõnda et Temüdžin neile Kharadali juures ootamatult peale langes. Ta alistas need merkidid, võttis nende vara ja naised, tegi mehed teenijateks, Tohtoha ise oma poegade ja lähikondsetega aga pääses põgenema.

Tohtoha vanema poja Khudu tütre Doregene andis Temüdžin naiseks oma pojale Ögödeile.

Osa merkiditest aga ei alistunud, vaid varjas end Taikhali kindlustuses. Temüdžin jättis oma vasema käe sõjaväe Sorkhan-Šira poja Tšimbai juhtimisel kindlustust piirama, ise järgnes Tohtohale selle põgenemise teel.

Siis sai talv neid kätte ja Temüdžin jäi oma rahvaga Altai lõunanõlvadele peatuma. Härja aasta kevadel läks ta üle mägede ja jõudis Erdiši lätetele, kus seisis Tohtoha koos Gütšülügi naimanitega.

Nad võtsid lahingu vastu ja õige pea langes Tohtoha viskenoolest tabatuna. Tema poegadel ei olnud mahti isa matta ega tema keha kaasa võtta, nad lõid tal pea otsast, sidusid sadula külge ja kiirustasid põgenema. Naimanite jõud oli

väike ja nad püüdsid end põgenemisega päästa. Kuid laia ja käreda Erdiši ületamisel uppus enamik neist.

Pääsenud läksid eri teid, naimanid eesotsas Gütšülügiga läksid kharakitanite Gür-khaani juurde, kes oli Tšui jõel Sartahuli maal, ja merkidid eesotsas Tohtoha poegadega läksid kanglinite ja kibtšahudide juurde.

Temüdžin pani märgile need lõunapoolsed rahvad suurtel tasastel lagendikel, kes tema vaenlasi varjasid, aga üle Erdiši minema ei hakanud. Ta läks tagasi üle Arai mäekuru.

Selleks ajaks oli Tšimbai sundinud ümberpiiratuid alla andma. Suurem osa neist hävitati Temüdžini käsul, osa jagati sõjameestele orjadeks.

Siis tõstsid hoas-merkidid ja teised, kes olid vabatahtlikult alistunud, mässu ning röövisid paljaks voori, mis oli nende valvata. Et see oli vägedest kaugel, pidid Temüdžini kodused, vähesed laagrivalvurid, nendega toime tulema ja tulidki.

Need merkidid jagati viimseni laiali, et nad ei mõistnud elada, kui neile seda armulikult lubati.

Nõnda oli merkidi hõimuga asi lõpetatud. Jäid veel ainult nende valitseja pojad kaugel Läänes.

Temüdžin otsustas ka need üles otsida, et merkidid enam ilalgi pead ei tõstaks. Ta varustas Sübehetei sõjaväega ja saatis neid jälitama.

Ta ütles Sübeheteile:

«Ma saadan sind sellepärast, et lapsepõlves hirmutasid mind kolm merkidit Burkhani mäel. Nüüd põgenesid need vihatud jälle sajatusi saates. Minge neile järele — kauguse lõppu, sügavuse põhja.»

Ta laskis Sübehetei vankri rattarehvidesse lüüa naelu tihedalt üksteise kõrvale, et need kaitseksid rattaid kivistel väljadel kulumise eest. Ja Sübehetei sõitis vankrite kolisedes minema, kõrvus khaani sõnad:

«Kui te olete selja taga nagu silmade ees, kaugel nagu lähedal, siis kaitseb teid taevas!»

Nõnda läksid Temüdžini esimesed salgad kaugele Läände.

29.

Mida me teame oma surmast? Ainult seda, et ükskord see tuleb. Aga mis see on? Kui me saamegi kord midagi teada, ei saa me seda elavatele öelda. Nagu iga teadmine, keerleb see omaenese ringis.

Kui keeruline ja mitmekesine on surm. Me teame sellest

ainult välist, meil on suhe lähedastė surmasse, meie oma surm on tühi aimus, mis midagi ei luba.

Mida me näeme, see paneb mõtlema, mida kuuleme, see jääb kajama, mida maitseme, see paneb taas ja taas igatsust tundma.

Tanglu mäel keset metsa istus Džamukha oma viie seltsilisega, kes talle truuks olid jäänud ja ootasid tema uut ettevõtmist ja kerkimist, sest Džamukha-sugusel oli see nende tundmist mööda lihtne. Aga Džamukha ei võtnud midagi ette. Koos kereiditega oli ta sõdinud, algul õhinaga, siis tüdides ja loiuks muutudes, kuna ühel võidul ei näinud rohkem mõtet olevat kui teisel. Naimanite sõda tegi talle nalja, talle meeldis vaenlane rohkem kui liitlased ja ta astus sõjast välja, mille tõttu enamik kaaslasi teda maha jättis. Neile oli tarvis sõda ja saaki, mitte oma khaani tujusid. Ja khaan ei hoidnud käsi raudses rusikas, see käis tema põhimõtete vastu, ta laskis igaühel olla, nagu see tahtis, et teised temal niisamuti laseksid olla.

Merkidite sõjast ta enam osa ei võtnud, ta tundis lõbu pealtvaatamisest.

Kõik hõimud olid teda nüüd maha jätnud, mitmed neist Temüdžini alla läinud, liiga madal oli nende meel, et nad vabana suutnuksid elada, neile oli valitseja hirmu tarvis ja saagilootust.

Džamukha oli sellest mängust tüdinud. Need hõimud poleks teda maha jätnud, kui ta sellega ise poleks nõus olnud, aga ta ei viitsinud neile röövretki korraldada. Talle meeldis Temüdžini tahtmine, võib-olla isegi hoolimatus, mis selle juurde käis, aga ennast tundis ta sellest üle olevat.

Milleks talle see, võimusära või tugev vägi? Ühtemoodi surevad kõik, hea on vahel keset metsa istuda, võimsaid tüvesid vaadata ja tunda enda ümber taevaseid vaime, kes on valmis sind oma seltsiliseks pidama, kui sa niiviisi tunda mõistad. Imeline oli siiski nende ilm, võib-olla polnud vabas õhus midagi peale tuule, võib-olla oli. Tumesinised pilved ja punased mäed, kiire sõud. Olid need vaimud ehk ainsad, keda Džamukha pisut kartis, kelle reegleid ta ei tundnud ega teadnud, kas ta tuleks nende keskelt võitjana välja?

Tulega puhastatakse haigeid ja kurja. Surnu naised, teenijad ja majakraam viiakse läbi kahe tule vahelt, nööri külge riputatud tilbatsite alt, mis vaime peletavad. Džamukha ajaks nende vaimudega heal meelel teistsugust äri. Naimanitel ja oiraditel olevat paremad nõiad, aga nad ei räägi. See oleks Džamukhale uus mäng, veel pisut põnevust. Ta on sel-

jalle mõelnud, pole saanud mahti õppida, küll aga vahel tunda.

Kõik hõimlased kardavad välku, pole roojasemat sellest, kes taeva enese käest lüüa saab. Kõik sellise kraam jäetakse, ka kaugemad sugulased ja laagrirahvas peab tulede puhastust saama.

Kas ei saaks seda äkkvihaga välku suurde nahkkotti korjata, et ta hetke paigal püsiks, et Džamukha saaks talle otsa vaadata? Mis on üks anda, üks tõusev Temüdžin selle kõrval, kes on oma kitsas mõttes nii kinni, et ei näe selle kõrval taevast ega maad.

Džamukha istus metsas. Tema kaaslased olid metsiku soku tabanud ja küpsetasid seda tulel. Nad vaatasid tema poole pilguga, milles segunes alandlikkus ja vihkamine, ootus ja hirm. Metsas omavahel olles olid nad millestki rääkinud, võib-olla midagi plaanitsenud. Džamukhale oli see ükspuha. Need tema nojanid elasid ikka selle vana maailma sees, millest tema oleks välja tahtnud.

Vaja neid mehi talle ju oli, kes muidu kütiks metsloomi.

Kui nad oma valitsejale küpsetatud loomakintsu ulatasid ja ise ahnelt muude tükkide kallale kargasid, vaatas Džamukha neid pilkava näoga ja ütles:

«Mis tähtsate vanemate pojad need küll on, kes siin sedaviisi metslihaga end toidavad?»

Sellega tuletas ta teistele meelde, et olles küll nende valitseja, oli ta tühisemast soost kui kõrgid nojanid.

Mehed ei vastanud, pilgutasid üksteisele silma, kaks nendest kargas talle selja taha ning üheskoos võtsid nad ta kinni, kasutades seda, et tema käed olid söömisega ametis.

Aga Džamukha ei katsunudki vastu hakata, talle tegi isegi nalja, kuidas tema alamad oma teo juures ise värisesid.

Nad sidusid Džamukha kinni, tõstsid hobuse selga ja kinnitasid nööridega sadula külge. Ja viisid ta otseteed Temüdžini laagrisse, hoides tugevasti hobust ohelikust ning valvates teda päeval ja öösl.

Ometi hakkas Džamukhal uues olukorras igav ja talle tegi viha teiste alatus, et need viimased temale truuks jäänud nojanid teda nüüd valmis olid mõnitama ega andnud talle juua ega süüa. Ja ta pani tähele, kuidas need oma südames valmistusid uue isanda ees libitsema. Teda tuues tahtsid nad suurte teenete otsa peale saada, et toovad Temüdžinile tema kõige kurjema vaenlase, kes talle ühtegi mängu ei ole kaotanud.

Aga Džamukha teadis, kui rängalt nad eksivad. Andaarmastus oli enam kui pikad taplusmängud, olgugi elu-surma peale.

Kui Džamukha Temüdžini laagrisse toodi, laskis ta khaanile öelda järgmist: .

«Näljased varesed tahtsid käharat parti püüda. Orjad tõstsid käe oma khaani vastu. Kui palju anda neile selle eest maksab? Hallid hiireviud püüdsid kirju pardi kinni. Koduorjad tõusid isanda vastu. Kui palju anda pool selle eest makstakse?»

Seepeale ütles Temüdžin:

«Ei saa ellu jätta inimesi, kes oma isanda vastu tõusid. Niisuguste sõprust pole mulle tarvis.»

Ja ta andis oma sõjameestele käsu:

«Hävitada nende seeme maa pealt!»

Ja Džamukha silme all hukati tema viis nojanit.

Džamukha oli sidemetest vabastatud, ta vaatas oma meeste hukkamist üsna ükskõikselt pealt — ei olnud temas kahjurõõmu ega kurbust. Surma olid nad talle tahtnud väikese tasu eest, nüüd said ise üsna muidu, kellestki ei lähe see mööda. Päev varem või hiljem.

Temüdžin ei tulnud ise Džamukha juurde ega lasknud teda oma telki tuua, küll aga käskis talle edasi ütelda järgmist:

«Nii saime sinuga uuesti kokku. Jäägem nüüd sõpradeks. Ühinegem ja äratagem endas, mis vahepeal uinunud. Mele teed olid erinevad, kuid sa jäid minu sõbraks. Palavate tapluste päevil oli su süda minu päralt. Me mõtlesime erinevalt, aga ägedas lahingus tundis su hing minu pärast valu. Esiteks sa saatsid mulle teate On-khaani vägedest. Teiseks hävitasid sa naimanid paljalt oma sõnadega.»

Kui Temüdžini sõnad Džamukhale edasi anti, tundis too õiglust haavatud olevat. Kas oli ta oma mängu kaastunde pärast mänginud? Võib-olla siis, kui ta anda viimasesse tupikusse oli ajanud, tundis ta talle kaasa, et tegu teda vaevas. Anda headel päevadel ei olnud seda vaja.

Kui Džamukha, kes alati esimene olnud, seda oma soost hoolimata, vastupidi: oma annete pärast, nüüd Temüdžiniga ühte heidaks, jääks ta igavesti teiseks, võib-olla kolmandaks — kümnendaks. Sõprust vastu võttes kaotab ta esimest korda elus mängu. Surma vastu võttes võidab ta ka selle mängu. Liialt on saatus Džamukhat hellitanud, et löödud saada. Oma surma läbi võidab ta kõiki.

Ta laskis kõnel voolata ning Temüdžinile viia need sõnad:

«Kunagi nooruses, kui me Khorkhonahis vennastusime, sõime toitu, mis iial ära ei seedi, ütlesime sõnu, mis ei unune, magasime ühe teki all. Siis lahutasid meid vastased, sosistades kahekeelseid kõnesid, ja meie teed läksid igaveseks lahku. Ma mõtlesin: me oleme ju teineteisele südamesõnu öelnud, ja mul oli valus, kui oleks mu näo tõmmut nahka kooritud. Kuhu on jäänud need unustamatud sõnad, mõtlesin ma, ja mu veripunasel näol oli valus, otsekui anda põletavalt läbinägeliku pilgu all. Nüüd kutsud sa mind armulikult sõbraks. Kuid ma ei saanud ju selleks, kui oli aeg. Nüüd oled sa kõik hõimud enesele alistanud ja kõrgeks khaaniks saanud. Pole sulle ju mu sõprust tarvis, kui jalge ees on kogu maailm. Ma ihkun su unenägudesse pimedatel öödel, vaevan su mõtet valgetel päevadel. Ma olen nagu täi sinu kaeluses, torkiv okas sinu hõlma sees. Ma kippusin oma mõttega sinust ette ja sain sulle koormaks. Meie nimed kõlavad kogu maailmas päikese tõusust loojakuni. Mu andal on tark ema ja kõrge sugu, tal on vennad ja ihukaitseks seitsekümmend kolm kotkast. Selle poolest oled sa minust ees. Mul pole sugu, mul pole kedagi peale naise, kes jutustab ennemuistseid lugusid. Selle poolest oled sina võitja. Ole hea, anda, ja saada mind rutem vaimude ilma, siis saab su süda rahu. Kui saad, sõber, hukka mind ilma vereta. Kui ma olen põrmuna maa ihus, saan ma su järglaste kaitsjaks. Luban seda kui palvet. Mu elu on sünnist saadik üksildane, ma olen oma sõbra õnnistatud vaimust maha surutud, et tal on rohkearvuline pere. Pidage mu sõnu meeles, lausuge neid mõnel hommikul, tooge kuuldavale mõnel õhtul. Laske mul rutem minna!»

Kui Temüdžin oli need sõnad ära kuulanud, mõtles ta nõnda:

«Mul pole põhjust tema hukkamiseks. Me oleme küll eri teid käinud ja tapelnud, kuid ta pole minu kohta solvavaid sõnu öelnud ega mulle salamõrtsukat saatnud.»

Ja ometi tuli Džamukha hukata, kui ta ei tahtnud elada ega Temüdžini järgi end parandada.

Temüdžin ütles oma lähedastele:

«Ta on kõrget teed käinud. Teda ei saa niisama asja ees teist taga hukata.»

Temüdžin laskis tuua lamba abaluu ja seda tule kohal põletada. Luusse lõid praod, mida hakati uurima.

«Me ei loe siit Džamukha surma välja,» ütlesid inimesed Temüdžini ümber.

Siis laskis ta tuua teise luu ja seda rauast nõiahaamriga

lüüa. See murdus ja murdekohta uurides kosteti jälle need sõnad:

«Me ei näe siin vaenlase lõppu.»

«Ometi ihkab ta surma ja me peame talle otsuse ütlema. Tema pole ori, keda võib raiuda,» tähendas Temüdžin. Ta pidi seda tegema ja võib-olla esimest korda oli tal raske, liiga vägev oli sõber ja vastane, liiga palju õõtsus armastust nende vahel.

Temüdžin koos oma lähikondsetega läksid telgist välja ja ootasid lindu, kes otsuse ütleks. Lõpuks lendas üksik tundmatu lind üle laotuse ja kraaksatas üheainsa korra.

Temüdžin ohkas ja lausus:

«Tapke ta ilma vereta, nagu ta palub. Ja enne öelge talle need sõnad: tuleta meelde, kuidas sa ajasid anda Džerene mäekurusse ja ehmatasid teda, et tõstsid vaenu Džotši-Darmala ja Taitšari omavahelise asja pärast, mis neil karjast. Nüüd pakutakse sulle armu ja sõbrakätt, sa lükkad selle ära. Võta siis oma ihatud surm, et su verd ei voolaks.»

Nii tehti, et Džamukha kägistati ja ükski tilk tema verest ei voolanud mulda. Temüdžin ei lubanud ta keha väljale vedelema jätta, vaid käskis austusega maha matta.

Kaugel mäenõlval kaevati haud. Selle külje sisse tehti teine, väiksem auk. Et Džamukha kedagi oma eluajal polnud märkinud, valiti välja džadarani hõimust noormees, kes nüüd oli teenriks Temüdžini läve ees, pandi kolm korda hauda, ja et vaimud ja õhupuudus teda ei lämmatanud, siis sai ta lugupeetud meheks ja Džamukha jäi temast ilma.

Tapeti varsaga mära ja söödi Džamukha auks ja luud põletati tema sõõrmetele suitsuks. Hobuse nahk löödi rohtu täis ja tõsteti nelja teiba otsa, et lahkunul oleks sealilmas kandja. Ja talle räägiti sõnu ja lauldi sõnu ja ta keha rüütati ja kõik vajalik pandi hauda kaasa. Ja haud kaeti mättaga, et keegi seda ei leiaks.

Nõnda olid Džamukha luud tarvilikku ausse tõstetud ja Temüdžini elus ei olnud enam teist varju, mis nõuaks oma osa.

30.

Kui töö on tehtud, ihkab tegija tähelepanu. Kui elutöö on lõpetatud, tahab inimene rahulolu tunda.

Palgamaksmise aegu saavad oma osa need, kes on teinud, nii nagu nende teened on maksja südamesse ladestunud. Elutööd nähakse mõõdustikus, mis ulatub üksikisikust väljapoole.

Kui töö on tehtud, arvab edev puhata või surra võivat. Aga ei ole niisugust tööd maa peal, mis päris valmis saaks, üks töö nõuab teist, püstitatud hoone vajab hooldamist, kogutud ulus nõuab hoidmist, sünnivad uued põlvkonnad ja elu tahab elada. Kes puhkama heidab, jätab oma töö teistele teha.

Kui Temüdžin oli enda alla ühendanud kõik mongoli hõimud ja teised, kes sarnase keelega, kõrgid aga laiali külvanud või hävitanud, et nad ei segaks, siis tahtis see riik kõva korda, et nii jääks. Ilma järgmiseta ei olnud eelmisel mõtet, seda oli Temüdžin kogenud, nähes, mis tema ümber sünnib.

Võib-olla raskemgi kui kokku liita oli liidetut hoida. Selleks pidi suurele ühendusele elutoitu andma. Liiga suur oli ühtekogutud jõud, et see kokkusurutud vedruna lahti löömata võiks jääda, või siis ähvardas see purustada kõik, mis seespool.

Selleks pidi Temüdžin oma au kõrgele tõstma ja looma liilid, mis tema sõna iga viimase kui veoorjaga ühendaks.

Tiigri aasta kevadel, kui stepirahvad olid alla heidetud ja Temüdžin viiskümmend rohtu vana, kutsus ta kokku suure koosoleku kogu pidulikkusega, et ta kõik viltseinte taga elunevad rahvad tõe teele oli pööranud.

Koguneti Onani jõe lätetele, mis rahvaste häll.

Temüdžini suure telgi ette püstitati valge tug, mis seisis üheksal jalal. Ja see õnnistati kõikideks aegadeks. Ja Temüdžinile anti igaveseks Tšingis-khaani nimi ja ta istus kõige kõrgemal kohal ja kõik teised olid madalamal tema jalgade ees.

Pidulikku talitust toimetas Münligi poeg Kökötšü, esimene arbuja.

«Tšin» oli mongolikeelne sõna ja tähendas vägevat ning kõikumatut. See, et Temüdžini ei nimetatud mitte Gür-khaaniks, mis sedasama tähendas võõras keeles, vaid Tšingis-khaaniks, näitas, et oli tõepoolest sündinud mongoli riik, mis ei laenanud kõrgeid tiitleid, vaid mille pühaks keeleks oli omaenese keel.

Pärast seda talletati talitus inimeste mällu peoga, kus suure telgi ette pandi lihavaagnad ja airagi- ning tarasunikatlad ja ülikud võtsid tähtsuse järgi istet. Piki vaagnaid istusid need, kes olid kõige ülemad ja kelle vibutuped olid nende ees maas. Tügi-reas istusid kõrged ülikud, kellel oli teeneid ja kes olid vaimudega ühenduses, vaagnate reas tagapool need, kes vähemad, ja kaugemal lihtrahvas. Temüdžini ette kanti keedetud hobusepea.

Kui oli söödud ja joodud, siis võisteldi vibulaskmises märki ja kauguse peale, võisteldi maadluses ja ratsutamises.

Ja see kestis mitu päeva päikesetõusust loojakuni. Ja siis oli pidu läbi ning algas korraldamise töö.

Temüdžin määras oma ülemad ja abilised teenete järgi Mongoli riigi moodustamisel. Ta laskis väed üle lugeda ning määras oma lähedastest üheksakümmend viis tuhatkonna-ülemat. Need said enda alla kas omaenese hõimu või siis need, keda nad ise olid kogunud ja väeks koondanud. Peale üheksakümne viie mongoli tuhatkonna oli ja tuli edaspidi üha juurde metsarahvaste tuhatkondi.

Temüdžin istus oma telgi keskel kõrgel kohal ja ütles:

«Tulgu minu juurde Bohortšu, Mukhali ja kõik teised, keda ma tahan eriliste teenete eest autasustada.»

Sel ajal oli nojanitest tema telgis vaid leidlaps Šigi. Enne kui ta teisi kutsuma läks, jäi ta valitseja ette seisma ja ütles:

«Kas need Bohortšu, Mukhali ja teised on rohkem vaeva näinud kui mina? Kas minul pole ühtegi erilist teenet, mis armu vääriks? Kas pole minagi küllalt tööd teinud? Olen hällist saadik su läve ees, kuni olen habemesse kasvanud. Iial pole ma teisiti mõelnud kui sina. Mind on siin põlvedel kiigutatud ja sinu kõrvale kui venda magama pandud! Mis tasu sa minule lubad?»

Temüdžin vaatas tema ustavatesse silmadesse ja ütles:

«Eks ole sa ju mu kuues vend. Saad siis ka nooremate vendade osa. Sinu teenistuse eest aga saab sulle andeks antud üheksa süütegu. Ja kui me taeva abiga hakkame ehitama oma riiki, saa siis minu vaatamise silmaks ja kuulamise kõrvaks. Jaga sina meie paljuhõimune rahvas korra järgi. Jaga meie emale tema osa, niisama vendadele ja poegadele inimestest, kes viltseina taga elavad. Ja siis jaga ära rahvad, kes puituksi kasutavad. Ja ärgu keegi muutku, mis sina oled määranud!»

Nõnda oli Šigi saanud, et ta kindel oli ja telgis juhtus viibima. Aga au kõrval oli selle armu sees enam küll tööd ja kohustusi, Šigi peale pani khaan ka ülemkohtuniku ameti, öeldes:

«Kaota ära vargus ja pettus meie riigist. Jaga nuhtlust ja surma. Lase kirjutada sinise värviga valgele paberile üles kõik kohtuotsused ja alamate kohustused ning köida need kokku raamatuks, mille sõna saab minu ütlemise läbi sinu kaudu seaduseks.»

Šigi ütles:

«Kuidas võivad võetud vennal lihastega samad õigused olla? Anna mulle osa linnadest, millel on savist seinad.»

«Ise jagad teistele, ise võta ka endale oma äranägemise järgi,» vastas talle khaan.

Kui nojan oli kõik armu ja ametid saanud, läks ta välja ja kutsus valitseja ette teised.

Tšingis-khaan ütles isa Münligile:

«Sündides sündisin otsekui sinuga koos, kasvades kasvasin sinu silmade all, sina oled mulle õnnistuseks olnud. Kui sina poleks mind hoiatanud, kui olin teel On-khaani juurde, kes mulle lõksu valmistas, poleks mind siin. Seda ei unusta ka järeltulevad põlved. Saad istekoha kõige kõrgemale, siia nurka, ja igal aastaajal pead sa armu nägema.»

Siis ütles ta Bohortšule:

«Sa jätsid kõik ja tulid esimesest kohtumisest mu sõbraks ega ole hetkegi muud mõelnud. Sa oled tõeline rüütel. Kui me läksime tatarlaste vastu, katsid sa mind oma rõivaga ja seisid öö läbi, et lasta mul uinuda, ainult üks kord vahetasid jalga. Muudest juhtudest pole pärast seda tarvis kõneldagi.»

Bohortšu ja Mukhali mõlema kohta ütles ta nõnda:

«Teie innustasite mind, kui mul oli õigus, ja peatasite mind, kui ma ajasin jonni, ebaõiglast sooritades. Teie olete mind tänase auni toonud. Istuge nüüd kõrgemal teistest ja olgu teile ette andeks antud üheksa süütegu. Bohortšu juhtigu paremat tümenit, Mukhali vasemat.»

Khortšile ütles Temüdžin:

«Sina ennustasid mulle minu suurust ning olid minuga vihmas ja pakases. Siis ütlesid sa: anna mulle kolmkümmend naist. Su ennustus on täide läinud, vali allutatud rahvaste seast kolmkümmend iludust ja tee nendega, mida suudad. Saad enese alla tümeni ja võid rännata kuni Erdiši metsarahvasteni. Kui kogud sealt tümeni, juhi ka seda. Ilma sinu lõata ärgu mingu metsarahvad ühest kohast teise.»

Džürtšedeile ütles ta:

«Sina võitsid ära kereidid. Sina haavasid Sengümi põske, tänu sellele avas igavene taevas meile ukse ja näitas raja. Kui teda poleks haavatud, ei tea, kas me oleksime pääsenud. Sinu selja taga tundsin ma end kui kõrge mäe taga. Kui kereidid olid löödud ja taevas meid kasvatas, ei suutnud ka naimanid ja merkidid midagi. Kui ma Džakha-Kambule tütarde eest armu andsin ja ta pärast mässama hakkas, lõid sina teda kavalusega ja tema uluss sai meile. Sina ei säästnud ennast lahingus, nende teenete eest kingin ma sulle oma naise Ibakha.»

Džakha-Kambu tütrele Ibakhale ütles ta nii:

«Ma ei ole halba öelnud su ilu kohta, sinu meele ega mõistuse kohta. Sa oled minu südames ja jalgade ees teiste naiste kõrval. Kui ma sind ära kingin, siis tänutäheks, et Džürtšedei on olnud mu kilbiks ja ühendanud riigi. Mäletagu ka minu järglased neid teeneid! Ärgu lõppegu sinu sugu ja mälestus sinust, Ibakha!»

Ja veel ütles ta naisele:

«Koos sinuga andis isa kaasavaraks kaks kokka ja kakssada teenrit. Nüüd, kus sa uruhudide juurde lähed, kingi oma Aših-Temür koos saja teenriga mulle.»

Ja ta andis Džürtšedei alla kõik neli tuhat uruhudi ning oma naise. Ja võttis vastu Ibakha kingituse.

Khubilai, Dželme, Džebe ja Sübehetei vastu ütles ta:

«Teie olete mu neli valvekoera. Kui ma käskisin minna, läksite läbi ränikivi, kui käskisin tulla, tulite läbi kaljude ja soode. Kõik te saate tümeniülemaks.»

Khunanile ütles ta:

«Ilma sinuta ärgu võetagu ette suuri asju. Sina saad tümeni ja jääd minu poja Džotši alla.»

Ja lisas:

«Khunan ja Kökö-Tšos, Degei ja Usun ei peida nähtut, ei varja kuuldut.»

Dželmele ütles ta:

«Sina oled mu hälli juurde annetatud, oled teeninud mu läve ees. Õnnis Dželme, kes sooblinahast mähkmetes kasvanud, meie oleme ühes sündinud. Ole vaba üheksast süüst!»

Öngürile ütles ta:

«Sina oled mu majast. Udus ei kadunud sul tee, lahingus jõud. Vihmas ja pakases olid sa minuga. Mida soovid tasuks?»

«Kui lubad, korjan kokku oma vennad bajahudid, kes on laiali laotatud,» vastas Öngür.

«Tee seda. Ole nende tuhatkonna eesotsas.»

Ja veel ütles ta Öngüri ja Borokhuli vastu:

«Kui teie paremale ja vasemale toitu jagasite, said kõik ja mu kurk ei kipitanud. Nüüd jagage kogu mu suures väes.»

Ema Höelün oli sõjakäikude ajal üles korjanud neli orbu ja oli need üles kasvatanud. Need olid merkidite laagrist leitud Gütšü, besüdite laagrist leitud Kökötšü, tatarlastelt võetud Šigi ja džürkinite laagrist leitud Borokhul. Nüüd oli ta need kui pojad suureks ja ustavaks kasvatanud. Nendele ütles Temüdžin:

«Ema hoidis teid, maast võetuid, oma põlvedel, hooldas kui lihaseid lapsi, tõstis teid meestekõrguseks, parematega tasa. Kasvatas teid, et te hoiaksite teda pojana. Nüüd te olete tänu toonud, olete seisnud koos minuga vaenlase vastas ja jaganud pala. Igaüks teist saab tümeni.»

Borokhulile ütles ta eraldi:

«Pärast vihatud tatarlaste hävitamist oli hulkumas Khargil-Šira. Nälg tõi ta meie ema telki, ema lubas tal istuda. Sel ajal tuli sisse viieaastane Tolui. Tatarlane haaras ta kinni ja kargas välja, otsides käigu pealt nuga. Sinu naine Altani oli kõige kärmem, jooksis Khargil-Širale järele, rebis teda patsist ja haaras käest, nõnda et too noa pillas. Siis jõudsid tema karjatuse peale kohale Džetei ja Dželme, kes telgi taga lehma tapsid, ja lõid ta verise kirvega maha. Nii päästis sinu naine mu väikese poja. Ja teise poja Ögödei päästsid sina, kui ta kereidite vastu sõdides haavata sai, sina oma salgaga teda kaitsesid ja ära tõid, kaelal veritsevast haavast mürki imedes. Alati oled sa mul abiks olnud, olgu üheksa sinu süütegu ette andeks antud!»

Vanale Usunile ütles ta:

«Mongoli seaduse järgi saab beki-tiitli, kes on vanim oma soost ja Bodontšari järglane. Sina saad. Pane selga valge kasukas, istu valge hobuse selga. Saad minu targaks arbujaks, määra ja valgusta meile kuid ja aastaid.»

Oma osa said khaani naised ja langenute orvud.

Endiste orjadega oli nõnda. Sorkhan-Širale ütles ta:

«Noores eas võttis mind kinni vennavihkaja Tarhutai, sina oma poegadega päästsid mind. Aga te tulite taitšihudide juurest üle hiljavõitu. Mis tasu sa tahaksid?»

«Anna mulle vaba karjamaa merkidite Selenge äärest. Kui tahad veel midagi anda, siis see on sinu asi.»

«Võtke ja saagu see ka teie järglastele päruseks. Sul on õigus kanda vibutuppe ja kuklas sulge. Olgu teile poegadega andeks antud üheksa süüd.»

Ja tema poegade Tšilahuni ja Tšimbai vastu ütles ta:

«Teie sõnad soojendasid mind kunagi. Kui teil nüüd on mõni soov, esitage see ilma vahendajateta. Tulge ise ja öelge.»

Badai ja Kišilih ja Sorkhan-Šira poegadega said veel õiguse sõja- ja jahisaak endale jätta.

Temüdžin ütles:

«Enne te olite orjad, nüüd olete minu lähedased, teil on oma karjamaad ning te kannate sulge ja vibutuppe. Olge siis rõõmsad!»

Najaha sai tarkuse eest keskmise tümeni. Džebe ja Sübe-

hetei said tümeni, mille nad oma vaevaga olid kogunud. Niisama endine lambakarjus Degei.

Nojaniteks ei saanud nüüd mitte hõimude vanemad, vaid need, kes olid koos Temüdžiniga riiki teinud.

Veel ütles Tšingis-khaan:

«Nüüd, kus taeva jõud on mind suurendanud ja ma olen mitmekeelse riigi tõe teele seadnud ja ühe võimu alla painutanud, tuleb mulle kaitsevägi luua tervest tümenist. See tuleb moodustada tümenite, tuhatkondade ja sadakondade nojanite poegadest ja nende vabade meeste poegadest, kes seda oma jõu ja kindluse poolest väärt on. Nad tulgu oma hobustega. Ja kui keegi sellest aust ära ütleb, tuleb ta karistuseks minust kaugele saata.»

Ta keelas takistada lihtmehi ja teenijaid tema õpetuse alla tulemast.

Valitud vägilased jäid vend Khasari väkke, nende teenistus oli pidev ja nad pidid sõjas esimesed olema. Temüdžini kaitsetümen oli sõjas keskmiseks väeks.

Kes valveteenistust ei pidanud, sai esimese korra eest kolm kepihoopi, teise korra eest seitse, kolmanda korra eest kolmkümmend seitse, ja kui ütles, et ei tahagi, saadeti kaugele.

Khaan ütles:

«Minu tavaline ihukaitseväelane on kõrgem kui tuhatkonnaülem. Minu ihukaitseväelase hobusepoiss on ülem kui sadakonnaülem.»

Veel ütles ta:

«Keegi ei tohi öösel minu telkide läheduses käia. Kes kipub sisse, sellel peab pea õlgadeni maha löödama. Kes toob pakilise teate, tuleb sisse koos valvuriga ja jääb ukse alla seisma. Keegi ei tohi valvurist mööda käia ega nende arvu küsida. Kes küsib, sellelt võetakse ta hobune.»

Siis kutsus ta kokku oma ihukaitseväe, eraldas endised, kellest sai tuumik, astus nende ette ja pöördus esmalt oma vanade valvurite poole.

«Sombusel ööl seisid sa mu suitsuavaga telgi ümber ja uinutasid mind magama, mu vana valvevägi. Sina aitasid mind kõrgele kohale. Kui tuli salakaval vaenlane, katsid sa mind oma hõlmaga, mu ustav valvevägi! Ka pajukoorest nooletupe kahina peale tõusid sa silmapilk kaitsele. Nimetatagu sind alati Suureks Vanaks Valveks, kes sa Ögöle all alustasid.»

Siis pöördus ta uute poole:

«Teie, kes te olete üheksakümne ja viie tuhande seast valitud parimatest parimad, et seista minu kõrval, saate mu

kaitsevaimudeks läbi aegade. Ka kõik minu järglased hoolitsegu teie eest minu mälestuse nimel!»

Siis ütles ta neile nende õigused ja austavad kohustused:

«Kaks tuhat on õiseid valvureid, kebtehüle. Nende alla jäävad suures telgis teenivad noormehed ja neiud, kaameli- ja lehmakarjused. Nende hooldada on telkvankrid, nõud, tugid, trummid, nende hoole all meie söögid ja joogid, niisamuti ohvriliha. Raiskamise eest vastavad kebtehülide ülemad. Söömist-joomist saavad nemad esimestena ja nende käsul alustatakse. Iga tulemine ja minemine toimugu nende silma all. Nemad seavad laagriplatsil üles suure telgi. Kui mina lähen jahile, tuleb osa neist kaasa, teine osa jääb telke ja vankreid valvama. Kui on sõda ja mina sellest osa ei võta, ei lähe sinna ka ükski kebtehül, sest pole tähtsamat ega keerulisemat kui minu elu kaitsmine päeval ja ööl. Koos Šigiga võtavad kebtehülid osa kohtupidamisest. Nemad jagavad vibutuppesid, vibusid, raudriiet ja piike. Nemad valvavad koormate laadimist, rõivaste jagamist ja hobuste valimist. Nemad seisavad laagris suurele telgile kõige lähemal paremat ja vasemat kätt.»

Nõnda oli Tšingis-khaani riik ära korraldatud ja esimesel hetkel ta ei teadnud, mida edasi teha.

31.

Kui sul on kallis kasukas, ei saa sa enne rahu, kui oled selle selga pannud. Kui sul on uhke veok, tahad sa sellega proovisõitu teha. Kui sul on palju jõudu, hakkad sa kedagi rõhuma.

Kui Temüdžin oli loonud riigi ja korraldanud vägeva sõjaväe, ei saanud ta seda seisma jätta. Ja mitte üksi sellepärast, et tal oli tarvis vara ja maid, vaid et kõik tundsid oma tugevust ja tahtsid sellega midagi teha.

Kui Temüdžin oli tagaaetud poisikesena kartnud vendi, koeri ja surma, oli temasse kogunenud tulle pillatud sõnu ja kuulutusi, ta oli uskunud vereklompi kalliskiviks ja taevalindu endeks, mis ainult temale saadetud. Ta oli tahtnud ühendada oma tülitsevat rahvast, ja seda sai ta teha üksnes tapmise läbi, nõnda et harjumus oli tema sisemise hääle ammu vaigistanud.

Võib-olla polnud ta mõelnudki, mida peab kokkukogutud rahvas tegema, aga nüüd ta nägi seda. Kui see ei leia sund-

tegu väljaspool ennast, hakkab ta seest käärima, leiab taplust tühisest sõnast, kuni mädanik ta uuesti laiali lagundab.

Sellepärast oli tarvis minna rahvaste vastu, kes väljaspool Mongoli steppe.

Üks osa läks Khubilai juhtimisel kharluhudide peale. Nende Arslan-khaan ei tahtnud sõda, vaid alistus ja ilmus Temüdžini ette. Tänuks alandlikkuse eest andis Valitseja talle oma kolmanda tütre Alakha. Tütre võõra valitseja naiseks andmine oli mitme otsaga asi. See kinnitas sidemeid ja andis tugipunkti.

Tütrele öeldi niisugused õpetussõnad:

«Ole oma tegudes ettevaatlik. Keha kaob ruttu, nimi jääb kauaks. Sõber pole see, kes sulle meeldib, vaenlane pole see, kes sulle viha teeb. Paljud väärivad usaldust, kuid ülim usaldus peab sul olema enese vastu. Palju lähedasi võib sul olla, kuid omaenese mõtetest pole miski lähemal. Palju armsaid võib sul olla, aga pole armsamat enese elust. Kui oled aus, saab see sulle loomuseks, kui oled mõistlik, jääb see sulle kogu eluks.»

Sübehetei oli selleks ajaks Tohtoha pojad Tšui jõel kätte saanud ja maha löönud ning tuli tagasi oma raudrehvidega vankritel.

Poeg Džotši oli nende hulgas, ta tahtis Khudu pojale Mergenile armu anda, sest see oli nii hea vibulaskja, et võis märki lastes mitu noolt üksteise sisse lasta, nõnda et need pikuti pooleks läksid.

Aga Temüdžin saatis talle niisuguse vastuse:

«Ma olen merkidite läbi palju kannatanud, ma ei taha enam nende mässusid. Ma olen teile, pojad, palju riike ja vägesid kogunud, milleks teile üksainus mees.»

Uihurid saadi niiviisi enda alla. Nad maksid kharakitanitele maksu ja nende üle oli asevalitseja. Uihuri Iduhut tõstis mässu, lõi asevalitseja maha, ja kartes kättemaksu, vaatas abiotsivalt Temüdžini kerkinud riigi poole. Temüdžin saatis talle saadikud ja tema mõtted läksid uihuri vanema mõtetega kokku. Iduhut võttis saadikud vastu suurte austusavaldustega ja saatis vastu kaks saadikut, kellel laskis ütelda:

«Ma kuulen su nime minejatelt ja tulijatelt ja olen sinu vägevuse üle üliväga rõõmus. Otsekui vaataks päike selge näoga läbi pilvede, otsekui vabaneksid jõeveed jääkaane alt. Kingi mulle niidike oma kuldsest vööst, kingi mulle siiluke oma purpursest rüüst, siis saan ma sinu viiendaks pojaks ning annan sulle kogu oma jõu.»

Enne seda olid Tohtoha pojad uihuritelt kaitset otsinud,

Iduhut aga, teades, et nad on Temüdžini vaenlased, oli lasknud nende saadiku tappa. Siis tungisid merkidite ja naimanite põgenikud uihuritele kallale, aga said lüüa.

Seda teades laskis Temüdžin vastata:

«Kui su süda on küps teenima, saada mulle andam: kulda, hõbedat, pärleid, värvilist riiet ja siidi.»

Iduhut korjas, mis tal oli, ja saatis Temüdžinile. Ja Temüdžin andis talle oma viienda tütre Al-Altuni.

Nõnda said uihuritest tänu kharakitanite survele mongolite sõbrad. Nad õpetasid mongolitele kirja ja andsid oma tarku.

Oma vanema poja Džotši saatis Temüdžin jänese aastal metsarahvaste vastu.

Džotši oli tark ja vapper. Nii mõnigi kord ei olnud ta rahul isa julmusega, mis alistatuid vastuhakule õhutas, nii et selle läbi palju mongoleid otsa sai. Kuid ta ei ütelnud seda välja, vaid otsustas endamisi, et kui tema valitsema saab, siis teeb ta teisiti.

Isa tajus poja sisemist vastuseisu, milles oli vaikimise üleolekut. Ta polnud kunagi seda poega sallinud, kuigi see iial tema vastu polnud teinud ja oli lahingus vapper. Põhjus oli tegelikult teine ja sellest ei räägitud. Kui Börte, kellest Džotši sündinud, merkidite juures vangis oli, oli tema sisse seemet külvatud. Poeg sündis just niisugusel ajal, et võis võõrast eostatud olla. Päris kindel see ei olnud, ta võis ka enne õiget aega ilmale tulla. Kahtlus aga jäi, kuigi Temüdžin sellest ühelegi ei hinganud. Ja päevi oskasid lugeda teisedki, ka need, kes Džotšist nooremad.

Välja ei paistnud miski, Džotši oli khaani esimene poeg, kõigist austatud, aga sisemise tunde vastu ei saanud, Temüdžin saatis ta metsarahvaste peale, kõige kaugematesse põhjapoolsetesse maadesse, kus ei olnud loota mingeid rikkusi. Ettekäändeks oli, et ta neid tundis ja oli alistanud oiradid. Oiradite vanem Khudukha tuli Džotšile teejuhiks ja Džotši alistas üksteise järel burijadid, barkhunid, ursudid ja veel mitmed hõimud. Seda tegi ta ilma verevalamiseta, et need nõrga jõu tõttu liialt ei suurustanud.

Siis tulid Džotši juurde kirgisid ja tõid kingiks valgeid jahikulle ja valgeid hobuseid ja valgeid soobleid.

Ja siis alistas Džotši veel mitmed kaugemad hõimud.

Džotši võttis kaasa kõigi nende hõimude ülikuid ja tõi need isa ette. Kõigil neil oli kaasas karusnahku ja valgeid jahikulle. Temüdžin oli pojaga rahul ja ütles:

«Sa oled kõige vanem mu poegadest. Vaevalt olid sa kodust

läinud, kui tulid tagasi ilma kaotusteta, alistanud hulga rahvaid. Kingin kõik need metsarahvad sinu käsu alla.»

Nõnda sai maha märgitud tulevase suurriigi esimene jaotamine.

Et Khudukha tuli esimesena, sai tema vanemale pojale Temüdžini teine tütar Tšetšeigen, teisele pojale Holuikhan.

Valitseja laskis Bohortšul khaanitütrele õpetussõnad kaasa ütelda. Bohortšu ütles:

«Kuule, sinu pärast jättis khaan oiradid oma koha peale rändama. Tõuse vara, heida hilja. Ära tõuka mehe sugulasi enesest eemale. Ole karske. Jäta halb ja mine. Võta hea, mis siin õpetati, ja mine. Ühenda ja suuna oiradi hõimu!»

Bohortšu ei olnud just sõnaosav, ütles, nagu oskas.

Borokhuli saatis Temüdžin khoritümedi hõimu vastu, kes elas läbipääsmatutes metsades. Seda hõimu valitses mehe surma järel paks Botokhui.

Kunagi oli see sõjakas hõim, mongolite sugulased, juba alistunud, siis olid nad aga uuesti mässu tõstnud.

Temüdžin tahtis sinna saata Naja-nojani, see aga ütles end haige olema. Kui Temüdžinile sellest ette kanti, mõtles ta pisut ja nimetas Borokhuli nime.

Kui too käsu kätte sai, küsis ta toojalt:

«Kas valitseja ise leidis mind või soovitas keegi?»

Käskjalg ütles:

«Ta ise otsustas.»

Siis ütles Borokhul:

«Ma lähen Tšingis-khaani õnne peale, aga ma lähen teise eest.»

Ja tema eelaimus oli õige.

Tal ei õnnestunud seda metsarahvast lüüa. Kui ta koos kolme kaaslasega oma vägede ees mööda ülirasket metsarada liikus, hüppasid pimedas puude otsast neile peale tümedi mehed ja tapsid nad.

Kui Temüdžin kuulis Borokhuli surmast ning sellest, et esimest korda läinud see vapper mees nii vastumeelselt sõja teele, siis kurvastas ta ja määras orbudele suure toetuse. Tümedi vastu kerkis tema viha aga nii kõrgele, et ta tahtis ise kogu väega neile peale minna. Bohortšu ja Mukhali keelitasid teda mitte minema.

Siis saatis ta sinna Dorbai ja ütles:

«Paigad on rasked, pea kõva korda ja alista tümedi hõim.»

Dorbai oli kahekordselt ettevaatlik. Ta saatis kõrgel mägedes asuvate tümedite juurde viiva ainsa raja peale vaid üksikud salgad, mis ettevaatlikult edasi liikusid. Oma põhijõu-

dudega läks ta teist teed tümeditele selja taha. See oli vaevumärgatav metspühvlirada, mis viis läbi lõhangu ja läbi tihnikute järsult mäkke.

Mehed kartsid ja tõrkusid. Igale tõrkujale laskis Dorbai kümme kepihoopi anda. Teed tehti kirveste, saagide, teravate raudade ja kõige muu abil, mis pihku puutus.

Suure vaeva ja ajakuluga läks neil lõpuks korda mäeharjale tõusta, kust nad laskusid taas allapoole, kus elasid tümedid, kes ei teadnud sealtpoolt vaenlast karta ja kes pidasid muretult pidu.

Sel ajal olid tümedite juures vangis kaks mongoli nojanit, Khortši ja oirad Khudukha. Esimene nendest oligi tümedite mässu põhjustajaks. Kui Temüdžin oli tal lubanud võtta kolmkümmend kõige ilusamat neidu, siis tahtis ta need võtta tümedi hõimust, kelle seas oli palju omapärase näo ja metsiku iluga kaunitare. Kui ta tuli selle allaheidetud ja mongolitega rahus oleva rahva juurde, kes pani sõtta mitu tümenit häid sõjamehi, ja hakkas oma õiguse järele valima, ei meeldinud see metsarahva meestele ja nad võtsid vanamehest kosilase kinni. Hoidsid teda vangis ja narritasid noorte ilusate tütarlastega ja nõudsid tõestamist, kas ta nendega midagi suudab.

Et Khortšil oli khaani luba, oli selle täitmise takistamine vastuhakk. Temüdžin saatis asja klaarima Khudukha, kes tundis metsarahvaid ja oskas nendega asju ajada. Ent tümedid olid kurjad ja võtsid ka Khudukha vangi.

Nüüd langesid mongolid neile peale ja võtsid oma õiguse. Borokhuli perele sai sada tümedit orjaks perekonnapea tapmise eest, Khortši sai oma kolmkümmend kaunitari, keda oli kaua valinud ja vangis olleski tähele pannud. Paksu valitsejanna Botokhui võim lõpetati ära ja tema kui naisterahvas sai Khudukhale vaevatasuks.

Pooleli asjadest veel nii palju, et engüdi Uran-Tšenküi võttis oma rahva ja läks päikeseloojangust põhja poole. Khasar pani oma poja hobuse selga ja saatis teda ära tooma. Poeg oma salgaga ratsutas nii kiiresti, et hobused väsisid. Said engüdid kätte, alistasid nad ja tõid tagasi. Khasar võttis tasuks Bombuluni-nimelise naise.

Et mitte khaani viha alla jääda, tõi Uran-Tšenküi talle üleni klaasist õõnsa torni, mille alla mahtus terve matusevarustus. See oli Temüdžinile midagi ennenähtamatut, et paistis läbi ja ei paistnud ka, oli kivi ja ei olnud ka. Sellisest rikkusest poleks ta mõeldagi osanud, kuigi sellega suurt midagi teha ei olnud. Aga kiitsakas klaasist telk, mis küll ilma suitsuavata, meeldis talle nii väga, et ta andis ka engü-

dite vanemale, kuigi see oli sõnakuulmatu olnud, ühe oma tütardest.

Nõnda oli ta naaberrahvastega tütreäri ajanud; tal jätkus neid arvukatelt naistelt ka järgmistele, kes ise alla heitsid ja sellega tema tütreid väärt olid.

32.

Kui inimene teisele midagi annab, ei taha ta tingimata vastu saada, küll aga ennast paremana tunda. Iseäranis lööb just elutarkus andjas õitsele; ta õpetab kõiki, et teised tema tublidust näeksid ja teaksid, et nad ei suuda samasugused olla.

Kui Temüdžin oli oma täies võimuhiilguses, võim ei olnud aga veel igapäevaseks harjunud, tundis ta ennast kõige targemana. Saavutused olid teda seestpoolt valgustanud, tal oli hõlbus kõikide isa olla ja õpetussõnad olid lahti ta suus. Hiljem tuli mõnigi kahtlus, mõnigi asi näis teisel päeval teistsugune, miski ei jäänud lõplikuks.

Kui Temüdžin oli oma nooruspäevadel palju mõelnud surma ja vaimude maailma peale, siis hiljem tulid tööd, mis ei jätnud selleks mahti. Ja kui need tööd olid tehtud, tuli tarkust jagada ja suure riigi muresid kanda. Kunagine lapsemeelne kindlus, et tema ei sure, oli läbi paljude surmade nägemise kaugeks helinaks muutunud, ent samas varjatud kinnitust saanud, et ta läbi tapluste ja ohtude hiilgusele on tulnud.

Vägisi kadus nägemine, et ta on kõikide teiste inimeste sarnane. Temas pidi peituma midagi erilist, et just tema oli esimest korda kõik mongolid ühendanud ja paljude rahvaste khaaniks saanud. Sellele teadmisele oli raske vastu panna ka selgel mõistusel.

Ajal, kus värske hiilgus suur ja maailm polnud veel laiali valgunud, sigines tema ümber ka keelekangelasi, kes Temüdžini ütlemised suureks tarkuseks ja viimaseks tõeks kuulutasid. Kuigi mitmed nendest olid ammutuntud ütlemised, mis põlvi suust suhu käinud. Kui aga mõni oligi neid kuulnud vanalt mehelt tule ääres või last kiigutavalt eidekeselt, kuulis ta neid suure khaani suust tulnuina hoopis erilises tähenduses, nii et need lõid kalliskividena särama. Ja neid sõnu korrati tõesti teadmisega, et tema ise oli neid öelnud.

Saanud palju kätte, otsustas Temüdžin ka oma lähedastele jagada.

Ema Höelün oli riigi loomisel palju vaeva näinud, Temüdžin määras talle kümme tuhat peret. Höelün pidas seda liiga väheseks ning oli südamepõhjani solvunud. Aga ta ei öelnud midagi. Džotši kui vanem poeg sai üheksa tuhat telki rahvast, Tšahadai kaheksa tuhat, Ögödei ja Tolui kumbki viis tuhat, vend Khasar neli tuhat, Altšidai kaks, Belgütei poolteist tuhat.

Oma ainsa onu Daritai kohta ütles Temüdžin:

«Daritai lõi kereiditega mesti. Kasigu mu silmist!»

Ta ajas end seda meenutades vihale ja karjus:

«Maha lüüa!»

Tema head vaimud Bohortšu ja Mukhali vaigistasid teda ja keelitasid.

Šigi ütles:

«Kes kustutab ise tule oma leelt, kes lõhub omaenese telgi? Ta on ju su ainus onu ja su vanema mälestus.»

Teised ütlesid:

«Anna mõistmatule andeks! Jäägu telgi suits sinu isa lapsepõlve rändlaagri kohale!»

Kaua vaidlesid kolm vihase valitseja vastu, keelitasid ja kurvastasid end nõnda, et kõigil tuli sõõrmetest vingu.

Tüki aja pärast, siis, kui isa Jesügei vaiksel hetkel meelde tuli, rahunes valitseja. Ta ütles:

«Olgu nii!»

Ja andis ema rahva onuga kahepeale. Mis suurendas Höelüni pahameelt.

Kõikide juurde kinnitas ta nojanid. Tšahadai kohta ütles ta:

«See mees on järsk ja salalik. Seisku tema kõrval Kökö-Tšos, rahustagu, õpetagu päeval ja öösel.»

Kui Temüdžin oli poegadele nende osa kätte andnud, ütles ta neile õpetussõnad, mis läbi aegade tema külge kinnitatud. Mitte ühekorraga ei rääkinud ta seda kõike ja mitte üksi pöegadele. Olid ju nüüd kõik allutatud rahvad tema lapsed.

«Kõrgetes mägedes liigu läbipääsu poole, laial jõel liigu koolmekoha poole.»

«Ära muretse, et sihtpunkt on kaugel, — kui minema hakkad, jõuad pärale. Ära muretse, et koorem on raske, — kui tõstma hakkad, tõstad üles.»

«Liha närimise hambad on meil suus, inimese närimise hambad hinges.»

«Kehajõuga võid võita ühte, vaimujõuga paljusid.»

«Mina ei ole khaan mitte ühele või kahele, vaid paljudele. Hoidke mu nime, kinnitage mu riiki. Jah.»

«Ma kogusin kõik kokku ja sain kõikide peade peaks. Ärge väsige mõistusest, olge kindlad. Jah.»

«Mu vaev kestis tõusust loojanguni, ma kaitsesin riiki, kuni te kasvasite. Olin taeva nael, tugi ja piits, mu töö oli raske. Hoidke tüve ja juurt, võtke üle see töö, ärge mõelge mitte enese, vaid rahvaste peale! Jah.»

«Ärge tõugake endast õpetatut ja tarka, vaid kasutage tema aaret armastusega, ja te saate sellest kasu.»

«Hoidke mu riigi uksi, mida olen läbi kannatuste püstitanud. Kui te ei hoia, langevad need teile kaela!»

«Kannatage luues, see saab teile kasuks.»

«Kes hoiab, mida olen loonud, see saab minust kõrgemaks. Kuni ma mõtlen, jätke öeldu meelde.»

«Hoidke väikesed soovid tagasi! Valitsege õiglaselt! Jah.»

«Kui tõusete kõrge mäe tippu, ei saa te mäekõrguseks, vaid jääte ikka inimeseks. Ärge pidage ennast mäeks.»

«Kui olete oma mõtetes sügavad ja suured kui meri, siis ei upu te mõtete merre.»

«Suursuguse inimese tunnuseks on, et ta ei lase ennast alandada.»

«Kui räägite palju, on teie häälitsemisest vähe kasu.»

«Tundke seadusi, võrrelge ja kohanege. Kes tunneb riigi seadust, on hulkadest üle.»

«Kui ma suures metsas jahti pidasin, tõin saagi teie ette. Kui loomad minu käest mägedesse ja tihnikutesse põgenesid, seisin ma teie ees kui sant.»

«Kui jutustad ka pisut võõrastest majadest, on selles küllalt, mis sinu naist nutma võib panna.»

«Et teada veidigi kadarikalast, peab neid enne palju oma kätega kinni püüdma.»

«Ma olen paljusid hõimusid võitnud, et läksin nende ligi erineval viisil. Jah.»

«Raske on tabada rebast kaljul, jänest põõsa all, kerge on lihtinimesel hea khaani all.»

«Kui khaan on hea, on riik hea. Kui ori on hea, on isand hea. Kui naine, kes istub oma telgi uksel, on hea, on ka tema mees hea. Kui kõik on head, valitseb rahu ja üksmeel.»

«Kas alluv mõistab, et tal on hea oma khaani all? Kui ta ära läheb, alles siis mõistab. Kas naine mõistab, et tal on hea mehe kõrval? Kui lahku läheb, siis mõistab.»

«Kui khaan käitub nagu lihtinimene, jääb ta oma rahvast ilma. Kui lihtinimene käitub nagu khaan, jääb ta oma peast ilma.»

«Kui khaan loodab taeva peale, läheb kõik hästi. Kui keeta

paljast vett, ei saa sellest midagi. Kui khaani naine usaldab teisi naisi, ei tule sellest head.»

«Ma olen lasknud kaevata Onani kõrget kallast ja teha ülekäigud. Ma olen purustanud Kelüreni kaldaid, et korraldada koolmeid. Kui te need kurja keele kiusul hävitate, hävitate ennast. Jah.»

«Minu hobune on taeva kaitse all. Kui te talle viga teete, olgu teil häbi, et ei kuula minu korraldusi.»

«Kui maol on tuhat pead ja üks saba, ei jõua ta iial kokkuleppele, kuhu minna, ning jääb veoki alla. Kui maol on üks pea ja tuhat saba, viib see need kõik enese järel urgu.»

«Vihm segab pidu, kraav ajujahti, rebane väldib püünist, kurjad vaimud peletavad und.»

Palju sõnu jättis Temüdžin järeltulijatele ja mitmel viisil räägiti neid edasi. Kui rahval on khaan, siis on tema vanasõnadki khaani sõnad.

33.

Kui inimesel ei ole midagi, ei karda ta kaotust. Mida rohkem tal on, seda suurem on hirm, nõnda et ta uni on kerge ja päevad täis nägemusi.

Kes on kõrgel, kardab, et igaüks ta kohta himustab. Kui ta kõrval enam kedagi ei ole, jääb tal karta omaenese varju.

Kõrge meel ei kahtlusta mitte kaasasündinud omaduse, vaid koha pärast, et ta iga sosistamist tõeks võtab, kuna sisemine sosin on enne küpsetanud.

Kõikvõimas võlur ja vaimude käskija Kökötšü läks pahuksisse khaani vägeva venna Khasariga.

Sõna tuli sõnast ja Münligi seitse poega, kelle seas Kökötšü oli keskmine, võtsid Khasari kinni ja peksid teda.

Võib-olla oli selles mingi Kökötšü kavalus või plaan, et ta tundis ennast ainsana mongolite seast Temüdžini väärilisena, kelle ta oli Tšingis-khaani ausse tõstnud. Suur valitseja kartis ainuüksi taevast, mis välku saatis, üle inimeste ja maa oli ning enesesse peitis vaimusid, kellel kõik võimed ja jõud. Nende vaimudega seisis lähedases asjaajamises Kökötsü, kes oli selles mõttes rahvaste valitsejast üle. Ta käsutas vaimu, kui teine käsutas keha.

Pärast peksu ei tulnud Khasar hommikul Temüdžinile kaebama mitte ihu pärast, vaid et khonkhotani vennad üle pea ei kasvaks ja riigi rahu ohtu ei paneks.

Temüdžin aga juhtus pahas tujus olema ning ütles:

«Sul on võitmatu mehe kuulsus, niisama lihtsalt saidki peksa.»

Khasar solvus, tõusis püsti ja läks minema. Kolmel päeval ei näidanud ta nägu.

Temüdžin oli lapsepõlvest saadik Khasari osavust ja jõudu kasutanud, aga ka alati teda selle eest kadestanud. Khasar teadis oma üleolekut, aga ta oli alati vanema venna poole alt üles vaadanud ja iga tema ettevõtmisega kuulekalt kaasa läinud. Hoolimata jõust ja teiste sosistamistest polnud ta tahtnud iialgi khaaniks saada, vaid nägi selle koha peal ainult oma vägeva vaimu ja tahtega venda.

Kuna Khasar ei ilmunud Temüdžini suurtelki, nägi Kökötšü oma ettevõtet laabumas ning ütles Temüdžinile nõnda:

«Igavene taevas teatas mulle ja khaanile oma tahet, et osa aega valitsegu Temüdžin, osa aega Khasar. Kui sa temast jagu ei saa, siis ei tea, mis võib juhtuda.»

Temüdžin oli võimu raskesti kätte võitnud, ta polnud mees, kes selle niisama käest annab. Iialgi polnud ta tahtnud teiseks jääda.

Veel samal öösel võttis Temüdžin oma ihukaitseväelased ja ratsutas Khasari laagrisse, et teda kinni võtta.

Sellest sai teada vana Höelün. Ema istus viivitamata vankrisse, mille ette rakendati valge kaamel, ning sõitis Temüdžinile järele.

Ta sõitis peatumata terve öö ja jõudis päikesetõusul Khasari laagrisse. Ja oligi ülim aeg, sest Temüdžin oli oma meestega pahaaimamatu Khasari kinni võtnud ja nõudis temalt, missugused on tema kavatsused khaaniks saamise asjus.

Nad seisid keset laagrit Khasari telgi ees, sõjamehed ümber, Khasaril käed selja taha seotud, müts ja vöö ära võetud, et tema au alandada.

Kui Temüdžin nägi ema Höelüni, sattus ta segadusse. Ema oli ainus, keda ta terve elu oli kartnud ja nüüd vana mehena ikka veel kartis.

Höelün tundis seda, ta astus sõnalausumata meesteringist läbi, läks Khasari juurde ja sidus tema käed lahti. Tõmbas Temüdžini käest Khasari vöö ja mütsi ning andis need tagasi. Pani mütsi oma käega Khasarile pähe ning pööras siis vihast lõkendava näo vanema poja poole.

Temüdžin oli nagu halvatud, ta ei teadnud, mida teha, seda juhtus temaga harva.

Höelün kükitas maha, võttis oma rõivad eest lahti, pani oma rippuvad rinnad teine teise põlve peale ning ütles:

«Vaadake! Neid rindu te olete imenud. Vennatapjad! Mu sisikonda te olete närinud, oma naba minu küljest käristanud. Mida on Khasar teile teinud? Temüdžin imes lapsena tühjaks ühe mu rinna, Khatšihun ja Temüge ei saanud ühtegi tühjaks, Khasar aga tühjendas mõlemad rinnad ning tegi mulle mõnu ja tõi mulle rahuldust. Sellepärast on Khasar tugev ja osav, ta on oma nooltega hävitanud kõiki, kes meie kallale on kippunud. Ja nüüd, kus kõik vaenlased on löödud, hakkate te Khasarit vihkama!»

Temüdžin punetas näost, keeras kanna pealt ringi, hüppas sadulasse ja sõitis minema, sõjamehed tema järel.

Nõnda oli Khasar päästetud ja ema sõitis koju.

Kuid Temüdžin laskis salaja Khasarilt ära võtta tema inimesed, nii et talle jäi ainult tuhat ja nelisada peret. Khasar võttis need inimesed ja rändas kaugemale, et mitte näha oma venda, kellele ta kõik oli andnud.

Ema sai sellest kuulda, kurvastas, ei saanud öösiti und ja mõtles raskeid mõtteid, mis kiirendasid tema vanaduse lõppu, nii et ta peagi hinge heitis.

Temüdžin nägi Khasari lahkumises vaenuavaldust ning saatis talle Sübehetei sõjaväega järele, et ta tema tagasi tooks; kui tarvis, siis jõuga.

«Kui lööd lahku oma perest, satud võõraste söödaks. Kui lähed omaste juurest minema, võidab sind orb. Kui laguneb suur rahvas, satub ta väikeste alla. Sa võid leida endale orjasid ja teenreid, aga perekonda sa ei leia,» ütles Sübehetei vanu tähendamise sõnu.

Khasar oli öelduga päri ja tuli oma rahvaga tagasi, et oli sunnitud.

Mitmed lähikondsed olid Temüdžini käitumisest häiritud ja murelikud hoolimatuse pärast, nüüd, kus tal neid enam tarvis ei olnud. Nii mõnigi põgenes hirmuga eemale.

34.

Jõud tahab vaimu valitseda ja vaim tahab jõudu valitseda, need ei saa kunagi selgusele.

Jõud on valmis vaimu tähtsust tunnistama, kuid ta leiab hõlpsasti, et vaim valetab.

Vaim suhtub jõusse põlglikult ja see on tema nõrkus, miks ta jõule enamasti alla jääb.

Tõeliselt tugev on see, kes ei karda ka taevasi vaimusid, sest temas endas on kindel mõte.

Kökötšü oli pärast Temüdžini Tšingis-khaaniks tõstmise talitust väga tähtsaks muutunud. Tema nägi riigi asju vaimuliku silmaga ega arvanud ennast kellestki alamaks.

Temüdžin oli alati uskunud taevasi näpunäiteid, sest mõnigi tema pääsemine ja võit ei olnud muuga seletatav kui taevaste abiga. Iga kuulutaja oli seda tema usku kinnitanud. Sellepärast vaatas ta Kökötšü peale lugupidamisega, kuigi tal ei läinud meelest ka see võimalus, et kui üks teenib teda halvasti, võib ta leida teise.

Kökötšüga oli ta heal jalal ka isa Münligi pärast, kellel oli nii palju teeneid. Temüdžin kuulas vaimude tundja juttu, sest ta tahtis teada, mida sealilmas arvatakse tema imelisest tõusust, viiest mongoli ja neljast võõrast rahvast, Tšingis-khaani riigist.

Aga Münligi pojad Kökötšüga eesotsas said sellest ikka suuremaks ja nende laager oli tähtis ja ligitõmbav, nii et teised laagrid jäid tihti kõrvale.

Igast kandist voolas Kökötšü juurde inimesi, kes tahtsid end taevase tule paistel soojendada. Isegi mitmed Temüdžini enda teenijad jätsid oma teenistuse ja läksid Kökötšü alla, kuna arvasid, et vaimud neid seal paremini kaitsevad.

Selles liikumises läks Kökötšü juurde ka Temüdžini noorema venna Temüge rahvast, ja Temüge ei tahtnud sellega leppida.

Ta saatis oma saadikuna välja Sokhori, et see jooksikud tagasi tooks.

Kökötšü ütles Sokhorile:

«Inimesed tulevad taevaste vaimude juurde, kuidas julged sina, maapealne, neid tagasi nõuda?»

Vennad peksid Sokhorit ja mõnitasid teda. Nad võtsid ära tema hobuse, sidusid talle sadula selga, lõid teda piitsaga ja ajasid jala koju tagasi, öeldes:

«Au poolest oled sa Temügega paras paar.»

Kui Sokhor sellises seisundis tagasi tuli, tundis Temüge end alandatuna ja läks järgmisel päeval ise vihasena vendade juurde. Ta ütles:

«Eile te saatsite mu saadiku jala tagasi. Nüüd ma tulin ise, et te mu teenijad tagasi annaksite.»

Seitse venda kogunesid ähvardavalt tema ümber ja ütlesid:

«Kas sul oli õigust saadikut saata?»

Temüge hakkas kartma, et nad võivad ta ära tappa, ja ütles alandlikult:

«Ei olnud õigust. Ma olen süüdi.»

«Kui sa oled süüdi, siis palu andeks!» ütlesid vennad ja sundisid Temüget Kökötšü selja taha põlvili heitma, mis oli tema alandamine orja tasemele.

Ja Temüge pidi oma tegu avalikult kahetsema.

Teenijate kätteandmisest ei olnud juttugi.

Kui Temüge tulema pääses, oli ta alandamise pärast tulivihane.

Varahommikul, kui Temüdžin oli veel asemel oma esimese naise Börte kõrval, astus Temüge tema telki ja laskus ta ette põlvili. Tal oli meeles, kuidas valitseja Khasariga samasugusel puhul oli toiminud. Temüge rääkis kõik ära, kuidas asi oli, ja tal olid pisarad silmas.

Temüdžin kuulas teda umbuskliku näoga, liiga õige ja tarvilik oli tema meelest Kökötšü. Aga enne, kui ta midagi ütelda jõudis, tõusis Börte istuli, tõmbas teki rindade kaitseks ja hakkas rääkima. Kui ta nägi mehe nooremat venda nutmas, tulid temalegi pisarad silmi, ja see andis ta sõnadele Temüdžini ees kaalu. Ta ütles:

«Mida need mehed õige mõtlevad! Alles nad peksid Khasarit, nüüd mõnitasid Temüget. Varsti jõuavad nad sinuni. Kuidas nad julgesid sinu venda oma selja taha põlvili panna! Nad tapavad sedaviisi kõik su vennad, otsekui oleksid nad nende orjad. Kui su keha, valitseja, ükskord langeb nagu kuivanud puu, keda lasevad nad siis valitsema su riiki, mis on nagu sasitud kanep? Kas lasevad need mehed mul üles kasvatada sinu lapsi, kui nad piinavad su vendi, kes on ometi nagu männid ja lehised metsas. Kuidas sa võid seda rahulikult vaadata!»

Börte rääkis kiiresti ja ägedalt nagu tõeline naine ja tema sõnad mõjusid Temüdžinile nagu alati. Ta ütles Temügele:

«Kui Kökötšü siia tuleb, luban sul temaga toimida, nagu sa heaks arvad.»

Temüge läks ja pani kolm jõumeest valmis.

Peagi saabusid seitse venda uhkelt Temüdžini suurtelki ja Kökötšü istus endastmõistetava tähtsusega kõige auväärsemale kohale paremat kätt koldest viinatõrre kõrvale.

Temüge haaras tal seepeale kohe kraest kinni, öeldes:

«Eile panid sa mind andeks paluma. Heidame nüüd liisku!»

See tähendas väljakutset maadlusele, mis pidi võidu läbi näitama, kummal on õigus.

Kökötšü oli sunnitud Temügest kinni haarama, et mitte heidetud saada. Teised seisid kõrval, nagu sellistel juhtudel ikka, ega tohtinud vahele segada. Ainult Temüdžin ütles kulmu kortsutades:

«Minge telgist välja, õues on maadlemiseks rohkem ruumi!»

Temüge tassis Kökötšüt ukse poole.

Rabeldes kukkus tolle müts kolde ette, vana Münlig tõstis selle halba aimates üles, andis sellele suud ja peitis põue.

Rabelejad liikusid ukse poole, selle taga seisid Temüge jõumehed, haarasid Kökötšüst kinni, lohistasid ta õue, murdsid tal selgroo ja viskasid keha põlastusväärsele kohale õue vasakul poolel vankrite kõrval.

Seepeale tuli Temüge telki tagasi ja ütles:

«Kökötšü sundis mind andestust paluma, aga kui mina tahtsin liisku heita, siis hakkas tema lamajat teesklema. Pole ta kellegi sõber.»

Isa Münlig mõistis kohe, milles asi, ja talle tulid pisarad silma. Ta ütles Temüdžinile:

«Ma olin su sõber juba siis, kui maa oli kivisuurune ja jõed olid nagu nired!»

Nende sõnade peale tõusid kuus venda, astusid ukse ette ja ümber kolde ning käärisid käised üles.

Temüdžin kohkus sellest, vennad aga liikusid rõngana talle üha lähemale. Münlig teadis, et Kökötšü tapeti khaani nõusolekul, ja tema sõnad tähendasid, et just valitseja on neile liiga teinud.

Näost kaame Temüdžin astus äkitselt sammu ettepoole ja hüüdis:

«Kasige eemale!»

Teiste hetkelist nõutust kasutades hüppas ta uksest välja, kus hüüdis oma ihukaitseväelasi, kes teda kohe ümbritsesid.

Temüdžin nägi vankrite juures ülemvõluri surnukeha. Ta andis korralduse tagumisest hoovist hall reisitelk tuua ning asetada see surnukeha kohale. Ise ta lähemale ei astunud, sest surnu, eriti nii mõjuka surnu ümbrus kihiseb kurjadest vaimudest. Ta laskis teistel kindlalt telgi ukse ja suitsuaugu sulgeda.

Et laagriplats oli selle mõrtsukatöö tagajärjel rüvetatud, andis Temüdžin otsekohe korralduse telgid ja kraam vankritele panna ning uude kohta rännata.

Hall telk jäi Kökötšü kohale ja selle juurde pandi valve, et midagi ei juhtuks.

Kolmandal ööl just koidu ajal avanes äkki telgi suitsuauk

iseenesest ja Kökötšü tõusis sealtkaudu õhku, säilitades hinge ümber keha. Seda nägid kõik valvajad.

Sellest anti teada ning vaimuasjades kogenud tulid asja uurima.

Surnukeha ase oli külm ja kõik märgid näitasid, et keha on läinud läbi suitsuaugu välja nõiajõu abil.

Seda võis halvaks endeks ja ohu ettekuulutuseks pidada, aga Temüdžini vaim oli riigiasjade eest valvel ning selle nimel hirmudest tugevam. Ta leidis väljapääsu ning ütles:

«Kökötšü tarvitas mu vendade vastu käsi ja jalgu, ta külvas meie vahele laimu. Sellepärast ei sallinud taevas teda ning viis koos hingega ka keha minema.»

Hiljutisest ehmatusest vihane, ütles Temüdžin isa Münligi vastu:

«Sa pole taltsutanud oma poegade meelt, nad on hakanud ennast minuga võrdseks pidama ja Kökötšü maksis selle eest eluga. Kui ma oleksin teadnud, et te niisugused olete, oleksite ammu Džamukha, Altani ja Khutšari teed läinud.»

Nõnda noomis ta oma abilist. Et ta oli lubanud talle kunagi andeks anda üheksa süütegu, siis ei saanud ta oma sõna tagasi võtta ning jättis vennad ja isa karistamata.

Lõpetuseks ütles ta:

«Häbi oleks õhtul muuta hommikul antud sõna või hommikul unustada õhtust. Jäägu siis mu sõna jõusse.»

Ja lisas armulikumal toonil:

«Uhke oleks sinu sugu, kui see kõrkusest hoiduks.»

Pärast Kökötšü surma muutusid teised vennad vaguramaks. Temüdžini võim ja tarkus oli ka sellest vastasest jagu saanud, kuigi siin ei tulnud mõõgaga sõdida.

35.

Mägi, mis magab, ei ole vägev. Et purustada, peab liikuma, et ehitada, peab midagi tegema.

Kes võimas on, peab enesele ja teistele näitama, et ta on võimas, muidu ta ei ole ju.

Ärganud vägilase käed sügelevad tegude järele. Kel jõudu on, see näeb juba kaugelt kulda ja kauneid tütarlapsi.

Lamba aastal otsustas Temüdžin alustada sõjaretke kitani rahva vastu, kes oli suur ja rikas.

Temüdžini all olid sõjamehed, kes kibelesid liikuma. Igav oli tühjades steppides tuisata, kui sulle ühtegi vastu ei tule. See riik oli nüüd lapseeast välja saanud ja ulatus kaugemale

vaatama. Seal nägi ta rahvaid, kes on mullas kinni ja orjavad maad. Nägi rahvaid, kes istuvad ühe koha peal ja on ahnete kätega oma istmiku alla kraapinud rikkusi, millest mongolid on ainult jutte kuulnud.

Väikest kasvu ja heleda näoga oli see kitani rahvas ja kubises ilusa näoga naistest. Aga oma jõukuse ja tarkuse pärast oli ta kõrk ega arvanud teisi endavääriliseks. Mongoleid nimetasid kitanid mustadeks tatarlasteks, kuna neil olid karjaajajate kõrbenud näod. Need tatarlased, kes Kitanimaa piiri ääres elasid ja kitanite keisrile maksu maksid, olid nende meelest valged tatarlased, et nad kitanite moodi maad sonkisid ja nende kombeid üle võtsid. Metsarahvaid, kes vabalt elasid, kes polnud karjaga seotud ega pidanud mööda suuri lagendikke rohtu otsima, nimetasid nad metstatarlasteks.

Kitanid pidasid ainult endid heaks ja selle eest olid nad ühtelugu teistest vallutatud, karistuseks kõrkuse eest, siis aga sulasid nad jälle ühte ja said kitaniteks.

Sellise rahva vastu tahtis Temüdžin nüüd sõdida; ta teadis, et seal on, mida võtta.

Temüdžin oli tark ja raskustest karastatud valitseja. Viiekümne viie aastane mees, suurt kasvu oma seltsiliste seas, laia näoga ja juurdleva mõistusega.

Ta teadis, et tema kallid suguvennad ja allutatud hõimud on mässumeelsed ja kaklushimulised. Kui ta ei vii neid kitanite, tanhudite või mõne teise vastu, lähevad nad varem või hiljem omavahel kokku ja lagunevad uuesti laiali, nagu enne olid.

Nüüdki pidi ta koju jätma väeosad, kes korda peaksid ja mahajäävaid naisi-lapsi, teenijarahvast ja laagrikraami valvaksid ja siin-seal vabalt hulkuvate naimanite, kereidite või metsarahvaste eest kaitseksid.

Mongoli väed sõitsid välja ja alustasid kitanite maa vallutamist väikestest linnadest, mis koosnesid saviseintega majadest ja olid savimüüriga ümbritsetud. See oli teistmoodi töö kui lagedal väljal taplemine, aga oskus tuli tegevuse käigus. Mongolid tegid kõike hooga, kiirelt ja ägedalt, see oli mõtlikele ning aeglastele kitanitele harjumatu, kellel oli ka sõjapidamiseks oma talitusviis, millest tuli kinni pidada, mis mitu tuhat päikest tagasi elanud taevakeisritele oli kõlvanud ja nüüdki parim näis. Mongolid oma äkkrünnakutega olid neile metsikud ja hirmsad. Ei meeldinud neile niisugustega sõdida.

Temüdžin vallutas väiksemaid ja suuremaid linnu, läks üle mägede ja jõudis suure müürini, mis oli ehitatud põhjarahvaste tõrjumiseks. Müüris olid väravad, mida kitanid andsid

ustavatele rahvastele valvata, kuna nad ise nii kaugele ei läinud ja sellest tööst ei hoolinud.

Mongoleid nähes ja hirmu tundes muutusid mitmed kitanitele ustavad mongolitele ustavaks ja lasksid mongolite väed läbi.

Linnu oli kitanite maal palju, nende võtmise vaev ei olnud suur, aga see oli tüütu. Nendes oli saaki, enamasti aga vaene rahvas, kellelt midagi ei olnud võtta, mida mongoli hing oleks ihaldanud.

Temüdžin jagas oma väe osadeks, et tööga hõlpsamini toime tulla, ja saatis igasse viide ilmakaarde laiali. Tema pojad võtsid ära mitmeid linnu. Nende hulgas oli ka läänepealinn, mis oli oma kõrgete majadega uhkem kui teised. See kuulus vägevale džürtšedi hõimule, keda oli vähemalt seitsekümmend tümenit.

Kogu seda maad ei kärsinud nad aga ometi ära võtta, vaid asusid sügisel puhkusele, et toita hobuseid, lõbutseda ja imetleda oma saaki. Mis rõõmu on vallutamisest, kui ei ole aega hinge tõmmata ja oma kätetööd vaadata!

Sel ajal saatis Temüdžin välja eelväe Džebe ja Güigünegi juhtimisel, et nad võtaksid ära Tšabtšijali mäekuru, mille kaudu pääseb suure saagi ligi. See oli tugevasti kindlustatud ja Džebe ei saanud sellest jagu. Ta taganes ja tegi näo, nagu oleks see töö lootusetu. Kitanid nägid teda põgenemas, tulid kindlustustest välja ja saatsid oma väed teda taga ajama. Neid oli nii palju, et nad ujutasid üle kogu jõeoru mägedeni. Siis pööras Džebe vaenlasele vastu, tuli talle äkkrünnakuga peale ja tappis maha. Kitani väed pudenesid laiali ning jäid peavägede söödaks, kes tulid peale Temüdžini juhtimisel.

Kitanite väepealikud arutasid nõnda:

«Vaenlane jagab nüüd saaki. Hobused on neil karjamaal ja ise nad on muretud. Kui äkki läheme, siis lööme neid.»

Nii nad tegidki. Aga Temüdžin sai sellest teada. Sõjavägi keeris parajasti toitu. Katlad keerati kummuli, hüpati hobuste selga ja rivistuti üles. Temüdžin jagas väe kaheks suureks osaks ja laskis kitanite lähenemist luurata.

Nende väepealik kutsus enda juurde Ming Ani ning ütles talle:

«Sa oled mongolite seas liikunud. Mine nende valitseja juurde ja ütle talle: mis me oleme sulle kurja teinud, et sa siia tulid. Kui ta ütleb sulle pahasti, noomi teda.»

Ming An täitis käsku. Kui ta oli oma jutu ära rääkinud, laskis Temüdžin teda kinni pidada, öeldes:

«Ma tahaksin neid sõnu pärast lahingut uuesti kuulda.»

Lahing läks lahti, ja kuigi mongoleid oli hoopis vähem, lõid nad hävitavalt kitaneid, kharakitaneid ja džürtšedeid. Häving äratas löödutes hirmu ja väljad roiskusid laipadest.

See oli kuulus Rebasekuru lahing, kus kitanite ja džürtšedite paremad mehed otsa leidsid.

Siis küsis Temüdžin kinnivõetud Ming Anilt:

«Mis kurja siis mina sulle olen teinud, et sa minu juurde halbade sõnadega tuled?»

Ming An oli oma saatusele mõelnud ning ütles:

«Ma olen juba ammu mõttes tahtnud sinu teenistusse tulla, kuid ma kartsin omasid. Kui pealik saadikut otsis, pakkusin ma ennast. Muidu poleks ma sinu juurde pääsenud.»

Temüdžin andis talle armu ja jättis oma teenistusse.

Temüdžini väed jälitasid vastase põgenevaid väeriismeid ning võtsid ära kindlustuse kindlustuse järel. Aga kitanite keisri alamad olid neid usinasti ehitanud, ja ikka raskesti ligipääsetavatesse kohtadesse.

Mongolid olid sõjas hoolsad õppijad ning kasutasid kavalusi, mis paljude põlvkondade kogemustest tarku kitaneid igas tükis lõid. Nii toimis Džebe oma väega idapealinna all, et tegi tiiru ümber selle tohutu kindluse ega hakanud seda piirama, vaid taganes aeglaselt kogu oma kraamiga kuue päeva teekonna kaugusele. Linnarahvas oli kindel, et vaenlane on läinud, ja tuli kindlusest lagedale. Džebe jättis raske kraami paigale, valis välja puhanud hobused ning ratsutas öödpäevad läbi ning langes linnale ootamatult peale ja läbi lahtiste väravate sisse. Ja oligi linn võetud.

Ja palju teisigi linnu võtsid mongolite salgad küll piirates, küll kavalustega. Ja nad rändasid merest kuni tanhuditeni läbi kõikide maade, mis Mustast jõest, mida kitanid ise nimetasid Kollaseks jõeks, põhja pool. Palju linnu purustasid nad ära, et ei peaks neid uuesti piirama.

Temüdžini mõtted olid suunatud linnade linnale, mis Kitanimaa keskpaik. Ta laskis oma vägedel silma peal hoida kõikidel sinna viivatel teedel. Kogu töö võttis ligi kaks aastat aega ja lõpuks asus Temüdžin oma vägedega selle keskmise pealinna piiramisele.

Sel ajal elas selle linna lähedal kloostris kuulus Chang Chun, kes tundis kõige suuremaid saladusi, mis inimestele võib osaks saada. Ta istus nagu laip ja seisis nagu puu ja talle ei tähendanud mongolite tuiskamine midagi, sest elu ja surm olid tema jaoks nagu külm ja kuum. Teisiti aga arvasid need, kes pidid vastutama põldude ja elude eest, et oleks rikkust ja lapsi.

Altan-khaan — nõnda nimetasid mongolid kõiki suuri kitanite valitsejaid nende pärisnimest olenemata — kutsus kokku nõupidamise. Vägedeülem ütles:

«Mongolite väed on neile harjumatust kuumusest kurnatud, lööme neid kohe.»

Esimene minister ütles:

«Seda asja peab kaaluma. Meie vägede naised-lapsed on mööda tasandikke laiali. Kuidas me võime meeste mõtteid aimata? Kui me lahingu kaotame, läheb sõjavägi laiali ja seda pole võimalik enam uuesti koguda. Kui me võidame, lähevad nad oma naiste-laste juurde. Kas tohib mõtlematult tegutsedes esivanemate kohta ja keisritiitlit ohtu seada? Kas keiser ei suvatseks mongolitega vaherahu teha? Kui nad meie rahu vastu võtavad ja ära lähevad, võime ennast koguda ja nendega teist keelt kõnelda.»

Keiser jäi nõusse, ta saatis ministri saadikuna Temüdžini juurde koos keisrisoost tütarlapsega, kellest pidi saama Temüdžinile naine, ja kõik sõdurid said nii palju kulda ja sliidi, kui nad suutsid ära viia.

Temüdžin oli kitanite alandlikkusega rahul ja lõpetas pealinna piiramise. Kitanite esimene minister, kes khaanile meeldis, saatis teda aupaklikult kuni Kitanimaa piirini ja pööras siis tagasi.

Mongolid olid saagiga rahul, taplustest väsinud ja tahtsid varanduse koju viia, et seda vaadata ja teistele näidata. Kõike oli nii palju, et kallis siid lohises järel ja sadulakoormadki olid siidriide sisse pakitud.

Tagasiteel läksid nad läbi khašinite maade.

See vägev hõim oli end rasva söönud ega tahtnud sõdida. Nende valitseja Burkhan astus mongolitega läbirääkimistesse ja andis Temüdžinile oma tütre Tšaha naiseks. Ta ütles:

«Tšingis-khaani kuulus nimi on meile hirmu nahka ajanud. Me tahame sulle oma jõu anda. Aga kuidas me saame sulle kasulikud olla, kui me ei rända ringi ja kui meie linnad on savist? Kiirel rännakul ei jõua me sulle järele, palavas tapluses ei pane vastu. Sellepärast me palume sind leppida järgmisega: me söödame kõrge rohu sees kaameleid ja saadame sulle, tuleme sulle relvakandjaks, koome riiet, hangime jahikulle, õpetame neid välja ja anname parimad sulle.»

Ja tõepoolest kogus Burkhan tohutul hulgal kaameleid ning saatis need Temüdžinile andamiks.

Ühe sõjakäigu vältel oli Temüdžin alistanud kaks vägevat vaenlast. Vähenõudlikud mongolid tundsid rikkuse maiku.

Kui vägilased omavahelises kakluses hoogu lähevad, vaatavad nende sõnakuulelikud alamad pealt. Kui suured on ametis, korraldavad väikesed oma asju. Kui isandad juhtuvad tööd tegema, on teenritel pidu.

Enamasti saavad vägevad oma asjad korda ja siis langeb väikeste peale karistus vahepealsete tegude eest. Sestap valivad nad endale aegsasti uusi isandaid.

Sõnamurdjaid tabab kahekordne karistus, et nad sõna olid andnud.

Kui kitanite kirju riik Temüdžini löökide all alandlikku salakavalusse kaldus ja nõrgaks jäi, ajasid mitmed tema alamad oma koogutamisest veel mitte lõplikult kõveraks jäänud selja sirgu. Mõnigi nendest tahtis ise valitseja olla.

Keiser ei tundnud end vägevas pealinnas julgelt, kuna see oli mongolite tuisuteede ääres. Ta jättis sinna oma poja ja ministrid ja läks ise põhijõududega lõunapealinna, mis seisis Kollase jõe kaldal, kaugel mongolitest, kolme ringmüüriga ning jõevoogudega vägevasti kindlustatud.

Koos temaga liikusid kharakitani väed. Äkki hakkas valitseja neid mingil põhjusel kartma — võib-olla oli talle midagi sosistatud — ning käskis oma vägedel kõigilt kharakitanitelt relvad ära võtta, mida enne ise oli neile andnud. See pahandas kharakitaneid, kes end milleski süüdi ei teadnud olevat, ja nad ei andnud relvi ära. Siis hukati vägede silme all nende pealik.

See ajas mehed marru ja nad tõusid keisri vastu üles ning läksid relvadega minema. Valisid endale uued juhid ja asusid oma käe peal tegutsema.

Nad läksid valgete tatarlaste alale, kes keisrile maksu maksid. Valged tatarlased ühinesid mässajatega ja koos löödi keisri vägesid, kes silda valvasid. Mässajad võtsid ära keisri poja karjad, mis pealinna lähistel sõid, võtsid löödud vägedelt relvad ja hobused ning läksid ennast täis.

Lin Ge nimeline ülik kasutas tekkinud segadust ja võttis oma võimu alla džürtšedite linnad ning kharakitanite karjamaad. Et püsima jääda, pidi ta mõnele vägevale toetuma. Altan-khaanilt oli tal vaid kättemaksu oodata, nii saatis ta oma saadikud Temüdžini juurde kummardama, ilmus hiljem ka ise kinkidega kohale ning mongolite valitseja tunnistas teda.

Kui Altan-khaan lõunapealinna läks, jättis ta enda asemel valitsema ministri. Kadedad aga laimasid teda keisri ees ja

keiser laskis mehe ametist lahti. Selle peale astus solvatud minister Temüdžini teenistusse. Ta saatis oma poja khaani ihukaitseväkke, korraldas ise mässu ning võttis enesele ühe maa valitseja nime.

Nõnda kaldusid mitmed Altan-khaani kõrged ametnikud ja alamad võõraste poole. Paljud alad jäid aga inimestest koguni tühjaks. Tähtsad mehed, kellel julgus südames ja auahnus peas, tahtsid iseseisvaks valitsejaks saada ning kogu Kitanimaa lagunes segadustes. Keisri poeg ei saanud Põhjas hakkama ning läks isa juurde kindlustatud linna.

See oli põhjuseks, et Temüdžin tahtis sinna korda looma minna, kuna ka mässavad kharakitanid teda kutsusid. Altan-khaanile aga põhjendati asja sellega, et ta oli takistanud mongoli saadikuid läbi Kitanimaa minemast.

«Kuidas ta julgeb, kui on meiega rahujalal,» ütles Temüdžin ja asus sõjaretkele, sest eelmised rikkused olid põhjalikult üle vaadatud ja olid kasvatanud himu uute järele.

Kitanid saatsid oma väed vastu, et Temüdžin ei pääseks läbi, aga ta lõi neid ja lahingus paistis silma poeg Tolui oma vägedega. Ja palju tapeti kitaneid selles lahingus, murduvate luude ragin kostis kaugele.

Džebe võttis teise kindlustatud kuru ja väed ühinesid kohas, kus neid ootasid mässulised kharakitanid.

Altan-khaan teadis, et pealinnas pole sõduritel moona, ja saatis hädasolijatele moonaväe. Laskis igal mehel, pealikud kaasa arvatud, võtta selga toidukompsu, mis oli ligi pool mehe enese kehakaalust, ning minna mööda erinevaid teid.

Mongolite väed said aga kõigile jaole ja võtsid toidumoona ära. Keskmine pealinn jäi nälga ja inimesed hakkasid üksteist tapma. Üks linna jäänud minister mürgitas end väljapääsmatu olukorra pärast, teine põgenes Lõunasse.

Ming An oli vahepeal Temüdžini juures tähtsaks asjameheks saanud. Ta võttis koos ühe teise kitani suurmehega pealinna vaevata ära. Nad saatsid khaanile teate:

«Me tegime seda sinu õnne peale.»

Siis lähetas Temüdžin oma kolm nojanit Šigi, Öngüri ja Arkhai linna, et üle lugeda kõik võidetud vara.

Kui nad kohale jõudsid, tuli neile vastu varahoidja Khada kingitustega, milleks olid kullaga kirjatud kangad.

Arkhai ja Öngür võtsid kingitused vastu, Šigi ütles:

«Varem kuulusid need koos linnaga Altan-khaanile, nüüd on need Tšingis-khaani omad. Kuidas julged sa tema varandust laiali jagada, varganägu?»

Kolm nojanit võtsid kõik vara arvele ja tulid valitseja juurde tagasi, tuues kaasa tähtsama vara ja koos nendega hoidja Khada.

Siin küsis khaan Šigilt:

«Kas see mees teile midagi ka kinkis?»

Tatarlasest leidlaps, kelle Höelün oli Temüdžinile vennaks kasvatanud, rääkis ära, kuidas asi oli.

Temüdžin noomis siis Arkhaid ja Öngürit, Šigile aga ütles:

«Sinul on seadus meeles. Sa oled tõepoolest minu nägija silm ja kuulja kõrv.»

Khada aga andis khaanile oma pojapoja ning pääses tagasi.

Paljud kitani ülikud alistusid Temüdžinile.

Samuke liikus oma tümeniga mööda maad ja võttis linnu ära. Mis ei alistunud, selle purustas, mis alistus, selle võttis õigusega tühjaks.

Siis saatis Temüdžin välja Münligi poja Toluni koos alistunud kitanitega, kelle hulka pandi mongoleid valvama. Ka nemad purustasid palju linnu ja alistasid rahvast.

Nõnda käisid nad läbi maa ja läksid jälle, ja kui olid läinud, seadis Altan-khaan rüüstatud paikades oma sõjameestega taas korra jalule.

Vahepeal saatis ta Temüdžinile rikkalikke kinke, et tema südant rahuldada, endale hingetõmbeaega võita ning linnu tagasi pöörata, kuni Temüdžin kingitusi vaatab.

Kui rahu oli sel kombel jalule seatud ja Temüdžini nagu ka tema sõjamehi vaevas siinne vastik palavus ja näris igatsus koduste steppide, jõgede ja mäeküngaste järele, läks ta oma peajõududega läbi Tšabtšijali, Khasari aga kogu vasaku tiivaga saatis piki merekallast sealseid linnu alistama. Kui see töö oli tehtud, tuli Khasar oma vägedega venna juurde tagasi.

Ometi tegid allutatud maad khaanile pidevalt muret, neid oli tarvis hoida, need rabelesid ja kippusid kogu aeg võimu alt välja. Rahustamine ja hoidmine nõudsid palju vaeva. Vaeva ei tohtinud aga põlata, kui tahtsid maailma korda teha ja tõe teele pöörata.

Mõnikord oleks Temüdžin kõigele käega löönud, et rahulikult selle sees elada, mis käes. Aga laviin oli liikuma pandud ja seda ei saanud enam peatada. Sündmus tingis sündmuse, Temüdžinile oli antud mõistus, et ta aru sai. Ja tal oli veel haruldasem omadus: tahe, mis mõistetu teoks tegi.

Et vaevaga kogutud ulussit ja ühendatud rahvast säilitada, tuli leida väliseid vastaseid. Kui vastased olid alistatud, tuli neid vaos hoida. See oli hoopis raskem kui tuulispasana üle maade ja linnade käia. See nõudis mullas sonkijate visadust.

Ikka ja jälle tuli teade mõnest mässajast. Ja Temüdžin teadis, et mässajat peab karistama, muidu tõusevad kõik tema vastu.

Nõnda tundis üks Zhang Gingi nimeline mees, kes oli ise ennast pakkunud ja seetõttu mitmed linnad enda alla saanud, end äkki nii suureks ja tugevaks, et arvas heaks mitte enam sõna kuulata. Ta kuulutas end sõltumatuks valitsejaks ja oli oma tähtsusest paks. Temüdžin pidi tema vastu saatma Mukhali-nojani, et see ikka ja uuesti vallutaks juba alistatud ala.

Ja Mukhali-nojan jäigi oma vägedega kitanite maale, et seda vaos hoida ja Altan-khaanilt võtta, mis sellele veel jäänud oli.

Ega saanud khaan oma laagrites ja juhitöödes võitja-rahu maitsta, kuna ta oli end sidunud rahutu kitani rahvaga, kes oli kerge alistuma, aga kes iialgi rahule ei jäänud, vaid varitses hetke, et teiste nõrkust kasutada ning tõusta.

Iialgi ei tohtinud Temüdžin nüüd pärast oma esimesi vallutusi enam inimese moodi nõrk olla, oma mõtteid ja lihaseid lõdvaks lasta. Ta oli juba vananev mees, olgugi raudse tervise ja tahtega, ta pidi kogu aeg pingul olema. Mõnelgi hetkel nägi ta vaime liiga lähedalt, ja kuigi ta oli võib-olla kõige võimsam teadaolevas maailmas, kriipis tema südant seestpoolt mure: mis saab edasi, peab ta ju ükskord surema.

Ikka ei tahtnud tema kaljukeha veel selle mõttega leppida, ta oli nagu viieaastane Temüdžin kaamelilaiba kohal, kes teatas isa Jesügeile: mina ei sure.

Palju oli ta korda saatnud. Mõnel imelisel hetkel, kui ta haistis äkki põleva sõnniku lõhna või tundis airagimaiku, tuli talle äkisti meelde lapsepõlv ja ta mõtles imestusega, et tema on üldse tema.

Kas suudavad tema pojad seda jätkata, mida tema oli alustanud? Ja millega see kõik ükskord lõpeb?

Võib-olla ei olnud tõesti kogu maailmas jõudu, mis oleks mongoli jõust üle käinud, ometi ütles Temüdžin juba nüüd mõtiskluse hetkel need kuulsad sõnad:

«Rahu me teeme siis, kui kõik on meile alistatud. Me sõdime kaheksakümmend aastat, aga hoida suudame võidetut kaheksateistkümmend aastat. Siis tuleb rahvas, keda me veel ei tunne. See heidab meid alla. Kes meist ellu jääb, see peab neile alistuma.»

Aga võib ka olla, et ta ei öelnud iialgi neid sõnu, seda vaid usuti tagantjärele. Kainet mõtlemist oli Temüdžinil küllalt, kuid ta ei tahtnud surra.

Igal asjal on palju põhjusi, ühele paistavad kätte ühed, teisele teised. Kõik tahavad seletada, mida näevad, põhjuste arvamine algab mõnigi kord omaenese soovidest ja hirmudest.

Kes on südames lihtsad, need näevad õnnetuses karistust ja vedamises tasu, ühe sõnades tõde ja teise sõnades valet, kui teod pööravad esimeste poolt ja teiste vastu.

Iga inimese elus võime üles lugeda heategusid ja pahategusid, me teeme seda vajaduse järgi. Ja siis, kui me seletame tema tõusu või langust.

Kharakitanite riigi, mis jäi kitanite riigist üle mägede läände ja mida valitses Gür-khaan, võttis Temüdžin ära järgmistel asjaoludel. Sinna oli pesa teinud tema vaenlane, naimanite valitseja Tajan-khaani poeg Gütšülüg.

Kui Gütšülüg oli mitmel korral Temüdžini karistuse eest õnnelikult põgenema pääsenud, jõudis ta oma redupäevadega kharakitanite riiki Gür-khaani juurde.

Et ta ei teadnud põgenemisel, missugune on Gür-khaani meeleolu ja tema vahekord peavaenlase Temüdžiniga, siis pani ta ühe oma lähedase Gütšülügiks, ise aga esines hobusepoisina ning ilmus sedaviisi Gür-khaani laagrisse. Need, kes ülikutena esinesid, tulid Gür-khaani ette, tema aga istus telgiukse kõrvale maha, pani jalad risti, piilus altkulmu ja ootas.

Sel hetkel tuli oma telkvankrist Gür-khaani esimene naine ja tundis Gütšülügi ära. Ta ütles oma inimestele:

«Miks te teda sisse ei kutsu?»

Gütšülüg kutsuti sisse ja Gür-khaani lähikondsed olid pettuse pärast pahased. Gütšülüg aga seletas seda osavasti alandlikkuse ja tagasihoidlikkusega, mida tema nii suure valitseja ees tundvat, et ta tema juurde tõesti karjusena tahtnud tulla.

Lähikondsed nägid selles kavaldamist, aga lihtsa meelega Gür-khaan uskus ja võttis Gütšülügi vastu kui poja, kelle rahvast on tabanud õnnetus.

Gür-khaani telgis oli ka tema tütar esimesest naisest, Kunku nimi, kes otsekohe Gütšülügisse armus, et see oli suure, olgugi laialipillatud naimani rahva esimene poeg.

Ka Gütšülügi pilk jäi Kunkul pidama, sest tal ei olnud paremat saatust, kui nüüd kohe vägeva Gür-khaani väimeheks saada. Nõnda ka juhtus, et juba kolme päeva pärast

tehti pulmad, sest Kunku oli noor naine, kes erines omataolistest ning oskas kiiresti oma tahtmist saada.

Gütšülüg oli tihti olnud õnneseen, naise aga sai ta võimuka. Too sundis Gütšülügi usku vahetama. Gütšülüg tunnistas uihurite kaudu tulnud usku, kus kummardatakse kolme jumalat, kellest üks on naeltega risti külge löödud. Kunku nõudis, et mees kummardaks tema pühakujusid ja et pulmad selle järgi korraldataks.

See ei teinud Gütšülügile suurt südamevalu. Gür-khaani esimese lähikondlase koha eest, kelleks tal nüüd lootust oli saada, ei olnud see liiga suur hind. Polnud ju kujude kummardamine mitte üksi tütre, vaid ka vägeva valitseja enese usk. Gütšülügi usutunne ei olnud hell, nii et vahetus oleks talle iseäranis haiget teinud. Tema usk oli kaugelt toodud, siinmail, teiste rahvaste keskel, küllalt erandlik ja tavad haprad. Pealegi viibis ta oma laialipillatud naimanitest eemal ja teda ei hoidnud ümbrus, vastupidi, kui ta tahtis austada neid, kes talle peatoidust annavad, siis pidi ta just kujusid kummardama.

Sel ajal oli kharakitanite riik võimas, olgugi et suur osa sellest rahvast elas endiselt kitanite all. Isegi Sartahuli Horezm-šahhid maksid talle maksu, sest Gür-khaan ei olnud kõige halvem võõras, tema taha jäid ohtlikumad vaenlased — naimanid, mongolid ja tugevad türgi tõugu rahvad.

Mõne aja pärast aga läks Horezmi Muhammad väga uhkeks ega pidanud enam isade lubadusi maksumaksmise asjus. Ta meelitas kohalikke valitsejaid, nende seas Samarkandi Osmanit, ja jagas neile ilusaid lubadusi, mida toetas ühine usk.

Salakeelitusi saatis Horezm-šahh ka Gütšülügile ja ajas selle meele lõpuks segi.

Gütšülüg veendus Gür-khaani nõrkuses ning nägi ette tema langemist. Ta teadis, et ida-alade kharakitanid ei tunnista Gür-khaani ja et nad on olnud liidus Altan-khaaniga ja nüüd koguni Temüdžiniga.

Mitmed khaani lähikondsed olid valitseja vastu ja mõni neist vaatas huviga Gütšülügi poole.

Niisamuti teadis Gütšülüg, et tema rahva riismed redutavad mägedes. Ja äkki tuli talle silme ette pilt, kuidas tema koondab oma rahva ning võtab kharakitanite riigi oma kätte.

Alatute mõtetega läks ta mureliku Gür-khaani ette ja ütles:

«Ma olen ammu oma rahvast lahus. Mongoli Temüdžini käed on sõjaga kinni kitanite maal, minu ringihulkuvad rahvad ühinevad minu ümber, kui ma nähtavale ilmun. Kui

lubad, ma lähen, kogun nad kokku, ja siis on meil jõud, mis aitab sind sinu praegustes muredes.»

Lihtsa meelega Gür-khaan uskus tema juttu.

Ja tõesti, niipea kui Gütšülüg ilmus, kogunesid tema ümber naimanite riismed. Ta sooritas ümberkaudu julgeid röövretki, kõige enam oma äia maadele, kogus rikkust ja tema uljuse peale tuli kokku ikka rohkem saagitahtjaid. Lõpuks oli tal võimas sõjavägi ja head relvad.

Siis läks ta üsna avalikult Gür-khaani maadele ja mängis seal peremeest. Kharakitanite valitseja oli vana ja nõrk, ta ei saanud midagi teha.

Samal ajal tuli talle peale ka Horezmi Muhammad.

Gütšülüg jõudis enne Gür-khaani kallale, kuid sai lüüa ja taganes, et oma haavu lakkuda ja vägesid korraldada.

Muhammad tuli koos Osmaniga ning Gür-khaani väepealik Tajangu sai lüüa.

Kui Gütšülüg äia õnnetusest kuulis, tungis ta põgenikele kallale ja piiras need ümber. Gür-khaanil ei jäänud muud üle kui alistuda, ta tahtis Gütšülügi ette põlvili heita, et teda valitsejaks tunnistada, silmakirjalik Gütšülüg aga ei lubanud seda, vaid tõstis ta püsti ja austas nagu isa.

Kahe aasta pärast heitis Gür-khaan hinge ja kõik vara ning vägi, mis kolmsada ja viis aastat kogutud, sai Gütšülügi kätte.

Selle aja peale oli ta oma naise mõjul ägedaks kujukummardajaks muutunud ning kiusas taga Sartahuli usku, mis tunnistas ühtainust jumalat. Ta põletas vilja nende põldudelt, kuni nad nälga jäid ja alla andsid. Siis pani ta igasse majja oma sõduri.

Gütšülüg nõudis, et rahvas loobuks oma ainujumalausust ning valiks kolme või paljude jumalate vahel. Talle meeldis kõige targem ja võimsam olla. Nii andis ta käsu, et kõik õpetatud usumehed tuleksid linna taha aasale vaidlema.

Nende juht oli Ala-ad-din Muhammad-i Hotani. Ta tõusis ning astus Gütšülügi ette, keel teritatud tõe ütlemiseks.

Läks lahti usualaseks vaidluseks ja imaami kindel teadmine ajas Gütšülügi uitmõtted ummikusse. Seepärast tarvitas ta Allahi saadiku vastu pilkesõnu ning too ütles vihaga:

«Mulda sulle suhu, tõelise usu vaenlane!» mis paraku ei näidanud usumehe tõejõudu.

Siis laskis valitseja teda solvangu eest piinata, pühamees kannatas selle välja. Ja lõpuks löödi õpetatud mees oma medrese uksele kolmejumalausu moodi risti.

See ärritas ühejumalausulisi Gütšülügi võimu vastu ja

nende palveid võeti kuulda nõnda, et nende tööriistaks sai Temüdžin, kes vabanes kitani sõjast ja saatis Džebe suurte vägedega vana vaenlase Gütšülügiga arveid klaarima. Et Temüdžin sellega võõrale jumalale meelepärast tööd tegi, seda ta ise küll ei teadnud, temal oli teine tegemine, mida ta jumalate omast vähemaks ei arvanud.

Kui Džebe väed Kašgari linna alla tulid, kus Gütšülüg parajasti peatus, lõi temas välja vana kabuhirm mongolite ees ning ta põgenes, ilma et oleks lahingusse astunud.

Džebe-nojan aga kuulas usklike kaebusi ning laskis selle peale kuulutada, et lubab igaühel oma kombeid pidada, nõnda nagu esivanemad on uskunud. Siis tõusid paljud ainujumalateenrid üles ning lõid maha kharakitani sõduri, kes oli nende majja pandud.

Mongoli vägi aga hakkas Gütšülügi jälitama. Lõpuks eksis Gütšülüg mägedesse, ühes mäekurus said mongolid ta kätte ja tapsid ära.

Nad võtsid alistatud maalt suure saagi ja läksid tagasi koju. Kharakitani rahvas oli hajali ja valitsuseta, nende riigi seisund jäi aga ebamääraseks, sest tõsiselt Temüdžin siin veel kanda ei kinnitanud, kuigi luges seda maad allutatuks. See oli tema tollaste arusaamade järgi kaugel ja kohapeal tõusis väikesi valitsejaid nagu rohtu pärast vihma.

Peatselt ilmus sinna teine vallutaja, kelleks oli Horezmi valitseja Muhammad, kes need maad enda alla kinnitas ja ennast suurimaks maailmavallutajaks arvas.

Niisiis olid kharakitanite linnad ja rännualad Temüdžini meelest tema omad, Muhammadi meelest mitte.

Temüdžin oli kharakitanite riigi hävitanud põhjusel, et tema vaenlane selle valitsejaks tõusis. Ja sellistel asjaoludel sattus ta kokkupuutesse moslemi rahvaga ja Horezm-šahh Muhammadi maadega. Kaua ei saanud need kaks kõrvuti elada.

Temüdžin oli selleks ajaks kuuskümmend ja neli rohtu vana.

38.

See, mida inimene mõtleb ja kuidas ta seda teeb, ei ole teistele teada. Ometi on mõtlemine ja kujupildid inimese teine elu, mis ei ole mitte vähem tähtis tema tegudest, mis välja paistavad.

Mitte alati ei ole nõnda, et meie mõtted ja teod on kooskõlas, et me päeval teeme seda, mida öösel oleme targaks

pidanud. Tihti me toimime oma tõekspidamiste vastu, otsekui teades, et ei ole kindlat taeva all. Meie usk ei tohi liiga vägevaks saada, me peame seda oma tegudega lammutama ja tema mõjujõudu vähendama.

Me läheme kui pöörased ühes suunas, kõheldes ja kartes, et suund ei ole ehk õige, ja see paneb meid veelgi vihasemalt suunast kinni hoidma.

Temüdžin oli kitanite maalt võtnud palju rikkusi ja tundis, et see rikub tema rahvast, kes on lihtsuses karastatud. Tal endalgi oli nüüd mitu kitani teenrit, kes tundsid peeni kombeid ja oskasid meelepärased olla. See oli mugav, aga harjumatu ja kõhklusi sisendav.

Seepärast jätkas ta magamist kõval maapinnal, vilt külje all, ja kandis endiselt lihtsaid rõivaid, toreduseks vaid kullaga tikitud vöö. Ta sõi lihtsat toitu, sedasama vanadest aegadest hea olnud liha ja piima, mida sõid tema sõdurid ja nojanid.

Ja ta ei teinud seda mitte väljanäitamiseks, et vaadaku kõik, tema on endine Temüdžin. Vastupidi, talle olnuks kasulik oma taevalikku kõrgust rõhutada. Sinna juurde kõlvanuks kõik au ja kitanite tembutused.

Aga võib-olla oli ta siiski palju targem, et seda mitte tähtsaks pidada. Tal oli olnud muid eesmärke ja püsis kindel teadmine oma väärtusest, seda ei tarvitsenud väliste asjadega rõhutada.

Lapsepõlves keelel ja ninasõõrmetes püsinud maigud ja lõhnad olid meeldivad, suitsulõhnaline liha, hapukas airag, keeduveeaur, stepisibula kange maik. Mis olid selle kõrval kitanite peened palad, mida sulle vaid keeleotsale pakuti ja millel ei olnud õiget maiku ega lõhna. Neil oli kõik elus ja elutu söödav. Ei meeldinud Temüdžinile sültjad mereelukad ja hautatud pungad, mida nad sõid.

Niisama oli tal ebamugav sulgmadratsitel või suitsutoruga soojendatavatel naridel magada, eluaeg oli tal all olnud tihedaks vanutatud vilt, millel oli loomulik lõhn. Kõiksugu imeasju oli ta saanud Kitanimaalt, aga ei olnudki nendega midagi erilist peale hakata. Lihtsad mehed, kes lapsest saadik karja ajanud, käisid ümber oma võetud asjade, vaatasid ja imestasid isu täis, ja rikkus jäi asjadeks, millel polnud otstarvet.

Üks oli kaasa toonud nikerdustega tooli, mille peal kitanid istusid, see pandi keset telki kolde kõrvale ja vaadati seda pead vangutades. Mongoli istmik polnud tooli jaoks loodud,

kõige parem istease olid oma ristis jalad, nende pealt sai kiiresti püsti karata.

Muidugi oli mongolitelgi oma tarbetuid uhkuseasju, vasest airagikauss oli niisama hea kui kullast kauss. Igal pool olid oma tavad ja need olid inimestes nii sügaval, et said väärtuseks. Võõrad asjad, kiri ja kord, kõik see oli neile äkki ja korraga, üheainsa põlvkonna kestel peale tulnud. See viis ühendatud rahva äkki segadusse.

Temüdžin ei olnud nii kinni vanades tavades nagu kitanid. Ta oli sootuks uue asja ette võtnud, oli ühendanud need, kes raiskasid jõudu omavahelistes taplustes. Temüdžin ei olnud sugugi uute asjade vastu, mida õpetasid talle uihuritest, kitanitest või tanhuditest lähikondsed: kirja, maadevalitsemist või taevasi asju, ainult et liiga palju ja korraga ei võinud kasuks tulla. Hea pidi ise ja pika aja vältel oma headust näitama ja siis rahva hinge püsima jääma.

Säravaid asju olid nad kitanite maalt võtnud, rikkusi oli nüüd igas telgis, aga toitu oli napimalt kui enne vägevaid vallutusi, millal igal mehel oli mahti oma karja eest hoolitseda. Kui sõjaväed pikemat aega laagris seisid, algas alamate meeste seas varsti nurin ja nad kippusid uutesse taplustesse, et leida rüüstamata maalt rammusat kõhutäit ning ka uusi asju naistele-lastele imestamiseks. Oma karjad olid nad sõjatöö pärast unarusse jätnud, pealegi harjuti kiiresti võtma võõrast ja nõnda jõudsid laagris olles näljapäevad kätte.

Seepärast nõudis üks sõjakäik teist.

Kuigi Kitanimaa nagu ka teised maad andsid andameid ja nojanite ning ihukaitseväelaste kõht oli täis, ei jätkunud kõigile nii palju, nagu nad oleksid tahtnud, olgugi Temüdžini mehed muude heade omaduste kõrval ka vähenõudlikud, nõnda et neile jätkus hommikul rüübatud airagikausikesest terveks päevaks.

Naimanid olid laiali puistatud, merkidid olid laiali puistatud, karjad olid hõredaks jäänud, metsarahvad küttisid loomi ja said oma kõhu hädavaevu täis. Kitanid, kes mulla sees sonkides igasuguseid taimi ja terakesi kasvatasid, mis mongoli kõhtu ei täitnud, olid sedagi tööd hakanud halvasti tegema, nõnda et salkadel suurt midagi võtta ei olnud. Terasid toodi ja neid küpsetati, aga need kõlbasid kitani orjale, mitte vabale mongolile.

Oli käega katsuda, kuhu nad peavad minema.

Temüdžin mõtles oma südame rahustamiseks kõik läbi, mida ta endale võõrastest maadest oli lasknud jutustada.

Ei ole paremat, kui on rohtlaaned Onani ja Kelüreni maadel. Ei ole kindlasti paremat terves ilmas, ometi oleks tahtnud kõike oma silmaga näha, et võiks seda veendunult kinnitada.

Kitanimaa oli põhjatu rikas. Kaks korda olid nad selle läbi käinud ja see ei olnud ikka veel tühi. Ometi tundis Temüdžin, et sellele maale peab hingetõmbeaega andma ja et sinna ei tohi uppuda, nagu sinna juba palju mongoleid oli uppunud ning kitaniteks muutunud. Võib-olla teevad seda Temüdžini järglased, kui nad ei suuda kiusatusest hoiduda, Temüdžin ei oska neid keelata.

Kaugemal lõunas oli Songi riik, mis oli niisama rikas ja veelgi põhjatum, sinna minekuga pidi ootama. Praegu olid nad heal jalal ja vahetasid saadikuid.

Idas oli maailma lõpp ja viimane meri, seal olid Temüdžini väed käinud, vee vastu ei saa ei ratsu ega noolega. Kallas steppide karjust ei huvita. Kaugemal aga oli igavene pimedus.

Põhjas olid lõputud metsad, seal elas igasuguseid rahvaid, aga need olid nii vaesed, et tahtsid Temüdžini käest saada. Nad võivad ükshaaval karu vastu käia, aga kusagil pole neid nii palju, et tuhatkondagi moodustada. Ühed elavad suve läbi oma püstkodades paksu suitsu sees. Kui nina välja pistavad, surevad putukate hammustustest. Teised elavad loomapüügist ja kõik nende asjad on tehtud loomanahkadest. Mõned rahvad aga söövad üksteist näljaajal. Heidavad liisku ja söövad ära, kellele liisk langeb, olgu see vana või noor. Kui tulevad paremad ajad, kosuvad jälle ja rahvast sigineb juurde.

Siis on seal veel rahvas, kellel on nii peenike kõri, et sealt ükski söök läbi ei lähe. Nad keedavad liha ja on kõik kummargil paja kohal ning neelavad lihakeeduauru.

Mõned nendest sõidavad hobuste asemel koertega pikki maid maha ning on jõudnud läbi kõikide metsade mere äärde, kus on rohkem jääd kui vett. See on neljakandilise maailma teine lõpp ja selle kaldal elab eriti kummaline rahvas. Nende naised on veel inimese moodi, kuigi inetud, mehed on aga nagu ilma käppadeta koerad. Nad roomavad kõhuli, lähevad vette, püherdavad kiviklibus ja külmetavad endale nii paksu kihi jääd peale, et neile ei saa ühegi sõjariistaga midagi teha. Kõik see rahvas elab lumes ega tea, et maa peal kasvab puid.

Lõunas, teispool Songi riiki, on mäed, mis ulatuvad taevani, mõned tipud isegi läbi taeva. Seal kusagil elab rahvas, kes ei salli habet. Igaühel on kaasas raud, millega ta tõmbab välja iga karva, niipea kui see ilmub. Nendel on ka niisugune

komme, et kui isa sureb, kogunevad kõik sugulased kokku ja söövad ta ära. Seda tehakse suurest austusest tema vastu, et isa jõud ja tarkus sööjate sisse tuleks.

Temüdžin sai liikuda Läände, ainult Läände. Pealegi oli see mitmete sündmuste pärast paratamatu.

Sealsetest maadest oli palju kuulda olnud, aga nende lõppu Temüdžin ei teadnud. Liiga palju oli üles loetud rahvaid, enne kui jõuti mereni. Aga kusagil frankide maa taga pidi see ometi olema.

Teadmata põhjusel käis Temüdžinist kord läbi mõte, et kas need rauast frangid, kellest igaüks seisab omaette, nõnda et nad suurteks ja koos tegutsevateks vägedeks ei saagi, keda on aga nii palju, et maa on neid täis tikitud nagu puutüvesid, mille vahelt läbi ei pääse, sest kõik nad raiuvad mõõgaga, et kas need frangid ei olegi vahest see rahvas, kes lööb mongoleid, sest nad elavad kõige viimase mere ääres.

Enne neid on aga arutu hulk rahvaid ja need peab Temüdžin ära vallutama, et täita taeva käsku ja et taevase ainuvalitseja läbi saaks rahu allutatud rahvaste südamesse.

Ka sellel teel on mitmesuguseid imerahvaid, kellest jagusaamise lootust juttude järgi ei ole.

Nii paiknevad ühe mere ääres mäed, mis tõmbavad enda külge rauda. Siin ei jõua sihile ükski nool ega mõõk, sest kõik kistakse kivide külge. Nende mägede keskel elab rahvas, kes läbi külgetõmbava pilve iialgi välja ei saa. Kui keegi proovibki, siis kaotab ta silmanägemise. Ent ka keegi ei saa väljast nende inimeste kallale. Ja kui nad tõesti olemas on, peab Temüdžin nad rahule jätma.

Teisal aga on rahvas, kes elab maa all. Nende sõjavägi liigub kiiresti mööda käike ja võib ükskõik kus välja karata ning vaenlase kallale tungida. Kui sa aga neid tabada tahad, on nad kohe jälle maa alla kadunud. Maa all ei ela need inimesed mitte üksi vaenlaste pärast, vaid ka sellepärast, et nad ei suuda taluda müra, mida tekitab päikesetõus. Kui mõni neist juhtub selleks ajaks maa peale jääma, surub ta ühe kõrva vastu maad ja katab teise kividega, aga seegi ei aita, ikka jääb ta kurdiks. Seepärast ongi nad hoolsad pimeda ajaga maa alla kaduma. Niisuguse rahva ligi mongol ei taht-nudki minna.

Kõik see võis ju reisimeeste luiskamine olla, sest Temüdžin oli näinud vaid selliseid, kes inimeste moodi, ainult näost ja kehast pisut erinevad. Kes kaugel on käinud, on nägemise läbi palju mõnu saanud, reisiraskuste eest aga tahab inimeste imetlust korjata ja rabab neid sellepärast kirjeldustega.

Palju oli Temüdžinil veel tööd rahvaste vallutamisega, vahel tuli peale saamatuse tunne, et kas suudab, kas jõuab enne surma.

Ja siis mõtles ta: milleks seda kõike tarvis on? Kui ta vallutabki kogu maailma ja siis tuleb surm, kaklevad ahned ta jahtunud kontide kohal ja kisuvad tükkideks, mille ta on ehitanud. Milleks on ta kõike seda teinud, kui hing läheb esivanemate juurde, kus on teised seadused ja kus võib-olla ei loe, kas sa oled vallutanud maailma või eluaeg lamba selgroolülidega tasase aluse peal mänginud?

Ta on teinud ära suure töö, ja mis jääb sellest järele?

Poisikesest saadik on ta surma kartnud ja vihanud. Ja rohkem kui tema ei ole vist keegi inimesi surma saatnud. Mis imelik vihane vastuolu see on?

Kunagi oli tema unistuste unistuseks ühendada kõik stepirahvad, kes kõnelevad niisugust keelt, et nad üksteist mõistavad. Ühendada need, et ei oleks enam omavahel ülekohut, sõdimist ja üksteise karjade ja karjamaade himustamist.

Ta oli nad ühendanud ja siis oli ta endale öelnud: ei, Temüdžin, see töö ei ole veel valmis, vara on mõelda surma peale. Maailm on täis rahvaid, kes on omavahel vaenujalal. Vaenlane ei rahune enne, kui ta on surnud. Rahvad ei jäta taplemist enne, kui nad on ühe khaani alla painutatud, kes sunnib neid rahule. Kui nad muidu ei taha, siis surma läbi.

Nõnda oli öelnud khaan enesele, et petta surma kaugemale, ja nüüd ei saanud ta tõotusi täitmata jätta. Muidu on surm kohe platsis ja tema muutub lagunevaks kaameliks rohtlaanes, kelle nahk rebeneb ja hambad on irevil.

Vahel vaatas mõni sugulane või nojan talle nõnda otsa, et läbi alandlikkuse või ka imetluse helkis etteheide: mis oled sa oma rahvaga teinud? Mõeldes kogu maailma asjade peale, oled sa tema unarusse jätnud.

Kui mongoli vägi maailma ühendamise raske töö enda peale on võtnud, et see nelja otsamere vahel ei tülitseks, siis peab ta vaeva eest kõike au ja toredust saama.

Aga siin ta nüüd seisab ja nuriseb, et liha on vähe.

Kas jõuab Temüdžin kõike? Sellele ei tohi mõelda, nõnda võib ahastus peale tulla. Tema peab oma tööd järgemööda tegema. Nõnda mõtles ta oma stepituultest selgeks puhutud mõistusega. Näigu see mõnele lapsik, aga suuri tegusid on alati lapsiku meelega tehtud. Tark on arg, ta arvab asjade raskust ja võimatust tundvat, ta ei lähe tegude peale välja.

Temüdžini elu aluseks on tegutsemine. Ka surma võib ta suubuda vaid selle kaudu.

Kes kaugele ei kavatse reisida, see ei võta suurt moona kaasa. Kes kavatseb ning loodab leidmise peale, see ei jõua kuhugi.

Kes ette ei näe, sest et tal tulevad päevad on udused, selle lõpp on lähedal, tal ei olegi seal midagi näha.

Kui mees väriseb enne tegemist, kartes tulemust, ja siiski teeb rumala teo, mida me siis tema kohta ütleme? Kui mees kardab, aga teeb vajaliku teo, et peab, mis me siis ütleme? Kõik oleneb sellest, kui tark on tegu.

Ei ole suuremat pattu rumalusest ja ei ole ülemat voorust kui tõeline tarkus. Kes käsib meil jääda sellega, millega me oleme ilmale tulnud, et me ei otsi?

Kui Sübehetei oli veel Lääne kuivadel rohumaadel ja teo teinud, et kõik merkidid tapetuna maha jäid, sai talle osaks veel üks taplus.

Kui Horezm-šahh Muhammad oli Bagdadi maadel sõdimas, kuna ta pidas maailmalinna valitsejat kaliif Nasiri oma peatakistuseks kõigi õigeusklike ühendamise teel, sai ta kuulda, et mingid väed on Idast tulnud tema suure riigi põhjaaladele. Et Bagdadimaad olid igasugused väikesed sultanid ja atabekid himustamas, tegi Muhammad seal väljad puhtaks ja läks linna kallale. Aga äkki keset sügist algas öösel mägedes tugev lumetuisk ja palju sõjaväge ning hobuseid sai selle läbi otsa. Šahh nägi selles halba märki ja jättis edasiliikumise katki. Mongolite ilmumine tema aladele oli heaks ettekäändeks. Ta jättis korda pidama oma poja ning tuli Horasani, pidas Buhharas pidu, käis aegamööda läbi Samarkandi ja Džendi ning tuli lõpuks oma põhjapiirile, kus liikusid mongolite väed.

Mongolid olid oma töö teinud ja liikusid aeglaselt tagasi kodu poole, merkiditelt võetud kraami viies ja headel rohumaadel hobuseid söötes.

Need olid kibtšahudide rohtlaaned, kes Horezm-šahhile maksu maksid ja teda ustavalt ümbritsesid, sinna olid merkidid tulnud varju otsima. Seepärast võis Horezm-šahh merkideid oma uuteks alamateks ning nendelt võetud saaki enese omaks lugeda.

Kui ta oma väega lahinguplatsile jõudis, kus lebasid tapetud merkidite kehad, ja kogu seda pilti nägi, tuli viha tema südamesse, et keegi võõras tema maadel tema teadmata taputöid korraldab. Igasuguse õiguse järgi nõudis see karistamist.

Tapetute seast leiti haavatu, kes suutis veel rääkida, ja see toodi šahhi ette, kes laskis enesele mongolitest jutustada.

Merkid tegi seda vihkamisega, sest terve tema rahvas oli hävitatud, ning kuuldu tekitas šahhis tunde, et ta on õiglase asja peal väljas.

Ta kiirustas oma väge ja jõudis koidikul kahe väikese jõe vahel Sübehetei rännulaagrini.

Šahh jagas oma väed kolmeks, ise jäi keskele kõrge koha peale lahingut jälgima.

Mongolid rivistusid ootamatult ilmunud vastast nähes lahingukorda, ent enne saatsid oma saadikud vastase juurde. Need ütlesid:

«Meil ei ole Tšingis-khaani käsku Horezmi valitsejaga sõdimiseks. Me tulime siia teise asja pärast.»

Aga šahh ei võtnud neid kuulda ega jätnud lahingunõu katki.

Mongoleid oli mitu korda vähem, aga nad tegutsesid nii hästi, et šahhi suur vägi jäi hätta. Ainult tema poeg Dželal-ad-din oma tiivaga võitles vapralt ja hoidis mongolite laviini kinni. Teine tiib kandis palju kaotusi ja šahhi enese juhitud keskpaik pudenes hoopis laiali, nõnda et šahh ise oleks äärepealt vangi sattunud, kui Dželal-ad-din poleks isa täbarat olukorda märganud ja appi rutanud.

Enne kui kumbki pool otsustavat edu jõudis saavutada, saabus õhtu ja väed heitsid laagrisse.

Öö läbi hoidsid moslemid mongolitel silma peal ja nägid nende lõkketulesid põlemas, aga kui hommik valgust näitas, selgus, et tulede taga pole kedagi, kogu vastaste vägi oli ööpimeduses läinud.

Šahh oli rahul, et ta oli selle jõuproovi võitnud. Meenutades oma täbarat olukorda eilses lahingus, ei kippunud ta mongoleid taga ajama. Pealegi olid need nüüd tema piiridest läinud. Ta ütles:

«See rahvas ei julge enam eales mu kallale tulla.»

Sübehetei ja Džotši tulid ja kandsid Temüdžinile vahejuhtumist ette. See juhus kõrvaldas kõik takistused, et moslemitega sõda alustada, ometi ei kasutanud Temüdžin seda, sest ta mõtted olid kinni Kitanimaa küljes.

Kuigi ta ei unustanud seda juhtumit, ei teadnud ta veel, kas ta tahab selle kauge maaga sõdida, mille vastu ta senini vähimatki huvi polnud tundnud. Et ta meeles mõlkus hoopis tõsisem tükk, oli ta valmis esialgu Horezm-šahhile andeks andma ning temaga rahuvahekorda pidama.

Ja Temüdžin valmistus sõbralikuks läbisaamiseks selle maaga ning saadikute vahetamiseks.

Horezm-šahhi hinge jäi aga sellest lahingust ja üleelatud

hirmust oma väärtusliku elu pärast kõhklus ja ebalus, mis tema maailmavallutajalikku usku enesesse kärpis ja südamearguse lagedale tõi. Selle tunde pärast võis ta neid Idamaa rahvaid, kes teda kartma oli pannud, vaid vihata.

Nõnda ei saanudki Temüdžini sõbralikkuseavaldused — olid need siirad või mitte — šahhi meeles vastuvõtlikku pinda leida.

40.

Tarkus on kui näljane härg, kes nõuab pidevat toitmist teadmiste rohuga, aga tal peavad ka mäletsemise ajad olema, mil ta oma toitu seedib.

Tark tegu ei sünni iseenesest, tema pärast peab valvel olema. Rumalus järgneb rumalusele hõlpsasti, üks toidab teist ja kasvab teisest välja.

Kui inimese saatus näitab tumedat värvi, teeb ta kogu aeg seda, mida poleks tarvis teha.

Horezmi rahvas oli oma suures riigis jõukas ja rahulik. Kõik sõjad ja mässud olid möödas, igaüks kosus ja kaupmeestel õitses äri. Riigis valitses kord ja maanteeröövlitel polnud asu. Kauge maa rändajad võisid vabalt liikuda ja kaupmehed läksid kasulootuses riigi piirideni ja üle nende.

Sel ajal kuuldi seal mongolitest, et nendel on rikkusi kogunenud ja et nendele saab soodsalt müüa riidekaupa, mida rändrahvad ise ei valmista.

Kolm Buhhara kaupmeest võtsid kaasa mitmesugust puuvillast riiet, mida pidasid sealsetele rahvastele kõlbulikuks, ja rändasid mongolite maale.

Selleks ajaks oli Temüdžin oma kitani ja uihuri nõunike soovitusel oma maadel korda loonud. Nii seisid tal linnades ja teedel valvepostid, kes jälgisid ka seda, et kaupmehed saaksid ohutult liikuda. Nendele oli antud korraldus kaubad läbi vaadata ja see, mis sobiv, khaani ette saata. Et need postid kingituste näol matti võtsid, oli kaupmeestele teada, ometi andis see võimaluse äri ajada.

Valvepostid leidsid kolme Buhhara kaupmehe kauba hea olevat ning saatsid nad khaani ette.

Üks nendest ladus oma kangad valitseja ette ja küsis kümme-kakskümmend korda kallimat hinda, kui need kangad tegelikult väärt olid.

See vihastas Temüdžini, ta ütles:

«See mees arvab, et me pole enne kangaid näinud.»

Ja ta laskis tuua oma varanduste telgist mitmesuguseid

hinnalisi kangaid, mis Kitanimaal tehtud. Sartahuli kaupmehel läksid silmad pärani, aga ta puges oma habeme taha varju.

Siis käskis Temüdžin oma uihurist kirjutajal kõik kangad ja nende hulga üles tähendada, võttis need kaupmehelt ära ja andis vastu tüki kitani paberit, millel kaubad kirjas. Mehe pani ta eraldi telki valve alla.

Siis laskis Temüdžin enda ette kutsuda tema kaks kaaslast. Need olid oma seltsimehe hädast kuulda saanud ega nimetanud khaanile oma kangaste hinda, kuigi neid selleks õhutati. Kui nad oleksid palju madalama hinna öelnud kui kinnipeetud seltsiline, oleksid nad teda sellega alt vedanud. Seepärast kordasid kavalad kaupmehed:

«Me tõime need kangad siia ainuüksi valitsejale mõeldes. Kui ta oma armust meile nende eest midagi anda tahab, siis me oleme rahul ja õnnelikud.»

Temüdžin oli Sartahuli kaupmeeste keelepruugis veel kogenematu ning tõlgitud sõnad meeldisid talle. Ta laskis iga kullaga kootud brokaadi tüki eest anda ühe kuldbalõši, mis Sartahulimaa vääringus oli kaks tuhat dinaari, kangatüki sajakordne hind. Niisama rikkalikult maksis Temüdžin ka värvimata riide ja värvilise puuvillariide eest. Kummagi riidesordi kanga eest andis ta hõbebalõši, mis oli Sartahuli rahas kakssada dinaari.

Temüdžin teadis, et ta maksis kõvasti üle, aga temale oli see tühi asi, seda oli tal tarvis muudel põhjustel: et luua ärisidemeid, saata kaupmeeste näol oma luurajaid ja asjauurijaid Sartahulimaale ning et osta moslemi ärimeeste hulgast enesele ustavaid.

Ta laskis kutsuda kinnipeetud kaupmehe, kes oma elu pärast värises, ning maksis talle koostatud nimekirja alusel sama hinna. Kolm buhharalast olid äkki rikkad mehed. Temüdžin laskis neid sööta ja joota, laskis neile ilusaid kitani tütarlapsi tuua ning õrna muusikat mängida. Ettevõtlikud kaupmehed said kuhjaga tasutud ja igati hellitatud, nõnda et nad olid heal meelel nõus Temüdžini peale mõtlema, kui koju jõuavad.

Kaupmehed pandi elama valgesse viltmajja, kuni Temüdžin neile oma kaupmeestest kaaskonna koostas, kes pidi vastu-kaubakäigule minema. Ta andis oma naistele, poegadele ja kõige lähedasematele nojanitele korralduse, et nad saadaksid mõne oma lähikondsetest kitani kaupade ja kullakangidega Sartahulimaale äri ajama. Saadetavad laskis valitseja enne enese ette kutsuda ning andis neile lisaülesandeid,

mida nad Sartahulimaal pidid tähele panema ja milliseid sidemeid looma.

Nõnda kogunes kaupmeeste saatkond, mis koosnes neljasajast ja viiekümnest mehest, kelle seas oli mitmeid Temüdžini all elavaid moslemeid, uihureid, kitaneid ja isegi hinduid.

Koos kaupmeestega saatis Temüdžin teele kolm ametlikku saadikut, kes pidid Horezm-šahhi enese ette astuma järgmise kirjaga:

«Teie kaupmehed tulid meie juurde ja me saatsime nad tagasi nii, nagu te sellest kuulete. Vastu me saatsime oma kaupmehi, et nad tooksid meile teie maa imeasju ja haruldasi kangaid, mida te toodate. Meile pole saladuseks teie suguvõsa suurus ja üllus. Teie riigi tohutud mõõtmed ja teie käskude jõud on suure maailma ülematele ja alamatele tuntud. Minule te olete kallis poeg ja parim moslemite seast. Kus teie lähedased maad on vaenlastest puhtad ning täielikult võidetud ja alistatud, olgu meie vahel määratud naabrite õigused. Aus meel ja selge mõistus nõuavad, et mõlemad pooled rajaksid üksmeele tee ja et me aitaksime ja toetaksime teineteist hädas ning hoiaksime meievahelised rajad ohutud hukutavatest juhtumitest, et kaupmehed, kelle käikudest ripub rahvaste hea käekäik, võiksid rahuliku südamega rännata. Üksmeel kaotab mõtete ärevuse meie vahelt ega lase sündida tülil ja kuulmatusel.»

Kui see kiri Muhammadile ette loeti, sai ta kahe sõna pärast rängasti pahaseks. Esiteks julges üks metslaste valitseja teda oma pojaks nimetada, mis tähendas nagu seda, et kõikvõimas Horezm-šahh peab talle alluma. Isegi vennaks nimetamine uskmatu poolt oleks teda pahandanud. Ja teine ülbe sõna oli kirja lõpus, mis viitas — olgu küll ebamääraselt —, nagu peaks Horezm-šahh tollele mongolile kuulekas olema.

Oma pahameelt šahh saadikutele ei näidanud, küll aga võttis neid üpris jahedalt vastu. Ta laskis mongolite valitsejale vastata:

«Kaubelgu Tšingis-khaani alamad mu maal, selleks neile kõik õigused.»

Ent kohe murdis ta oma sõna, sest Ortari linnast, mis oli riigi piiril ja kuhu Temüdžini kaupmehed peatuma jäid, tuli teistsuguseid teateid.

Ortari linna valitsejaks oli Horezm-šahhi ema Turkani lähedane sugulane Inaltšuk. Ta vaatas mongoli kaupmeeste peale kahtlase pilguga ja laskis nende järele luurata. Peagi

sai ta teateid, et nad ei aja üksi äri, vaid pärivad mitmesuguseid asju. Ortari inimestelt aga tuli nende peale kaebusi, et nad tekitavad turul suurt segadust, kord löövad hinnad oma kaupade odava müügiga alla, siis maksavad mõne asja eest ootamatult palju üle. Lisaks kõigele käitusid nad kui Idamaade kõikvõimsa valitseja alamad väga ülbelt. Üks hindu, keda Inaltšuk endisest ajast tundis ja kelle ta külla kutsus, oli isegi tema vastu häbematu.

Kõik see tekitas temas umbusku kaupmeeste saatkonna suhtes, pealegi oleks ta nende kinnipidamisel kõik mongolite kaubad endale saanud. Seepärast saatis ta šahhile ettekande, et need kaupmehed on kahtlased ja tuleks kui riigi vaenlased kinni pidada.

Muhammad oli eelmisest loost kuri ega hakanud mõtlema, kuidas olukorrast, millesse ta minna tahab, välja tulla. Ta suutis küll ette mõelda ja isegi kartis neid metsikuid, kes ühtegi reeglit ei pea, aga seletamatu kius temas ajas teda tülli. Võib-olla tundis ta, et see juhtub varem või hiljem, et sellest ei pääse. Ta ei võinud end kauem lasta teisest valitsejast mõnitada, olgugi tundis, et see toob hukatust. Ta lubas Inaltšukil kaupmeestega teha, mida see heaks arvab, ega hoiatanud vere eest.

Inaltšuk hukkas kõik kaupmehed kui vaenlase salakuulajad. Kaubad aga võttis šahhi kasuks ära.

Ainult üks kaupmees pääses vanglast kavalusega ja seda ei märganud keegi. Seltsiliste saatust oodates hulkus see mongol mööda kitsaid hämaraid käike kõrgete saviseinte vahel ning peitis end nägijate silmade eest. Lõpuks, kui ta mõistis, et teiste verd valati ja et tema ei saanud neid aidata, hiilis ta linnast välja ning läbis õnnelike juhuste abil kogu pika tee Temüdžinini. Ta tõi juhtunust teate.

Ja siis tegi Temüdžin otsuse, milleks ta oli juba ammu valmis. Ta ütles:

«Ma lähen sõjaga Sartahuli rahva vastu ja maksan kätte oma saadikute eest. Ma ei või lubada Sartahuli rahval karistuseta rebida kalliskive mu valitsemise kuldohjadelt.»

41.

Me teame, et kivi seisab kaua paigal, enne kui mureneb, puu kasvab päikese poole, enne kui tüvelt langeb. Me võime ette aimata mäekuru tihnikusse aetud metsloomа käitumist, aga me ei tea kindlasti, kuidas hakkab end ülal pidama inimene, kes on saanud võimu teiste üle.

Vähestele on antud, et nad selgelt näevad tulevasi asju ja kuma inimese ümber. Vähesed loevad ütlemata mõtteid teiste peas, tark aga teeb järeldusi igast pisemastki liigutusest, ilma et ta täpselt teaks, mispärast ta teise üle just nõnda otsustab ja mitte teisiti.

Kui sai teatavaks, et Temüdžin läheb Sartahuli rahva vastu, tuli tema juurde üks viiest vanemast naisest, tatari sugu Jesüi.

Temüdžin oli kuuskümmend ja neli aastat vana ning tal selsis ees kauge sõjakäik tundmatule maale. Jesüi ütles:

«Isand khaan! Üle kõrgete mägede ja laiade jõgede rännates on su mõtted alati oma rahvarohke riigi küljes olnud. Kes on maailma sündinud, see ei jää igavesti elavate hulka. Kui sina kord kukud nagu pehkinud puu, kellele jätad sa oma rahva? Keda nimetad sa oma neljast vägilaseks sündinud pojast oma järglaseks? Me palume sinu sõna, meie kõik, pojad ja nooremad vennad ja meie, vääritud.»

Temüdžin jäi hetkeks norgu ja pöördus siis telgis olijate poole:

«Olgu Jesüi naisterahvas, aga tema sõna on õigemast õigem. Keegi teine teie seast ei julgenud mulle seda öelda, ei vennad, pojad ega Bohortšu ja Mukhali. Ise ma olen mõtlematu olnud, nagu ei tuleks mul esiisadele järele minna . . .»

Temüdžin mõtles sünge hetke ja kordas:

«Nagu ei võtakski mind ükskord surm.»

Ja talle meenusid sõnad, mis ta oli lausunud isa Jesügeile kaamelilaiba kohal. Pisut, õige pisut uskus ta nüüdki veel, vana ja kõikvõimsa mehena, nende sisse, kuid ometi mitte nii palju, et ta sellega teiste ette oleks söandanud astuda.

Ta oli kuulnud valitsejatest, kes olid vihastanud, kui neil paluti määrata endale järglane, ning tõotanud igavesti valitseda. Temüdžin ei tahtnud olla selliste sarnane.

Ta laskis neli poega oma telki kutsuda ja need tundsid, kui tähtis on hetk.

«Öelgu igaüks teist,» räägib rahvasuu khaani lausunud olevat, «milles ta näeb suurimat mõnu.»

Džotši ütles:

«Pole paremat rammusast karjast. Kui on kari ja sinine taevas, on suures telgis pidu.»

Tšahadai ütles:

«Kõige suurem on mõnu, kui sa saad tappa vaenlast, rõhuda mässajaid, panna nutma uhkeid ja karjutada emakaamelit poja pärast.»

Ögödei ütles:

«Suurim väärtus on rahu valitseja kogutud riigis, et saaks seista harkisjalu oma maa peal ja et rahvas näeks seadust, et vanad rõõmustaksid ja noored kasvaksid.»

Tolui ütles:

«Mulle meeldiks, kui mu hobused võidaksid ajamistel ja mu jahikullid tabaksid iga lindu, kui ma hulgun mööda mägesid ja orgusid.»

Temüdžin kostis:

«Igaüks ütles oma iseloomu järgi, niisugusena olengi teid tundnud.»

«Aga ütle nüüd ise,» palusid pojad.

Temüdžin mõtles ja naeratas:

«Mehe mõnu on, kui ta võidab vaenlast, võtab temalt kõik ära, kuulab tapetute naiste nuttu, istub vaenlase hobuse selga ja paneb tema ilusate naiste kõhud öö ajal enese alla, vaatab nende õhetavaid palgeid ja imeb nende magusaid huuli, mis on rinnanibude värvi.»

Pojad noogutasid oma hallipäise isa jutu peale ja Tšahadai, kes tundis, et tema sõnad olid isa omadele kõige lähemal, vaatas võidukalt ringi.

Siis ütles Temüdžin tõsiselt ja otsekui vastu tahtmist:

«Nüüd on meil tähtis määrata tulevaste päevade tarvis, kes teist jääb pärast mind.»

Ja lisas valjult:

«Kuigi ma ei kavatse niipea minna.»

Pojad olid juba küllaltki vanad mehed ja nende tegude aeg oli ammu käes, ometi ei olenenud palju nende tunnetest ja soovidest.

Võib-olla oli otsus isa peas ammu valmis, seepärast pidi igaüks ettevaatlik olema.

Temüdžin ütles:

«Minu vanem poeg Džotši. Mida ütled? Vasta.»

Džotši vaikis, sõnu kaaludes. Tšahadai, kes kaua hammast oli ihunud, ei pidanud vastu ja ütles:

«Sa käsid esimesena rääkida Džotšil. Kas sa tahad sellega öelda, et määrad teda? Kuidas me suudaksime alluda sellele merkidi vangiaja sigitisele?»

Nende sõnade peale kargas Džotši püsti, rabas Tšahadail kraest kinni ja ütles:

«Isa ei ole sind veel määranud. Mispärast sa mind hukka mõistad? Mis teenetega sina silma paistad? Vahest ainult julmuse poolest ületad sa teisi. Ma luban enesel pöidla otsast raiuda, kui sina mind võidad kas või tühjalt õhku laskmises.

Ärgu saagu ma paigast liikuma, kui sa mind maadluses alla heidad. Kuid olgu otsustajaks isa ja valitseja sõna!»

Džotši ja Tšahadai võtsid sisse maadlusasendi, haarasid teineteisel riietest, otsekui peaks see nüüd ja kohe otsustama, kumb saab pärilikuks maailmavalitsejaks.

Siis astusid nende juurde Bohortšu ja Mukhali, võtsid neil käest kinni ja lahutasid nad ära.

Temüdžin aga ei pillanud ainsatki sõna, ainult vaatas oma vanemaid poegi imeliku pilguga.

Siis võttis sõna vasakul käel seisev Kökö-Tšos, kes oli pandud alatiseks Tšahadai kõrvale, et teda nõuga toetada:

«Kuhu sa kiirustad, Tšahadai? Isa ja valitseja pani suuri lootusi su peale kõikide poegade seast. Ma jutustan sulle, milline oli elu, kui teid veel ilmas ei olnud. Rahvaste vahel valitses niisugune vaen, et tähistaevas keeras ennast kummuli. Asemele heitmata võttis igaüks teise käest saaki. Maapind värises üleüldisest taplusest. Keegi ei julgenud vildi alla pugeda, kardeti vaenlast. Joosta polnud kuhugi, tuli võidelda. Õrnuse ja armastuse aega ei antud ühelegi, taplus käis elu ja surma peale. Sina aga räägid sõnu, mis vähendavad su ema soosingut, räägid nõnda, et khaaniliku ema südamepiim läheb hapnema. Kas pole te kõik ühest üsast sündinud, kas pole te ühest rüpest võrsunud? Kui te oma ema haavate, kes teid südame all on kandnud, siis jahtub ta süda teie vastu, ja seda ei tee millegagi heaks. Teie isa on kogu rahvale riigi loonud. Oma verd on ta ohtrasti valanud, oma ihu pole ta hoidnud. Silma pilgutamata, pead padjale panemata tegi ta tööd, varrukas padjaks ja hõlm asemeks, sülg joogiks ja hambaige söögiks. Higi voolas tal laubalt kandadeni ja kandadelt tõusis aur kuni laubani. Ühises töös olid ohjad pingul ka teie emal. Vöö kõvasti ümber, patsid plingiks punutud, hooldas ta teid, andis tüki oma suu kõrvalt, poole oma söögist ja oli ise näljas. Tema ainus mõte oli, kuidas teid mehekõrguseks kasvatada. Teie ihu on ta harinud, teie kanda on ta kõrgendanud, vägilase õlad ja sälu piha on ta teile andnud. Eks ta ju arva, et nüüd saab siis poegadest rõõmu.»

Seda rääkis Kökö-Tšos. Ta oli vaikselt lootnud khaaniks Tšahadaid, kes tema sõna kuulas, kuid nägi nüüd, kuidas see endale ise sõnadega kahju teeb. Tema jutt võis seda ehk leevendada.

Siiski ei öelnud ta Tšahadai sõnu valeks, mis Börte vangiega meenutasid. Poja sõnad olid aga Temüdžini, kellel mitusada naist, puudutanud valusamini, kui arvati. Ometi oskas ta ennast tagasi hoida. Ta ütles:

«Kuidas te tohite Džotšist nõnda kõnelda. Tema on mu vanim poeg. Et ma enam seda ei kuuleks!»

Tšahadai, kes oli oma vaimse isa sõnad ära kuulanud ja asja sisu taibanud, ütles naeratades:

«Keegi ei eita Džotši teeneid ega väärtusi. Aga sõnadega tapmise eest ei võeta ometi elavalt inimeselt nahka maha. Meie kaks oleme vanemad pojad. Eks me hakkame siis paaris khaani teenima. Kes võltsib, sellel käsi otsast, kes maha jääb, jalg põlveni lühemaks. Ögödei on meil suuremeelne, määra teda. Olgu tema isa khaani lähedal, jäta talle õpetus ja Suur Must Müts.»

Siis vaatas Temüdžin vanema poja poole:

«Mis sina ütled?»

Džotši vaatas khaanile otsa ning mõistis, et otsus oli isal varem valmis. Ta ütles:

«Tšahadai ütles. Olgu Ögödei. Teenime teda üheskoos.»

«Miks just üheskoos?» ütles Temüdžin kavalalt. «Maa on suur, jõgesid ja mägesid palju. Öelge parem, et valitsete eraldi võõraid rahvaid ning nihutate oma rännuala piire ikka kaugemale.»

Ja lisas:

«Vaadake te mul, et te täna antud sõna peate! Ärge lubage alamatel enese üle naerda ega orjadel arvustada. Tuletage meelde, mis sai Altanist ja Khutšarist, kes sõna andsid ja seda ei pidanud. Praegu saavad nende järglased teie alla. Kui te nende peale vaatate, siis vahest ei kaldu te õigelt teelt kõrvale.»

Siis küsis ta Ögödeilt:

«Mida sina vastad? Kõnele!»

Ögödei ütles:

«Kuidas saan ma vastata, et ei tule toime? Enda kohta ma võin öelda, et püüan tulla. Aga mis saab pärast, kui tulevad järglased, seda ei tea ma lubada.»

Temüdžin oli tema vastusega rahul.

«Ja mis sina, Tolui, ütled? Kõnele!»

Tolui vastas:

«Mina jään selle kõrvale, kelle isa khaan vanematest vendadest määrab. Tuletan meelde, mida ta unustab, äratan, kui ta magama jääb. Olen tema kaja ja tema ruuge ratsu piits. Allun ja pean korda. Pikal sõjakäigul või ägedas lahingus, ikka olen teenistuses.»

Temüdžin kiitis noorema poja sõnad heaks ja andis järgmise käsu:

«Khasari pärandust kamandagu üks tema pärijatest. Üks

olgu ka Altšidai järglane, üks Daritai ja üks Belgütei järglane. Nii jätan ka oma päranduse ühele pojale. Minu käsk jäägu muutmata. Kui te seda ei muuda, ei eksi te kunagi ega saa kaotuse osaliseks. Kui aga Ögödei järglastest asja ei ole, nagu ta ütles, eks leidu siis teisi tublisid minu järglaste hulgas!»

Ja Temüdžin ütles mitmeid õpetussõnu, nagu pärimus edasi on kandnud:

«Rahvaste juhtimine ärgu ekselgu pimeduses. Khaan ei tohi eksida. Kui kohut mõistate, ärge kõrvale kalduge ega laske end mõjutada. Ärge ägestuge ega karjuge inimeste peale, ärge kuulake laimu ega levitage tühja. Olge korras seest ja väljast. Ärge riputage kella oma hõlma külge. Sõnades võite leida mitu valet, võidetud maa on katsutud tõde. Ka teemant kulub kord, head teod ei kulu.»

Ja veel ütles ta nõnda:

«Kui ütled sõna targale, saab ta veel targemaks. Kui ütled rumalale, võtab ta sõna omaks, kuid jääb endiseks. Ettevaatamatu kala satub võrku ja jääb ahingu ette, ettevaatlik läheb sügavusse. Kui mees joob tarasuni, arvab ta ennast kõigist ülemaks. Kui valitseja tarvitab vägivalda, on ta halvem hullust koerast. Kui hiir joob viina, arvab ta ennast khaaniks. Kui näeb rebast, tahab temaga võidu joosta.»

Ja veel ütles:

«Lumi, mis sajab ukse ette, hoiab maad ümber telgi. Kui tapled õela vaenlasega, võid vaid oma suguvõsa peale kindel olla. Rahu, mis tehakse siis, kui tüli ei ole lahendatud, ei ole rahu. Kui möirgaja lõukoer vanaks saab, tahab ta hiireurgu peitu pugeda. Kui vägilane jõuetuks jääb, peab ta tavaliste sõna kuulama. Raudsärk on hea riie, kuid ei kõlba peole. Kuidas võib mõista sõnu, mis on veel ütlemata?»

Ja veel ütles:

«Kuni elu pole lõppenud, hoidke oma mõistust, sõnades on tõde ja sõnades säilib tava. Mina võin surra, aga mu riik peab jääma. Mina võin kannatada, aga mu riigis olgu kord. Lõputu on hobuse tarkus, kes jookseb, silmad lahti, oma jõudu ning loomust mööda.»

Niisuguseid sõnu korrati ja öeldi, et need on Temüdžini lausutud.

Enne, kui võtad ette suure töö, mille kohta sa kindel ei ole, mis välja tuleb, mõtle hästi ja küsi jumalatelt nõu. Ära kõhkle pikalt, aga pööra ette ka seda külge, mida võib-olla õigeks ei pea, et kõik oleks mõeldud ega tuleks tagasi tegude ajal, kui pisikenegi kahevahelolek sind segab.

Enne Sartahuli rahva vastu minemist ratsutas Temüdžin Burkhani mäele, kus elavad jumalad. Ta riputas vöö kaela, võttis mütsi peast ja küsis oma mõttes jumalate käest õigust ja jõudu.

Ta istus maha ja ütles ükshaaval üles oma teod, mida ta oli teinud, unustades ära mõned üksikud. Nagu selle korra, mil ta vaenlase päid katlas keetis, et teised teaksid. Ka ei pidanud ta vastama oma lõukoerte eest, kes mõnikord ilma põhjuseta purustasid või haavatud vaenlaste kehade peal võidupidu tantsisid. Ta ei näinud nendes tegudes niisugust, millest enne poleks kuuldud. Kui tema sõjamehed sellest mõnu tundsid, et läbi ohtude ellu jäid, siis ei saanud ta seda neile keelata.

Burkhani jumalad ei olnud naisterahvad, et nad häbelikult pead oleksid pööranud. Verd ja haigust on neile ohvriks toodud.

Esimest korda tahtis Temüdžin minna kaugele oma steppidest. Ta polnud tundnud kohustust Sartahuli rahvast õigeks pöörata. Aga nüüd olid nad tema vastu eksinud.

Temüdžin hakkas vanaks jääma. Ta laskis endale tuua kõige ilusamaid naisi, veelgi ahnemalt kui oma jõulises nooruses, aga nende võtmises oli kartusesegust aplust olla mees, olla tugev ja sigitav. Tal ei olnud enam priiskavat seemet raisata, viimase kui tilga tahtis ta ihnurina paika panna, aga mitte iga üsk ei võtnud seda õnnistuseks.

Võib-olla ei tähendanud see head, et ta nii kaugele oma kodujõgedest võtab minna? Võib-olla on sartahulid see rahvas, kelle juurest ta tagasi ei pööra?

Selle võõra maa võtmiseks oli palju põhjusi, kuid mitte täit õigustust. Mida ütlevad selle kohta Burkhani targad jumalad?

Jumalad olid Temüdžinile alati seda nõu andnud, mida ta ise oli arvanud. Sellepärast oli ta iseendale kõige parem nõid ja selgeltnägija. Aga ta kuulas ka teiste sõnu ja need ei jätnud tema seest läbi käimata.

Kolm päeva istus Temüdžin Burkhani mäel. Tema ihukaitseväelased olid mäe tiheda rõngana ümber piiranud, et khaani jutuajamist jumalatega keegi segama ei pääseks.

Kolm päeva oli Temüdžin söömata ja joomata ega heitnud enesest midagi välja. Nõnda oli ta ametis oma murede arutamisega, kui tahtis maailma kordaseadmisega algust teha.

Kas peab ta oma tööga nii laiali minema? Mis on see, mis teda tagant kihutab? Võib-olla on see hirm tule eest, mis ajab teda tulle?

Kas ei ole maailm liiga suur? Aga kust tuleks veel teine temataoline, kes julgeb niisugust tööd alustada? Temüdžin ei tundnud teist. Kui oleks tundnud, oleks ta teda hävitada tahtnud. See näitas, et just tema pidi see olema.

Sartahuli rahvas oli kaugel ja nendel oli üksainus jumal ja üks vahemees.

Temüdžini viiel rahval ja neljal muukeelsel oli palju võimsaid vaime, igavene taevas ja maa . Aga kas neil oli paremat vahemeest elavate keskel kui tema, Temüdžin?

Väeti ja tagaaetav oli ta kunagi olnud, nüüd oli teda vägevuse tippu tõstetud. Kas ei olnud tema see valitu, kes pidi korda looma kogu maal, mis nelja hämarusse kaduva merega ümbritsetud? Selleks pidi ta kõrgele tõusma, et kõike näha.

Kas ei kannatanud selle all tema Onani ja Kelüreni kaldad? Kas ei hajunud tema kogutud rahvas sedaviisi teiste rahvaste sekka? Kui igaüks neist kõige kõrgema koha peal istuks, kas ei jääks nad siis juurteta, mis maa sisse ulatuksid?

Sartahuli rahvas oli kaugel ja tema taga olid teised rahvad. Ka neid tuli siis võita. Kas ta jõuab oma elus viimase mere kaldale, kus puhuvad kõledad tuuled ega ole rohtlaante valgust ja lõhna?

Kui ta selle töö teha võtab, nüüd, kui ta on kuuskümmend ja neli rohtu vana, kust ta saab siis kõik need päevad, et seda lõpuni viia? Mida ütlevad selle kohta Burkhani jumalad?

Või on ta neid pahandanud, et on otsinud mõtet teiste jumalate käest, keda võõrad rahvad austavad? Temüdžin on tõepoolest nende vastu huvi tundnud. Ta pole jonnakana kõike tundmatut enesest ära lükanud.

Juttude järgi on mitmel neist pakkuda niisuguseid asju, millest vägevamadki nõiad pole teadnud pajatada Burkhani jumalate ega taevaste vaimude juures.

Temüdžin oli siia tulnud, et nendega vestelda, aga vähe andsid nad enesest märku. Just siin mõtles ta taole, millest kitanid imeasju vestsid.

Mitmesuguseid jumalaid oli kitani ja hindu rahvastel. Teistsugused olid Läänes ja Sartahuli rahval. Kõigis nendes selgusele jõuda ei olnud võimalik, aga mõni asi oli siiski aru-

saadav, ja kui midagi tarvis, poleks Temüdžin põlanud lepingut teha.

Esimesel päeval oli ta ägedasti kuulda tahtnud ja märke otsinud. Teisel päeval oli ta iseenesesse süüvinud ja nägi heledat maailma, mille äärel on punane kuma, mis kutsub ja ähvardab, keskel aga rünkmustad pilved, kust tilgub tumedat verd. Ometi kiirgas musta ümber sina ja kauge punane lõi aeg-ajalt kollaseks. Temasse mahtus kõik, mida pidi ta veel väljast otsima?

Kolmandal päeval tuli tüdimus ja kahtlus. Ta mõtles, mis on üldse mis. Kui püsiks tema ise, püsiksid jumalad ja maailmad. Mida mõtelda heast kojuminekust pärast hingamise lakkamist, kui sealt keegi ei ole tulnud teateid tooma, nõnda et Temüdžin ise seda oleks kogenud nagu Kitanimaa saviseintega maju.

Ta tundis rohtlaasi ja karju, rahvaid ja igapäevast mõtet, ta tundis kaugemaa veidrusi ja vaenlase argust tema karistuse ees; siin maailmas oli ta tippu jõudnud, seda elu ta tundis, siia tahtis ta jääda. Nõnda, nagu ta oli kuulutanud isa Jesügeile, kus tal veel muud mõistust ei olnud kui habras aimus sellest, et tema on tema.

Ometi ei olnud veel keegi siia jäänud, keda ta teadis. Aga temani oli jõudnud kuuldus mõnedest meestest, kes on Kitanimaal või mägede taga hindude juures paljude põlvkondade kestel oma koopas istunud ja kelle veri on nii aeglaselt voolanud, et nad pole surnud.

Igaüks valib oma eluviisi. Temüdžin ei saaks paigal istuda, et elada üheksa ja lõputa arv põlvkondi. Tema tahab olla nii, et tuiskab läbi maailma noorena ja tugevana, luues mässuliste seas korda ja sigitades omanäolisi läbi noorte, üha vahelduvate naiste, kes sünnivad, sirguvad, sünnitavad, närtsivad ja lähevad tagasi sinna, kust nad on tulnud. Aga tema, Temüdžin, jääb ikka endiseks nagu maailma sammas ja läbi tema liiguvad üha vahelduvad põlvkonnad. Sest tema on tema, ja ei ole teist sellist.

Siis mõtles ta imestusega: tema pojad saaksid temast vanemaks ja sureksid, tema aga teeks aina uusi, ja kõik vanused oleksid tema seemnest siginuid täis.

Enesele tahtis ta kõike. Mitte üksi, mis laiuti maailmade laotuses, merest mereni. Vaid ka seda, mis kõrgub sügavusest läbi taevaste ja on aeg edasi ja aeg tagasi.

Nii ablas meel oli talle sündinud, et ta oli kõikidest erinev. Kas oli kellelegi pähe tulnud trotsida surma, kellelegi enne

teda? Kas ei olnud ta juba selle mõtte eest ära teeninud, et taevas temaga katsetaks?

Olevat, tõesti olevat olemas tarku mehi, kes tunnevad igavese elu saladust või oskavad elu lõputult pikendada. Ju siis on keegi, kes on Temüdžinist targem. Miks ei võiks tema vägevus ja selle kellegi tarkus suurimaks teoks ühineda?

Kes läheb teiste käest mõistust laenama? Temüdžin ei pelgaks end rumalaks orjaks tunnistada, kui ta leiaks tarviliku õpetuse.

Olevat, tõesti olevat olemas neid, kes töös on leidnud elamise tõe, nagu Temüdžin on sõdades leidnud maailmakorra. Olevat selliseid, kes võiksid igavesti elada, aga nad ei hooli sellest, sest nad tahavad minna uude ellu, elude ringmängu.

Koopas istumine võib tõesti igav olla, aga Temüdžini üle väljade tuiskamine vääriks lõputut kordumist, andku nad oma kasuta tarkus talle, temal ehk leiduks, millega maksta.

Nõnda jõudis Temüdžin kolmandaks päevaks oma Burkhani jumalate juurest võõraste imede juurde. Ta polnud veel midagi rumalaks ega häbiväärseks pannud, mida oli teinud. Täis tõsimeelsust, küsis ta taevastelt vaimudelt õnnistust võõraste jumalate tarkuse poole pöördumiseks.

Minna Sartahuli rahva vastu, minna Läände ja ükskõik kuhu! See oleks just siis õige, kui Temüdžin jääks.

43.

See, kes ei tea, aga tahab ja suudab õppida, on tark. See, kes arvab end kõike või mõnda asja ülihästi teadvat, on rumal. See, kes õpetab teisi, tundes süüd ja vaeva oma väheste teadmiste pärast, on oma tarkuses aus. See, kes tahab kuulutada ükskõik mida, on inimestele tüütu.

See, kes ei küsi, jääbki rumalaks. See, kes küsib mõtlematult ja ei tea ise, mida küsib, tahab oma rumaluse avalikuks tuua. See, kes nõuab vastust oma küsimusele, seda ette teades, tahab käsutada või inimeste järele luurata. See, kes tahab ainult meelepärast vastust kuulda, on kahekordselt rumal.

Ja ometi seisab maailm koos meie küsimustest, kui me teda natuke tunneme.

Kui Temüdžin oli kolm päeva ja kaks ööd Burkhani mäel olnud, tuli ta alla ja läks oma kitanitelt võetud kollasesse telki.

Nojanid olid kolm päeva ärevil ja ootel olnud ning arvasid

nüüd khaani suust ennekuulmatuid tarkusi tulema. Või siis suurt nõupidamist, kus arutatakse kogu maailma vallutamise plaani.

Aga Temüdžin heitis Bohortšule ja Mukhalile otsekui möödaminnes, et miks ei tegele nad sõjavägede valmisseadmisega, vankrite korrastamisega, laagrivarustuse ülevaatamisega, tagavarade seadmisega. Ise läks oma telki, laskis kutsuda oma kitani kirjutaja ning nõuniku ja ütles talle:

«Mulle on räägitud, et teie maal elab tark nõid, kes teab surematuse saladust. Lase ta siia tuua.»

Nõunik mõtles hetke ja ütles:

«Kas suur khaan mõtleb Chang Chuni või mõnd teist?»

«Ma ei tea, kes on nendest kõige targem ja kõige kuulsam. Mul on tarvis, et ta õpetaks mind igavesti või väga kaua elama. Või siis annaks rohtu, et noorus tagasi tuleks.»

Nõuniku viisakasse näkku ilmus kahtlus. Ta ütles:

«Räägitakse, et selliseid võimalusi otsivad mitmed erakud, kuid pole kuulda olnud, et keegi oleks neid saavutanud.»

Temüdžin kortsutas ähvardavalt kulmu.

Nõunik mõistis, et teda võidakse kahtlustada, nagu oleks ta poegadest või vaenlastest üles ostetud ega soovi, et khaan igavesti elab. Ta lisas:

«Chang Chunist ja veel mõnest tema kaaslasest räägitakse, et nad on leidnud oma uhmrites ja arvudes saladuse, aga minul puudub selle kohta kogemus.»

«Ära siis räägi, kui sa ei tea! See Chang Chun tuleb kinni võtta ja siia tuua.»

Nõunik naeratas, kimbatuses olles:

«Tõelist õpetust ei saa vägisi kellegi käest võtta. Niisugusest auväärsest erakust on kasu vaid siis, kui ta vabatahtlikult tuleb.»

Temüdžinile ei meeldinud, et on asju, mida jõuga kätte ei saa, kuigi ta pidi möönma, et tema targal teenril on õigus. Ent ta pidi oma sõnu põhjendama. Ta ütles:

«Eks karda temagi oma elu eest ja tuleb minu sõjameeste vahel.»

«Temataoline auväärne vanake ei karda enam oma elu pärast. Sinu sõjamehe mõõk on talle nagu seedriokas. Ta annab oma saladuse välja ainult siis, kui ise seda soovib.»

«Siis tuleb teda kingitustega meelitada.»

«Ta elab oma koopas ja tema rõivasteks on kaltsud. Ta ei vaja siin maailmas midagi.»

«Tunned sa siis teda?»

«Ei, aga ma tunnen teisi temasuguseid. Nende tarkus sealt

algabki, et nad sellest maailmast, tema sõdadest ja rikkustest ei hooli.»

Temüdžin kortsutas taas kulmu, talle meeldis nõuniku tarkus, ei meeldinud aga, et see tema tarkusega vastamisi läks. Ometi pidi ta seda tunnistama. Ta ütles:

«Siis tuleb talle saata niisugune kiri, et see teda veenaks. Ja vastu saata meeskond ja kõik, mida teele tarvis.»

Nõunik kummardas nõusoleku märgiks.

«Kirjuta nii, nagu teil on kombeks, et see mõjuks. Mida sa sinna paned, seda ütlen ise sulle ette.»

Temüdžin saatis kõik teised telgist välja ja nad asusid nõunikuga kahekesi kirja kirjutama.

Pärast mitut parandust ja ümberkirjutamist sai see selline:

«Taevas on Kitanimaast liigse kõrkuse ja toreduse pärast ära pööranud. Minul, kes ma elan Põhjamaa rohtlaantes, ei ole kõlvatuid kalduvusi! Mulle meeldib lihtsus ja kommete puhtus, ma põlgan toredust ja pean mõõdukust; mul on üks rõivas ja üks söök, mul on seljas samasugused räbalad nagu lehma- ja hobusekarjustel ja ma söön samasugust toitu; ma vaatan oma rahva kui laste peale, ma hoolitsen andekate nagu vendade eest, me oleme oma ettevõtmistes üksmeelsed ja meie vahel valitseb ammust aega vastastikune armastus. Tümenite õpetamises olen ma eesotsas ja sõjaväljal ei mõtle ma oma seljataguse peale. Seitsme aastaga olen ma ära teinud suure töö ja olen pannud kõigist maailma maadest kokku üheainsa riigi. Mitte sellepärast, nagu oleksin ma eriliselt vapper, vaid sellepärast, et kitanite valitsemine on muutlik, sain ma taevalt abi ja trooni. Lõuna, Lääs, Ida ja Põhi — kõik on tunnistanud mu võimu. Niisugust riiki pole ammust aega olnud. Mu nimi on kõrge ja kohused suured ning ma kardan, et minu valitsemises jääb midagi puudu; paat ja aerud tehakse selleks, et üle jõe sõita; niisamuti kutsutakse tarku ja valitakse abilisi maailma rahustamiseks. Trooni pärimisest saadik olen ma hoolsasti valitsemisega ametis olnud, aga ei ole näinud veel väärilisi, kes kõlbaksid kolme gongi ja üheksa qingi kohale. Ja nüüd loodan ma, et sina, õpetaja, oled tõe ligi pääsenud ja liigud kommete järgi; sa oled palju õppinud ja kogenud, et sügavasti seadust tunda; sinu pühadus on kuulus ja voorused vägevad; sa kannad endas muistsete tarkade tavasid ja sul on ülimate inimeste anded; pikka aega oled sa kaljudes ja koobastes ennast peitnud; sa kuulutad esivanemate valgust; sa tõmbad ligi pühasid inimesi, kes tulevad mööda surematute rada suurte hulkadena sinu poole.

Saanud teada, et sa oled pärast sõda ikka veel oma endises elukohas, olen ma kogu aeg sinu peale mõelnud. Ma tean, kuidas on käidud Wei jõel ja kolm korda viletsas hurtsikus palumas. Mida pean mina tegema? Mägede ja orgude laiuse pärast ei saa ma ise sulle vastu tulla. Ma tulen vaid oma kohalt maha ja seisan sinu kõrval, paastun ja pesen, valin oma lähedase Liu Zhong-lu, panen valmis ratsanikud ja lihtsa sõiduki, ja ära kohku sellest tuhandest liist, palun sind, vaid sea oma pühad sammud minu poole; ära mõtle liivaväljade kauguse peale; või siis heida oma arm rahvaste üle, kelle asjad on tänaseks niisugused, või ole üksi mulle armuline ja teata elu säilitamise vahendid. Ma ise hakkan sind teenima. Ma unistan sellest, et sa sülitad mu ette vähemalt jäänused ja ütled üheainsa sõna; ka sellest piisaks. Nüüd olen ma selles kirjas pisut avanud oma salajasi mõtteid ja loodan, et need on sulle kuigivõrd selgunud. Loodan, et sina, kes sa oled endale ilmsiks teinud suure Tao olemuse, tunned kaasa kõigele heale ega vaidle elusolendite soovide vastu. Seega olgu käesolev käsukiri täiesti teada. Viienda kuu esimene päev.»

Kiri sündis raskesti ja konarlikult. Temüdžin lükkas tagasi enamiku viisakusväljendeist, mida nõunik ette pani. Oma terase mõistusega tundis ta, et need tunduksid maailmast eraldunud targale tavalised ja õlised, talle oli tarvis anda ootamatut, mis võib mõtte liikvele panna. Nõunik oli küllalt tark sedasama taipama, ta püüdis aga Temüdžini sõnu seeditavamaks teha ning rääkis talle teadaolevaist juhtumeist vanal ajal, kus tarku õnnestus lõpuks veenda, näiteks loo Zhou dünastia Wen Wangist, kes käis Wei jõel tark Tai Guni järel, või selle loo, kuidas kolmel korral käidi armetus onnis kummardamas Zhu Ge-laod.

Siis laskis Temüdžin kutsuda Liu Zhong-lu, andis talle saatjaskonna ja kirja ning ütles:

«Ära ilma Chang Chunita tagasi tule.»

Ja alustas ettevalmistusi sõjaks Sartahuli vastu.

TEINE RAAMAT

1.

On olemas midagi, mida ei saa nimetada. Kui seda saaks nimetada, siis ta ei oleks see. On olemas üldine, on olemas üks, on olemas miski, mis on ebamäärane, ja sellel ei ole nime ja selle kohta ei ole sõnu. Kui selle kohta oleksid sõnad, siis ta ei oleks see.

Arvatakse, et see on olemas.

Mõni ütleb selle kõikide asjade alguseks, ja jäägu tema ütlemine talle enesele aru saada. Mõni ütleb selle punktiks. Nulliks, mis on suurem mis tahes arvust.

Mõni ütleb, et kui tal ei ole soove ja kirgesid, siis ta tunneb seda. Kui tal need on, siis näeb ta vaid lõplikke vorme ja tema aeg on ajutine. Jäägu tema kiretus tema haiguseks.

Soov ilma soovideta olla on samuti soov. Kes meist teab, kuidaviisi me ennast petame?

Olemine sünnitab olematust, kõik see on sõnad, mida on meie mõtlemine sünnitanud. Kui me tahame otsida seda, mis on teisel pool sõnu, siis ei saa me seda sõnadeks lausuda. Miks arvame, et meie tunded on tõelisusele lähemal?

Õpetus ilma sõnadeta, asjade muutmine ilma tegevuseta, loomine ilma loodut omamata, liikumine ilma jõukuluta, edu ilma uhkuseta, miks kiidame neid teeneteks, mida ei saa meilt võtta?

Miski on meis. Inimeses, kes arvab. Kui me ütleme sellele nime, siis põrkame vastu neid, kes ütlevad teise nime. Ja kolmanda. Ja veel palju nimesid, millel on võib-olla arv ja võib-olla ei ole.

Kui miskit ei oleks, ei saaks millestki rääkida. Kui ei saaks millestki rääkida, ei tahaks me olla koos. Kui me ei oleks koos, me ei oleks meie.

Palju on ja kusagil keskel-keskel, ei ülemal, ei alamal, ei vasemal, ei paremal, ei keset punkti, vaid ebamäärasel kohal asjade seas on olemas Chang Chun, kes elas. Ja seal on õpilased, eluasemed, silmavaade, matt, mõtete mesilaspered, sekundid, habe, müts, mälu, teod, teadmise hall lamp, kirjapandu; õhk, mida ta sõi.

Suuruse mõte oli Chang Chunis, me teame seda, ta oli enne meid. Tema teadis, et me tuleme, aga ei vaevanud ennast meiega ja oma ettekujutusega meie päevast.

See, et temast räägitakse, et teda sõnadesse rüütatakse, ei ole talle õnn ega õnnetus ega ka see paljukordne ja paljukujuline, mis vahepeal.

Chang Chun sündis naisest, talle olid mitmed asjad meelepärele ja ta valis. Kirsid õitsesid ta pea kohal ja aprikoosiõied rõõmustasid teda, ta teadis, et on olemas miski ja et ta on olemas. Tema tunda oli meri ja kuu, kaugus kasvas tema sisse rahuks.

Ikka rohkem taevaid sai talle aja jooksul osaks, mäed olid tema lähedal. Loomad ja värvid kõnelesid talle suurusest, nõnda et ta tahtis sulada kõiksusesse.

Oli olemas Chang Chun, kelle au teadsid paljud peale tema enese.

2.

Ära usu, et on üks, mis asendab kõike. Kui sõnasse tahetakse mahutada palju asju, siis me näeme vägistamise vaeva. Ja me ei naera, sest ei tea, mis on targem.

Me kordame sõna, sest me ei tea, mida see tähendab, ja tahame sõnasse panna kõik selle, mida me ei tea, kuid mis meie arvamise kohaselt ja maailma asjade imeliku arusaamatuse järgi peaks olemas olema.

Chang Chun elas merel ja adus, mis kõik peaks olema selles sõnas, mis oli temale sõnade sõna. Aga ta ei võinud seda sõna täita, sest siis poleks see haaranud kõike.

Õpetaja, kellest on teada, et ta ennemuistsed tarkused kirjamärkidesse on pannud, on öelnud, et sõna on tühi, aga kui teda tarvitada ja tema seest ammutada, siis ei saa ta iial otsa. Mis saaks olla sügavam sellest kaevust?!

Et kõike haarata, selleks ei tohi see olla loodud millestki, mis on väljaspool. Läige ja kord teeksid selle olevaks ja siis oleks see meile kui tolmukübe.

Chang Chun oli teiste meelest oma tarkuse ükskõiksuses ammugi puupaku sarnane, aga ometi ei taibanud ta sõnade sõnast midagi ja ta ei häbenenud seda. Just sellepärast arvati teda targemaks nendest, kes ennast targaks pidasid.

Ja selles mõtlemise ja kahtlemise seisundis oleku ajal, mis võõrast austusest raskendatud, tuli tema juurde saadik põhjamaade valitseja juurest, kes oli tuulispasana rahvaste kohale kerkinud. Nõnda tuli tema juurde tasane vanker juba mitmendat korda.

Kõik kutsed oli ta siiamaani tagasi lükanud ja selleks oli põhjus. Jini õu oli talle mitu korda vankri saatnud, aga tema

polnud läinud. Asjatuid küsimusi oli valitsejatel, miks pidi ta tühja kohta sõnu tegema, nad tahtsid palju sugu, rikkust ja pikka iga, kust pidi Chang Chun neile seda võtma, kui nad ise ei tundnud muud tarkust kui teiste käest nõuda?

Chang Chun võis küll laibana istuda ning end läbi tuulte mõtelda, aga ta ei olnud jõudnud oskuseni mõjuda. Kust pidi ta võtma teistele nõu või lohutavat sõna, kui ta oma pingutustest hoolimata midagi ei teadnud?

Ometi võidi tema keeldumist kõrkuseks pidada. Teda hüüti mitmelt poolt appi. Läkitajate hulgas oli vähemaid ja suuremaid valitsejaid ja sõjapealikuid. Sest inimesed, kes suutsid oma vigu tunda, tahtsid kellegi peale loota.

Linna valitseja, kes Chang Chuni ümbruse üle, kes surelik hingeõhk maa kohal, mille peal Chang Chun istus, häbenes, et pühak kõik tagasi saadab. Chang Chun ütles talle, et tülitajatest lahti saada:

«Taevad käsutavad minu minemist ja tulemist, seda ei või ükski teada. Tuleb päev, kus teie mind keelate, aga mina lähen.»

Mida oli tal maailmale öelda, mida enne teda mitu tuhat aastat ei teatud? Kust pidi ta võtma ülbuse olla sõnade laotaja ja nendele tähenduste andja?

Valged pilved sõudsid üle mägede, nad olid targad tasadusest, aga keegi ei tükkinud nende käest küsima.

Nüüd tuli saadik äkki kerkinud mongolite valitseja poolt, kes näis nii paljudele õhkude ainsa õhuna. See sünnitas Chang Chunis uusi kahtlusi. Keisri kirjast paistis läbi kavalus. Chang Chuni külastas taas selle maailma uudishimulik silm, mis teda küsima, otsima, proovima pani tema väga vanas eas.

3.

Liu Zhong-lu astus pühaku ette, tal oli kaasas kakskümmend morni mongolit, kellele vägevus pähe oli löönud. Ja tal oli kaasas suure keisri käsk ning tiigripealine puutükk, nagu Jini ja Songi vägedes kombeks, ning sellel sõnad: «Luban täieväeliselt kamandada, otsekui reisiksin Mina Ise.»

Saadik teadis oma jõudu, aga tal oli hea kasvatus ja päritolu ning tema käsk põimus läbi aupaklikkusest. Tema kirglikku soovi keisrile teenet osutada segas kerge häbitunne, et ta oli jinid nende raskel tunnil maha jätnud ning mongolite teenistusse astunud, — see häiriv tunne oli teda haaranud taas läbi nende maade rännates, mida ta kord teisel viisil oli teeninud.

Liu Zhong-lu uskus, et ühes vanamehes võib olla pühadus, aga veel rohkem uskus ta enesesse, et ta pidi kõiki ohte trotsides selle ainsa eest hoolt kandma, kes keset elude lainetust. Kõhn, väikest kasvu erak, seitsekümmend ja üks kevadet vana, istus ta ees 'austust vääriva laibana, kellest pidid kiirgama imed, ega pannud tähele maailmade valitseja saadikut. Liu Zhong-lu kummardus ta ette ja ütles:

«Su nimi on kuulus nelja mere vahel. Keiser saatis mind läbi mägede ja vete sinu juurde. Ta ei sidunud mind aasta ega kuupäevaga, kui ma vaid jõuaksin.»

Chang Chun luges kirja ja mõtted kiusasid teda, aga ükski kõrvaline ei tajunud seda.

Lõpuks ütles ta ootajale:

«Sõjast saadik on igal pool piirid, läbi ohtude rännates oled sa vaeva näinud.»

Saadik vastas:

«Nii kõrge käsu peale tahtsin ma kõik oma püüdmise kokku võtta. Käsu sain ma selle aasta viienda kuupaiste ajal naimanite maadel. Kuuenda kuupaiste ajal jõudsin ma paika, kus kohtasin sinu Chang Zheni nimelist venda. Mäekuru tee, mis põhjapealinna viib, oli ohtlik ja ma tellisin enesele väe vastu. Lõpuks kaheksanda kuupaiste ajal jõudsin ma linna. Pühad mehed ei teadnud, kas sa oled veel elus. Lõpuks, läbi mitme maanurga mere poole rännanud, sain ma kuulda, et sa oled Donglais. Tahtsin su auks ilmuda viie tuhande sõjamehega, aga ametnikud keelitasid mind seda mitte tegema, et rahvas ei kohkuks ja sina ei läheks ära mere peale. Seepärast olen ma kahekümne mehega. Väepealik Zhang Lin tuli mulle vastu kümne tuhande mehega, aga mina ütlesin, et olen pühameest otsimas, ja ta saatis väed ära. Kõikjal nimetasin ma sinu nime ja seepärast ei kartnud rahvas mind ega sepitsenud midagi minu vastu. Ja nõnda, nagu sa näed, jõudsin ma kaheteistkümnenda kuupaiste ajal Donglaisse, et kuulutada sinule keisri tahet.»

Chang Chun tegi selle pika jutu peale keelava liigutuse, mis tähendas, et ta tahab nüüd enesega olla. Ja Liu Zhong-lu taganes ootama, sest ainult nii teadis ta asja edenevat.

Tõesti oli Chang Chun mitmele valitsejale enne seda «ei» ütelnud, aga mingi jõud kiskus teda seekord. Ei olnud see küll suure keisri kartus, sest surm ei olnud talle rohkem, kui et ta oleks kogemata veelompi astunud; pigem oli see uudishimu, mis talle ikka veel rahu ei andnud ning tõukas maailma tunnetama, nii et ta just selle järgi teadis: kaugel on temast veel täiuslikkus. Või oli see madalal lamanduv udu,

üks huvi ja lootus, et ta saab seda sõjajalal maailma parandada nõnda välisel viisil ja mitte sõnatu veenmisega kauguste taha? Uskus ta ehk siiski oma sõnu inimsüdametesse tungivat niisuguse jõuga, et need seal suudavad loodust muuta?

Kummaline enesele ja kõigile, kaldus tema kõhklus jahütlemise poole, ehkki ees ootas sootuks raskem teekond läbi metsikute maade, kui seda olnuks rahulik sõit Jini õukonda.

Võib-olla erutas püha meest, keda kuulu järgi miski enam ei tohtinud erutada, suure keisri soov, mis oli ainus tõeline teiste mitmesuguste soovide taga. Oli ju terve Chang Chuni elu olnud pühendatud samasuguse soovi teostamisele, aga kuskaugele oli ta jõudnud?

Ja nüüd tuleb see rohtlaante hulkur, kes võõraste eludega nii pillavalt ringi on käinud, ning nõuab tema käest enesele surematust. Millal võis ta sellise soovini jõuda ja mida oli ta selle heaks teinud? Tuisanud läbi steppide ja aina tapnud, riisunud, võõraid rahvaid segi paisanud.

Kui see kuri kuulsus võõraste seas või aupaiste oma teenrite hulgas pidi talle olema surematus, siis milleks oli talle veel Chang Chuni tarvis? Üht raugastunud erakut, kelle kahtlustest ta tõenäoliselt aru ei saa.

Ja samas ütles üks sisemine tunne Chang Chunile, et neil on selle ohjeldamatu mongoliga midagi ühist. Kusagil pidid olema need saatuse ristrajad, kus nad pidid kohtuma. Ja selle vastu Chang Chun ei saanud, ta pidi minema. Kuivõrd ta asju ette tundis ja nägi, et läheb. Milleks siis pidigi ta enesele ette mängima mõtlemist ja heitlemist, kui selgesti teadis end minevat ja veel sootuks kaugemale kui naimanite maad, ja isegi seda, et ta kõrgele eale vaatamata tuleb tagasi ning jätab siinsamal maal hüvasti oma elu selle ringiga?

Inimene, kelle keha on talle käskija, ei lähe meelsasti teele. Uudistav vaim, mis mõnda rändama paneb, on lapselik ja madal, ja teda saadab siis kartus ja kahjutunne mahajäävast. Chang Chun tundis ees seisvat kümneid tuhandeid liisid rasket teed läbi maade, mis ei seisnud isegi maakaartidel, läbi kohtade, kus polnud vihma ega kastet, aga talle oli see lõpuks just seesama mis paigalistumine.

Ta sai ühte maailma suurusega nii rännates kui ka koha peal seistes, ühevõrra oli imeteldav nii looduse kordumine kui ka tema uudsus.

Aga õpetajate õpetaja on öelnud, et maailma saab tunda, ilma et sa peaksid oma õuest välja astuma. Kõige tähtsamat näeb aknast vaatamata. Mida kaugemale sa lähed, seda vähem saad teada. Tark ei talla mööda maailma, küll aga teab kõike,

mis maailma kohta oluline. Nägemata asju, näeb ta seda, mis nendes varjul.

Ja veel on ta öelnud, et raske algab kergest, suur algab vähesest. Suurt saadetakse korda, kui tehakse väikest. Kes lubab liiga palju, see èi ärata usaldust. Kui sa ei taha raskust tunda, pea ka kerget raskeks.

Aga tõe sõnad on sarnased vastupidisega — ka seda on õpetaja öelnud. Terve maailm on targa õu.

Ja veel on ta öelnud, et teadja ei tõesta, tõestaja ei tea.

Ja Chang Chun laskis saadikule öelda, et ta asub teele.

Ta käskis ette minna ja koguda moona sel ajal, kui tema lõpetab siin oma tegusid ja teeb oma teenistuse kõrgeima auks, kui saabub esimese kuu viieteistkümnenda päeva laternate püha.

Oma mineku päevaks ütles ta kaheksateistkümnenda päeva ning käskis viieteistkümnel saatjal selleks ajaks kohal olla. Ja oma rohketest õpilastest valis ta reisikaaslasteks üheksateistkümmend inimest.

4.

Kui teised ütlesid, et Chang Chun on küllalt tundma õppinud kõige üldisemat ja olulist, siis näitasid nad uskumist, et see on võimalik.

Kui nad ütlesid, et Chang Chun on end usinasti ja pikka aega täiustanud ning kõrgeima täiuseni jõudnud, siis rääkisid nad asju, millest neil polnud arusaamist. Sest kuidas võib inimene, kes ise pole täiuslik, väliste tunnuste järgi otsustada teise täiuslikkuse üle? Kuidas võib ta teada, mida ei tea?

Targem saab kutsuda teist targaks, kui ta suudab otsustada tema teadmiste ja mõtlemise oskuse üle.

Kõik inimesed sünnivad tavalise lapsena läbi magusa viljastamise, läbi emaihus olemise, lootevees ujumise, läbi emaväravate ehmatavalt suurde maailma. Ja ühelgi ei ole pühapaistet ümber pea, aga selge pilguga nägija võib märgata äkki midagi eriskummalist, mis näitab ennast, ja näib, nagu tahaksid vaimud midagi ütelda.

Tong Mi sünnivoodi juures ei olnud kedagi nägemas märke, kui vaimud tahtnuks teada anda tema tulevast au. Ja ennustuses, mida talle arvutasid tähetargad, oli liiga palju sõnu.

See juhtus draakoni aastal, mis Maa märgi all, Dengzhou piirkonnas Qiu austusväärses perekonnas. Nimeks anti krimpsus poisslapsele Chu Ji, peres hüüti teda Tong Mi. Nõnda oli

Chang Chuni keha tavalises korras ilmale jõudnud, hing oli ema pundunud üsas oma ringi alustanud.

Ei olnud, ei olnud teadmist hingel. Oli ta tulnud, kas ta läheb? Meri rohetas kaugele, laine sõudis laine järel, kas pidi sellele lõpp tulema?

Chang Chun oli kuus kevadet vana, kui talle selgitati looduse ringmängu, inimese kohta õhkude seas, minemise lootust. Ja räägiti saarest Idameres, kus võib igavesti olla.

Sinna oli raske saada, vastutuul tõi tagasi kõik, kes ei olnud õiged. Kas pidi ta uskuma jutte asjadest, mida ei olnud näinud? Kui palju jõudis ta näha päevade vahetusest või kirjamärkide seest?

Kuueaastaselt oli Chang Chun kauge mere poole vaadanud ja tundnud tuules igaviku õrna lõhna, mis väreles valge õielehena iseolemise õhus.

Pehme võitis kõva, nõrk võitis tugeva, endassesüüvinu võitis võitleja. Rohulible purustas kivi. Laps sündis idupehmena maailma ja see oli tal võita, ta ees oli elu. Lõpuks oli ta jäik ja tugevus elas kehas ja hinges, aga teda ei oodanud miski peale mineku ja lõpu.

Kõva ja tugev elab hävingu eel, õrn ja nõrk on see, mis alustab elu. Nii on öeldud.

Ometi tahtis õrn idu, kuueaastane Tong Mi olla Chu Ji, saada selleks, kes on Chang Chun. Õrn taimeke tahtis saada tugevaks tüveks.

Keha oli üks riidetükk, peotäis ainet, mida võis väetada ja küpsetada. Kas igivana Lao oli rääkinud hinge või rohuvarre pehmusest?

Igavene tagasitulemine oli lohutav, ometi kujutati seda oma väsitavas kordumises hirmsaks. Aga mille poolest erines sellest pääsemine õhkkergete õndsate saarele? Kas sai sealset igavikku kahandada kuupaiste ajaks? Või oli pääsemine mitteteadmises, ajatuse õndsas olekus? Kui palju pidi koguma teadmisi, et nendest loobumise järel oodatuni jõuda?

Need küsimised olid rasked väikesele poisile, ometi teadis ta, et kala püüdes või muldä uuristades ei jõua ta vastuseni, küsimuski läheb meelest. Teadmatusse jõudmine pidi tulema läbi teadmiste.

Ärgu olgu maailmas raamatut, mida Tong Mi läbi ei loe, nõnda et ta sealt leiab, mille poolest see teistest erineb, ärgu olgu kohta nelja mere vahel, kus ta ära ei käi nägemaks eriskummalist. Õrn oli ta keha ja vaevu ärganud hing, kui ta kõike tahtis enesele tunda.

Ta vaatas vanade munkade poole, kellest lugu peeti,

et neil inimeste nõrkusi vähem oli kui teistel, et nad seisid soovide kohal. Nad ei tahtnud maailma allutada ja seega nad allutasid ta. See oli siis tarkus ja Tong Mi vaatas neid.

Ja teadis, et see on tema tee. Nende sõnatu pilgu läbi rändab inimeselt inimesele saladuste tundmine, mille olemasolust kaluritel aimu ei olnud.

Kui Chang Chun luges mongolite valitseja lapsemeelset kirja, tuli talle meelde see nutt, mida ta lapsevärinas oli kogenud, kui vanaisa keha lebas laudadel. Kui keeruliste ja salapäraste arvutuste järel perekonnapeale sobiv hauakoht leiti, kui talle palju paberist asju kaasa põletati ja kirjutatud kombed maha peeti, ei jäänud temast järele muud kui uus surmajärgne nimi, mis tabelisse maaliti ja mis seal kuus põlve sai olla. Ja kaugete järglaste ohvrisuitsu vine jõuab veel nõrgalt ta sõõrmeteni. Kaitseb ta siis sealt enam kedagi või vaevleb janus, see jääb liiga üldistatud kajaks inimestesse.

Tong Mi oli kahju tundnud keha pärast, millest jäi ainult kirjamärk. Sedasama kahju, mille kujutlus vaevas metsikut maailmavallutajat. Ehk oli see surematus ainus, mida ta kätte ei saa. Chang Chun ei oskaks ennast ega kedagi teist selles asjas aidata.

Ometi teadis ta nüüd, et sootuks, sootuks teised teed arvatakse selleks olevat, aga kas saab seda mõista asjadele ja kehadele elav mongol, kui ta pole imikueast saadik harjunud mõtlema taole.

Chang Chun oli valinud teise tee, et saada Chang Chuniks. Ja kuigi ta teadis end väga vähe teadvat, oli temas kindlus, et ta on surematusele küll mitu arusaamist ja perioodi lähemal kui ärganud mongolite valitseja. Selle uskumise kõrkus oli üks nendest asjadest, mis Chang Chuni täiuslikkusest kaugel hoidis. Ja võib-olla tegi otsuse just see tunne, et ta oma hingeasjadega taevaste võrra kõrgemal seisab, kui seda on kutsuv Temüdžin, koletu kuulus Tšingis-Valitseja.

Chang Chun astus kõrvale põlvkondade keharohkest ringmängust, kus teda ootas ta pisike koht suurtes tabelites teiste kirjamärkide reas. Tema ei sünnitanud poeglapsi, et need talle ohverdaksid, et selles mängus täissöönu ja täisjoonu olla. Tema astus välja teise ringi, mis hingede oma, ja selle otsuse tegi ta juba lapsena ning kaotas siis ka huvi oma perekonna rituaalide vastu.

Tema salajasteks isadeks said tulevased õpetajad, kes ta kujutluses elasid.

Ega saanud ta veel mütsigi pähe, kui ta verinoorena, täiskasvanuseisust saavutamata, astus erakute hulka ning läks kuulsa ja väärtusliku õpetaja Chong Yangi juurde, kes ei teinud sõnu.

5.

Kokkulepitud ajal tuli saatjaskond Chang Chunile järele. Ta võttis oma kirjutamisriistad ja vähesed erakuasjad ning jagas need õpilaste vahel. Kakskümmend koos viieteistkümnega asusid teel mööda Wei jõe põhjakallast.

Kui nad Gingshesse jõudsid, oli valitseja saadik sealt kadunud. Öeldi, et ta läinud esimese kuu seitsmendal päeval neljasaja ratsaniku vastu, kes Qingi elanikke hirmutanud, et neid peatada ja rahustada. Ja sellest saadik oli ta kadunud.

Chang Chun oli paar päeva kohal, ei jäänud aga pikemalt ootama, vaid liikus edasi ning jõudis teise kuupaiste alguseks Jiyangi.

Linna ülikud ja alam rahvas võtsid teda vastu väljaspool linna lõunaväravaid austusega ja sadade lõhnaküünalde põletamisega, et kõik tema tuleku õhk oleks halvast vaba ja sõõrmetel hea.

Kohalikud taolased, kes vaatasid Chang Chuni kui oma targa õpetaja ja kõik saladused teada saanud mõtleja peale, kummardusid tema ees ja korraldasid rongkäigu. Kogu linn oli meelitatud, et tarkuse valitseja oli selle oma läbiminemiseks valinud.

Inimesed ütlesid:

«Eelmise kuu kaheksateistkümnendal päeval lendas siit läbi üle kümne kure, loodest kagusse.»

Chang Chuni õpilased ütlesid:

«Sel päeval asus õpetaja teele.»

Surematud linnud andsid teada õndsa inimese rännust. Ükskord viivad nad kõrgustesse selle, kes on kätte saanud ülema täiuse, kes aga täna veel käib maa peal, et õpetada tarkusi kehade valitsejale.

Inimesed ütlesid:

«Kured hüüdsid pilvedest, kui nad lendasid õpetajale vastu.»

Veel ütlesid mungad:

«Järgmisel hommikul cheni ja si tunni vahel tulid veel mõned kured edelast, ja siis ilmus neid sadu ja tuhandeid, nad lendlesid üles ja alla ja üks nende seast tiirutas enne äralendamist meie erakla kohal.»

Nõnda olid pühad linnud toonud teate suure mehe külaskäigust ja Yangsuani erakla mungad panid käed laubale rõõmsa imestuse märgiks ja olid seda rääkides õnnelikud. Nad juhtisid Chang Chuni oma eluasemesse, mis oli lihtsuse eeskuju, ja pakkusid talle sööke ja jooke, mis olid niisama lihtsad, nagu need olid pühitsetud paljudest taevastest ja õhkudest.

Kollase värvi kooskõla elas pisikeses aias, mis kiirgas keskendujate mõtetest.

Kasina söömise ajal rääkisid mungad pühadest meestest, kes enne neid elanud ja end ainult oma suusüljest või sinisest õhust toitnud, mis neile kerguse ja pika ea andis, et nad oma olekut suva järgi võisid muuta.

Pärast söömist ja arukaid sõnu nägid väikesed vennad, kuidas Chang Chunist kiirgab vaikivat tarkust, ja nad ei julgenud poetada sõna, üksainuski oleks tundunud kohatu lobisemisena.

Chang Chun väsis sellest, et mõjus teiste peale nõndaviisi, ning ta vabastas oma vaimu keha kütkest ja laskis sel rändama minna helehalli sfääri, kus ühe oksa küljes õitsesid kümne erineva vilja õied.

Chang Chuni keha, mis oli kui vana väänlev känd, istus tõeotsijate seas, aga kõik tundsid, et ta on ära, ja vaatasid teda imetlusega.

Nõnda jäi tarkuse valitseja mõneks päevaks paigale ja tema vaim tegi rännakuid aladele, kus ei olnud maad ega merd, mägesid ega tasandikke.

Peatselt tuli sõna Liu Zhong-lult, et ta peatub oma salgaga Jianglinis, kus ootab laev.

Järgmisel päeval asus Chang Chun oma saatjatega teele ja kolmeteistkümnendal kuupäeval kohtas ta Tšingis-khaani saadikut.

«Miks oled sa nõndaviisi viivitades tulnud?» küsis temalt Chang Chun.

Liu Zhong-lu jutustas oma vahepealsetest tegudest, mis olid sooritatud suure mõtleja ohutuks reisimiseks sel sõjasegasel ajal. Ta oli pealinnast sõjamehi kogunud ja pannud mitmesse kohta nende tulevasel teel salku. Ta oli puhastanud teed kahtlastest, ehitanud silla ja muretsenud laeva.

Chang Chun kiitis teda hoolitsuse eest ja ütles, et igaüks poleks sellega toime tulnud.

Liu Zhong-lu teadis, kui kurjasti käivad asjaajamised mongolite vastses riigis, iga tema lohakust karistataks ja mõttetarga kohaletoimetamine kurnatud olekus maksaks talle pea.

Seepärast tegi ta kõik, nagu suutis. Aga sellest ta Chang Chunile ei rääkinud, vana mees aimas ise, kuigi ei teadnud veel mongolite korda, et pearaiumine on neil peamine ergutusvahend.

Järgmisel päeval läksid nad üle jõe ja kahekümne teisel päeval saabusid Lugousse, mis pealinna külje all.

Põhjapealinna ametnikud, ülikud ja rahvas nagu ka tao ja buddha mungad võtsid Chang Chuni kaugel linna taga vastu ja ühises liikumises läks ta läbi Lääneväravate linna. Ees läksid vennad ja õpilased, kes tema auks laulsid.

Ja Tšingis-khaani enese pandud valitseja hoolitses õpetaja korteri eest, mis Yuxu kloostris.

Sellest päevast alates olid kloostriväravad rahvast täis. Inimesed tulid Chang Chuni pärast ja anusid temalt pilku, sõna, nimetust või värssi. Kaugelt tuli tähtsaid mehi ja väepealikuid, et saada temalt õpetussõna ning lasta end sellega tema õpilaseks nimetada, mis nende au teiste silmis palju tõstis ja neile mõtleja tarkuse särast ühe kiire kinkis.

Aga öeldi ka nii, et need, kes olid saanud nimetuse ja loa end tema õpilaseks tituleerida, pääsesid mõõga eest sagedamini kui teised. Sest õige õpetussõna kaitses meest ja mõtte mõju elas aegade taha.

Pealik Xuan Fu-shi, kes oli kohale pandud maa rahustamiseks ja allaheitmiseks, tõi õpetajale oma luuletuse, et saada vastu Chang Chuni oma.

6.

Sel ajal sai Chang Chun teada, et mongolite valitseja on oma vägedega naimanite maadelt lahkunud ja oma välilossi kaugele läände lasknud kanda. Tema tunne oli seda ette öelnud. Ometi räägiti talle ja ta tundis, et peab mõtlema ohust, mis varitseb rauka, kelle kevaded ja sügised ei luba teede tuult-liiva taluda.

Ta ütles saadikule, et peab ootama valitseja tagasitulekut, et siis tema ette ilmuda. Ja ta saatis teele kirja:

«Chang Chun, tao poole püüdlev, sai hiljaaegu kaugelt kõrgeima käsu. Kogu mereäärne rahvas on võimetu ja ei hiilga mõistuse poolest. Mulle näib, et ma elulistes asjades olen nüri, ja tao tundmaõppimises pole ma kaugele jõudnud, kuigi olen püüdnud; ma olen vanaks saanud ja veel elus. Ehkki minust on mingi kuulsus läbi riikide laotunud, pole ma pühaduse asjus parem tavalistest inimestest ja mind piinab häbi; kes näeb meie salajasi mõtteid? Lõunapealinnast

ja Songidelt on mind mitu korda kutsutud, aga ma pole läinud, ja nüüd olen ma Draakoni esimese kutse peale minemas, miks nii? Ma olen kuulnud, et taevad on valitsejale annetanud mehisust ja tarkust rohkem kui kellelegi vanal ajal ja praegu, õiglus toetab tema suurust, Jin ja barbarid on tema jalge ees, seepärast tahtsin ma algul kaduda mägedesse või minna merele, kuid ei söandanud käsu vastu panna ning pidasin vajalikuks võidelda lumes ja härmatises, et ilmuda. Kuulsin, et sinu sõjavanker on Suure müüri taga, kuid põhjapealinna jõudes sain teada, et see on veerenud teadmata tuhandete liide taha. Tuul-tolm möllab vahetpidamata, taevas on pilves, mina vana ja nõrk, ei pea vastu ja kardan, et ei jõua kohale. Riigi- ja sõjatöö ei ole mulle jõukohased. Tao vaimus peab taltsutama kirge, see on raske töö; seepärast pidasin ma nõu täievolilise Liu Zhong-luga ja ütlesin, et parem ootan põhjapealinnas ja saadan sellest teate, aga Liu Zhong-lu ei nõustunud, seepärast saadan selle kirja ise. Näe, et ma olin nõus sinu tahet täitma ja minema kaugele läbi tuule ja külma; saada, valitseja, aegsasti oma armuline käsk, kas ma pean või ehk mitte. Neljakesi oleme erakluse võtnud, kolm on pühaks saanud, ainult minu kuulsus on tühi. Keha on nõrk, nägu kuivetanud. Ma ootan kõrget otsust. Draakoni aasta kolmas kuupaiste.»

Liu Zhong-lu saatis käskjala Valitseja juurde teatega pühamehe kõhklustest ja muudest vajalikest asjadest, mis saadikule usaldatud. Teele läks ka Chang Chuni läkitus.

Seejuures jäi Liu Zhong-lu nõudmise juurde, et nad peavad vastust ootamata võimalikult kiiresti teele asuma.

Ta oli kogunud Jini maalt ilusaid tütarlapsi, keda tahtis Valitsejale ette näidata. Kui nendest mõni oleks kõrge mehe meele järele, teeniks Liu Zhong-lu selle pealt hästi.

Aga Chang Chun keeldus koos neidudega reisimast. Ta ütles:

«Kui Qi riigist toodi Lu riiki muusikaneidusid, jättis Kong Fu-zi selle paiga maha. Kuigi ma olen mägimetslane, ei saa ma reisida koos neiukestega.»

Saadik Liu jätkas ettevalmistusi pikaks reisiks ja tahtis, et kõik oleks Chang Chunile meele järele. Seepärast täitis ta iga tema soovi, mitte aga seda, et reis Temüdžini tagasitulekuni katki jätta.

Ettevalmistuste ajal tellis Chang Chun kahel korral oma kaaslastelt kirjutamisriistad ja maalis kaks luuletust, mida näitas neile, kes temaga pidid teed jagama. Nende pilt oli sellise mõttega:

Elab mure hommikust õhtuni,
hullus vanast ajast praeguseni.
Tühi on mõte liikumisest või rahust,
tõeline on tunne olevast ja olematust.

Kired löövad tõukest lõkkele,
ära tee kogemata seda, mis käib tao vastu,
ole kannatlik, taltsuta ahvi ja hobust,
veeda rahus oma eluaastad.

Tõesti, ütlesid kaaslased vana pühaku mõtet taibates; tõesti, ütlesid nad. Meie tunne peab teadma, mis on ja mis ei ole; meie sisemus peab jõudma asjade sisemusse; mitte igapäevane sagin ja rahutu liikumine ei anna meile õnne. Seda ütlesid nad, kui saadik Liu korraldas asju, andis käske, kamandas varustust, pühkis higi ja arvas iga sõna vajalikuks.

Ja veel ütlesid nad, et ainus eksimus on eksimus tao vastu. Meie peame oma ahvi, oma südant, ja oma hobust, kelleks on meie mõistus, vaos hoidma. Õigete tee on norm ja põhimõte, õndsuse tee on sõna. Tao on igavene ja kõikjal viibiv ja tal ei ole ühtegi keha; tao loob, säilitab ja hoiab korras. Seda ütlesid nad, kui Liu Zhong-lu kamandas oma mongoleid, puhastas teed, saatis kaitsesalku ja ehitas ülekäike.

Sealt, kus kõik algab, sinna see ka lõpeb; iga asi pöörab enesesse, tunnistasid need, kelle ees seisis teekond senitundmatutesse maadesse.

Neljanda kuupaiste alguses pöördus aga kogukond Chang Chuni poole palvega viieteistkümnenda kuupäeva teenistust pidada, mis oleks kloostrile auks ja tähtpäeva vääriline.

Chang Chun istus need päevad laibana oma nurgas ja ütles, et ei saa teenistust pidada, sest ta on ärasõidu ettevalmistustega ametis.

Kogukond kummardas ja rääkis veenmise sõnu:

«Sõda ei ole lõppenud. Mitmed on ellu jäänud seeläbi, et on sinult õnnistust saanud; üksi pika öö surma läinud varjud pole sinu eestpalvet tundnud ja nemad jäävad lohutamata.»

Selle sõna peale pidi Chang Chun oma nõusoleku andma.

Sel ajal valitses linna ja ümberkaudsete põldude kohal põud, mis ähvardas inimesi näljaga. Oli neid, kes maa ja taeva asju silmas pidades astusid pühamehe ette ja vaatasid teda ootavalt.

Neljateistkümnendal kuupäeval tõusis Chang Chun oma sisevaatlusest ja alustas teenistust järgmise päeva tarvis. Kohe selle peale algas tugev vihm, mis kestis lõunani.

Kloostri erakud, kes vihma üle rõõmustama pidid, muutusid nüüd murelikuks, sest kartsid, et vesi segab püha talitust. Ainult Chang Chun oli täiesti ükskõikne. Ja ennäe, kui ta pealelõunal ohvriplatsile astus, läks taevas korraga puhtaks ja vihm jäi järele.

Kogukond pani rõõmsas imetluses käed laubale ja ütles:

«Kas tahab ta vihma või selget, see tuleb. Ainult täiuslik ja püha suudab nõnda luua.»

Järgmisel päeval jutlustas pühamees suures saalis ja õnnistas õpetussõnaga. Sel ajal lendasid üle kloostri kagu suunas kured ja kogunenud vaatasid neid hardusega. Kui õuel põletati kirjutatud palveid, et neid suitsuga jumalate ette saata, tõusis üks põlev leht õhku ja kustus seal aegamööda. Ja viis kurge tegid tiire selle lehe kohal, mis oli selgeks märgiks.

Isegi õpetatud mehed ja ametnikud ütlesid, et Chang Chun on jõudnud sellise puhtuseni, et käsutab loodusejõude. Mitmed kirjutasid selle sündmuse kohta luuletuse ja nii võib kahtleja lugeda, et kõik tõesti nõnda oli.

Sest mitte käskides ei käsi meie, et meid kuuldakse, mitte soovides me ei saavuta. Kui me õigesti tunneme, tuleb vajalik ise meie juurde.

Pärast teenistuse lõppu viis saadik Liu Zhong-lu seltskonna teele, mis suundus põhja.

7.

Et nad vastu õhtut teele asusid, otsustati esimeses agaruses öö otsa sõita, mis on igasuguses ettevõtmises imelik, aga iseloomulik. Palju kuid reisi seisis neil ees ja mitu kuud oli ettevalmistustega aega viidetud. Ometi oli tegijal tunne, et selle üheainsa ööga võidetakse aega tagasi.

Tee viis neid läbi mäekuru, mis oli põhjapealinna looduslikuks kaitseks. Koht oli raskesti sõidetav ja ohtlik. Sõjaolukorras piisas siin väikesest salgast, et suurt väge tagasi hoida. Muidu aga liikus mägedes kõiksugu rahvast.

Liu Zhong-lu oli oma mongolite vägevusele nii kindel, et arvas mõnedest meestest ja paljalt nimest küll olevat, et iga ohtu kõrvaldada. Ometi näitasid asjad vastupidist.

Kui teelised juba kurust välja olid saamas, ümbritsesid neid äkki ööst väljailmunud röövlid.

Kaitsemeeskonnaks olevad mongolid ei jõudnud veel vibusid haarata, kui nad olid igast küljest piiratud.

Ent enne kui jõudis alata pime ja tumm taplus, hüüdis Chang Chun:

«Pidage, inimesed, miks teete enesele tühja tüli?»

«Kes see on?» küsiti pimedusest.

Ja mitmelt poolt kostis pühamehe õpilaste sosinat:

«See on suur õpetaja Chang Chun.»

Ja see sosin kandus üle röövlite leeri, kes ütlesid:

«Suurt õpetajat ei taha me tülitada.»

Ja nad ratsutasid Chang Chuni eest läbi, panid relvadeta käed kokku ja kummardasid.

Nõnda oli püha tarkus ülem kui mõõkade jõud.

Viienda kuupaiste ajal jõudsid teelised Dexingi, mis oli maade piiril ja mille taga algasid barbarite metsikud ja rahutud alad, mida kunagi veel põhjani polnud mõõdetud.

Suvi oli palav ja väsitav, Chang Chun otsustas kuumaks ajaks paigale jääda ja Liu Zhong-lu ei vaielnud vastu. Nad peatusid Longyangi eraklas, mis asus suure mäe lõunanõlval.

Selle mäe külje sees oli palju koopaid, kus elasid need, kes õppisid tundma pühaduse saavutamise vahendeid.

Kohalikud võtsid Chang Chuni rõõmuga vastu, nad istusid koos, vahetasid sõnu ja tegid ühiseid jalutuskäike mööda kaunist maastikku, mis oli avatud kagusse. Kõrgelt kuivalt mäeküljelt võis näha kuni kolmesaja li kaugusele.

Siit saatis Chang Chun oma pealinna sõpradele, ülikutele ja ametnikele läkituse, et nad teaksid tema saabumisest maade piirile. Tähepildid andsid järgmise sõnumi:

Kust leida imepaati, et tõelisse olemisse jõuda?
Igal ilmakaarel oma ilu,
taeva kaunistuseks selges õhus pilvemäed,
lainetel vihma loodud pildid.
Vaim haarab kõik ilmakaared,
tühi ruum on kauge, kuid tee taoni ja kolme
puhtuseni on vääramatu.
Kuigi üle surnud vee on kolm tuhat liid,
võib keha aurustudes hetkega jõuda pühakute riiki.

Mitmed kuulsad mehed said selle läkituse ja nägid oma õpetajat sõitmas kaugele läände, nagu seda oli teinud Zhang Qian, kui ta sõudis puupaku seljas mööda Läänemerd Kuuni. Selleks et Lääne keisritari paradiisi jõuda, tuli ületada kolmsada tuhat liid lai meri, mis uputas endasse kõik, ka selle, mis püüdis üle lennata. Ainult väga õiged ja täiuslikud võisid nii õhkkergeks saada, et sellega toime tulid.

Pealinna ülikud saatsid Chang Chunile vastu luuletusi ja nõnda käis kirjavahetus kogu suve.

Kord üht koobast külastanud, jäi pühamees mõttesse, ja eluruumi tagasi jõudnud, palus ta õpilastelt kirjutuspulga ja tušši ning maalis kirja, mille jättis enesest teiste seas maha. Seda võis niisuguseks tähenduseks lugeda:

Lõhangusse minnes kõnnid vaikuses kesk võrratut ilu;
hulk mägesid ja kaljurünki tõstavad hammasteravaid tippe kõrgele.

Ma pole olnud veel pühapaigas Pinglais,
olen varem näinud taolaste koda,
seal ripuvad männikäbid;
sügisene vihm ja kaste, kivitornid aovalges.
Meenutasin vana aega ja kodukanti;
kuid ärgates kaovad Läänemäed.

Tihti kõndis Chang Chun mõne lii ida poole, kus tasasel maal oli puhas ja külm allikas, milles oli erakordselt maitsev vesi. Ta tuli siia enamasti pärast lõunat, kui päikesepaiste tõukas tagant ja vastutuuled tõid teateid Idamerelt, Chang Chuni kodumaalt. Siit paistsid kauged pildid, kus mäed olid nagu pilved ja pilved olid nagu mäed, nad sulasid üksteiseks ja moodustasid taevaste kooskõla.

Chang Chun istus siin tihti õhtuni ja tal oli helge luuletamise tunne, aga õnneks ei olnud tal kirjutamisriistu kaasas ja nõnda elas see tunne temas. Nagu iga õpetatud inimene, oli ta nobe luuletama, aga mõnigi kord mõtles ta, et see kipitav tunne on rohkem väärt kui kirjapilt, mis lugejale kaugekahvatu ning võib vere-õhu saada vaid ta enese mälestustest.

Luule, mis elas ja vahel isegi mühises vaikselt Chang Chunis, oli ilusam ja täiuslikum, kui ei olnud valatud sõnamärkideks, mida iga õppija võis oma tarbeks joonistada. Ometi kirjutas Chang Chun tihti oma tundmused üles; kas arvas ta maailma oma elamusega õpetada suutvat või luges vana mehe päevi, mis jäetud põlvkondi mõjutada, pakkudes piskut kogemuste koormast? Ometi tegi ta seda, kuigi teadis kirjutamata värsside suuremat ilu, kordumatust ja täiust.

Tihti tulid allikale jooma janused talupojad, et jahutada päevast kuumutatud magu ja luid. Kui nad nägid õpetajat idanõlval edasi ja tagasi kõndimas, loovutasid nad talle varjulise ja kuiva koha. Sedasama austust näitasid üles karjused, kes ühtegi tema tähepilti lugeda ei osanud.

Chang Chun kastis allikaveega nägu, võttis mütsi peast ja

laskis juustel laiali langeda. Siis võttis ta riide ümber õlgade ning jäi üldisi mõtteid mõtlema.

Mitte kogu seda rahulikku reisieelset suve ei saanud ta enesele ja seadusele elada, vaid pidi teisi teenima ja imede tunnistajaks olema.

Kesk-alguse ajal, seitsmenda kuupaiste viieteistkümnendal, juhatas ta teenistust. Vanu ja noori tuli hulgaliselt, nad istusid lageda taeva all ja kannatasid kuumuse pärast.

Kui pärast lõunat oli uute soovijate-otsijate vastuvõtt erakute hulka ning jagati fu salamärke, mis pühitsetud teadjale mitmeid õndsusi võisid kinkida, tekkis kokkukogunute pea kohale äkki ümmargune pilv otsekui linik ja see ei hajunud terve tunni jooksul.

Koosolijad olid vaimustatud ja kiitsid imejuhtumit.

Samade päevade tarvis oli teinegi üleloomulik asi varutud Kloostri kaev võis ära joota vaevalt sadakond inimest, nüüd aga oli siin koos üle tuhande. Majapidaja tahtis kaugemalt veevedamist korraldada, aga ennäe, kolm päeva enne pidupäeva ja kolm päeva pärast oli kaev äkitselt vett täis, ja kui palju sealt ka ei ammutatud, ei vähenenud vesi põrmugi.

See oli tasu vooruste eest.

Pärast teenistust tahtis Chang Chun end jälle kirjapildis maha jätta:

Taeva arm päästab hinge,
elav leiab õnne püharaamatu abil.
Hoidke kolmel väljal seeme, vaim ja eeter,
mis sama kui auväärseimad päike, kuu ja tähed.
Tunnen, kuis ihus varjub patune langus,
raske on vältida süüd, vormitusse olekusse minna.
Kui teenida Põhjatähte,
võib tõusta Lõunatähe endapuhastuse tulle.

Need, kes seda lugesid, said sellest aru ja ütlesid:

«Kõiki kolme inimloomuse külge pead sa harima, olgu ihuseeme, mõistuse vaim või eluhingus, et sinu ringmäng ei läheks sinu järgmistes eludes mööda languse joont. Põhjatähe naine valitseb meie surma, Lõunatähel on hoida pikk elu ja surematus; teenides võime ennast ümber sulatada, et täiuslikuks saada ja et surmaalge meie seest pühitaks.»

«Miks peab luulesõna, mis sobivatest märkidest koos, seletama?» ütles Chang Chun ja sulgus endasse.

8.

Kaheksanda kuu alguses palus väepealik, et Chang Chun koliks üle Chaoyuani kloostrisse ja austaks seda oma kohalolekuga.

Viieteistkümnenda kuupäeva pidustuste ajal, kui põlluharija rahvas uimastavate jookide ja tantsudega pidu pidas, istus Chang Chun eneses ja mõtles, mille poolest tema ja ta otsimiste kaaslased õigupoolest teistest erinevad.

Inimene elab endast väljapoole ja tal on tarvis, et miski väline teda tegutsema, liikuma, mõtlema paneb. Isegi tema nälg ja uudishimu on talle välispidised asjad.

Chang Chun sõi ja luges raamatuid, aga tundus, et selle tegevuse mõte oli teistsugune: ta otsis kooskõla suure loodusega. Mõneski asjas oli loom inimesest targem, ainult et ta ise ei teadnud seda. Ümberringi võis olla öö, valgus paistis otsija südamest.

Taevas võtab rikastelt ja annab vaestele. Võtab nendelt, kellel on ülearust, võimeid või vara, ja annab teistele, et maailm saaks ühetasaseks. Inimene võtab vaestelt ja annab rikastele, et üksikud kohad saaksid tugevad. Nii nõrk on ta iseeneses, et tahab tippe tunda.

Kui tark teeb, siis ei tarvita ta tehtut, kui ta sooritab kangelasteo, siis ei kuuluta ta seda.

Ometi peaks mõtetega ja mõttetegudega niisamuti olema. Nagu tark ei rabele tegemistes, nõnda ei peaks ta seda ka mõtlemises tegema. Tema eesmärk on saavutada ükskõiksus nii selles kui teises.

Praegu aga vestles Chang Chun inimestega, kinnitas neid ja kirjutas üles sõnamärke. Ehk oli see tarvilik kõikidele ülejäänutele, kes ei olnud veel tõeotsimise teel?

Tõsi, see näitas: ta pole täiust saavutanud. Ta on minemas, et barbarist valitsejat targaks teha. Mida on tal temale ütelda? Läheb ta ehk omaenese uudishimu pärast?

Või oli liigne täius üldse kas varajane või tülikas sellele maailmale? Räägiti meestest, kes sõid vaid omaenese sülge või toitusid mitmemaigulistest õhkudest, ometi ei suutnud seda ei Chang Chun ega tema kaaslased, kuigi neile teiste inimestega võrreldes oli vähe tarvis.

Aga sedagi piskut tuli külvata, kõblata ja lõigata. Tuli ajada kariloomi rohumaadele või metspuult vili maha võtta. Seda pidi sagiv inimhulk tegema, ja kui pidi, siis võttis ta selle endale ka tarkuseks ja mõnuks.

Chang Chun sai oma õpetust ja taotlusi seletada sellega, et

ta on valinud teise tee, teades, et enamik ei käi iial seda teed. Ja kui see oli nii, siis tahtis ta teada, kas tema on oma tagasihoituses targem, kas lauljad ja tantsijad, kes süütavad laternaid, elavad temataolistest madalamal.

Seda kinnitasid nood oma austamisega. Võib-olla oli neile Chang Chuni ja tema austamist tarvis selleks, et ise mitte temataoline olla? Et nad saaksid mõtelda: nende seas on üks, kes on lähedal eesmärgile, mis on paljudest kõrgeks kiidetud. Seepärast pidasidki nad Chang Chuni hoopis täiuslikumaks, kui ta oli, ja panid looduses juhtunud imed tema vagaduse arvele.

Miks laskis Chang Chun seda endale meeldida? Ta kinnitas kõigile, et on täiusest kaugel, kuid teised pidasid just seda tagasihoidlikkust erilise vagaduse tunnuseks ja Chang Chun ei suutnud neile sõnades midagi selgeks teha. Ei suutnud ega proovinudki, sest ka see oleks olnud liigne askeldamine tavamaailmas, mis targale ei sobi.

Nõnda viis tahtmatu kõdi teda veelgi kaugemale eesmärgist olla vaimus õhkkerge ja tõusta asjade ja mõtete kohale.

Et teda viieteistkümnenda päeva peole paluti ja ta minna ei tahtnud, siis saatis ta enda asemel kirjutatud oodid, mis pühendas valitsejale, sellega näiliselt peost osa võttes. Need ei olnud tavapärased tervituse ega kiituse sõnad, vaid tema mõtiskluste järg.

Need jutustasid sisevaatluse valgusest ja taevasest kuust, mis soodustab vaimuilma olemusse tungimist.

Kuul, mille peal elas valge vääriskivi taoline jänes, kes hõõrus uhmris pika elu ravimeid, oli inimesele eriline mõju ja külgetõmme. Nagu tema toimel liikusid suurte merede veed üles ja alla, nii liikusid ka mahlad inimeste soontes. Kuu oli oma rahus ja ilus kättesaamatus ruumis; külmas saalis elas ilmeilus jumalanna Chang, aga inimese keha ei suutnud ainna lennata, küll aga mõtleja vaim, kes nägi ideaali, mille järel liha ei olnud enam meeltele miski.

Chang Chun jäi sel ööl kauaks koopasse istuma, sest õhk oli erakordselt puhas ja öö oma eraldatuses vaikne. Ja meeleolu tuli uuesti, nõnda et Chang Chun joonistas kuupaistel veel kaks neljarealist luuletust:

Sirab Linnutee, on sügav öö,
vaikus, aken õhkab külma, mõte setib.
Minuni ei jõua maailma rüma,
üksinduses valitseb üksainus vaimuvalla mõte.

Ja teine:

Vaikne öö, kuu sõuab kõrgusse,
on kadunud mäed, jõed, kogu maa,
on jäänud vaid tao ja te ühtekuuluv loomus,
mis voolab üles ja alla mööda kolme taevast tuhat korda.

Chang Chunil ei olnud kloostris ainult rahulikke päevi, sest inimestel on niisugune arvamus, et kui nad kedagi austada tahavad, siis peavad nad tema ümber sebima. Seesugust oli teoksil ka Chaoyuanis.

Kloostri kaitsja ja hooldaja, väepealik, kes mõtlejate söögi ja heaolu eest hoolt kandis, et sellega nende läheduse väärilise olla, laskis Chang Chuni siinviibimise ja põhjasõidu auks uue templi ja saali ehitada ning panna nendesse kujud. Pilveruumid ja kooparuumid, kus pühamehed elasid, said uue vooderduse. Kümnenda kuupaiste ajal oli tarvis üle maalida seinad esiisade saalis, kus austati eelnenud eesseisjaid ja pühakuid. Kunstnik tahtis külmade ilmade tulekul töö pooleli jätta, kuid Chang Chun ütles talle:

«Muistne moosekant Zou Yan peatas oma vilespilliga külma ja tõi kevade tagasi. Siinse töö juures võib seda enam pühakute abile loota.»

Ja tõesti, tuli uuesti soe ilm nagu kevadel, ei tuult ega tolmu. Ja kunstnik jõudis oma töö lõpetada.

Talv ei veeretanud kivisid ega tõstnud liivapilvesid õhku, vaid pöördus tagasi sügis ehk väikekevad, nagu siin selle kohta öeldi. Ja veed voolasid mägedes ja õhk oli hell. See juhtus templi maalimise pärast.

Siis tuli suure Valitseja laagrist kuller.

9.

Enne seda oli saabunud Valitseja noorema venna Temüge laagrist saadik, kes andis edasi suure vürsti palve sõita tema juurde. Pea saabus Temügelt veel teine saadik, kes kutset kordas ja ütles, et Temüge ei taha Temüdžinile mõeldud aega kurjasti tarvitada, küll aga palub, et Chang Chun teel läände pisut tema juures peatuks.

Nojani laager rändas sel ajal oma ulussi maadel Kelüreni jõel.

Chang Chun andis oma nõusoleku.

Samal ajal saabus ka saadik, kes oli kirjaga Tšingis-khaani juurde saadetud. Ta tõi Valitsejalt järgmise läkituse:

«Olen rahul, et minu palve kohaselt teele asusid, ja võtsin kõik sinu kirjutatu teadmiseks. Oma pühadusega ületad sa kolme tarka, kes vanaaja valitsejatel nõuandjaks on olnud, sinu voorused on paljudes maades tuntud, seepärast saatsin ma mehe kutsumise andidega, et ta sind mere äärest üles otsiks. Saatus käis mu soovide järgi, Taevas tegi inimese tahtmist. Kaks õukonda on sind mitmel korral kutsunud, aga sina pole läinud, kui aga minu üksainus saadik sind hüüdis, läksid sa liikvelè. Et mind Taevas on määranud, oled sina ise minu juurde tulemas. Sa tahtsid kannatada õhku, tuult ja külma, minna üle liivaväljade. Kui sain sinu kirja, olin rõõmus ja rahul. Sõja- ja riigitööd ei ole mitte minu sooviks, mõtlemine tao vaimus aga väärib otsekohest austust. Valitsejate sõnakuulmatust karistan ma valjult, kauged maad rahunevad kohe minu vägede ilmudes. Kes minu juurde tuleb, on minuga, kes läheb, on minu vastu. Ma tarvitan jõudu, et ajutise tööga saavutada pikka rahuaega, ning peatun kohe, kui südamed mulle alluvad. Sel eesmärgil kannan ma suurust ning olen sõjavankrite ja sõdurite keskel. Ma kujutan endale veel kord ette, et sinu pilvevanker on juba teele asunud ja et sa suudad kiire seljas Indiasse lennata. Dharma tuli Itta, et tõelise õpetuse kõrge vaim leviks, Lao rändas Läände, et barbareid valgustada ja neid pühaduse ligi tuua! Kuigi lagendikud on tohutud, näen ma varsti su trooni ja saua. Seepärast vastan sinu läkitusele, et sa minu mõtteid teaksid. Loodan, et jääd teel olles terveks. Muust ma sõnu ei tee.»

See oli selge soov, et Chang Chun asuks teele, ent ometi olnuks arutu mereäärsel soojamaa inimesel vastu talve Põhja-lagendikele liikuda.

Lõunast põhja reisimisel ilmnes niisugune asi, et suvel oli palav soojalt maalt minema liikuda, vastu talve aga ei võinud külmale maale minna. Chang Chun pidi tunnistama, et ta mitte meelsasti ei jätnud maha haritud maa piire ja oli sellepärast müüri läheduses pika peatuse teinud.

Nüüd pidas ta saadikutega nõu ja ütles:

«Ees ootab külm, tee üle liivakõrbe on pikk, minu kaaslastel pole varustust. Õigem on tagasi Longyangi minna ning kevadel teele asuda.»

Liu Zhong-lu pidi sellegi Chang Chuni sooviga nõustuma ning nad rändasid tagasi lõuna poole.

Siinsed vaimusõbrad nutsid teda saates ja seepärast jättis ta neile luuletuse:

Elus on ajutine lahusolek talutav,
raske on igavikku minek surmas.
Ilm kõigub tõe ja vale vahel, mõte ebaleb.
Valus on ümbersündide piin.

Talve oli Chang Chun oma saatjaskonnaga Longyangis. Jälle ümbritsesid teda vaimult lähedased sõbrad ja ootasid tema harva paotuvast suust tõesõna. Nad kinnitasid üksteist pilkudega ja pika istumisega. Ja pisut väsitav austamine ei jätnud vana pühameest hetkekski. Kui ka kedagi silmade ees ei olnud, kumises sellest võlv.

Üheteistkümnenda kuupaiste neljateistkümnendal päeval teenis ta Longyangi kloostris ja jättis oma seekordsed kirjamärgid selle templi läänerõdule, mille seinalt neid kaua võis lugeda, kuni nad tuhmusid:

Sau käes, otsisin mägedes inimest,
kuid mäed olid vait ja värvitud.
Öösel sadas lund, nõlvad kattusid lumega,
täna peegeldab kaljude värv taeva valevust.
Taevas on kõrgel, päike madalal,
mändide vahel on karge õhk.
Vaim, mis uitab kõikjal, tõuseb tühja valgusse.
Maaliksin mägede vaadet,
kuid maalimata on veel taolaste töö.

Ka siit saatis Chang Chun kirja pealinna sõpradele, sest ta igatses nende järele ja tal oli varjatud soov, et nad jälgiksid tema samme ja peatuspaiku raskel teekonnal, et neil oleks umbkaudu aimu, kus ta parajasti on. Ta kirjutas:

«Juba kümme aastat kestavad sõjakoledused ja rahvas on kurnatud. Mõnel pool on tuhandest ainult üks või kaks inimeseks jäänud. Möödunud aastal tuli mulle armuline kutse, kevadel pidin külmaga reisima minema, ma ei öelnud ära kolme tuhande lii pikkusest teekonnast põhja mäeaheliku taha valitseja laagrisse. Aga ma ei saa lahti mõttest rüüstatud linnadele. Vaesus ja kurnatus on mulle veel mõned hingetõmbed jätnud, aga parem, kui mu keha ja elu vabaneksid rutem murest... Kui kellelgi Pealinnas on teele sobivaid luuletusi, saatku mulle need aegsasti, enne kui ma piiri taha jõuan. Kunagi võtsin ma voodil istudes rahulikult jalad lahti, nüüd olen veereval vankril ja ma ei saa unele mõelda.»

Shangyuani püha ajal tuli tal jälle kloostris teenistust pidada. Palvete sisse põimis ta järgmise neljarealise mõtte:

Sünnib haisev klomp ja langeb seeme,
millest tärkab kolme ilma tõe ja vale vaim,
ta oksaharud kasvavad lõpmatusse,
ürgajast küünib ta praeguseni
ja ei ole sellest pääsu.

Inimeste kannatused olid rasked, aga mõte, et see on paratamatu, pidi neid lohutama. Chang Chun oli kaugel sellest, et hirmutada. Inimese seemnesse, mis oli seemnes ja see omakorda seemnes kuni lõpmatuseni, oli elusasse ainesse poetatud terake tumedat ainet, mis lõpuks viis yangi helge loova alge tuimenemiseni, puitumiseni, kõik lõppes surmaga ning tingis uue ümbersünni. Nii arvasid selle olevat inimesed, kes oskasid mõtelda ja järeldustele tulla, ja küllap see siis võis nii olla.

Pea lõppes seegi hingetõmbeaeg ja üsna mao aasta alguses pidi Chang Chun lõpuks tõepoolest teele asuma, mis teda haritud maailmast välja viis.

10.

See juhtus esimese kuu kaheksandal päeval. Saatjad ümberringi, Liu Zhong-lu kamandatavate keskel sagimas, õpilased reisiks varustatud, Chang Chun aukohal.

Ilm oli selge ja tuuletu. Õhk paistis kaugele läbi, otsekui näidates tee kaugust sinisesse.

Vaimusõbrad tõid Chang Chunile kingituseks asju, mida tal teel võiks tarvis minna, ja tegid seda oma parema äratundmise järgi, sest igal pühaasjadele mõtleval mehel oli tulnud elus rännata sõprade otsingul, kes tõe asjus suudavad midagi öelda või kes teevad huvitavaid katseid ainetega või märkidega ja joonistega.

Protsessioon liikus linna lääneagulisse. Üsna linna piiril peatasid minejad oma hobused, et saatjatega jumalaga jätta. Nood astusid Chang Chuni ratsu ette ja ütlesid pisarsilmil:

«Õpetaja, sa lähed kümne tuhande lii kaugusele, millal me võime taas sinu ette kummarduda?»

Chang Chun vastas:

«Kui te olete kindlad minu tulemise usus, siis saabub jällenägemise päev.»

Ta ütles seda liigutatult ja erilise mõttega. Tõesti oli tal tunne, et kui teda väga oodatakse, tema peale mõeldakse ja õnnelikku tagasitulekut usutakse, siis on ka tee talutav, sest ta tajub sõprru oma selja taga.

Ent vennad nõudsid visalt täpsustust.

Segav mõte ei lubanud Chang Chunil otse oma tunnet kuulutada, ta ütles põiklevalt:

«Meie olemine ja tulemine ei ole üksi inimeste teha. Iseäranis selline reis, mis viib pööraselt kaugetesse maadesse. Pole ju ka teada, kas seal tao õpetus meeldib või saab see halva vastuvõtu osaliseks.»

Aga vaimuvennad ei andnud järele. Nad ütlesid:

«Sina tead kõike ette. Ava ennast meile.»

Chang Chun nägi, et ta peab neile ütlema ühe tähtaja, ja ta taipas, et see on talle enesele tarvilik. Kui ta seob ennast öeldud sõnaga, istutab ta enesesse alatise tunde ja siis on iga tema sisemine organ täis tahtmist öeldud viisil toimida. Aega õigesti arvestades ütles ta nõnda:

«Tulen kolme aasta pärast.»

Ja kui ta seda oli öelnud, tundis ta äkki kergendust ja lootust. See oli midagi väga kindlat. Ja ta sisetunne ütles, et see saab tõesti nõnda olema, ja ta kordas kindlalt ning peaaegu rõõmsalt:

«Tulen kolme aasta pärast.»

Kahe päeva pärast olid teelised juba mäekurus ööd ja järgmisel päeval läksid üle mäeaheliku, mis oli tõeline piir kahe maailma vahel. Siin ülal, kust võis näha kaugele nii selja taha kui ka ette, tegi Chang Chun peatuse.

Lõunas oli haritud maailm haritud põldudega ja haritud südametega. Kaugel paistis Taihangi mäeahelik, mis piirab tasandikku põhjapealinna ümber. Kõiges selles, mis jäi lõunasse, oli soojust. Taod tundvale inimesele pidi kogu maailm olema ühesugune, sest kõik oli samast ainest välja voolanud, ja taod püüdlev inimene tahtis end kogu maailmaga ühte tunda ning ammu oli teada, et maailm ei piirdu nelja merega, kuigi selline ütlus traditsiooni pärast käibel oli.

Chang Chun ei saanud aga midagi parata, et tema ümbersünni juhus oli teda sellesse ilusasse maailma paisanud ja oma kodumaa lapseks teinud, et ta oli juba poisikesest peast harjunud tema iluga, et see oli tema päevade elu, ümbris iga tema suuremale ja vähemale mõttele. Isegi siis, kui ta kolme maailma haaravale kõiksusele ikka lähemale oli saamas, jäi tema lähtemaaks ja minemisetunde aluseks see sünnikoht oma maheda kliima ja piltiderohke merega. Ja siit sai võibolla ka kõiksus oma erilise sära ja maheduse.

See kõik jäi nüüd lõunasse ja itta; põhjas ning läänes oli võõras kõle maailm. Isegi õhu liigid olid siin erinevad, kuigi see mägedes oli ühtlaselt hõre ja imeline. Lõunas vinetas see

soojana ja hellitavana ümber elusa keha, liibus paindlikult vastu majasid ja liikumist. Põhjas oli õhk külm ja iiliti vaenulik, tal ei olnud põhjust inimesest hoolida, liiga suured olid selleks tema väljad ja liiga harva kohtas ta hingelist, et olla temaga harjunud.

Ees paistis vaid liiv ja hõre kasin rohi, mis oli kollakasroheline ega pakatanud mahladest nagu Lõuna taimestik.

Siit lõppes ka vaim, mis lehvis lõuna pool elavate inimeste kohal, lõppesid mõtted ja otsimised. Kõik sai siin teistsuguse näo, ja isegi need, kes olid Lõunast siia rännanud, muutusid teistsuguseks. Nad peitsid siin võõra looduse keskel oma tunded sügavale enesesse ega rääkinud tavakohaseid sõnu.

Siin oli hulgaliselt kindlusi ja isegi suuri tähtsaid linnu nagu Fuzhou, mis rajatud kaitseks Põhjamaa rahutute ja riiakate rändrahvaste vastu. Aga need maad polnud päriselt omandatud, need olidki jäänud pärismaade kaitseks rajatud vööndiks, millel oli mingi kas ajutine iseloom või teistsugune otstarve kui maadel, mis kandsid vilja, toitsid elavaid, sünnitasid mõtet ning hoidsid ülal igivanu traditsioone.

Suur kõrb algas alles kaugemal madalama mäeaheliku taga.

Taod otsiva inimese hing võis kiiresti leppida maailma suurusega ja mitmekesisusega. Otsekui selle kinnituseks kostsid Chang Chuni õpilase Song De-fangi sõnad:

«Tagasiteel korraldan ma surnute eest kuldtalituse. Olgu see heateoks, millele mind on tõuganud reis Põhja.»

Ja ta näitas laialipillatud valgetele luudele, mida oli täis suur väli. Tõesti, see oli paik, kus Temüdžini väed olid kümme aastat tagasi purustanud Jini neljasajatuhandelise armee. Chang Chun oli vaadanud väga kaugele ega olnud seepärast märganud seda mis jalgade ees. Ka nõnda võib juhtuda, kui otsid liiga suurt ja üldist, aga kõiksus on tõepoolest kõikjal, sinu kõrval ja sinu kõrvalesta sees.

See oli hea, et tema õpilane tahtis heidetute eest talituse korraldada, milles paneb helidesse õnne tõotavad manasõnad ja toob joonte seest nähtavaks lubavad salamärgid.

Seltskond reisis edasi, paigad tasandikul olid üksluised, päev järgnes ööpuhkusele, see oli täidetud liikumisest, hobuste ja inimeste toitmisest põgusatel peatushetkedel.

Kui Fuzhou oli läbitud, ei kohanud teelised kaua ühtki asulat ega hingelist oma teel. Siin-seal olid soised märjad paigad, kuivavad järved, mis üle külvatud kõrgetest mätastest, ja maapind oli kõikjal kollakasvalkjast soolast läbi imbunud.

Pärast mitme päeva teed nägid nad esimest inimeste elupaika, see oli umbes kahekümnest telgist koosnev rändasula. Otsa oli saanud kindlate savimajade maa, algas igaveste rahutute rändude ala, mis paiksele inimesel metsik ja võõras, rändajale enesele tema vaheldusejanus aga ainuvõimalik. Nõnda puhastas ka loodus end inimestest, kes külvasid enda ümber mustust ja hävitasid peagi ümberkaudse kasina rohu.

Isegi jõgesid ei olnud siinmail, sest vihma oli harva ja kõik kuivas. Rändajad said juua liiva sisse kaevatud sügavatest kaevudest.

Suuri mägesid enam teel ei olnud, oli vaid künklik lagendik. Teed tuli otsida, võngerjalt minna, sõita ümber inimesekõrguste mätaste, mis olid moodustunud liivaalusele kõvasti kinnitunud taimejuurtest. Mätaste vahel oli lahtine soolakas liiv. Kõikjal oli soola ja soola, seda jätkus maasse ja seisva vee lompidesse, mis oli joogiks kõlbmatu.

Vahel harva, mitme päeva tagant, möödus kaugemal üksik ratsanik; kes teab, millised olid teed ja eesmärgid, mis teda nii üksildases paigas liikuma panid.

Puid polnud ühtegi, ükspäinis metsik rohi. Taevas sünnitas siin vaid madalaid künkaid ja lõputut liiva, mis ei kasvatanud vilja. Aga olgu harva, elas siingi inimesi vilttelkides, kes sõid mära- või lehmapiima, katsid end karvaste nahkadega, sigitasid lapsi ja olid rõõmsa meelega.

11.

Vesi valitseb maa üle sellepärast, et ta voolab alati madalamale, on öeldud vanas tarkuseraamatus. Kui tark tahab olla üle rahvaste, peab ta end asetama kõikidest madalamale. Kui ta tahab olla teiste ees, peab ta sisse võtma kõige tagumise koha. Ja kui ta siis seisab rahvaste kohal, ei ole ta neile raske; kuigi ta on ees ja seljaga järeltulejate poole, ei tee need talle selja tagant häda. Nende omaduste pärast valivad rahvad niisuguseid eneste seast ega pööra neist ära, sest tark ei võitle ning on seepärast võitmatu.

Jah, kuigi sõnad on lihtsad ja neid on kerge mõista, ometi ei toimita nende järgi. Sõnadel on algus ja tegudel on keskkoht, aga inimesed ei tunne ära, mis on nendes kõige tähtsam.

Kes teavad asjast vähe, need peavad seda väärtuslikuks. Targal on kalliskive, aga ta riideks on kore hõlst.

Kui rändad läbi kuivade maade, kui oled üha raputava

hobuse seljas, käib mõte väga kaugeid ja erisuguseid radu ja meelde tuleb asju, mis pole kunagi meeles olnud.

Rännu esimestel päevadel uudistas Chang Chun ümbrust, et selles näha kõiksuse ja tema vormide märke, aga siis tuli väsimus ja see oli heaks kaitseks, et mitte end kurnata vaimustusega rohututi või sagivate maarottide pärast. Nüüd jäi meelde kõige olulisem ja ootamatult ilmus kummalisi pilte inimese enese seest.

Kui nad olid läbinud Jini valitseja Ming Changi ehitatud mullast kaitsevallid, mis olid riigi viimaseks piiriks, jõudsid nad kuue-seitsme päeva pärast kõrbealadele. Selle madalamates kohtades kasvasid üksikud jässakad künnapuud. Põhja pool, kus liiva-ala läbi, polnud sedagivõrd puid.

Kolmanda kuupaiste esimesel päeval jõudsid teelised kõrbest läbi ning saabusid Yuerlisse, mis oli üks püsivaid suuri mongolite laagripaiku. Siin oli elamuid ja isegi inimesi, kes vilja kasvatasid. Teised püüdsid kala ja olid seeläbi paigarahvas.

Siia laagripaika jooksis kokku mitmeid teid, mis pidevast sõitmisest ikka märgitud.

Kodus oli sel ajal alanud qingmin, mis tõi kaasa kevadise sooja ja rohelised taimed. See oli kultuse aeg, kus tänulikud järeltulijad käisid oma esivanemate kalmudel, korrastasid neid ja põletasid ohvriande. Siin aga polnud kevadest veel mingeid märke. Jää oli täiesti sulamata.

Kuigi oli teada, mis on Põhjamaa, tekitas see ometi Chang Chunis imestust ja ta kirjutas õhtusel puhkehetkel üles need märgid:

Põhjamaad on ammust ajast külmakuulsad,
kevadel veel liivad jääs.
Kui tahad nagu Ruo Shi luigena lennata,
siis oska kalast linnuks tõusta.
Põhja vang Su Wu seal kurbust põdes,
Li Ling võimetuna lõuna poole vaatas,
mina aga täna Lu Ao kombel
vaatan rahus kuude ilmakaarde.

Su Wa ja Li Ling olid kunagi olnud hunnide kuulsad vangid ja vaevelnud Põhjamaal, Lu Ao aga oli saadikuna käinud ning muinasjutulist Ruo Shid näinud, kes ei kartnud ühtki kuuest ilmakaarest, vaid lendas vabalt mööda õhku. Aga selleks pidi ta ülima rahu kõrgel vankril püsima ning vette määratud tohutust Gun-kalast suutma tõusta kiireks Ping-

linnuks, kellest vanaaja tark on kirjutanud. See tähendas, et tema vaim oli sündinud imedevõimeliseks.

Süda on meie valitseja, tema tarkusest sõltub liikmete töö. Kui süda on täis kirge, ei näe silmad ega kuule kõrvad. Me ei suuda hobusena joosta, küll aga oskame tema jõudu kasutada. Me ei hakka linnu asemel lendama, vaid laseme temal meie eest seda teha. Nõnda on kirjutatud vanaaja raamatutes.

Kärsitu süda kaotab ennast, rahulik leiab kogu maailma. Kõiksus on meie ümber ja meie sees, aga harva me suudame seda leida.

Raamatutes on öeldud, et me kõik tahaksime olla targad, selleks ei tule merede taha reisida. Tarkust ei saa otsida; kui me hoiame oma südame puhta, voolab tarkus ise sinna sisse.

Inimest hirmutatakse surmaga, sest ta kardab seda; temalt ähvardatakse kasu võtta, sest ta püüab selle poole. Tark on sellest üle, sest tema ei karda ega püüa, tal ei ole salaplaane, ta ei himusta midagi. Ta ei puuduta asju selleks, et nendega midagi teha; ta ei tee midagi selleks, et kasu saada. Inimesed targutavad palju ja ajavad tõe segi oma sõnadega. Seepärast on tõeliselt tark selle sarnane, kes midagi ei tea; tema teod on loodusega kooskõlas.

Süda juhib organeid sellega, et ta ei sega nende tegevuse vahele. Ülem ei tohi alama eest ära teha, mida too suudab. Ta ei tohi võrrelda oma võimeid alama omadega.

Vaim ei asu räpasesse südamesse, nagu endast lugupidav ei ela räpases kojas.

Kui sa tead palju, siis sa liigud sinnapoole, et ei taha enam midagi teada. Kui sa oled oma südame puhastanud, ei kipu sa enam looma. Vabanemine mõtetest on tagasipöördumine õnne tühjusse.

Eeskujulik inimene oskab seletada, ta ei tee vigu, sest tal pole eelarvamusi; eeskujulik inimene ei kogu, ta ei seleta sõnade ja näoilmega; eeskujulik inimene on vormitu, tema sõnu ei mõisteta, seepärast jäävad need tema saladuseks.

Taeval on püsivad nähtused, maal püsivad vormid, inimesel püsiv kõlblus ja meelelaad.

Taevas on tühi, maa rahulik. Rahu loob püsivuse, tühjus ammendamatuse. Püsiv ei tee vigu ja tal ei ole pahesid.

Asjadel on vormid, vormidel nimed. Nimed vastavad tegelikkusele. Tark vaikib ja ei tegutse. Midagi pole sellest loomulikumat. Loomulikkus on võim looduse üle.

Endakiitus on eksitus, sõnade vale on süü.

Nõnda olid rääkinud vanaaja targad, aga ometi elas igapäevane maailm oma sagivat elu, liikus, kogus teadmisi ja sekkus asjade kulgu, tegi sõnu, otsis tardunud tõdesid ja kauneid valesid. Sellest maailmast kõrval ja kõrgel õitses vanaaja tarkade tõde.

Küllap see sellepärast oligi tarkus, et oli erandlik ja tema järgi polnud elus peaaegu võimalik toimida.

Chang Chun mõtles, kui rappus hobuse seljas, tal oli lagedal maal selleks ülearu palju võimalusi. Ikka ja jälle jõudis ta äratundmisele, et ta on kaugel täiusest, et tema tüütute ümbersündide ahel ei katke selle püha eluga. Milline peaks olema pingutus, mis selle võimalikuks teeks?

Siin ta sõitis välja maailmast kohtadesse, millest teati ainult imelugusid jutustada, mida umbuskliku meelega inimesed ei tavatsenud korrata. Ta teadis tõesõnu, oskas neid teiste jaoks teha, aga ta ei osanud nende järgi elada.

12.

Kolmanda kuupaiste viiendal päeval pöörasid teelised kirdesse, et külastada vastavalt kutsele Valitseja nooremat venda.

Rohtlaas oli siin hoopis tihedamini asustatud. Igal pool oli näha inimeste peatuspaiku, mis koosnesid suurtest mustadest vankritest ja valgetest telkidest.

Ei kasvanud ainsatki puud. See oli kollaste pilvede ja kahvatu rohu maa.

Alles kahekümne päeva pärast jõudsid teelised väikese liivase jõe kaldale, mis voolas Kelüreni. Vesi jões ulatus vaevalt hobusele kõhu alla, kaldal aga kasvas pajusid.

Siis rändasid nad veel kolm päeva põhja suunas, ületasid liivariba ning jõudsid neljanda kuupaiste esimeseks päevaks suure nojani laagrisse.

Alles nüüd oli jää siin sulamas ja esimesed värsked rohulibled näitasid oma päid.

Nojani laagris peeti sel ajal pulmapidu. Auväärsemad mongolid ümberkaudsetelt karjamaadelt kuni viiesaja lii kauguselt olid kokku tulnud. Mitu tuhat musta vankrit ja vilttelki seisid ringiratast mitmes-mitmes reas. Pulmakülalised tõid tavakohaselt pulmapeoks oma airagi kaasa.

Suure nojani alamad võtsid teelisi vastu austusavaldustega, nagu nad uuemal ajal olid õppinud. Kuid siiski mitte ülearu lahkelt. Sõjaedust kõrgiks muutunud mongol oli tähtsust täis läinud ega arvanud allaheidetud maade inimesi

enesega samaväärseiks. Kuigi Jini ja Songi maadest tulnute vastu oli vanast ajast säilinud austus, mis oli segatud kadeduse ja vihaga, et nendel on alati olnud kulda ja ilusaid asju. Ometi said nad oma vihast kergesti üle, pidades ülimaks kunstiks sõdimist ja kõike muud alla selle. Alamad valmistagu nende jaoks riiet, kuldriistu ja maitsvaid toite.

Teelised paigutati telkidesse, anti neile süüa ning lasti teeväsimusest puhata.

Temüge oli pulmapeoga kinni ja viisakus ei käskinud teelisi kohe enese ette kutsuda. Ometi ei olnud see ainus viivitamise põhjus.

Ta teadis, milleks oli tema suur ja järsu meelega vend munga kutsuda lasknud. Ka temal oli himu surematuse või pika ea saladust teada saada, kuid ta kartis, et kui munk avab selle enne temale kui Temüdžinile, võib järgneda kuri karistus.

Siin oli vastuolu: kui sul on käes surematuse või pika elu saladus, milleks siis veel karistaja mõõka karta? Ometi tundusid need kaks ise asja olevat ja sõjas tapma vilunud mongolile oli mõõk tähtsam elu ja surma määraja kui kõik muu. Mõõk võis katkestada ka tarkuse läbi pikaks eluks valmistuva inimese lõnga. Või siis ei uskunud Temüge eriti Lõunamaa paigalistujate vägevusse.

Himu oli teada saada, aga see ei käinud üle kõhkluste. Ta oli mitu saadikut läkitanud, et Chang Chuni enese juurest läbi meelitada, aga kui see kohale jõudis, lõi kahtlus tugevasti lõkkele. Ja nõu ei olnud tal kelleltki küsida, keegi ei söandanud nina vendadevahelisse asja toppida.

Ent olnuks ka narr taganeda kavatsusest, kui too targaks peetu kord siin oli. Lõpuks laskis Temüge Liu Zhong-lu enda ette kutsuda ja ütles:

«Kas on minu suurelt vennalt olnud korraldusi selle kohta, kus ja kellele tohib see teie pühamees oma saladusi avaldada?»

«Mul ei ole selle kohta korraldusi,» vastas Liu Zhong-lu. «Käsk oli võimalikult kiiresti, aga ka võimalikult mugavalt, et pühameest mitte väsitada, kohale jõuda. Puhkus valitseja laagris on meile suureks kosutuseks.»

Polnud oodatagi, et ta kavalalt teenrilt mingeid otsust teha aitavaid sõnu kuuleb. Tema enese küsimus aga tõi talle mõtte, et Chang Chun on juba mitukümmend aastat oma tarkuse otsas istunud ning selle aja sees seda küllap paljudele kuulutanud, kui sellest kuulajatele ainult kasu oli. Keegi, isegi mitte vägev Temüdžin, ei saa teise inimese

tarkust omandada või seda teise peast vägisi võtta. Seepärast laskis ta Chang Chuni seitsmendal päeval enda ette kutsuda.

Kui nojan oli pühamehele viisakalt küsimusi esitanud tee ja sõidu kohta ning puhkamise kohta tema pulmalaagris, ütles ta:

«Avalda mulle salajased viisid, kuidas oma eluiga pikendada.»

Kui tõlk need sõnad Chang Chunile tõlkis, jäi vana pühamees mõneks ajaks vait. Ta teadis seda küsimust oodata ja oli valmistunud vastama.

«Seda ei saa kahe sõnaga öelda. Selle kohta on kirjutatud palju raamatuid ja öeldud veel rohkem sõnu. Ja need asjad ei ole nii salajased, kui suur valitseja ehk arvab.»

«Ava mulle need, mis on kõige kindlamad, olgu nendest kirjutatud või mitte,» laskis nojan ütelda.

Chang Chun palus tõlkida niisugused sõnad:

«Enne kui ma saan valitseja kõrvadesse kallata õpetussõnu, peab ta neli päeva söömata olema, et sisemus segajatest puhastatud oleks. Kui siis taevad tahavad, avan ma selle vähese, mida mulle on minu elu jooksul teada antud.»

Paastumiskäsk keset pulmaaega oli nojani meelest ülekohtune, ometi oli ta vana küllalt, et oma soovi elutähtsaks pidada. Veel neli päeva tahtis ta prassida, et siis neli päeva ilma olla kõigist maistest lõbudest, ka oma noorest naisest, kelle ta teiste kõrvale oli võtnud, ning ta määras õpetuste päevaks viieteistkümnenda kuupäeva.

Chang Chun valmistus rääkima vanaaja tarkade sõnu, mis juba üle kahe tuhande aasta olid üksteise peale ladestunud ning olid välja setitanud igaks ajahetkeks vajalikke lauseid. Neid, mis siinmail liigagi eriskummalised ja maagilised pidid näima, oli tema suhu ja südamesse küllalt kogunenud.

Temüge ei suutnud täie tõsidusega paastu pidada, kõht nõudis oma, südame kirg ja seemendaja ihu oma, raske oli enesele keelata sõnade pärast, millesse juba nagu ette õiget usku ei olnud.

Tema, kes ta oli paljude tuhandete üle, pidi kannatama, kui iga alluv võis õgida, juua ja rahuldada end maailmast kokku veetud naistega. Siiski vähendas ta oma tarvidusi hädapiirini; kes võis tahta, et ta kohe viimase kätte saab, nagu need Lõunamaa koopasistujad, kelle kõhunahk on selgroo külge kuivanud. Mongolid ei olnud priiskaja rahvas, maailmagi alistasid nad kasinuse ja vähenõudlikkuse abil, mis aitas tohutuid vahemaid ja vaenlaste vastupanu ületada.

Temüge oli lapsepõlves näguripäevi näinud, aga viimased hiilguseaastad olid tema sisemisi organeid tublisti rikkunud. Loomulikult ei pidanud võõras munk tema nõrkusest teada saama — kui seda nii kõrge valitseja puhul nõrkuseks võis nimetada ja mitte iseseisvaks otsustamiseks. Chang Chunile lasti öelda, et paast on reeglite kohaselt peetud.

Ent viieteistkümnendal kuupäeval, kui õpetustega pidi algust tehtama, hakkas keset hommikut äkki laia lund sadama, mis sellele aastaajale enam sugugi ei sobinud. Temüge nägi selles Taeva märki, et ta ei pea Chang Chuni õpetussõnu enne Temüdžini kuulama. Talle tuligi see mitmes mõttes kergenduseks, kui ta sõnade kuulamise tulevase aja peale edasi lükkas. Ta ütles Chang Chunile nõnda:

«Valitseja on sinu järele saadikud saatnud kümne tuhande lii kaugusele, sest soovis sinu õpetust kuulata. Kuidas julgeksin seda enne teda teha?»

Ja ta käskis saatjatel Chang Chuni tema juurest läbi tuua tagasiteel, kui Tšingis-khaan kõik vajaliku ära on kuulanud.

Seitsmeteistkümnenda päeva varavalges laskis ta teelistele sadakond hobust ja härga saata ning kümmekond vankrit.

Chang Chun jätkas oma teed loode suunas.

13.

Viie päeva pärast jõuti taas Kelüreni jõele, kohale, kus selle veed moodustavad suure järve. Tuuled olid siin nii tugevad, et kõrged lained paiskasid kalu kaldale. Chang Chuni mongolitest saatjad korjasid neid, ühed sõid toorelt, teised aga kogusid kuivanud sõnnikut ja keetsid neid paraja vee sees.

Teelised liikusid mööda jõe lõunakallast läände ja kasutasid jõe ande. Kaldal kasvas pajusid, millest mongolid tegid oma telkide sõrestiku. Mitmel pool kasvas porrulauku ja muud söödavat stepirohtu, mida teelised lasksid värske toiduna enesele hea maitsta.

Viienda kuupaiste esimesel päeval täpselt lõunatunnil oli päikesevarjutus, mille järgi aegasid arvestatakse. Teelised peatusid. Mongolid käitusid sel ajal veidralt, nad muutusid rahutuks, kuigi teadsid, mis see on, seda oli varemgi olnud, ometi arvasid nad taevaid selle läbi nendega kõnelevat.

Chang Chuni õpetatud kaasmaalased ei andnud sellele ammu enam liigset tähendust, selline oli taevaste liikumise

korrapära. Aga ka teadaolevad asjad mõjuvad meile ühtelugu üllatavalt, varjutus oli elamuseks kõigile.

See algas päikeseketta edelanurgast ja lõppes kirdeservaga, lühikest aega oli pime ja taevas paistsid tähed. Valgenemine tuli ruttu. Kõik see aeg seisid teelised paigal ja jälgisid taevaste käitumist.

Liikudes edasi mööda mongolite lagedat maad, mõtles Chang Chun mitmesugustele asjadele, maailma ehitusele ja ainete avaldumisele, tegi tähelepanekuid ümbritsevast ning laskis need oma õpilasel Li Zhi-changil üles kirjutada.

Tähtsaid asju oli maailmas palju. Taevaste olukord, õhkude seisund ja vee-maa iseärasused, mäed ja jõed, reisi võimalikkus ja raskused, taimed ja viljad, puud, loomad ja putukad, inimeste elamine, söök ja riietus — kõik see pakkus uudistajale huvi. Sest maailm on suur ja mitmekesine, tema ürgainete avaldumisvormid üsna üllatavad. Võime rääkida sõnatust tarkusest ja asjade olemusse tungimisest, asju endid tundmata, ometi näib see mõnikord vaid vaimurikka mõtlemisena. Ka kõrge mõistus ei taipa sügavusi, kui ta ei tunneta maailma oma nägemise ja kompamise läbi. Chang Chun oli küll sügavusse jõudnud ja teadmise eitamiseni enese tarvis, samas jäi ta siiski raamatu- ja teaduseinimeseks ning tahtis teistele jätta kirjelduse oma mitte just igapäev ettetulevast reisist, et asju teaksid tema märkmete järgi need, kes ise nelja mere vahelt siiamaile rändama ei tule.

Vanaaja targad on korduvalt siin ja seal kinnitanud, et on ükskõik, kas liigud läbi kaugete maade või seisad paigal, tõeline tarkus vajub valmistatud südamesse ühteviisi. Isegi seda ütlemist arvas Chang Chun oma tähelepanekutega kinnitavat. Sest kirjeldades asju ja elu, kui väga need ka ei erinenud tema kodumaa omadest, näitas ta ometi, et nende erinemine on tilluke, kui vaadata asju tao ja te seisukohast.

Li Zhi-chang märkis üles, et hommikul on siin külm, õhtul soe, stepikevadel on palju kollaseid lilli, jõgi voolab kirdesse, nemad aga liiguvad vastuvoolu üles. Kuueteistkümnendal päeval pööras jõgi loode poole ja läks mägedesse, õigemini tuli sealt oma lätetelt. Teelised neid otsima ei hakanud, see polnud nende eesmärk, nemad lahkusid jõest ja pöörasid edelasse, kuhu kulges sissetallatud tee, mis läks Yuerli poole.

Teel kohtasid nad mongoleid, kes ütlesid, et nad teadsid juba aasta eest kuulsa munga läbisõidust, ja näitasid talle rõõmsat nägu. Nad tahtsid oma sõprust avaldada asjade näol ning kinkisid oma varandusest Chang Chunile dani ja viis doud kruupi, mis oli poolteist suurt kotti. Chang Chun tahtis

neile samas keeles vastata ning kinkis vastu väikese koti ehk dou magusaid zooripuu vilju, mis datlite sarnased. Mongolid proovisid neid ja leidsid need väga head olevat, kuigi nad neid enne polnud söönud. Üksteist rõõmsalt tänades läks kaks reisiseltskonda lahku.

Kümne päeva pärast oli suvine pööripäev ja Chang Chun laskis õpilastel ära mõõta varju pikkuse, mis näitas nende asupaika maa peal.

Varsti hakkasid paistma kõrgemad mäed. Nüüd ja edasisel teel olid mäed ja kõrgemad künkad pidevalt nende vaateväljas.

Poolelutute rohtlaantega võrreldes oli siin palju asukaid. Elati valgetes telkides ja liiguti mustadel vankritel paigast paika. Inimeste töö oli karjapidamine ja metsloomade küttimine, keda siin oli arvutul hulgal. Inimesed kandsid nahkrõivaid, sõid piima ja liha. Meestel ja tüdrukutel olid ühtemoodi patsi seotud juuksed, abielunaistel olid peas kõrged puukoorest mütsid, millel oli must villane loor, rikkamatel punane taft. Mütsidele torgati otsa pikki linnusulgesid. Seda mütsi hoiti, et keegi sellele kogemata külge ei puutuks. Naised käisid nende pärast telgiuksest kummargil ja selg ees sisse ja välja.

Chang Chun uuris järele ja sai teada, et see lihtsam rahvas ei tundnud veel kirja, kuigi valitsejakojas oli kasutusel üks läänepoolne kirjaviis. Oma kokkulepped ja lepingud tegid nad suusõnal või lõikasid kinnituseks märgid puusse. Antud sõna peeti kindlalt, ülemate käsku kuulati täpipealt. See näitas, et neil olid säilinud hea vanaaja aus meel ja õiged kombed.

Sinna juurde käis ka see, et nad üksteisele läksid appi, aga looduse vägevate nähtuste eest põgenesid. Sööki polnud tarvis pakkuda, külaline istus iseenesestmõistetavalt peremehe juurde lauda, kui see juhtus einestama.

Nähtu tundus Chang Chunile huvitavana, ta laskis kõik üles kirjutada. Suurt ühtsust — olgugi ähmaselt — tunnetanud inimesena ei imestanud ta ega põlanud teistsuguseid kombeid, mida maailmas vist küll kõige rohkem tehakse. Eks tundunud neljamererahvale iga teine, kellele li tundmata, metsiku barbarina. Ometi oli see neilgi olemas, olgu teistsugune ja kirjamärkides tuhat korda ringi kirjutamata.

Mis on lihtsus ja mis on keerukus, mõtles Chang Chun. Mis on parem ja mis on halvem? Kas on siinne täiskasvanu tema kodumaa lapse sarnane? Või on ta vastupidi, vana kõikenäinud targa sarnane, kes ei hooli enam uutest teadmistest ja näeb asju nii, nagu nad on, ja ei mõtle neile juurde? Targal tuleb läbi käia pikk otsimiste ja teadmiste tee, et jõuda sinna, kust looduslaps pole ära käinudki. Neile on puu puu ja kivi kivi, ilma et tarvitseks näha neis toru või ringi, kolmnurka või punkti.

Just nõnda mõtleb tark oma keskpäeval, tasandab looduse asju kujudeks, mis tal enne peas valmis. Vahest on see väeti aruga inimese töö, et ta keerulist peab lihtsaks tasandama, kui aru tahab saada?

Chang Chun oli mõnikord tahtnud näidata erinevatele inimestele kõige lihtsamaid märke. Et näha, kas on igal pool nii, et alaspidi pööratud kolmnurk mõjub inimpähe naiseks, sest ta tuleb yinist, ja ülespidi pööratud kolmnurk saab yangi alusel meheks? Aga ta ei saanud seda teha, sest kuidas võis ta näha inimeste pähe, mida need märgid seal esile kutsusid. Kes teadis enne teiste käest või ürgse tarkuseallika «Yijingi» kaudu, see ütles; kes midagi ei teadnud, kuidas sai see oma tunnet sõnul seletada? Ei läinud ju teadmine ühest juhuslikust hetkest laiali, ainult kehastatud ilmutus pruukis niisugune olla, seda võis uskuda, aga tingimata ei pidanud.

Tao targad kasutasid oma fu'des keeruliseks loodud kujusid, mis sarnanesid nendega, mida teised vanade eeskujude järgi kutsusid mandalaks, mis aga Chang Chuni vendadel erinesid ja mille otstarve ei olnud üksnes keskendumise abivahendiks olemine. Nende maagiline tähendus oli teada ja mitmetele kasu toonud. Igale joonele võis seletuse anda, ometi mõtles Chang Chun lagedat loodust ja rõõmsat barbarit vaadates: kas tõesti on õpetatud inimese mõtlemine nõrgem selle omast, kes üldse ei mõtle? Kas pole tema pähe võimalik luua keerulist, muutuvat, ebamääraste piirjoontega, ujuvat, kiirenevat ja aeglustuvat, mille kõrval kolmnurgad, ringid ja naiskaared on lapsik lihtsustus?

14.

Nelja sõidu järel ületasid teelised jõe, mille taga algas tasandik. Kaugemal, tasandiku servadel, olid mäed ja ilusad orud. Vesi oli siin hea maiguga ja rohi rammus.

Teel idast läände olid kahe vanaaegse linna varemed, mis hästi säilinud. Ehituselt sarnanesid nad linnadega, mida püstitati Chang Chuni kodumaal. Mongolid rändasid ringi ja neile linnu tarvis ei olnud.

Need linnad olid kharakitanite omad. Ümber laialdase ala oli kivist müür. Savimajad olid lõhutud või lagunenud, kuid tänavaid oli veel hästi näha. Linna ühes nurgas oli suur loss, mis oli eriti tugevasti laotud ja peaaegu tervenisti alles. See oli tehtud suurtest kividest, mille vahele oli korrapäraselt laotud väikesi kiltkive. Seinad jätsid vöödilise mulje, olid kaunid ja vastupidavad. Lossi katus oli sisse langenud, aga tema avarad ja kunagi uhked ruumid olid hästi seletatavad.

Reisiseltskond uudistas linna, Chang Chun oli kõige ees. Igaüks neist pidi mõtlema, et nõnda kustub kunagine hiilgus. Keset lagedaid rohtlaani on elanud rahvas, kes seesugust on osanud valmistada. Elanud ja jälle läinud, aga need, kelle päriskodumaa siin on, olgugi alati ratastel, tuiskavad siit üle ega mõista, milleks niisugust kivikolakat tarvis on, seda ei söö hobused ega vaja inimesed; ei ole paremat katust kui taevas ega hellitavamat seina kui puhas õhk.

Üks õpilastest leidis katusekivi, millel olid kharakitanite tähed, mis hani tähemärkide sarnased. Nüüd võis kindlasti öelda, et linna olid ehitanud kharakitanite mehed, kes polnud tahtnud alluda dünastiale ning olid rännanud ära Põhja ja Läände.

Ja räägiti, et nad olid loonud laia ja võimsa riigi, mille pealinn oli Xunsigan ehk Samarkand, nagu seda vanast ajast kutsuti kohalikus Hoihe riigis, mille kõige paremasse ossa võidukad kharakitanid oma võimu olid seadnud. See pealinn oli siit, sellest põrmu varisenud linnast, kümne tuhande lii kaugusel ja ootas Chang Chuni, nagu ta seda oma eelseisvate päevade järgi tundis.

Suur oli olnud kharakitanite riik ja uhke nende võim, järgemööda seitse keisrit oli Xunsiganis valitsenud, aga kus oli see riik nüüd? Viimase hoobi oli talle andnud võidukas mongol Tšingis-khaan, kes ise linnu ei rajanud. Kharakitanid olid selleks ajaks Läände koondunud ja löökide all varisenud.

Aga kive ei pihustatud ja iga inimest ei tapetud; kadusid linnad ja keisrid, kivid ja põlluharijad jäid alles. Kuhu sulasid, kuhu läksid, kelleks said, kellele harisid, seda ei jõua kirjasõna igast ilmakaarest üles otsida.

Kuuenda kuupaiste keskpaiku jõudsid teelised mäeahelikuni, mis oli täis metsa, esimest pärast lagendikke. Nad nimetasidki seda Pika Männi mäeahelikuks. Siin kasvasid kõrged kuused ja männid, mis ulatusid pilvedeni ja katsid päikese. Lõunanõlvadel ja kurudes oli neid vähe, peamiselt kasvasid nad põhjanõlvadel.

Ikka üle mägede, üle jõgede viis rändajaid tee. Aga siin kõrgemal oli juba suve lõpul nii külm, et isegi tugevad ei pidanud vastu.

Kui nad viieteistkümnenda hommikul ärkasid, nägid nad ümberringi öökülma jääd. Kahe päeva pärast, kui nad olid mägede läänenõlvadel, jäätus hommikul ja õhtul vesi, kolmel korral oli maa härmatisest valge, vesi jões oli jääsegune nagu valjul talvel. Ja seda ajal, mil Chang Chuni kodumaal oli esimese kuumalaine aeg.

Kohalikud elanikud aga ütlesid, et nad on veel hea aasta leidnud, muidu sadavat sel ajal lund. Tänavu aga olevat selge ja soe.

Chang Chun nimetas selle mäeaheliku Suureks Külmaks mäeahelikuks. Kui sadas vihma, tuli iga kord ka rahet.

Tee lookles mäekülgedel, läks sadakond liid loodesse, ja siis jõudsid teelised tasasematesse paikadesse. Siin oli kõrgete kiviste kallastega jõgi, vesi oli selles külm ja meeldiva maiguga. See sulises sügaval kivide vahel. Kallastel kasvas poole mehe kõrgune metssibul.

Ees olid taas mändidega kaetud mäed. Kuus päeva teed lookles jälle üleval ja külmas, mäetippudel ei olnud loodus siin siiski nii karm, mändide vahel oli kaski ja kohati moodustasid nad oma okstest varjulisi tube, kus võiks elada. All sügavikus nirisesid ojad, loodus oli ilus oma iseolemises.

Lõpuks tõusid teelised väga kõrgele kaarekujulisele mäele, kust oli hirm järsakust alla vaadata. All sügavikus aga sinetas ilus järv.

Kahekümne kaheksandaks kuupäevaks jõudsid nad valitsejanna hordi lähedusse. See oli üks neljast Tšingis-khaani peanaisest, kellel oli omaette laager.

Liu Zhong-lu saatis valitsejannale teate nende siinviibimise kohta ning palus üle jõe mineku luba.

Luba ja kutse anti ning teelised sõitsid laagrisse. Siia jäeti vankrid ja teekraam.

Jõe lõunakaldal oli tuhandeid telke ja vankreid. Iga päev käis airagi keetmine ja ploomidest tuhu valmistamine. Tänu kaugetele sõdadele või nendest hoolimata elati laagris lõbusalt.

Teeliste õnneks oli siin valitseja naisi, kes pärinesid Jini õukonnast. Nad tundsid Chang Chuni taolise külalise väärtust, kuid õpetusi temalt nõutama ei hakanud, kaua elamine oli meeste mure. Naine uskus teistsugust saatust ega seganud ilma käsuta end sellistesse asjadesse.

Naised saatsid kingiks väikese koti ehk dou riisi ja kümme langi ehk ligikaudu naela hõbedat. Aga hõbe oli siin odav, kui võrrelda näiteks jahuga, mida Põhjamaade kaubabarbarid tõid enam kui kahe tuhande lii tagant kaamelite seljas.

Chang Chun vaatas telgielu ja pidi tunnistama, et sellel on mitmesuguseid häid omadusi. Nüüd, kus oli suvehari ja kodumaal keskmine kuumuseperiood ja kõik majad kihasid kärbestest ja muudest putukatest, ei olnud viltmajas neist ühtki. See oli mugav ja asukad teadsid seda ning põlgasid savimaju.

Väliloss ja õukond oli oma elutingimuste kohaselt hiilgav. Tema vankrid ja majad olid täis kirevat kirja ja mitmesugused ülesseatud esemed rõhutasid toredust ja suursugusust. See oli nagu kõikjal valitseja märk, et alamad võrdluse teel oma kohta teaksid, et neil ei tekiks põlglikku arvamust: me oleme temaga ju ühesugused. Vahet tuli rõhutada riide ja asjadega, söökide ja vähe koormatud ümmardajate arvuga, majade ja hoiakuga, muidu võidi paraku võrrelda vaid ihuliikmeid, mis kõikidele läbi emaväravate ühtemoodi külge sündinud.

Tarkuse vara on peitmiseks, rikkuse vara näitamiseks. Ihnuri rikkus, mis ladudesse ja keldritesse peidetud, ei eruta silma. Lobiseja tarkus saab sõnade sees lahjaks ja kõnesse lipsab rumalusi.

Toredust ei olnud tarvis targale, küll aga sellele, kel võim. Nõnda võis eemalt öelda toreduse järgi, kellel on peas, kellel kullakastis. Võimumehel ei pruukinud mõistust ega varandust olla, küll aga palju tahtmist ja pingutamist, et välja paista ja nähtaval olla. Selleks need kirevad lipud ja toredad vankrid. Ja kui oli jõud ja võim, siis võeti teiste käest ka rikkust. Tarkust võtta oli vaevaline, kergem oli hirmu abil arvamust luua, et valitsejad on ilmtingimata targad.

Kuidas sellega kõiksuse ees ka polnud, ilm veeres oma väliste asjade rada, ühed näitasid, teised vaatasid ja mitte selleks ei tarvitanud Chang Chun end, et välispidist muuta. See võis muutuda seest, kui üldse muutus; paljuks ei olnud lootust, aga püüdma pidi, see oli ainus tee ja tao.

Igatahes oli teelistel mõnus kümmekond päeva teeväsimust puhata, rahulikult paigal istuda, keskendudes enesesse ja taevastesse, hellitavat jooki juua ja olla.

15.

Seitsmenda kuupaiste üheksandal päeval asusid reisimehed taas teele. Nad suundusid edelasse ja sõitsid kuus päeva.

Kõrgel mägedes, mis paistsid, oli lund, madalamad kohad olid jahedalt suvised.

Siin-seal tuli mäejalamil ette hauakünkaid. Ühe juures neist, see võis olla kolmas või neljas nende teel, tahtis Chang Chun peatuda.

Saatjad mongolid olid pisut kärsitud, nad ei näinud hauakünkas midagi vaatamisväärset, ainult vanu väsinud vaime võis seal olla, kellelt midagi head ei olnud loota.

Õpetaja ise mõtles hauda vaadates maiselt. Siia oli maetud steppide väsinud rändur, omadest eemale lohistatud laip, kellele suremine oli isiklik asi, teistele aga tülikas. Siia oli lõppenud üks kirgede tee, kustunud tahtmiste tuli. Kõik maailmas igatses mõtestamist, see oli inimese pärisosa, aga mida arvasid sellest asjad ja loodus ise?

Siia oli maetud üks liha, peale oli laotud kividest küngas, et ta ei pääseks käima, aga vaba hing oli ammu õhus ja otsis sündijat, kelle sees taas vaevade rida alustada.

Tema, Chang Chun, oli kui vana narr teel verise vallutaja juurde, kes ihkab oma kortsus nahale ja lõtvunud lihale pikendust või koguni igavikku. Kes tahab jääda oma võimu ja ihade külge läbi luuüdi ja mahlade jäämise. Kes tahab mitusada aastat viljastada naisi, keda tema juurde karjade kaupa tuuakse. Kes tahab oma üheainsa meelega hoida tohutut riiki, mille ta on kokku vallutanud. Kust võib Chang Chun talle seda võtta? Aga ometi võib ta proovida pöörata teda teele, mis läheb tõepoolest igaviku suunas, ainult et selle olluseks ei ole põrn ega maks.

Küngaste alla olid ehk maetud needsamad lootused, aga hinged, kes juba ammu uut elu elasid, ei mäletanud enam oma ussidest puretud liha, nagu me harva mäletame oma ammu kantud rõivaid, mis vaestele jagatud. Teinekord tuleb selline riidetükk prahi seest välja ja näib võõras, muutunud nahk ei tunne enam, et see on teda kord katnud ja kaitsnud.

Edasi sõites kohtasid nad veel mitmeid hauakünkaid ja need kaotasid Chang Chuni silmis oma isikupära. Vaid üksiku kohal tuli talle selgesti silmade ette inimese kuju, sellisena, nagu ta elas. Siis nägi Chang Chun teda selgesti mingi kehaga, hetkelise näoilmega, soovidega, tegevuses, rõivastuses. Nägi korraks selgesti, ja siis see kadus. Chang Chun

teadis kindlasti, et nii see oligi, talle oli teada antud ja ta võis umbkaudu öelda, kui palju aega tagasi see inimene on surnud.

Tõusnud kõrgele mäenukile, nägid teelised seal lamedat kivilauda, millel võis märgata ammuseid ohverdamisjälgi. Kunagi olid siin tegutsenud inimesed, kes austasid vaime ja kartsid neid. Nad olid nende udukogulistesse sõõrmetesse lasknud liha ja juurikate kõrvetamise magusat suitsu, ja ohvrilaua kohal õhus oli saginud tänulikke, uudistavaid ja kaalutlevaid vaime.

Nüüd olid inimesed selle paiga maha jätnud. Kuhu olid aga kadunud vaimud, kes paikadele truud, kas nad jäid nälga ja said tigedaks? Või jätsid siinsed kuused-männid kaitseta, valveta, ähvarduseta?

Ja jälle muutusid paigad metsikumaks ja hella nukrust tekitavad vanaaja märgid kadusid. Paar päeva hiljem sõitsid teelised üle mäe, mis läks teravalt üles, pealt oli aga nagu äralõigatud lame laud. Mäel kasvasid männid ja kuused, mida veeti Chang Chuni kodumaale, et neist teha laudu maja vaheseinte tarvis.

Ette paremale jäi ilus järv. Teelised tulid lõunasuunas läbi tohutu kaljulõhe ja jõudsid jõe äärde, mis voolas läände. Selle põhjakaldal kasvas segamets. Teeääred olid kümnete liide kaupa palistatud lõhnava jiu-sibulaga, mida kodumaal aedadesse istutati ja väga hinnati. Siin oli ta väike ja metsik, ometi kandus temast mõnusat lõhna kaugele.

Tee lähedusse jäi vana linnus, mis oli hoopis teist tüüpi kui kharakitanite oma. Siin pidid juba olema naimanite kunagised maad.

Siis kulges edelasuuna tee üle kahekümne lii laiuse liivariba, kus polnud vett ega rohtu. Siin nägid teelised esimest korda võõrast rahvast, kelle hulka nad olid minemas.

Chang Chun ja tema kaaslased nimetasid neid ühtemoodi hoihedeks, sest nad olid mere äärest nii kaugel. Tegelikult oli siin mitmesuguseid keele ja kommete poolest erinevaid rahvaid ja need ulatusid kaugele Läänes olevate meredeni. See oli tundmatu maa ja kaupmehed, kes ringi käisid ja rääkisid, luiskasid tihti uskumatut kokku, mõnikord lustist, mõnikord aga selleks, et tõsta huvi oma kauba ja käikude suhtes, et paremat hinda välja meelitada.

Aga hoihedel oli ka ühiseid jooni, nii rõivastuses, jumalate kummardamises kui ka välimuses. Nõnda et väikesele, elegantsele, säravkollaka jumega Jini ja Songi rahvale näisid nad tõmmu-karvase ja kahvatu-valge imeliku seguna.

Siinsed hoihed olid arvatavasti sisse rännanud või sisse veetud erandid naimanite maal. Aga nad esindasid siin iseloomulikku, mida just nende maadel võib näha: kasvatasid nisuvilja, niisutades kuiva pinnast vee abil selleks otstarbeks kaevatud kraavide võrgust, kus voolas aeglaselt sogane vesi, mis oli kusagil jõgedest kõrvale kistud.

Viie-kuue päeva pärast, mis kulus üle mäeaheliku selle lõunanõlvadele sõitmiseks, saabus reisiseltskond taas mongolite laagrisse, kes nüüd sõdade tagajärjel olid üle kaugete võõraste maade laiali pillatud.

Olgugi need barbarid Liu Zhong-lule isandad, Chang Chuni õpilastele vallutajad vaenlased, pealegi madalal järjel mõtlejad, kiirusele ja julmusele lootjad, oli neid siin kaugel isegi mõnevõrra kodune tunne kohata. Nõndaviisi kohaneb inimene sellega, mida talle nägemise ja teiste meelte kaudu külge harjutatakse ja väevõimuga peale surutakse. Mongolitega sai tõlgi abil hõlpsasti suhelda, oma rännusalgas olid nad kaitsjateks-valvajateks ja nende keskel püsis mingi harjunud kord. Ja nad vaatasid neljameremaale kui millelegi rikkale ja haritule, mis selle eest ka nende vihkamist pälvis. Ometi piisas sellest Chang Chuni kaaslastele, et elamiseks-suhtlemiseks vajalikku üleolekut tunda.

Ööd oldi siin viltmajas ja hommikul jätkati teed piki mäeaheliku lõunanõlva. Kõrgel üleval kiiskas lumi, all oli palav.

Peatushetkel kirjutas Chang Chun paberile üle pika aja ühe luuletuse. See tegevus oli luulerikkast kodumaast eemaldudes ja reisiväsimuse tõttu ikka harvemaks jäänud. Selleks, et vaim luulena mõtleks ja tungleks, on tarvis, et see ka ümberringi, teistes inimestes elaks ja leiaks pinda ning tundmist.

Luule sünnib sünges üksinduseski, aga siis ta ei vaja tušši ja kirjutuspulka. Kirjamärgid on mõeldud lugejatele; kui lugejaid pole, võib luuletung sisse jääda. Küllap, ja kindlasti see ongi nii, puudutavad parimad read kõikide-kõikide inimeste hinge, kes iial ühtegi rida kirja pole pannud ja võibolla keerulisi kirjamärke ei tunnegi. Aga tänu sellele, et looduse imed ja inimese tunded, mis on võimelised luuleks küpsema — ilma kokkukõlata, pildisobivuseta, paljalt oma erilise helluse poolest —, tänu sellele, et need tunded on rinnast läbi käinud igal inimesel, on inimesed võimelised mõistma ja hindama võõraid ridu ja nende taga olevat tunnete ehtsust ning kõlade ilu.

See, mis Chang Chun nüüd üles kirjutas, võiks kohmakas tõlkes kõlada umbes nõnda:

Ammu Siddha tühjusesse tõusnud.
Teele asunud, tulin ma Põhja linna,
kolme kuu pärast jõudsin suure jõeni,
poole aasta pärast Lääne igilumedeni.
Ma ei oska kaevuda maasse või istudes pöörata tuuli,
vaid pean järgima päikese sõudu taevaruumis.
Jõudsin jõgede ja mägede lõppu,
õhtupäike aga loojub ikka endiselt läände.

Chang Chun oli rändamas, katmas maid, mägesid-jõgesid, tallamas tühja tuult.

Siddharta tõusis õhuruumi, aga seal ootas teda tühjus. Kus ei oota meid kõiki tühjus, juhul, kui me loodame täit leida?

Vanad tao kirjad räägivad suurtest annetest, mis pühameestel olnud. Kuidas nad ainult mõtte abil kaevusid maasse, kuidas nad paigal istudes pöörasid taevaste tuuli teise suunda, kuidas nad sirutasid käe ja võisid Suure Vankri tähekogu puudutada, kuidas nad auru kiirusel taevasse võisid tõusta ja nähtamatuks sulada. Kõigeks selleks olid olemas salavahendid, aga Chang Chun ei tundnud neid veel, ta polnud täiuslikuks saanud.

16.

Ühel päeval ütlesid saatjad mongolid, kes olid postiteenistuses ja oma lõiku läbisid, et nende lumetipuliste mägede põhjanõlval on suur asula, mida nad nimetasid linnaks. Sellele oli nimi antud valitsema pandud mehe Džegei järgi, ja veel hüüti seda linna Cangtouks, selle järgi, et seal olid suured kauplused, kus müüdi leiba.

Valitseja oli lasknud selle linna rajada sõjalisel eesmärgil, et siinset kanti juhtida ja vaos hoida. Linn püsis praegu sellel, et siia oli toodud ja paigale pandud hulk käsitöölisi Jini riigist, et nad mongolitele villast riiet kooksid. Ja Läänest, vastvallutatud maadest, nagu kuulda, pidi kuldriide kudujaid juurde toodama. Nõnda oli see linn alanud oma päevi sõjaasulana, oli aga pikkamööda kunstnike asupaigaks saamas.

Rappuvast teest väsinud Chang Chun soovis peatuse teha, kui ta oli kuulda saanud, et seal elab rahvast tema kodumaalt.

Nõnda läbiti mägismaa ja sõideti linna.

Ette sõitnud mongolid olid Chang Chuni tulekust teatanud ja kui nad seitsmenda kuu kahekümnendal päeval sisse sõitsid, olid neil Jinist pärit töölised ja käsitöölised lõhnavate lilledega, kirjude varjude ja vanikutega vastas. Nad juubeldasid, killuke kodumaad oli neile külla tulnud, nemad, väikesed, polnud päriselt siia maetud, maailmaväravad olid lahti ja tähtsad mehed sõitsid samu teid, mida mööda neid kunagi vägisi oli toodud. Chang Chuni ja tema õpilaste nägemine oli neile lohutuseks, nad rõõmustasid siiralt ning kummardusid tema ette. Nad hüüdsid talle tervitussõnu ja moodustasid tema ees rõõmsavärvilise rongkäigu.

Vastutulijate hulgas oli tähtsa saatusega naisi. Kaks Jini kadunud valitseja Zhang Zongi haldjat, kes olid liignaistena tema voodit jaganud ja pärast keisri surma Taevapaleesse jäänud, nimed Tu Shan ja Ga Gu, oli Tšingis-khaan kaasa toonud, kui ta pealinna vallutas. Mõlemad naised olid tuntud ja Jini keisritele lähedasest soost. Praegu austasid nad vana pühameest, sest nende elu külmade mägede vahel oli kurb.

Kolmas tuntud naine oli samuti Jini keisri oma, kes talle tütre sünnitanud. Tütar oli uue valitseja laagris, ema aga vaevles siin. Ta oli ülikute Yuanide soost, nimi Qin Sheng.

Kolm naist tulid Chang Chuni juurde ja hakkasid talle pisaraid valades oma saatust kaebama.

Nad olid maailma kõige hiilgavamas palees aukohal olnud ja pidid nüüd oma eluõhtut veetma viletsates savimajades jumalatest mahajäetud paigas. Naistekski peeti neid ainult nende möödunud tähtsuse pärast.

Chang Chun vaatas nende peale sõnatu rahuga ja naiste meelepurse vaibus tasahaaval, sest kõik teadsid, et pisarad ei kustuta ega uputa, sõnad ei muuda asjade käiku.

Ja nad tunnistasid, et on õpetajalt saanud, kui nad vajusid taas päevade tavalisse rahusse, millest kauge kodumaa lihtsas rüüs saadiku ilmumine neid välja oli viinud. Ja nad vaatasid Chang Chuni, kelle vaikiv olek oleks neile otsekui ütelnud: inimese suurus ja hiilgus ei ole mitte tema hilpudes, vöörastes pilkudes, ümbritsevate asjade värvides, teenijate kummardustes, vaid inimsüdames, tema tarkuses ja hoiakus.

Naised lõid selja sirgu, tõesti oli läbisõitev pühamees neile jõudu andnud. Qin Sheng tundis end taas nagu palees, keisri kõrval olevat, ta ütles Chang Chunile:

«Juba ammu, vanal heal ajal, kuulsin ma sinu kõrgetest voorustest ja aust ja mul oli kahju, et ma ei ole sind kordagi näinud. Ja näe, nüüd me oleme ootamatult kohtunud siinkandis, kus jial arvata poleks osanud.»

Tõesti, sellised olid saatuse teed, oleks võinud Chang Chun ütelda, aga et igaüks ise teadis, et ta niiviisi võinuks ütelda, siis jättis ta selle ütlemata ning naeratas ainult oma tarka, kõikemõistvat naeratust.

Järgmisel päeval tuli mägede tagant, kus oli päris sõjaasula, siinne valitsejamees Džegei, kelle järgi linnale nimi oli antud, ning külastas pühameest.

Kodurahvast ümbritsetud Chang Chun tundis end siin ootamatult koduselt ja soojalt. Nähtavasti olid teda selleks ette valmistanud läbitud tee vintsutused. Talle tundus, et see on viimane tükk tema kodumaast. Inimesed, kes mõistsid tema keelt, tulid ta juurde ja vaatasid talle sõnatult otsa ja nende silmades oli armastus ja austus. Chang Chun ei oleks tahtnud heal meelel siit enam edasi minna. Tundus, et eespool pole enam ühtegi niiti, mis seoks teda kauge kodumere ja kodukeele külge. Ka mõte lähenevast talvest võis talle seda soovi sisendada.

Jah, see oli tema soov, kes ta end kogu elu oli harjutanud, õpetanud ja sundinud mitte omama ühtegi soovi. Näed, sedagi polnud ta oma päevade lõpuks selgeks saanud.

Jutuajamisel oma saatja Liu Zhong-lu ja kohaliku valitseja Džegeiga ütles ta nõnda:

«Kuigi ma olen väga vana, allusin ma Valitseja kahekordsele tungivale käsule ning asusin kaugele teele. Sõitsin läbi mitu tuhat liid, enne kui jõudsin sinu valitsuse all olevale maale. Shamo steppides ei harita põldu, seepärast olin ma väga rõõmus, kui nägin siin väljadel küpset vilja. Ma tahaksin siin talvet olla ning oodata valitseja tagasitulekut. Mida te selle kohta ütlete?»

Enne kui paigavalitseja vastata jõudis, ütles saatev Liu Zhong-lu:

«Õpetaja sai vastuvaidlematu korralduse tulla, seepärast ei julge mina omalt poolt midagi lausuda. Otsustagu auväärt Džegei.»

Džegei ütles:

«Hiljaaegu käis ringi Valitseja eraldi selle kohta tehtud käsukiri kõikide paikade valitsejatele, et nad ei peaks õpetajat kinni ja ei aeglustaks tema läbisõitu. Nähtavasti soovib ta sind kiiremini näha. Kui sa siia jääd, langeb süü minu peale.»

Džegei laskis tuua kirja, mis oli lihtstiilis kirjutatud. Võibolla oli seda põhjustanud läbisõit Valitseja venna juurest.

Nii oli Chang Chuni külaskäik teel olevatesse paikadesse küll austav, ent paigavalitsejatele ka tülikas, igaüht võidi kinnipidamises süüdistada, kuigi vana mees ise teel pikemat puhkust tahtis. Ja seda ei saanud talle ka keelata, sest võis arvata, et temalt küsitakse pärast, kuidas teda kusagil vastu võeti ja kostitati.

Et olukorrast välja tulla ja ka muid tarvilikke asju kooskõlla viia, tegi Džegei otsuse ja teatas sellest nõnda:

«Ma olen otsustanud sinuga kaasa sõita. Kõige eest, mida sulle on iganes vaja, tahan ma hoolitseda ja ma ei julge seda tegemata jätta.»

Chang Chun ütles:

«Kui selline on saatus, eks määrakem siis ärasõidupäev.»

Džegei ütles:

«Ees on raske teelõik, kõrged ja järsud mäed ning suured sood. Suure vooriga on sealt tülikas läbi sõita. Tuleb vähendada vankrite arvu ja kaaskonda. Sõita tuleb kerge varustusega ja ratsa.»

«Aitäh nõuande eest, ma mõtlen selle üle,» ütles Chang Chun.

Kaalunud veidi, tuli ta tähtsale mõttele: asutada siia kaugesse paika klooster. Kergesti anti see mõte talle kätte, au teost jääb pikaks ajaks.

Talle meeldis see paik, kus teda soojalt vastu võeti. Siin oli tema kodurahvast, kes, kuigi sunniviisil toodud, olid majadesse asunud ja heale järjele tõusnud, ja ta tahtis nendele lohutuseks vaimu jätta. Ühtlasi külvas ta tõeseemet kaugesse kanti, mis ei olnud tema kodumaale vähem tähtis kui relvajõul maade vallutamine.

Osa oma õpilastest pidi ta vastavalt nõuandele maha jätma, ja nendega koos suure osa kaasavõetud kujudest ja kultuseriistadest. Mis võis olla parem selles väljapääsmatus olukorras kui kloostri rajamine!

Tihti juhtub, et sundolukorrad, mis on esimesel pilgul väga ebameeldivad, kannavad targa inimese käes ootamatult suurepärast vilja.

17.

Esmalt valis ta oma õpilastest selle kõige tugevama, kellele jätta kõikideks aegadeks uue kloostri rajaja au. Mehe, keda igavesti, kuni inimeste südames kästakse veel tao põhimõttel elada, austatakse siin, selles paigas kui kloostri esilisa ja tema esimest eestseisjat ja õpetajat. Rajaja nimena jääb Chang Chuni nimi püsima, aga tema osa piirdub ideega, tegusid peab tegema valitu. Need teod kantakse selle kloostri ja paiga kirjadesse aastasadadeks ja neid austatakse kui midagi püha ja iseäralikku.

Kõike seda teadis Chang Chun edaspidi juhtuvat, nagu tal

selle kohta näiteid oma kodumaalt küllalt oli. Seepärast pidi tema valik olema hästi tehtud.

See oli vist Jini pealinnadest kõige kaugem kant, kuhu klooster rajati, ja selles oli tema erakorraline tähendus.

Inimese loomus on imeline ja nõrkustega kaunistatud. Ei raatsinud Chang Chun enese kõrvalt kiskuda kõige kallimaid ja kõige lähedasemaid, kellele ta tundis end eelseisval reisil toetuvat, siis, kui ta seisab kord kuulsa vallutaja ees ja kui ta, viljatutest juttudest — nii tundis ta seda juhtuvat — kurnatud ja väsinud, asub raskele tagasiteele, et omade keskel surra. Neid kõige hellemaid ja ustavamaid õpilasi ja sõpru, kes end läbitud teel tõestanud, ei suutnud ta enese küljest kiskuda ka kõige austavamaks ülesandeks.

Kord oli ta valinud üheksateistkümmend, et ise olla kahekümnes. Need oli paremad kõige parematest, nagu tema sellest aru sai, ja juba siis oli ta mõelnud sobivusest raskele teele. Aga see oli tema ettekujutus inimestest, keda ta oletatavatesse olukordadesse pani. Ta ei eksinud palju, hoopiski mitte, kuid siiski asetus mõni asi ümber, mõni lootus sai petetud, teine kartus osutus asjatuks. Üks, kes polnud end kunagi püüdnud näidata sõnaga või silmavaatega, osutus kõige kindlama meelega seltsiliseks; teine, kelle ustavuses ei olnud mingit kahtlust, kippus raskustes ja külma käes omaette nurisema ja nõrkushetk ei olnud temast kaugel.

Nõnda pidi Chang Chun oma kaaslased, kes ju kõik ikkagi head olid, kuigi mõni kas iseloomu või püüdmise tõttu rohkem esile kerkinud, teine tagaplaanile jäänud, ükshaaval oma südamest ja meelespidamisest läbi laskma ja valiku tegema.

Ta valis üheksa, keda paigale jättis. Nende tee oli sellega lõppenud, aga vähenenud oli ka lootus kodupaikadesse tagasi saada. Ka sellest vaatepunktist pidi Chang Chun neid määrama, et igatsus nende sees ei ületaks soovi tegusid teha ja siia paika rahvale õnnistuseks, inimeste nõuks ja tarkuseks kindlaid juuri ajada.

Tema otsus eestseisja valikul oli aga enne seda tehtud. Selleks pidi saama Song Dao-an, kellel olid kõik vajalikud omadused, et luua paik, mille mõte kandub kõrgele, juured ulatuvad tarkust pidi sügavale ja latv kasvatab oksi ning ulatub aastasadade taha. Tema kõrvale jäävad samuti tublid, kes raamatuid tunnevad, salamärke oskavad lugeda, aineid ja jooni käsitavad ja suudavad enese ja teiste hüveks keskenduda.

Kui Song Dao-an ei olnudki tema kõige parem ja lähedasem õpilane, siis sobis ta siia kauge maa saatjaks ja kandjaks kõige paremini.

Chang Chuni kõrvale pidi jääma kindlasti Xu Jing. Võib-olla temast lootis ta kord järglast leida oma haru sees, kaugel kodukloostris, mis oli või saab olema. See sõltus paljust, mida Chang Chun aimas, kuid kindlasti ei teadnud. Samuti pidi jääma Li Zhi-chang, kes praegu tema reisi ja juhtumisi üles kirjutas ning agaruses teisi tulevikus ületadagi võis.

Kui tähtis otsus jääjate kohta oli tehtud, tuli Chang Chun asjaga paigavalitseja Džegei ette.

Kloostri rajamine viitis aega, ometi oli see paigale nii suur au, et see mõte pidi Džegeile meeldima. Ja Valitseja ees oleks ta võib-olla veel suuremaks süüdlaseks jäänud, kui ta kloostri rajamist Valitseja allutatud maadesse oleks püüdnud takistada. Oma mõtteid ei andnud Džegei teada, vaid näitas üles rõõmu ja valmisolekut.

Järgmiseks tähtsaks sammuks oli kloostri paiga valimine. See ei olnud kaugeltki lihtne, aga kõikide muude kunstide hulgas tundis Chang Chun ka geomantide vana ja keerulist kunsti, aeg kihutas tagant ja ta tegi oma otsuse suure tarkusega ning kiiresti. Mägise maa pinnavormid rääkisid ilmekat keelt, Chang Chun tõusis mitmel korral kõrgele ja vaatles paiku mitmesuguse nurga all ning mitmesuguse päikesesei-suga. Abiks olid tal joonised ja salamärgid, taevaste kaardid, ilmakaared ja vete väljatulek.

Lõpuks oli ta kindel, et tema tuul-vesi on hästi valitud, et paiga feng-shui on hea, et yin ja yang on siin õiges vahekorras. Maa sisse peidetud jõud, mis vaimsena välja voolas, tuli sellel kallakualal tugevasti ja õigesti pulseerides esile. Ainult kogenud vaimusilm võis läbi koore näha. Taevaliinid ja muutuvad figuurid nõudnuksid pikemat vaatlust, kuid Chang Chun uskus peale kõige muu ka oma vaistu ning arvestas ka üsna lihtsat asja: et vastrajatavas kloostris oleks võimalik elada.

Et üheski paigas kõik jooned vajalikult kokku ei lähe, siis tuli Chang Chunil feng-shuid parandada, et vasakule jääks draakoni kujutus, mis tegi tuuled sugulasteks, ja läände valge tiiger, vete sõbralikkuse pärast. Taga oli mägi, mis tõesti kui must kilpkonn, taevaste punane lind oli ees. Jah, mõned mullad tuli pisut ringi tõsta, ometi oli Chang Chun liiga tark, et selleks ülearu jõudu kulutada. On ju geomantide maigutav otsimine tihti enese tähtsaks tegemine ja tõeliste teadmiste puudumine.

Pealegi parandas kloostri rajamine igasuguse paiga heaks ja kaitses halba naabrustki.

Siis algas ehitus. Kõik teelised panid käed külge, isegi töödeks laisad saatjad-sõjamehed ajasid mõne väiksema asja joonde. Valitseja Džegei andis inimesi, ja mis kõige tähtsam: asulast voolas inimesi appi ilma kutsumata ja palumata, mitmed neist tulid pärast oma tööd, ja kes vähegi sai, jättis kõik muu ning oli päevad läbi ehituse juures.

Kes tugev, aitas jõuga, kes rikas, aitas rahaga, käsitöölised tegid kunsttööd ära, maalisid ja tikkisid, kudusid kirjusid lippe ja pilte.

Nii püstitati püha tempel, eraldi eestseisja tuba, idatiivas köögivärk, läänetiivas uurimisruumid. Külgedel olid munkade kongid.

Kõik tehti savist ja puust, põletatud kive ja katusekive ei olnud kusagilt võtta, selleks olnuks tarvis terve tehas rajada, see jäi tulevaste hooleks. Tähtis, et rajati alus kõikideks tulevasteks ümbertegemisteks ja parandamisteks. Asja mõte ja vaim oli siin paika pandud, see oli kõige tähtsam.

Kõik need suured tööd tehti ühisel jõul ja vaimustuse abil ära vähema kui kuu ajaga.

Kauem ei olnudki võimalik tööde juures olla, sest põllul valmis vili ja selle koristamine viibis kloostriehituse pärast. Kaheksanda kuupaiste alguses langes maha kerge öökülm ja see ehmatas kõiki nisuvilja koristama, et mitte talvele jalgu jääda.

Oligi viimane aeg, sest läänest hakkas äkki piki põhjapoolset mäeahelikku tugev tuul puhuma. Kaugelt kandus siia kollast liiva ja tolmu, nõnda et see kattis mõnel hetkel sinise taeva ja tegi isegi suured asjad lühikese maa peale halvasti nähtavaks. See ei olnud põrmugi meeldiv märk nii püha töö lõpetuseks.

Ometi tehti kloostris veel väheste jõududega viimaseid viimistlustöid, mõnigi asi jäi värskete asukate teha, aga igaüks võis ütelda, et klooster on valmis ja Chang Chun on selle rajanud. Kloostri väravas oli lauale maalitud kiri Xixiaguan, mis oli nimi ja tähendus, et see paikneb kõrgustes, sõna mägede mõttes, aga ka selles, et tema vaim hõljugu tõelistes kõrgustes. Ühtlasi tuletas vastne klooster meelde Chang Chuni kodu Xixiaxiani.

Klooster oli valmis ja ilm oli halvaks läinud, Chang Chunil tuli teele asuda ja jätta oma tegude paik ning mitu armast õpilast, keda ta võib-olla enam kunagi ei näe.

Selle tähistamiseks ütles ta sõprade ringis mõni aeg enne sõitu ohates järgmised read, mille Li Zhi-chang — nagu kõik muugi — hoolega üles kirjutas. Nende mõte võis olla umbes niisugune:

Olen ilmarändur.
Jätnud karske töö, ma sõidan tuules-tolmus,
kõlbmatu ja vana,
rühin hallilt vastu kollast liiva.
Eluõhtul ei lase saatus mul maitsta taevatõde.
Üle nelja mäe ja viie tipu
jõuan kaares lõpuks vaimuvalda.

Nõnda oli veel üks lõik elu seljataga, veel üks tegu tehtud.

18.

Ja jälle oli tee Chang Chunil jalge all. Temaga oli ta kümme õpilast ja üle kahekümne mongolist saatja, kes postipunktides vahetusid. Tema asjad, palveriistad ja maagilised vahendid, niisama teemoon ja muu tarvilik olid kahes vankris, mida vedasid härjad. Saadik Liu Zhong-lul ja saatval valitsejal Džegeil oli saja ratsaniku ringis.

Liiguti piki kõrgeid mägesid läände.

Üks Džegei teener rääkis teel Chang Chuni õpilastele, et hiljaaegu oli nendes mägedes, just samal teel, üks vaim haaranud teda kukla tagant juustest kinni, ta olevat end poolsurnuks ehmatanud.

Taolased vaikisid selle peale kahtlevalt ning siis astus oma teenri jutu õigustamiseks välja Džegei ise. Ta rääkis, et siinsed mäed kubisevad tõesti kõiksugustest pahatahtlikest vaimudest. Ja neid on alati olnud ja nad on tülitanud isegi väga tähtsaid isikuid.

Kunagi sõitnud neid paiku naimanite valitseja ning tont hakanud teda petma ja eksitama. See oli väike küürus tont, kes oli väsimatu igasuguste tempude ja väljamõeldiste peale. Aga naimanid ja eriti nende valitsejad olid asjaajamistes kõiksuguste vaimudega alati väga osavad olnud, vahel olid nad neid isegi oma teenistusse rakendanud ja ninapidi vedanud. Ainult vägev Tšingis võis sellistest valitsejatest jagu saada.

Selle tondi, kellest siin juttu, rahustas valitseja lõpuks nii, et ohverdas talle igasugust maitsvat toitu. Kuni tont seda

sõi ja maigutas, jõudis valitseja oma saatkonnaga tema mõjupaikadest välja.

Selle jutu peale oleks Chang Chun ise kuidagi pidanud vastama, aga ta ei öelnud ühtegi sõna, sest oli seesugustest uskumustest üle. Ega arvanud midagi öistest ohtudest ja vahenditest nende vastu, mida teelised õhtul enne magamaheitmist tarvitusele võtsid. Isegi mõni tema õpilastest oleks teistele järele teinud, kui ta enne Chang Chuni peale poleks vaadanud.

Pärast kolmepäevast sõitu keerasid teelised kagusse ja sõitsid üle suure mäe, läbi sügava mäekuru, ja jõudsid kuu keskpaigaks Jinshani kirdenõlvadele.

Enne rasket ülesõitu tehti pikem peatus ja pöörati siis taas lõunasse. Mäed olid kõrged, pikkade järskude nõlvadega. Kuristikud ootasid ettevaatamatuid, suud pärani. Vankritel oli siit võimatu läbi pääseda.

Esimese tee oli siia rajanud Valitseja kolmas poeg Ögödei, kui ta esimesena enne oma isa juhitud vägesid läände liikus.

Et vankrid tuli siiski edasi viia, said sada ratsanikku käsu siduda köied vankriaisade külge ning julgestada ülesminekut, enamasti aga vedada vankrid mäkke. Edasiliikumine oli vaevaline, aga mongoli sõjamehed olid ühise kooskõlastatud tegevusega harjunud nagu ei keegi teine ja tulid sellega toime. Kui mäel oldi, sai raskuseks allatulek. Ka siin seoti julgestuseks köied ning pidurdati kogu aeg ratastest. Hobuste jalad libisesid, kõik aeg tuli valvel olla.

Nõnda läbiti nelja teekonnaga kolm mäeahelikku ning jõuti lõpuks lõunanõlvadele ning peatuti jõekaldal.

Mongolid seadsid telgid laagrikujuliselt üles ja valmistusid pisut pikemaks peatuseks. Siin oli vett ja rohtu. Ühtlasi oodati uusi härgasid ja hobuseid, mis alles rajatud postiteenistusest pidid saabuma.

Senised veoloomad olid kurnatud ning vajasid pikemat puhkust. Ainult inimene pidi olema väsimatu. Et ta oli võtnud võimu loomade ja looduse, isegi õhu ja maa vaimude üle, pidi ta kõige eest vahetpidamata hoolt kandma ja tal ei olnud kellegi teise peale loota.

Nõnda olid teelised mõned päevad paigal sunnitud ootuses ja puhkuse mõnus.

Chang Chun pani siin mõtiskluste vahelt kirja oma elamused, mis olid talle Kuldmägesid ületades osaks saanud.

Peagi olid uued hobused ja härjad kohal. Telgid pandi kokku, tõsteti vankritele ja jätkati sõitu.

Ületati jõgi ja liiguti edasi lõuna suunas. Siin algasid esi-

mesed värvilised mäed, mis helgivad vaid oma paljandunud kivimitest ja kus ei kasva ainsatki puud ega rohtu.

Seitsmekümne lii peal oli kaks sellist täiesti punast mäge. Maastik muutus ikka kõrbenumaks. Algasid taas liivad ja soolamullad. Voolavat vett ei olnud.

Mõne aja pärast jõudsid teelised liiva sisse kaevatud kaevu juurde, milles oli soolakas, ent siiski karastav vesi. Kaevu pärast tehti siin peatus ja valmistati tema vee abil toitu. Rohulible, mis ümbruses leidus, oli tallatud ja lammastesthobustest hävitatud.

Saadik oli edasise tee pärast murelik ja tahtis Džegeiga nõu pidada. Ta ütles:

«Meie teel pole olnud raskemat kohta. Kas edasi on samasugune?»

Džegei vastas:

«Ma tunnen neid kohti. Me peame raskustest kõigile teatama.»

Nad läksid Chang Chuni juurde ja väepealik ütles:

«Ees on valgete kontide riik. Kogu maa on täis külvatud musti teravaid kive. Kakssada liid on maad üle liivade, et põhja poole välja jõuda, kus on vett ja rohtu. Aga siis on uuesti üle saja lii kõrbe, mis ulatub idast läände teadmata kuhandete liide taha. Seal on siis esimene linn, mis kuulub juba hoihedele. Seal on vett ja rohtu.»

«Mis asi on valgete kontide riik?» küsis Chang Chun, heitumata raskustest ja soovides teada.

Džegei ütles:

«Juba väga vanal ajal oli siin surmamaa. Väsinud sõjamehed, kes olid siiani jõudnud, surid siin vaenlastetagi. Ükski kümne hulgast ei tulnud koju. See on hukkumise väli. Viimased kondid on siin naimanite omad, kelle suur jõud siin lõpuni otsa sai. Päeval selge ilmaga liikudes kukuvad inimesed ja hobused lihtsalt maha ning heidavad hinge. Vaid õhtul ja öösel liikudes võib poole kõrbest läbida ja järgmiseks keskpäevaks vee-rohu juurde jõuda.»

Nii tehtigi, et pärast varjulist puhkust tõusti vastu õhtut. Veel valge ajaga möödusid teelised sadadest liivaluidetest, mis olid kui liivamere lained. Ja teelised olid kui selle mere laevnikud.

Öine rännak oli talutav. Enne pimedat viideti aega sellega, et määriti hobuste pead verega kokku, et hirmutada ja eemale peletada kurje vaime, kellest öine kõrb pidi kihama. Parim olevat selleks otstarbeks koeraveri, mis hävitavat igasuguse nõiajõu.

Chang Chun oli selle tegevuse juures ja ütles naeratades:
«Kui räpased tondid ja deemonid kohtavad õiget inimest, jooksevad nad tema eest pakku. Kõik teavad seda, sest sellest on kirjutatud. Taolased ei peaks küll sellist hoolt kandma.»

Härjad olid teest eriti kurnatud, ka edaspidi ei olnud neist kasu. Väsinud loomad, kes enam edasi liikuda ei suutnud, rakendati lahti ja jäeti kõrbe. Iga vankri ette rakendati kuus hobust ja sellest alates oli härjaveol lõpp ning kiirus suurenes.

Chang Chuni õpilane vaatas mahajäänud, janus lõõtsutavate härgade peale ja tal oli kahju veoloomadest, kes pühad. Aga ta uskus, et nad leiavad väljapääsu ning lähevad tagasi rohumaale ja sellest hetkest on neil vabadus. Inimene hoolitseb looma eest ja tapab teda; mis teda sellest julmast vastuolust üle aitab, on rituaal, komme, ammune harjumus. Julm oli piinata ja maha jätta, aga inimene sai end alati lohutada lootuse ja väljapääsuga enesele ja teistele. Aga kas need eluaeg aiste vahel olnud loomad suutsid enam vabad olla ja vastu loodust enese eest seista? Kui tihti me pakume oma mõisteid ja viljatuidki soovunelmaid teistele kasutamiseks!

Veel õhtul liivariba äärel olles märgati kaugel lõunas silmapiiril otsekui hõbedast keha. Ükski teelistest ei teadnud, mis see on. Aga Chang Chun, kes siin iial polnud käinud ega ka siinsete kohtade maakaarti näinud, ütles:

«See peaks olema Yinshan.»

Ja tõesti, järgmisel hommikul kohtasid teelised liivariba taga puuraidureid, kes kinnitasid õpetaja sõnu. Need olid tõesti Taevamäed, nagu neid hiljem nimetama hakati.

Ja need kauged mäed, mis polnudki nagu mäed, vaid hõberiba silmapiiril, ei olnud öise reisi kestel põrmugi lähemale tulnud ega kaugemale läinud. Teelised Chang Chuniga eesotsas peatusid hetkeks ja vaatasid seda suurepärast pilti. Mäed nagu hõbedased pilved, mida läbib päikese siretav kiir, nagu silmapete õhkude riigis, milles vähehaaval selginevad vääriskivimügerikud. Need suursugused ulatusid tuhandete liide taha, vaatasid ülalt alla paljude linnade ja inimasulaste peale.

Cheni ja si tunni vahel jõudsid teelised linna.

See oli kaheksanda kuupaiste kahekümne seitsmes päev. Linn paiknes põhja pool Yinshani.

Linna põhjaserval tulid selle väikese linna hoihed teelistele vastu ja olid rõõmsad ning viisakad.

Läänes oli palju erisuguseid rahvaid, kes isegi üksteise keelt ei mõistnud. Chang Chuni kodumaal nimetati neist mitmeid hoihedeks. Kes veel kaugemal, neil puudus seegi nimi. Sajad rahvad neist olid lihtsalt barbarid.

Hoihe kaupmehi võis tihti näha ja neil olid omamoodi kombed ning üsnagi huvitavat kaupa. Aga seegi ühine nimetus näitas, et keda sa ei tea, see pole sulle ka oluline. Niisamuti nagu nähtustega. Mida me ei tea, see tundub meile rumal või tühine.

Hoihed, kellest siin juttu, oli rahvas, keda mitmel pool nimetati nende elukoha järgi, hiljem aga anti neile ühine nimi: uihurid. See oli omamoodi haritud rahvas, kuigi neid — nagu ka kedagi teist maailmas — ei saanud jini ja songi rahva väärseks pidada. Tao vaimu tõttu nägi vana pühamees küll maailma ja tema avaldusi üheväärsena, niisama oli ta õppinud mitmeid asju oma reiside kestel teisiti mõistma, kui neid tema kodumaal keskmiselt mõisteti. Tšingis-khaan oli aga just need hoihed ehk uihurid ära valinud ja oma lähedaseks teinud. Nende kirja, ja mitte hanide oma, oli ta oma tohutute valduste kirjaks teinud.

Lääne pool uihureid olid teised, keda samuti hoihedeks nimetati, kuid kes sootuks teisiti välja nägid ja teistsuguseid kombeid pidasid.

Ja ei olnud nemadki ühesugused. Osa neist rääkis keelt, millest uihurid aru said. Kuid nende kiri oli sootuks teine ja see levitas oma vaimu väga kaugele Läände ja Lõunasse.

Siinsed hoihed olid lahked, nad kaevasid kraave ja niisutasid põldusid.

Linnakese vanem kutsus külalised oma majja ja kostitas neid viinamarjaveiniga, heade viljadega, ümmarguse sibula ja väikeste leibadega.

Igaühele andis ta siilu Pärsia riiet, mis oli siinne viisakus ja tervituskomme.

Järgmisel päeval mindi edasi läände. Paigad olid siin asustatud, kõikjal oli inimesi ja päevaga läbiti kaks küla või linnakest, mis jõe ääres.

See maa oli soe ja siin kasvas hulgaliselt viinamarja. Nisu

oli põldudel just valminud. Elu oli suvine, niisutati põlde, sest vihma sadas siin harva.

Varsti jõuti suuremasse linna, mis sellele rahvale tähtis oli. Ka siin tuldi neile vastu ja tervitajate eesotsas oli kohalik valitseja isiklikult, kes oli kuulnud Tarkuse Valitseja teest Maade ja Rahvaste Valitseja juurde.

Vastutulijate seas oli ametnikke, ülikuid ja lihtrahvast, buddha munkasid ja teisi, keda nad tao munkadeks nimetasid. Neid oli mitusada inimest ja nad tulid rongkäiguna kaugele vastu.

Buddha munkade rõivad olid punased nagu ikka, aga nende teiste rõivad erinesid täiesti sellest, mida taolased Chang Chuni kodumaal kandsid. Ka mütsid olid neil isemoodi ja isegi välimus.

Teelised peatusid linna lääneosas, kõrges palees keset viinamarjaaeda.

Hoihede vürsti sugulased ja ümmardajad tõid sinna kostiks viinamarjaveini, ilusaid lilli, maitsvaid vilju, haruldast lõhnasuitsurohtu ning seadsid mängima kääbusmoosekandid, kes olid pärit Chang Chuni kodumaalt. Nii said teelised tunda vastuvõtu toredust kohaliku kombe järgi.

Iga päev tuli inimesi austust avaldama, kuuldus Chang Chunist lagunes laiali ja inimesi tuli ikka rohkem, lootuses, et Chang Chuni austades näevad nad mõnd imet või kuulevad sõna, mida annab mäletada.

Õpetatud rahvas ning mõlemat sorti mungad istusid Chang Chuni kõrval ning vahetasid mõne sügavamõttelise sõna või vaikisid veelgi sügavamõttelisemalt. Ja mitmed tundsid, kuidas nende sisse tuli see, mida otse edasi antakse, ilma meelte ja sõnade vahetalituseta.

Vahel katkestas Chang Chun õnnistava vaikuse ning päris oma naabritelt midagi siinsete maade, rahvaste ja kommete kohta, teadmistejanuline, nagu ta oli oma sügava surmani. Ja nemad jutustasid talle siinse kandi ajaloost.

Tangi dünastia ajal oli siin olnud üks tähtsaid keskusi riigis. Jing Longi kolmandal valitsemisaastal oli asevalitsejaks olnud Yang Gong-he, kes oli siinsele maanurgale palju head teinud, nõnda et barbarid olid talle ustavad, ning siiaajani said hani inimesed selle viissada aastat tagasi elanud mehe tegude tõttu siinse rahva tänulikkust ja head suhtumist tunda. Ühes kloostris oli kaks kivi, millele olid selle mehe voorused ja teod kirja pandud.

Tangi-aegseid piirilinnu võis siit kõikjalt leida. Siit idas

oli kuulus kindlus, mille nimi Xiliang, läänes veel kuulsam Luntai.

Ka kiitsid kohalikud mungad, et nende kloostris on täielik Buddha raamatute kogu, mis hani kirjamärkides üles pandud.

Chang Chun küsis oma kaasvestlejatelt:

«Kui palju on siit veel teed Valitseja laagripaigani?»

Kõik ütlesid nagu ühest suust, et seda maad on ikka veel kümme tuhat liid. Üksi seda kuulates võis väsida. Nii palju vintsutusi seljataga, aga otsekui poleks nad üldse lähemale saanud.

Raske pidi Valitsejal olema kogu maailma vallutamise töö, kui üksnes selle maa mõttes vallutamine ja läbimine nii palju vaimu nõuab.

Öösel tõusis äkki tugev tuul, mis siinsetele paikadele iseloomulik. Aga sellega kaasnes ka vihm, mis oli kui taevakingitus. Teispool viinamarjavälju murdus tuulest suur puu, selle puhul Chang Chun kirjutas:

Öösel seisime vaikusest ümbritsetud mäe jalamil,
põhjatus tühjuses tumenesid pilved ja kohisesid suure puu lehed —
tuhande lii kaugusel on kolm talvekuud soojad —
ja puu murdus maha ning vinge tuul keerutas ta kohal.

Hommikul näitas õpetaja neid ridu oma õpilastele, nood vaatasid suurt murdunud puud ja ütlesid, et see oli seda väärt, et Chang Chuni tähelepanu pälvida.

Ja Li Zhi-chang mõtles: siin ühes kauges maailmanurgas kasvas ühel kindlal ajal üks puu, kandis oma lehti ja vilju, sündis ühestainsast seemnest, mis tuulte kanda, kasvas, kuni murdus, ja kõdunes siis väetiseks. Maailmal on nii tohutu hulk nurki, igavikul palju silmapilke ja puuelupikkusi hetki, aga sellest ühest juhtus luuletaja mööduma just ajal, kui see murdus, ja temast jäävad järele kirjatähed. Mitte kogu maailm ja kõik põlved ei loe neid tähti, inimesi on palju ja neli rida vilksatab korraks silmade eest läbi ning jääb üheks täpikeseks, jäljekeseks niiske savi plaadile ja on möödas. Ometi sai see puu pärast oma lehti ja viljasid veel teise võimaluse. Oli talle see kuidagi hea? Oli see üldse kellelegi hea?

Kas maailmas on küsimust, millele vastates ei järgne kümmet uut küsimust?

Järgmise kuu teisel päeval lahkusid teelised sellest sõbralikust linnast ja läksid lääne poole. Nelja päeva pärast, läbinud üle kolmesaja lii, jõudsid nad Luntaisse.

Siin kohtas neid deseusuliste pealik. Nagu ta rääkis, oli

see usk kaugel Läänes väga laial alal levinud ja tugev. Nad kandsid oma märgina risti ja selle järgi neid nimetati. Aga siinsetes maades oli nende ühiseks nimeks dese.

Nagu dese rääkis ja nagu teada oli, erines see usk hoihede usust, nõnda et nad olid omavahel vaenujalal. Eriti seal, kus tunti ainult ühte nendest, liikusid teise kohta kõiksugused väljamõeldised.

See oli Chang Chunile võõras, tema maal olid kõik harjunud, et erinevad inimesed võivad erinevalt mõelda, ja see ei kiskunud kusagil riidu esile, pigem isegi vastupidi, võõras mõte näis austusväärne, omataoliselt mõtlejatega sidus aga sugulustunne.

Nagu dese rääkis, oli ka siinkandis, eriti uihurite maal, asi samuti, et saadi sõbralikult läbi, kuna üksteist lähemalt nähti ja ära tunti, et kõik nad otsivad midagi kõrgemat, kui seda on igapäevane näivus.

Siinsetele hoihedele andis mitme mõtte ristumine ja kohalolek huvitavaid võimalusi. Kuigi Chang Chun uskus neid otsimisviise, mida tema oli eluaeg näinud, ei pruukinud kõik ülejäänud viljatud olla, kui õpetatud mehed nendel olid peatunud. Ühe tundmine annab usku ja kindlust, mitme tundmine tarkust.

Nõnda sai asjadest nähtavasti aru ka dese-usu eestseisja, sest ta tuli talle, kauge ja täiesti tundmatu tarkuse teenrile, kõigi austusavaldustega vastu ja nad tundsid, et kuigi võõrad, on nad milleski ometi lähedased, et kuigi näevad teineteist esimest korda, on neil, mille üle mõtteid vahetada.

Nad uudistasid teineteist ja nende jutuajamine ei olnud pikk. Ja pikemast jutust olekski tõenäoliselt vähe olnud abi. Sest Chang Chun tundis, et ta peaks desele selgitama asju, mida neil iga lapski mõistab. Ja võib-olla oli asi vastupidi veelgi hullem, sest dese oli siin kokku puutunud vähemalt buddha munkadega, Chang Chun aga ei teadnud nendest ristikandjatest kõigevähematki. Talle näis imelik, et selline asi võis haaranud olla suuri maid kuni viimase mereni. Ta pidi tegema järelduse, et sellel on kui mitte tarkuse, siis sisemise sunduse jõud.

Rõõmustav oli siin ilmas igasugune sõbralik kohtumine ja sellega võisid mõlemad rahule jääda. Tšingis-khaan oli enese juurde kutsunud just Chang Chuni ja mitte kedagi teist. Ometi ei teinud see teadmine teda teiste ees tähtsaks, iga au eest tuli maksta.

Arusaadavam kui inimese kinnismõtete kulg oli üks lihtne looduspilt, mis tunnistas taod. Ja mitte kokkusaamise kohta

kauge mõtte esindaja desega, vaid kolme lõunas kõrguva Jinshani mäetipu kohta, mis ulatusid tõepoolest taevasse välja, kirjutas Chang Chun luuleread:

Kolm mäetippu tungivad pilvede külma,
põikireas on neli järsku seina, ümber
astangud ja lõhed;
lumine mäeahelik ulatub taeva, kuhu ei pääse
inimene;
seal on päikesesäras jäine järv ja lihtsurelik
ei saa seda vaadata;
mäes on sügav kaljulõhe, kuhu saab end
mõõgasurma eest peita;
vetevoog võib niisutada kuiva põldu.
See on vägevaim kindlus Põhjamaal,
kuid pole meest, kes seda maaliks.

Chang Chun vaatas oma õpilaste poole, et kellele seda luuletust kinkida, ja ta pilk jäi pidama Liu Bo-xiangil. Chang Chunil oli tunne, et just temale tahab ta praegu selle jätta. Hea, kui oli asju, mida ei tulnud ega saanud seletada.

20.

Kolm tuhat aastat on möödas sellest, kui valiti välja need, kellele teada anti kõige tähtsamat. Kui elasid need, kes ise nägid, haistsid ja kuulsid. Nemad valisid oma õpilaste seast teate edasikandjaid, tundmine kasvas suust suhu. Möödus kolmsada ja viissada aastat ja tähtsatest asjadest said kirjamärkidesse pandud mõtted, mida hakati tarkuseks nimetama.

Pidi veel mööduma tuhat aastat, et kõik laialiränanud südametele teatavaks saaks.

Tõesti oli asjades olemas saladus, nendes oli, mida me ei tea. Inimesel oli üksainus hingamine ja ta tahtis arvata, et ka kõiksusel on üksainus tao, mis seob, igas vormis avaldub, kõike haarab, seisab keskel ja ei kusagil, mis eelneb kõigele ja millele miski ei eelne, sest ta pole miski. Lõputus ja igavik on need, mida meie mõistus ei saavuta, aga me usume neid olevat, sest me ei mõista, mis oleks lõpliku ja ajutise piiride taga.

Sündimise väravad on sügavad. Maa ja taeva juur on nende sügavikus. Üks ei ammenda kõike, kõik ei ammenda seda, mis on olemas.

Taevas ja maa ei muretse oma ea pärast, nende kestus on pikk, nad ei olegi nagu enese päralt.

Inimest parandab lähedus maale ja lihtsatele asjadele, südame järgimine, sõbralikkus teiste vastu, siirus sõnades, järjekindlus juhtimises, võimaluste kaine tundmine, aja õige arvestamine. Mõistlik ei võitle looduse asjadega.

Nuga läheb tarvitamisest nüriks, mõistus teravaks. Saali, mis on täis rikkusi, ümbritsevad ahvatlused ja kiusatused. Hoopleja on õnnetu enne, kui ta saab mõtte lõpetatud. Inimesest jääb järele tegu, tark ei seisa selle kohal ega maiguta.

Kirjutatud on, et kolmkümmend kodarat teevad ratta, ja seda saab kasutada tänu tühjusele kodarate vahel. Kirjutatud on: savist tehakse nõud, mille kasu sõltub saviga ümbritsetud tühjast ruumist. Maja ehitatakse seinte abil, tema kasu on tühjuses, mis seinte vahel. Aknad on tühjad augud, nendeta ei ole maja.

Tark ei kogu asju, vaid mõtteid. Asjad tulevad siis, kui mõtteid on vähe ja nad hõljuvad madalal. Viis värvi nüristavad nägemist, viis heli koormavad kuulmist, viis maiku väsitavad keelt. Tark ei otsi teravaid tundeid, aga neid leidmata ei saa ta targaks.

Kuulsus ja häbi on nagu hirm, kirjutas suur õpetaja. Tähtsus on elu õnnetus. Kuulsuse pärast värisetakse, nii tema saamise kui kaotamise jälil longib hirm.

See, kes teab kõige peenemaid asju, kõhkleb ja on arg, on lihtne ja tabamatu, kõrge ja läbipaistmatu. Tark teeb räpase puhtaks, liikumise rahuks. Tark ei ihalda paljut, vaid lepib sellega, mis olemas. Tark ei loo uut.

Tark järgib oma tunnet ja seda, mis nagunii mööda ei lähe. Tark sõidab läände, kui tema sisemine käsk kordab välist. Targal on ükskõik, kus ta parajasti viibib, sest nagunii viibib ta paljudes kohtades korraga ja tema otsimise tee on viibida kõikjal.

Tark ei karda surma ega valitseja käsku, kuigi teeb nendest sõnu. Ometi läheb ta kaugele maale, lootmata sellest kellelegi tulu. Tark lihtsalt on, ta ei arva, et loob oma tegudega, külvab oma kohtumistega, kuuleb oma käikudel enneolematut.

Chang Chun oli teel ja läbis asula asula järel, tervitas ja õnnistas, tegi ilmeid ja sõnu. Ta laskis end kummardada, laskis oma teekonda kirjamärkides kirjeldada, laskis oma juhuslikud mõtted, mis võrdlustest sündinud, õpilaste sekka. Soovides külvata rahu, külvas ta oma olekuga segadust; tahtes anda vastuseid, poetas ta inimeste südamesse vastamata küsimusi; olles eeskuju, oli ta üleni üks arusaamatus.

Halb on enesega rahul olla ja halb on enesega rahulolematu olla, sinna vahele jääb elu.

Üheksanda kuu üheksandal päeval jõudis reisiseltskond ühte hoihede linna, mille uihurist valitseja oli Džegei ammune tuttav. Ta tuli oma saatjaskonnaga ja hoihe munkadega neile kaugele vastu. Koos astuti linna ja oma lossi terrassil andis valitseja külalistele lõuna. Austus oli suur, isegi valitseja naine tuli külaliste juurde ja ulatas Chang Chunile veini. Külalistele anti puudaseid arbuuse ja padjasuurusi meloneid, mille maik ja lõhn olid imelised, paremad kui kodumaal. Muud viljad ja juurikad olid siin samuti head.

Lahkes linnas peatuti päeva. Kunagi oli siiani ulatunud Tangi riik. Ja sellest ajast oli siin säilinud buddha ja mõnel määral ka tao kogukondi, mis õpetajalt õpilasele pärandusid. Kõik hoihed, kes elasid sellest linnast lääne pool, saatsid oma kummardused kaugele läände, täpsemini suunda, mis jääb läänekaare ja edela vahele.

Siin oli see juhtum, kus Chang Chuni kõrvale istus hardas vaikuses üks hoihe, buddha munk, ja õpetaja laskis tõlgil küsida, mis raamatuid ta on lugenud.

Munk mõtles pisut aega ja ütles siis, et ei mäleta. Aga ta mäletab, et sellest saadik, kui ta mungaseisusse astus ja vande andis, ei ole ta midagi lugenud, sest ta on ametis olnud Buddha kummardamisega.

Chang Chun oli tahtnud selgitust küsida mõnede salamärkide kohta, aga ta ei teinud seda, kui nägi, mis puhta hingega tal oli tegemist.

Järgmisel päeval astuti viimase piiri taha ja sõideti piki Jinshani lumist ahelikku läände. Nõnda kestis see kümme sõitu. Teel läbiti lai liivaala. Liiv oli siin peene teraga ja tuul tegi temast pidevalt laineid, mis kogu aeg edasi nihkusid. Olenevalt tuule suunast kerkisid kühmud või hajus kõik tasaseks. Ühtegi rohuliblet siin ei olnud, hobused uppusid liiva, vankrid jäid kinni. Liivariba ei olnudki kes teab kui suur, aga sõiduks kulus terve ööpäev.

Viis päeva sõideti läände, kuuendal keerati lõunasse mööda lauget nõlva, mille pikkus oli umbes 75 liid. Teelised tõusid üha kõrgemale, järgmine öö oli külm. Kusagilt polnud võtta vett. Järgmisel päeval jõuti mõnekümne lii järel tohutu järve äärde. Ümber järve kõrgusid igast küljest lumised tipud. Et keegi seltskonnast selle järve nime ei teadnud, andis Chang Chun sellele nimeks Taevajärv, kuid see nimi maksis ainult nende teeliste jaoks, sest järvel oli kindlasti nimi, üks või mitu, mida tarvitati kohapeal.

Teelised läksid piki järvekallast lõunasse. Mõlemal pool kõrgusid järsud kaljud, mis olid tihedalt kaetud ülikõrgete mändide ja kaskedega, jalamilt üles välja. Veejoad kukkusid kaljudelt suure jõuga. Mõned neist moodustasid kauneid kaskaade. Tee läbi selle kuristiku olevat esimesena rajanud või läbinud Teine Valitsejapoeg Tšahadai. Otsekui oleks aegade arvestamine alanud Suure Mongoli vallutustest.

Nõnda võis ehk ka Chang Chun öelda, et tema avastas Hoihe riigi ja kultuuri. Iga päev võime enesele avastada midagi, kive ja võrseid.

Ometi oli siin mõnel pool tööd tehtud, kalju sisse astanguid raiutud ja üle kuristike sildu ehitatud. Sildu oli kogu teel nelikümmend kaheksa. Selline töö vääris lugupidamist. Küllap oli siit enne Tšahadaidki käidud, kuid pärast teda käiakse hõlpsamini.

Võis küsida: mis eesmärgil oli ta teinud tee läbi mägede? Kas oli see vahend, see tee ja need sillad, hea või halb? Või juhtus ikka nii, et mitte alati ei käi koos head eesmärgid ja head vahendid. Et tihti tehakse halba hea eesmärgi või soovunelma nimel ja vastupidi. Ja mis see siis on: kas eesmärk õilistab vahendeid või pigem vastupidi? Sest vahendid on meil iga päev katsuda, nendest sõltub paljude inimeste elu ja olemine, eesmärgid aga jäävadki tihtipeale saavutamata. Mida kaunimad need on, seda tõenäolisem on igaveseks eesmärgiks jäämine. Chang Chun võis selle kohta näiteid tuua.

Ta vaatas suurtest palkidest laotud silda, see oli tugev ja nii lai, et kaks moonavankrit võisid kõrvuti sõita. Mongolid ei olnud kuulus ehitajarahvas, aga küllap mõistsid nad tööle panna neid, kes oskasid teha.

Kaljulõhe oli nii pikk, et teelistel tuli siin ööd olla. Alles järgmisel päeval jõuti lõpuks sellest välja ning ees avanes tohutu org, mis laius pikalt idast läände.

Siin oli palju puhta maiguga vett, rammus rohi ja otsekui kevadine õhk. Üks õpilastest tegi avastuse, et siin kasvab ka mooruspuid.

Palju oli maailm loonud kauneid kohti ja eriti torkasid nad oma hellitavas olekus silma teiste kõrval, mis neile karmiks raamiks. Selliseid kohti vaadates tekkis tihti tunne, et just siin võiks elada terve elu, ja ei kusagil mujal. Siin puhkaksid välja oma väsimuse ja siia ei tule iialgi miski, mis sind tasakaalust välja viib.

Aga kui oled teeline, siis tead ette, et see on vale, et jälle tuleb hetk, kus täitud sisemisest rahutusest või tunned kauget kutset ja pead minema.

21.

Kes kiidab voorust, kiidab ka pahet, sest voorus on ainult selle tõttu voorus, et on olemas pahe. Kes ülistab headust, ülistab ka kurjust, head me tunneme kurjuse kaudu. Heategu tehes me lükkame seda esile, sest nähtavasti elab meis see, kes peab halbasid tegusid loomulikuks.

Looduses ei ole head ega ole kurja, voorust ega pahet, looduses on loomulikkus. Kes selle teed käib, on ülimalt tark. Ka sellepoolest, et tegelikult polegi muud teed, on vaid näilisus, mille meie oleme mõttest loonud.

Vooruslik elu on vähe väärt, hooplemine on viga. Tagasihoitus ja kasinus, mis sünnib ennast vägistades, on ebaloomulik.

Ja siis me loodame, et on olemas üleüldine, milles vasturääkivused hävivad, tasanduvad, üksteiseks saavad. Taost tekivad vormid. Iga vorm on must, näiline. Seepärast peab tao tagasi pöörama iseendaks.

Mida peab tegema üks inimene, kes ta on vorm? Ta peab vähemalt äratundmisele jõudma, et ta seda on. Et näiline on näiline ja ajutine ajutine. Ta ei pea midagi tegema, selles on tema tarkus ja tema põlgus rumaluse vastu, mis on kütkestatud näilisest. Aine on juhus, voorus on juhus, tark peab neid põlgama.

Ometi teeb ta tegusid, reisib mööda maad, otsib vormeleid ja eliksiire. Seda teeb ta, et abistada ajutist, seda vormide maailma, mis ei suuda tõusta tunnetuseni, kuid võimaldab ometi õnnelik olla.

Tark teab, et tal ei saa olla palju järgijaid. Keskmiste maailm on selleks liiga tegev ja ahvatlev; targutus näib tarkusena, tegutsemine näib tagavat õnne, liikumisest sünnib lapsi, rikkust ja rohkeid elupäevi.

Keskmine ei talu eraldatust, loobumist, vaikust. Ta tahab, tal on soove, ta rabeleb nende täitmiseks.

Sest kirjutatud on, et kui kadus tao, siis tekkisid mõisted «inimarmastus» ja «õiglus», mis on ju kurjuse peeglid. Kui sündisid targutused, sündis ka silmakirjalikkus. Kui sugulased loomulikul alusel läbi ei saanud ja riidu läksid, siis hakati rääkima «pojalikust austusest» ja «isaarmastusest». Kui riigis oli segadus ja korratus, siis tekkisid «ustavad teenrid».

Kes vabastab meid kord ahnusest?

Kui kaoks targutamine ja õpetatus, võiks rahvas õnnelikuks saada. Kui kõrvaldataks «inimarmastus» ja «õiglus», siis leitaks loomulik tee austuse ja armastuse juurde. Kui suude-

taks hävitada kavalus ja kasuahnus, kaoksid vargad ja röövlid. Kõik algab sellest, et teatakse vähe ja valesti.

Nõnda läks Chang Chun vastu kõige vägevamale valitsejale, ilma et miski tema rinnus oleks põlenud.

Sest kui pole. õpetatust, pole ka kurbust. Ärgu tehtagu tegemist sellega, mida kardetakse. Kui suur on vahe kurja ja hea vahel? Kui väike on vahe lubamise ja laiskuse vahel?

Chang Chun mõtles nagu tema kõige suurem eelkäija, kelle seeme on põlvest põlve edasi kandunud juba tuhat ja viissada aastat.

Kõik keskmised on rõõmsad nagu peolaua taga. Aga Chang Chun istub varjus ja on täiesti rahulik. Chang Chun on veel sündimata, aga ta kandub mööda maailma ega ole tal peatumispaika.

Inimesed on pakil soovidest, Chang Chun loodab, et ta suudab ilma olla. Ta on rumala sarnane, sest ta süda on täitmata.

Kõik teised on täis valgust ja tormlemist, Chang Chun on rahul igavese pimedusega. Kõik on targad ja agarad, Chang Chun on ükskõikne. Kõik panevad oma võimed mängu, Chang Chun on rumala ja madala sarnane. Ta sööb ja seedib nagu kõik teised.

Nõnda mõtles Chang Chun enesest ja samas põlgas ennast oma mõtete eest, sest ta ei olnud veel kaugel. Iga linn võttis teda vastu kui imet, tuli teda vaatama ja tema sõnu katsuma, ja tema laskis seda enesele maitsta.

Nõnda oli tegelikkusega. Chang Chunil oli küllalt põhjust põlata ennast, ja mitte maailma.

Ta oli sündinud naisest nagu kõik teised, ta isa oli nautinud tema ema, neil polnud mõtteski olnud teda sünnitada, ja mida nad temast ette teadsid? Aga tema tahab äkki selles ringmängus eriline olla ja välja astuda.

Ta on tulnud sama teed kui kõik teised, aga ta loodab minna teist teed, kui seda on teinud enamik. See on tema elu võimalus ja valik. Siin on ta ise väljas olnud, sest on uskunud end teadvat.

Ta on olnud ebaloomulik, et pole himustanud naist, pole koputanud tema sünnitamise väravale, et tunda sisseminemise ja väljatulemise õnne.

Oma sülge on ta eluaeg tahtnud süüa, mitte aga kõike seda, mis liigub ja mille leidmises tema kaasmaalased nii väsimatud on. Ometi on tema tarkuse ja elu vahel kuristik. Ta teadis juba enne, kui mütsi pähe pani, et ülim tarkus on mitte midagi teada. Ometi ei teadnud ta maailmas raamatut, mida

ta poleks läbi lugenud, sest kui ta niisugust oleks teadnud, oleks ta selle iga hinna eest üles otsinud ja läbi lugenud. Ta teadis parimaks liikumisvõimaluseks paigalistumist, ometi rändas ta veel raugana viimase mere kaldale. Ta maitseb veel nüüdki iga võõrast vilja ja rõõmustab ennetundmatu maigu üle.

Niisugune segadus oli Chang Chuniga, aga kas see ehk polnudki loomulikkus? Sõnad ei saa vastata tegudele, sest sõnad on sõnad ja teod on teod ning nende kokkusaamine jääb meile alati arusaamatuks.

Sest ikka on öeldud, et see, kelle te on kõrge, ei püüa teha heategusid, ja seepärast on ta vooruslik. Kelle te on madal, see muule ei mõtle, ta on alati täis heategude kavatsust, tema ei ole vooruslik. Kelle te on kõrge, see ei tee midagi; kelle te on madal, see teeb oma tegusid meelega ja tahab, et need silma paistaksid. Kes tõesti armastab inimesi, teeb sellega, et ta midagi ei tee. Õigluse kaitsja sagib ja lärmab.

See, kes peab kommet, loodab tasule. See, kes hoiab kinni tühjast rituaalist, on valmis karistama neid, kes seda ei tee.

Kes kaotab tao, leiab te. Pärast te kaotamist ilmub inimarmastus. Kui kaob inimarmastus, on platsis õiglus. Kui ka õiglust enam ei ole, on rituaal. See on usaldamatuse ja truudusetuse tunnus. Kui elu põhineb kombel, algab tõeline segadus.

Väline komme on roppuse algus. Tark valib tähtsa ja hülgab tühise. Võtab vilja ja jätab õie.

Nõnda oli kirjas, nõnda korrutati mitu tuhat aastat sõnu, sõnad olid lihtsad, aga nende sügavusse jõuda, nende sisuks saada oli ülimalt raske.

Chang Chun sõitis ikka lääne poole, kaugemale nendest allikatest, kus ta teadis tarkust sündivat. Ikka lähemale tarkusele, mis oli võõras ja mille tarvis Chang Chuni sisse ei olnud võib-olla mahlagi sündinud.

Või oli tarkus tõesti üks, nagu loodeti ja järelikult ka räägiti. Ja tema vormid olid võib-olla vaid näivus. Aga mäed olid igal pool isesugused, üks puu ei saanud teiseks, liblikad sündisid ja surid, tuul ei läinud oma algusse tagasi.

Chang Chun rändas läände, ainult ehk kutsuja arvas teadvat, milleks see kõik, aga küllap polnud temalgi õiget usku, ainult äraproovimise kihu, et süda surmaga rahule jääks.

Mida lähemale Valitsejale, seda püüdlikumad olid kohalikud valitsejad Chang Chuni vastuvõtmisel. Teda kostitati ja varustati ikka ohtramalt, kuigi temale pidi see ju ometi üksköik olema. Kuid tema õpilane pani sellegi tõsiasja kirja.

Kes eraldab tähtsat vähem tähtsast, kui ta elab maailmade keerises?

Almaleki linnas pandi teelised elama linna lääneossa, keset puuviljaaeda.

Siin nägi Chang Chun isemoodi riiet, mille kohta tema kodumaa rahvas rääkis, et lambavill või lambaluud istutatakse maa sisse ja sellest kasvavad ilusad lambad, kelle seljast siis saadake villa, millest tehakse niisugust riiet.

Teelistele kingiti neli niisugusest maa seest kasvavast villast kootud riiet. See riie oli soe ja pehme.

Chang Chun palus näidata talle ka villa, millest see riie oli valmistatud. Talle toodi mõned villatordid, need olid pajuvilla sarnased, nende niidikesed olid puhas-valged, peened, pehmed. Sellest kedrati niiti, punuti nööri, kooti kangast ja tehti kohevat vatti.

Jälle oli Chang Chun näinud midagi, mida ta enne ei olnud näinud.

Vastu sai ta näidata kohalikule rahvale seda, mis nii tavaline, aga neile imeline — nagu temale see maa seest kasvav vill. See oli harilik ämber, mis oli neil veokites kaasas.

Siinne rahvas võttis vett suurte kannudega, mida kanti pea peal. Ämbrit nähes olid nad vaimustatud ja ütlesid, et tamgadži rahvas — nagu nad hanisid nimetasid, keda nad siin teadsid Tangidest saadik — on igas asjas osav ja tema asjad on head.

Nõnda võivad kauged maad vahetada ja see võib mõlemale rahulduseks tulla. Seepärast ütles Chang Chun:

«Maailm on suur ja mitmekesine.»

Ja küllap see oli hea isegi neile, kes ainult oma armastasid ja austasid.

22.

Chang Chun tundis huvi selle vastu, kuidas Li Zhi-chang nende teekonda kirjeldab. Ta pani senise oma sõnadega kirja, et õpilasel oleks, millele toetuda. See kõlas nõnda:

«Idas on Jinshan, läänes Yinshan, tuhat püstloodis seina ja kümme tuhat kuristikku, neid lihvivad kõrged joad, mägiojade kallastel on rahnude kuhjad, mis tõkestavad teed, igavesest ajast tänaseni ei ole ratas siin sõitnud ega hobune käinud, aga nüüd, kui algas sõda, rajasid kaks valitsejapoega siia tee, ehitasid sillad ja juhtisid joad kõrvale. Tänavu läksime meie, taolased, siit läände ja taas kajas nendes kohtades vankrite login ja kapjade klõbin. Hõbedane mägi rauast

külgedega, arvutute astangutega, tippudega, üks teisest kõrgem, ülistan tema rahutäiust ja karmi ülevust! Tema kõrguselt näib isegi päikesetõusu ookean lähedal olevat, kuupaistel kõrgub ta Linnutee taevajõeni, tema külgedel kasvavad taevani männid, mis on sirged kui pintslivarred, mets on tihe ja tuules kõikuv, rohetab õitsvalt oma paljuses, ükski lind ei laula, kõik on tühi ja vaikne. Yangchani ja Mengmeni mäed, mis on Taihanist kõrgemad, on siinsete mägede kõrval tavalised. Kahe vankriga tõustes ja laskudes me talusime mükse, ees ja taga läksid julgestuseks sada ratsanikku. Mäe otsas on meri, mille nimi on Taevajärv, tema tasane pind, mis ulatub saja liini, peegeldab tuhandeid pilte. Pidurdades rattaid ja hoides hobuseid, laskusime mäelt läände ja sõitsime üle neljakümne ja kaheksa silla. Maal, mis jääb Jõest lõunasse ja Merest põhja, on küll lõputult mägesid ja nad on mitmekesised, kuid nende kõrgus on ühetaoline ega suuda võistelda siinsete imeliste vaadetega, teravate kaljudega, mis on otsekui vaimujõul üksteise otsa kuhjatud. Kui ma olin siin kaheksanda ja üheksanda kuupaiste vahel, olid mäed pooleni lumega kaetud, lõunanõlvadel oli kevadine soojus ja puud ning taimed, põhjanõlvadel tundsime ka tekkidesse mähitult raudset külma.»

Chang Chun andis oma ülestähenduse õpilase kätte, et see teaks, kuidas ilusa stiiliga kirjutada. Ja ta oli ennast tulevaste põlvede heaks kulutanud.

Nelja teekonna pärast jõudsid teelised Talase jõele, mis sügavalt mägedesse lõikub. Sellest lõunasse jäid jälle lumised mäed.

Kümnenda kuu esimesel päeval sõitsid nad paadiga üle jõe. Nad maabusid suure mäe jalamil, kus oli asula. Seejärel pöördusid nad jälle otse läände ja sõitsid viis päeva.

Et nad lähenesid juba Tšingis-khaani asupaigale, lahkus Liu Zhong-lu siin nendest ning kiirustas ette, et valitsejale varakult teadet viia ja oma teenistust näidata.

Chang Chuni saatjaks, kes vastutas ja hoolitses, jäi nüüd Džegei.

Nii sõideti seitse päeva ja ületati edela suunas üks suur mägi. Siin kohtasid nad salka, mis sõitis tagasi sinna, kust nemad tulnud. See oli tõesti tee Jini ja Hoihe vahel.

Kui Chang Chun ja õpilased nägid tulijate reisirõivaid, said nad rõõmsaks, et kohtavad koduseid siin kaugel maal.

Saatjad mongolid olid just telgid üles seadnud, et öömajale jääda.

Salkkond ratsutas laagri juurde ja ette astus õpetatud

ametnik, kes kas taipas juttude järgi, kellega tal on tegemist, või oli seda Liu Zhong-lult teada saanud. Ta tuli ja kummardas Chang Chuni telgi ees.

Chang Chun kõnetas teda meelsasti oma emakeeles:

«Kes oled sa, teeline, nii kaugel kodust?»

«Olen Suure Taevase Keisri saadik ja tulen Tšingis-khaani juurest. Olen teel oma keisri juurde,» sai ta vastuseks.

See oli Jini saadik.

Chang Chun tahtis teada, millal ta reisivintsutused lõpevad, millal ta pikema puhkuseni jõuab. Ta küsis:

«Millal alustasid sa teed?»

Saadik ütles:

«Viimast korda olin ma Tšingis-khaani ees seitsmenda kuu kaheteistkümnendal päeval, ja varsti pärast seda me asusime teele.»

Sinna oli siis täpselt kolm kuud, arvutas Chang Chun, ja tema oli lootnud peatset lõppu.

Tõesti ei olnud otsa sellel maal, mis seisis neljakandilisena tühjuses. Viimane meri nihkus ikka kaugemale, eriti kaugel oli ta teelise jaoks, kes ise sinna jõuda tahtis ja mitte üksi vaimus ei käinud läbi õhkude.

Aga sellestki oli vähe, mis Chang Chun arvutas, sest saadik ütles, et Tšingis-khaan on jälitamas Dželal-ad-dini India piiri poole. Nii ratsutas see kapjade vägi, mis üle maade kõmises, see vihisevate piitsade mets, mis liialt väljatükkivaid päid karistas, ikka kaugemale. Ja tõenäoliselt tegi ta seda kiiremini, kui Chang Chun eales reisis. Nõnda oli kõik järgnev üsna ebamäärane. Kui just tuiskaja valitseja äkitselt tagasi ei pööra ...

Aga see oli nagu tuulte pööramine ja seda ei võinud keegi ette teada. Chang Chun ei saanud neid asju muuta, ometi tundis ta, et reisida tuleb veel palju; mitte aga Indiani välja, mis on kõikide kauguste lõpp.

Järgmisel päeval hakkas äkki paksu lund sadama. Teelised ruttasid hoihede linna ja olid seal ööd. Maa oli jalakõrguselt lumega kaetud, ent järgmisel päeval pärast päikesetõusu sulas lumi ära ja maapind oli porine.

Kuueteistkümnendal kuupäeval pööras tee edelasse; sõideti mööda laudadest tehtud silda üle jõe. Õhtuks jõuti lõunapoolse mäeaheliku jalamile.

Siin algasid minister Lini alad. Siinne valitseja oli kunagi vägeva Liao dünastia järeltulija. Kui Jini väed Liao riigi vallutasid, põgenes mõni tuhat inimest Lini juhtimisel loodepiiride taha. Üle kümne aasta rändasid nad ühest kohast

teise, kuni allutasid enesele tüki maismaad suure taeva all ja jäid sinna paigale.

Maa oli siin sootuks teistsugune kui põhja pool mägesid. Mäed piirasid seda kaugelt, nende keskele aga jäi suur tasandik. Rahvas haris põldu ja kasvatas siidi. Viinamarjaistandused andsid veini ja siin kasvas kõiksugu vilja. Ainus siinse kandi häda oli see, et terve suvi ja sügis läbi ei nähtud peaaegu vihmatilkagi, seepärast kanti pidevat hoolt kanalite ja kraavide eest, mis sogase vee kaugetest jõgedest põldude vahele tõi. Inimeste vaevadest kasvas siin leib, ja kuidas saanuks Chang Chun tegevusetust nende tarkuseks pidada, kui nende keha toitu nõudis?

Siinne sisserändajate riik oli hoihede keskel püsinud sada aastat. Kui õnnetud naimanid puruks löödi, tulid nad siinse rahva käest varju paluma. Neid võeti vastu, et nad samuti kui Liao esiisad olid kannatanud, kodumaast ilma jäänud ja põgenenud. Aga kui nad siin kosusid, sõjaväge suurendasid ja nende valitseja siinse valitseja põue oli pugenud, võtsid nad vägivalla teel võimu üle ja tegid endid isandateks.

Ja üheskoos olid nad oma alasid laiendanud kaugele läände. Aga siis tuli vägevaks läinud Horezm-šahh ja võttis neilt läänepoolsed maad ära.

Kõigist neist asjust kuulis Chang Chun alles siin. Tema kodumaal olid jutud nendest segased ega huvitanud neljamererahvast palju, sest jäid kõikide piiride taha.

Ja nende maade lugu läks edasi nõnda, et tuli Tšingis, kes jälitas oma vihatud vaenlasi naimaneid. Ta hävitas naimanid, et need oma nõrkuses talle kunagi vastu olid hakanud, ja kukutas ka Horezm-šahhi, nende vastase. Sest tema oli juba mõnda aega nii vägev, talle ei lugenud, kes on kellega sõpruses või vaenujalal, temale pidid kõik alluma.

Nõnda oli, et kivi leiab kivi, vägi leiab väe ja sellel ei tule lõppu. Ja see on alati nii, et üks ei võida ja teine ei kaota, kõik on tühi ega ole inimese hingele tõeline.

Praegu oli laineharjal Tšingis-khaan, kes metsikutest steppidest tuulispasàna tulnud, ja tema tahtis eriline olla, ja kes ei tahaks seda igal oma elu hetkel? Chang Chun oli tema juurde teel, oli temagi päev ja hetk tema jaoks ainulaadne, ja ta nägi selle pilgu kõrguselt või madaluselt kõike, mis teda ümbritses ja selja taha jäi.

23.

Tee oli raske nagu ennegi. Üks vankritest läks katki ja see tuli maha jätta.

Seitse päeva sõideti läände, siis keerasid mäed lõunasse.

Tee ääres oli linnus. Selle kivid olid punast värvi. Läheduses oli muistse sõja laagriplatse. Kus oli inimesi, seal käis sõda, nõnda näitasid vanad jäljed. Mis olevused, mis vormid ja juhused olid algsest sündinud, et nad olid nii kaugel täiusest?

Kui Chang Chun vaatas kodumaal ringi, kurvastas teda kaos ja tüli, silmakirjalikkus ja hooplemine. Ja kuigi meie maailm on parim maailm, kujutlesid inimesed, et kusagil on teisiti, et kusagil valitseb sügav rahu, mis loob vastastikuse viisakuse ja korra. Miskipärast tundus, et reisidel kaugetesse maadesse võib leida rumalust ja barbaarsust, mitte aga igavest nääklemist rahvaste vahel, mis tundus tulenevat tarkuse ja rumaluse segunemisest.

Ainult ürgsed mäed, kuhu pole astunud inimjalg, näisid merede vahel rahupaikadena; kus hariti põldu, kütiti ja karjatati loomi, seal olid himud, kadedus ja sõda.

Hoihede maa ei olnud millegi poolest parem.

Pisut lääne poole olid kõrged kääpad, mis asetatud nagu tähed Suures Vankris. Kõik, kes sünnivad, surevad, aga hauad sõjaväljade ja linnuste läheduses tekitavad teistsuguseid tundeid, ja õnnetu on siis inimestele mõelda.

Teel oli ka teistsuguseid märke: sõideti üle väga hea kivisilla. Või ei olnudki see teistsugune märk: oli ehk seegi ehitatud samal eesmärgil nagu need nelikümmend kaheksa mägedes?

Tihti on raske hinnata, mis on hea ja mis on halb. Vist ei saagi asju ilmas niiviisi jagada, igast pead rääkima pikemalt.

Viie öömaja järel jõuti Sirami linna, mille keskel seisis torn. Kohalik väike valitseja võttis Chang Chuni vastu ilma pikemate austusavaldusteta ja viis ta puhkepaika.

Mitte üksi kombed ei erine maailma rahvastel, vaid ka päevad ja taevaste nägemine. Üheteistkümnenda kuu neljandal päeval oli kohalikul rahval uus aasta. Nad käisid salkades ringi ja soovisid õnne kõigile, kes ette juhtusid. Kuigi püha oli teine, teisel ajal ja kohal, jäi selle mõte ometi samasuguseks kui Chang Chuni kodumaal. Kõikjal tähendas see päikeseringi täissaamist, ühte ajalõiku, mis on läbi käidud ja elatud, teise ajalõigu algust, millest loodeti ja sooviti, et see

saaks eelmisest parem. Mis on parem, mis halvem, seda soovijad ei seletanud, see oli saanud üldiseks, tähenduseta põrkuvaks sõnaks; ometi vaatas mõtleja inimene sel päeval tagasi ühele aastale, andis hinnanguid enesele ja maailmale ja ehitas oma kujutlusse järgmist aastat; julge ja agar seadis eesmärke, rahulik suunas oma vaimu.

Sel päeval ütles Chang Chuni õpilane Xu Jing teisele õpilasele Yin Gongile:

«Juba ammu, kui olin õpetaja kõrval, tundsin ma, et jätan need paigad igaveseks, ja mul oli raske reisida. Kuid ma käisin õpetaja sõnade järgi, kes ütles, et õigel teel olija ei pea ärevust südamesse laskma, kui mõtleb surmast ja sünnist, ta ei pea märkama mõnu ega kannatust, kõik, mis eales juhtub, on talle hea. Nüüd on mu tagasimineku aeg käes. Sõbrad, teenige südamega meie õpetajat.»

Tõesti, see õpetatud mees, Chang Chuni üks armsamaid õpilasi, oli haige, aga nõnda, et seda keegi enne polnud märganud. Selle hetkeni polnud ta kaevanud ega peatunud, väsimust näidanud ega ühtki tööd tegemata jätnud.

Tema pärast nõudis Chang Chun paigalejäämist, kuigi Xu Jing ise käskis teda maha jätta hoihede hooleks ja edasi sõita.

Siiski tegid tema vennad tema kohal palveid, et tal kergem oleks ja et ta seal, kuhu läheb, paremale järjele pääseks, ja et kui see just juhtuma peab, siis tema uuestisünd hea oleks, et ta oma järgmiste päevade lõpuks veelgi kõrgema pühaduseni küüniks ja lõpetaks käimise kannatuste ringis.

Xu Jing ei tahtnud teisi kaua kinni pidada ja kiirustas suremisega. Tal ei olnud suuri valusid, mõne päeva pärast ta kustus.

Chang Chun koos õpilastega sõitis linna taha, et leida väärilist ja hea asetusega matmispaika, kus vaimud oleksid surnule soodsad. Sellise koha leidsid nad linnast ida pool ühel kõrgendikul. Kõik maapinna jooned ja vormid olid siin matuseks sobivad. Väravad — avatud kallas — jäid lõunasse nagu tarvis ja põhjakaar oli kaitstud. Siia käskis Chang Chun oma armastatud õpilase matta.

Kõik palved ja talitus peeti kombekohaselt ja ei hoolitud saadikute kiirustamisest ega teeväsimusest. Xu Jing pidi saama kõik, mis tarvilik.

Talituse ajal, mida Chang Chun ise juhatas, seisis Yin Gong ja mõtles sõnadele, mida tagasimineja oli talle mõne päeva eest öelnud, mõtles inimelule ja sellele, mida õigeks peetakse. Eluaeg oli ta käinud pikas hallis rüüs, oli eraldu-

nud inimestest, toidust ja ihurõõmust, oli neelanud sülge ja otsinud kaheksat kõige puhtamat õhku, oli mööda vaadanud ametnike toredusest ja puudutamata jätnud naisterahva kuumad lihast seinad, oli vapralt tõrjunud halbu vaime inimeste seest, oli vaadanud ainuüksi enesesse, et seal näha kõike, oli uurinud salamärke, millel oli mõju, kuid mille kohta tihti ei teatud, milleks seda mõju lõppkokkuvõttes tarvis on, oli läbi käinud paljude jumalatega, mis tema kujutlusvõimet erutasid, neid valinud ja enese jaoks puhastanud, aga milleks see kõik?

Mõttes olles ei märganud Yin Gong, et päike oli taevas liikunud ja et tema vari langes nüüd hauda. Mees kohkus ja hüppas ruttu eemale, kohe pidi hakatama kirstu sisse laskma, Yin Gong kartis oma varju kaotada.

Seda nähes vaatas Chang Chun oma õpilasele otsa ja too mõistis, et taolane peab seda laadi ebausust üle olema, kui ta on tõeliselt tark. Aga seda oli raske olla, tuhat tava oli inimesse sündinud, kümme tuhat külge kasvanud, kust pidi ta jõu võtma nendega võidelda? Enese loodud või nägemata, kuid usutud kujud olid alati tähtsamad kui need, mida silmaga nägi. Sest teati, et asjade taga ja sees on teised asjad, mis näivast tähtsamad.

Chang Chuni pilgust hoolimata võttis Yin Gong pärast matust veekausi ja pani sinna noa. Ja ta nägi selgesti, et vees oli peale tema peegelpildi veel üks nägu. See oli vaim, kes oli matuselt temaga kaasa tulnud. Ja seda pidi hirmutama. Yin Gong hõõrus nuga vastu kausi äärt ja koleda krigina peale vaim põgenes, ilma et talle punast oleks tarvis olnud lehvitada.

Yin Gong tegi seda salaja, ometi kuuldi noa kriipimist. Aga keegi ei öelnud midagi, ja see oli halb. Teised istusid enesesse süvenenult.

Chang Chun oli teenistusest väsinud, oma noorema kaaslase lõpust häiritud, ta tahtis rahu tagasi saada.

Tema õpilane Yin Gong oli kahel korral nõrkust ilmutanud, aga seda tegid nii paljud, ja ei ole suuremat nõrkust kui teiste nõrkuse peale näitamine, ei ole suuremat rumalust kui teiste rumalusest rääkimine.

Kas ei saanud nad pikendada selle päevi, kes läks? Läks paremasse paika kui see liikumine läbi kõrbete, ja ometi . . . Ja ometi on need päevad siin teada ning igaüks meist ihkab tagasi sinna, kust ta oma reisi on alustanud.

Chang Chun oli rohu valmistanud ja seda otsekui poeg isa ees enne Xu Jingile andmist maitsnud. Jäi ainult loota,

et jumalad võtsid selle rohu abil valud, mis surijat saadavad, et ta nii malbelt kustus.

Chang Chun mõtles Lü Dong-binile, kelle võimeid ta oleks enesele soovinud. Pealinnas olid maagid hakanud tema templis käima ning bambuskeppe raputama, et retsepti numbrit teada saada. Võib-olla ütles see jumal tõesti keppide järgi ravimi, kes teab, kuid Chang Chun ise poleks niisuguseid abivahendeid kasutanud. Kui Lü talle öelda oleks tahtnud, oleks ta täpsema keele leidnud.

See kolmsada viiskümmend aastat tagasi sündinud mees, keda Zhong Li-quan ise eliksiiri oli õpetanud valmistama, mis kõike, ka surma, ravis, oli rahva poolt ammu jumalaks tunnistatud, enne kui keiser seda kinnitas. Ja tema kohta räägiti, et ta rändas nelisada aastat ringi ja tappis mõõgaga draakoneid, ta pidi praegugi veel elama, aga küllap mitte tavalises mõttes.

Asjadest, mis näivad keerulised, tuleb suure rahu abil üle saada.

24.

Pärast matust asusid nad taas teele ja suundusid edelasse. Kolme päeva pärast jõuti järgmisse linnakesse.

Ka siin võeti Chang Chuni käsukohaselt vastu, ent mitte nii nagu hanide hulgas, kes tema mõtet mõistsid. Hoihedele oli õpetaja vaid mingi kauge ja arusaamatu nähtus, kes tõi kaasa mingisugust tarkust, millega siin kõrbes, keset teist usku ja elulaadi, midagi peale polnud hakata.

Linnakese vanem, väga vana mees, kohtas teelisi linna taga ja laskis üle anda viisakuskingitused. Kohas, kus ta neid öömajale pani, kostitati neid keedetud taignaga.

Majad olid siin samuti savist, mitte vildist, kuid nende väljanägemine oli sootuks teine kui kodus. Kõige silmatorkavam oli see, et majadel puudusid katused. Neid polnud tarviski, sest siinmail ei sadanud kunagi vihma.

See, mis siin esimesel pilgul oli eriskummaline ja huvitav, taandus õige pea igavuseks, sest kõik kordus.

Pärast ööd jätkati teed, järgmisel päeval oli teel jälle linnake. Kahe päeva pärast jõuti jõeni, see oli siin suurem haruldus. Seda jõge nimetati võõrapäraselt Hodžent.

Üle jõe saadi mööda ujuvat silda, mis oli kinnitatud trosside ja kividega. Sillal pidas vahti eraldi mees, kes andis juhtnööre, kuidas, missuguses järjekorras ja kui raskete voorivankritega tohib sellist silda ületada. Sillavaht astus

Chang Chuni saatja Džegeiga vestlusse ning kinkis talle imelise kala, mis oli tohutu suuga ja ilma soomusteta. Selle eluka eest sai ta vastukingituse.

Chang Chuni kaaslased kogunesid ümber kala ja imetlesid seda. Taost oli maailma tekkinud palju põgusaid vorme, nii see kalagi, aga praegusel hetkel seisis see niiske, lihane, täis otstarbega osi, nende ees ja tema hajuvust võis vaid mõistusega tajuda, mitte aga näha.

Hodžendi jõgi algas kahe kõrge mäe vahelt ja voolas loodesse, vesi temas oli kiire ja sogane. Jõe tee oli teadmata pikk ja tema vanust ei osanud keegi määrata, kui voolasid veed ja otsisid oma sängi.

Jälle oli reisijate teel veeta ja liivata kõrb, oma kakssada liid, ja seda läbiti öösel.

Kui see raske koht oli selleks korraks läbitud ja otsiti sõbralikumat paika, jõuti lõunas suurte mägede jalamile. Siin noogutas Chang Chunile taas punane riie ja üle hulga aja pani ta kirja read:

Kirjeldamatud on loodud mäed,
taeva tehtud ahelikud idast läände,
lõunapiiriks nefriitmägede rida,
põhjas kuldne liiv ja metsik väli,
all lõppematu veega lätted,
ülal kõrgeim taevatee.
Pikal teel ma vastumeelselt avan suu,
siia jõudes aga valjult laulan, suutmata
vaigistada tundeid.

Varsti jõuti linna, mille läheduses oli rohtu ja vett. Seda andis seal loodus, rahvas aga oli ükskõikne ja sõdadest väsinud. Nad vaatasid võõrast riiet ja nägu vastumeelsusega, kuulasid tundmatut kõnet kartlikult.

Ühel pool sai see tunne ilmsiks altkulmupõrnitsemise ja vaikimise läbi, teisal aga liigse agaruse ja jutukuse läbi, igal kohal oli oma iseloom, mis sõltus tooniandvatest inimestest.

Järgmises linnas tuli hoihede linnavanem teelistele kaugele vastu ja rääkis nendega kui ammu oodatud, kõige kallimate külalistega. Ta paigutas nad linna lõunaossa, kostitas lõunaga ja viinamarjaveiniga. Tema käsu kohaselt saatsid lõunat lõbustused, mida neile enne polnud pakutud. Selleks olid poisikesed, kes ronisid osavalt teivaste otsas ja tantsisid mõõkadega vehkides tantse, mis omavahel sobisid.

Ja nõnda oli see igas linnas isemoodi. Kus maapind enesest

paremini sünnitas, sest nirisesid salaveed, seal oli linnu üsna tihedasti üksteise kukil ja mõnel päeval sõideti läbi neist mitu, nõnda et need lõpuks silmade ees virvendama hakkasid ning igaühele iseloomu leidmisest polnud juttugi.

Nüüd liiguti kõrgemale mägede jalamile, vahepeal satuti pärismägedesse, ja kui sellest üle saadi, jõuti orgu, mis kulges põhjast lõunasse. Mäed olid siin metsatud, orus aga kasvasid üksikud mooruspuud. Ühe sellise all olid teelised ööd. Puu oli tähelepanuväärne, see võinuks mahutada oma varju sada inimest.

Selline suur puu oleks mujalgi silma paistnud, siin lagedal maal aga oli see lausa imekspandav. Nii on see inimeste ja asjadega.

Suurt tuntakse väikesest, magusat hapust, tõde sõnade uputusest. Edasi nägid teelised üht kaevu kuiva maa sees, mille inimene oli pidanud kaevama üle saja jala sügavuseks, et veeni jõuda. Siin oli seesugusel, ka kasina veega kaevul suurem väärtus kui kullal. Kuld jättis kõrbes nälga ja janusse, kaev oli ainus, mis päästis. Tema põues nirises pisike puhas sooneke, mis surijalegi elu tagasi tõi. Kas võis tahta paremat eliksiiri?

Chang Chuni sõbrad posisid pottide kohal, suitsetasid vingu ja kastsid ainet, otsisid mööda salamärke tõde ja hüüdsid appi. Aga elueliksiiri olid leiutanud vaid need, kes olid väga ammu elanud, nende kohta räägiti; kaasaegsetest ei leidunud ainsatki, kes oleks kõikemoondavat kivi või kõikemahutavat vedelikupiiska omaks võinud nimetada.

Seda kaevu oli ka Valitseja ise oma risti-rästi-sõjateedel tähele pannud.

Siin seisis januliste valvel üks väga vana hoihe, kes pööras kaevuvänta ja ammutas vett. Nii kaugelt tõi ta seda üles, et see iga liigutuse väärtuslikuks tegi. Ja kõik said, sest seda oli siin tarvis inimesele ja loomale, keisrile ja kerjusmungale.

Kui Valitseja oma Läänemaade allutamise teel siin peatus ja vanameest nägi oma igapäevases tegevuses, oli ta seda heaks pannud ning ütelnud, et palju on maailmas ameteid, enamik neist on ametnike eneste leiutatud ja kasu pole neist peaaegu kellelgi, aga õilsamat sellest siin ei ole. Nii oli öelnud Temüdžin, kelle kurk ei kuivanud, sest temale jätkus teel olles ikka. Aga tema saatjaskond täitis siin oma nahkkotte, kellel tarvis.

Ja siis oli Valitseja käskinud vabastada selle vanamehe kõikidest maksudest ja teokohustustest.

Nõnda toimis Valitseja, kes oma juhuste teedel kuhugi sat-

tus, midagi nägi, mis paljudele tavaline, temale aga uus, ja sekkus kõrgest sadulast ellu ning muutis seda oma käskudega. Ja veel paljud põlved ütlesid talle tänu ja jutustasid lugusid keiserlikust heldusest. Ikka enam kui teistpidiseid lugusid.

Kui mõnel maal või mõnel ajal ei leidunud lahket valitsejat, siis mõeldi ta vaevatute lohutuseks välja ja tema ülistamiseks kõlas palve ja vaikne etteheide ja eeskuju pakkumine nendele, kes parajasti troonil. Valitseja, kes oli oma õigustes kindel, oleks pidanud ära keelama muinasjutud ja lood ennemuistsetest kuningatest, kes head ja ausad olnud. Ometi esines niisugust keelamist harva. Kas olid valitsejad silmakirjalikud või uskusid nad oma õukondlaste kiidulaulu suminas end just samasuguse või veel palju parema olevat, nõnda et tundsid end väärivat vägevaid lugulaulusid tulevaste põlvede suus. Või siis tahtsid nad summutada nurinat sellega, et valitseja lahke loomus on enne läinud ja võib ka tulevikus õitsele minna, et alaneb surve ja avanevad kuldväravad kõikide püüdlike ja ustavate ees. Küllap nägid nad muinaslugudes siiski rohkem kasu kui kahju. Lõpuni järjekindel olek lausete kõrvuti sättimises pole iial tõe juurde viinud, elu on selleks liiga keeruline ja vastuoksuslik.

25.

Üheteistkümnenda kuupaiste kaheksateistkümnendal päeval ületasid teelised laia jõe ja jõudsid suurde linna, mida kohalikud nimetasid Samarkand. See oli koht, mis jäi Chang Chunile tema Lääne-reisil pikemaks peatuspaigaks, kuhu ta ikka ja uuesti tuli.

Seda tundis ta juba eemalt, kui selle toredus ja tornid paistma hakkasid. Ta teadis, et selles linnas ei juhtu talle halba. Kohalikele inimestele oli see linn tähtsaks paigaks, aga viimase aja sõjasündmused olid talle palju häda valmistanud.

Juba kaugele eeslinna tuli teelistele vastu salk. Seal oli kõrge ametnik Ahai Valitseja lähedusest, kes pärines kharakitanite hõimust. Seal olid mongoli väepealikuid ja hoihede vanemaid.

Salkkond koos kaitsjate ja teenijatega sõitis teelistele vastu ning kiiresti löödi siinsamas üles hulk telke, pakuti väsinud teelistele varju ja kosutati neid veiniga. Siinsamas peatuti ja peeti nõu, kuidas edasi olla.

Vastutulijate seas oli ka saadik Liu Zhong-lu, kes oli teatega ette rutanud. Nüüd oli ta takistuse taha pidama jäänud ega olnud kaugemale saanud. Teda nähes mõtles Chang Chun, et ta on juba Valitseja ees olnud, kuid Liu ütles:

«Eespool on tuhande lii peal lai jõgi. Sain just teada, et kohalikud mässulised on purustanud silla üle selle jõe ja niisamuti laevad. Pealegi on praegu südatalv. Kas poleks meil targem kevadel teed jätkata, et Valitseja ette ilmuda?»

Chang Chun oli sellega päri. Ta oli õigesti tundnud, et ta siia jääb. Igasugune ooteaeg enne rasket kõrbereisi oli hea sellepoolest, et äkki selguvad vahepeal asjaolud, mis näitavad, et polegi tarvis edasi reisida.

Kui see oli otsustatud, tuli leida linnas sobiv peatuspaik. See oli kohalike isandate asi.

Mõne aja möödudes viidigi Chang Chun koos oma õpetatud õpilastega läbi kirdeväravate linna.

Kaks suurt kanalit tõid jõe linna. Nendest hargnes palju väikesi kraave, mis viisid vee iga majani. Kollane vesi voolas piki kõiki suuremaid ja vähemaid tänavaid.

See oli suur linn, enne vallutamist oli seal alaliselt elanud sada tuhat peret, ajutised peale selle. Lugu linna vallutamisest oli halastamatu näide viimase sõja koledustest ja sellest ei räägitud lahtise suuga, sosistajad aga Chang Chuni ette niipea ei pääsenud.

Uus Isand, kes tuli ja siinsetele asukatele enne oma võidukäiku täiesti tundmatu oli, nõudis, et kõik teda otsekohe tunnistaksid ja Valgustajaks Päikeseks arvaksid. Aga inimloomus ei harjunud nii ruttu ja tema meel ei leppinud vägivallaga, nõnda et ta pigem vähese lootusega kõige halvemale vastu läks, kui et leppis pika kiusuga.

Nõnda olid hoihede linnad erinevalt alistunud, kes kuudepikkuselt vastu pannud, kes võtmed ja vastuvõtuannid kaugele linna taha mongolitele vastu viinud, aga nende saatus mõõga ees ei erinenud palju. Piits leidis tõrksa ja allaheitliku ühteviisi. Osa hävitati, osa põgenes, osa viidi idasteppidesse käsitöölisteks, osa jäi puutumata, ja see ei olnud kõige suurem osa.

Ka Samarkandi linn oli oma tehtud või tegemata pattude eest karistuse leidnud ning praeguseks elas seal vaevalt neljandik sellest rahvast, mis enne Valitseja tulekut.

Põllud, õitsvad aiad ja paremad majad, mis ammust aega hoihedele kuulunud, võeti neilt nüüd ühiseks, nõnda et nende ande võis tarvitada kõik kirju rahvastik, mis mongolitega koos tulnud: pärast seda, kui nende enda maad olid niisamuti

ära segatud, tulid nad segama teiste omi kahvatus ja rumalas lootuses nende arvel, kes hilisemad ohvrid.

Niisugune oli osava valitseja sõjapidamisviis, et ta need, kes enne tema vastu võitlesid, pärast võitu oma vägede osaks tegi ja järgmisi rahvaid suruma saatis. Niisugune oli kord inimene, et see, mis temale halb, ei pruukinud tema meelest naabrile halb olla. Ja veel tahtis inimene, et kui temaga midagi juhtus, siis juhtugu see juba kõigiga, rumal leidis sellest lohutust.

Juba oli Valitseja vägedes ka hoihesid, kes oma vastupanevate vendadega sõdisid.

Mida tahtis see eri tõugudest koosnev sõjavägi? Kas ainult riisuda enesele tükike ja purustada, mis olemas? Kus oli tema taevakõrgune eesmärk?

Selletaolistest mõtetest ei võinud kõnelda ega kirjutada; tugevad vabastasid inimese mõtlemise ja targutamise vaevadest.

Maad, mis hoihede omad, jäid nüüd kõigile, kes tulid. Ja siinsetest aedadest võtsid saaki hanid ja kharakitanid, uihurid ja muidugi mongolid. Niisamuti olid eri tõugudest valitsejad pandud hoihede üle. Need aga puhastasid endiselt kraave ja niisutasid aedu.

Kuid idast ei tulnud siia mitte üksi valitsejaid ja saajaid. Kõikjal võis kohata kunstiosavaid käsitöölisi Chang Chuni kodumaalt, osa neist liikumise lainega kaasa toodud, osa ise head otsima tulnud. Niisugused olid need hanid, kes oma kodumaad kogu maailmaks pidasid ja kõiki teisi, kes mujal elasid, barbariteks nimetasid; ometi olid nad iga lainega piiride taha langemas, ja kus vähegi sobis, juuri ajamas.

Nii mõtles nendest Chang Chun, kes iga hinna eest tagasi tahtis minna. Ja sellest hoolimata oli tal rõõm siit kodurahvast eest leida, sest nad teadsid teda ja kummardasid teda ja nägid tema vabas ja kõrges liikumises lohutust, et nad mõelda võisid: tarkuse puu nende väetatud pinnast tõuseb kõige kõrgema taevavalitsejani ja see nimetab teda austavalt oma õpetajaks.

Ometi tahtis Chang Chun oma ülesande siinmaal kiiresti täita, et koju tagasi surema pääseda. Seepärast ei olnud ta ülearu rõõmus peatuste pärast ning laskis kuulata Valitseja juurde pääsemise võimalusi. Et nad saaksid vastastikku öelda oma arvamuse ning olla sellest asjast priid. Kohtumiste kasutust teadsid mõlemad, et nad ei saa seda, mida soovivad, kuid see ei hoidnud neid tagasi, sest kui palju asju teeb inimene vaid selleks, et oma südant rahustada või kri-

peldavaid aimusi proovida ja siis kõrvale heita kõik, mis mõeldud ja mis ei kõlba, ning lasta elul loomulikku rada veereda.

Õpetlased paigutati pooleldi olevasse lossi, mis seisis keset linna kõrgendikul. See oli linnavanema asupaik, kes sealt aga rahutu aja pärast üle jõe oli kolinud.

Julmast õiglusest hoolimata ei olnud see pärisrahvas mongolitele alistunud. Kuigi nende endine valitseja oli nad maha jätnud ja üksi, jõu ees värisedes, teadmata kuhu põgenenud, panid mitmed salgad vaprasti vastu, üks osa neist hoihede printsi juhtimisel. Aga ka ammu allutatud alad kihasid mässajatest, keda uus võim nimetas röövliteks, kuna nad tõepoolest võtsid vägisi kas seda, mis enne neile oli kuulunud, või nendelt, kes tulnud võimu ees näoli olid.

Mässajate jõugud liikusid kõikjal ja pimedus kihises viirastustest. Ka seda linna, mis oli nüüd üks kirju moodustis, hoidsid nad oma hirmuvalitsuse all. Võib-olla olid nad Tšingis-khaanile truudust vandunud ja siis seda vannet murdnud, ometi ei saanud Chang Chun nende tegevuse peale mõistmatult vaadata.

Kui õpilased mässajate ees hirmu tundsid, sest teadsid endidki nende silmis võõrasteks sissetungijateks ning nägid lossi asumises ohtu oma elule, et vägevatest mongoli salkadest kaitstud linnavanemgi siin oli kartnud, siis ütles Chang Chun neile:

«Taolased lähevad kõikjalt muretult läbi. Kui ka läikiv mõõk ripub nende pea kohal, ei karda nad mitte. Seda enam ei maksa ette karta, kui röövleid veel kusagil näha ei ole. Kurjus ei suuda headust kahjustada.»

Nõnda rahustas ta alati ja kõiges neid, kes seisid tema läheduses.

Kes ahnitseb palju, see väriseb kokkukraabitu kohal; kes tuleb mõõgaga relvitute hulka, see kardab kujuteldavat mõõka nende hõlma all. Rahutust hoihede keskele olid külvanud need, kes olid rahututena siia tulnud.

Chang Chun oma kaaslastega oli tulnud vaid sõna ja õpetust tooma. Kui neil üldse midagi oli karta, siis vaid teistsugust õpetust, mis nende sees ülesehitatule viga võiks sünnitada.

Linnavanem korraldas tulnud õpetlastele piduliku lõunasöögi ja laskis suurel hõbekandikul Chang Chuni ette tuua kümme kullaga õmmeldud riidetükki.

Chang Chun vaatas neid põgusalt ja lükkas üheainsa käeliigutusega tagasi, kuna need ületasid tavalise viisakuskingi. Nüüd oli ta kohal, kus iga tegu pidi tema mõtet laiali kandma, ta ei olnud enam läbirändaja, kes sügavat jälge ei jäta. Ja tõesti ei olnud ta kaupmees, et seda varandust endale pidada. Oma kaupa kandis ta peas ja seda ei saanud sealt asjade eest osta. Ta ütles linnavanemale sõbralikult:

«Minu keha ei ole kuldniitidega kaetav, parem anna mulle ja mu sõpradele natuke söögikraami, sest me oleme nõrgad ega suuda end veel tao puhtast õhust toita.»

Linnavanem võttis teda kuulda ning saatis iga kuupaiste ajal lossis asujatele tangu, jahu, soola, õlisid, puu- ja maavilju ja iga korraga ikka rohkem, sest õpetaja juures käis üha enam rahvast, keda ta sõnade kõrval ka söögiga kostitas.

Mis päev edasi, seda aupaklikumaks muutus linnavanem Chang Chuni vastu, sest ta nägi temas tarkuse jõudu. Võibolla oli ta algul tulnukates näinud vaid veel üht tüli ja kohustust linnale, inimesi, keda tuleb katta ja kaitsta. Aga sõnu ja tegusid leides tundis ta ära, et suur Valitseja polnud vana tarka mitte asjata kutsunud, et ta mitte üksi sõjapidamises põhjatu ei olnud.

Nähes, et Chang Chun joob väga vähe pakutud veini, palus ta luba suruda tema jaoks eraldi värsket veini eriti headest viinamarjadest. Chang Chun ütles seepeale:

«Miks peaksin ma tingimata auravat veini enesest läbi laskma? Parem anna see hulk viinamarju mulle toorelt, siis saan ma oma külalisi kuninglikult kostitada.»

Ta sai, mida soovis. See oli viinamari, mis kogu talve võis seista ega riknenud.

Õpetlased nägid siin linnas, millest enne vaid kuulnud olid: tohutu suurt kohmakat looma elevanti ja suure toreda sabaga paabulindu, mida oli kauge India enesest tootnud. Siit jäi see maa kagusse, Chang Chuni kodust aga edelasse ja see oli üks maailma äärtest ning kauguste tähendus.

Nende imeelukate nägemine pani Chang Chuni luuleridu joonistama:

Sõitsime mitu kuud ja jõudsime suure hoihede linna müüri alla.

Siin on kõrged tornid, ent puudub kolmteist astangut,
ehitatud on need tellistest, mida katavad arabeskid,
aed on ruumid, trepil palju astmeid.
Sügispäeval karjatatakse linna taga elevante,
kuigi Draakon on võimul, ei anna suvised pilved vihma.
Siin on toredaid vilju; tukun rahus ja toidan oma laiskust.

Nõnda elati talv läbi paigal ja Chang Chun oli nagu endine: ühtaegu erak ja seltskondade läbivoorimise keskpunkt. Ta leidis alati jõudu olla oma mõtetega ja kõiksusega, samas tundis ta eneses tärkavat ülesannet. Jumalad olid talle andnud selleks, et ta seda teistele edasi annaks, rikas sai ta olla vaid siis, kui ta enesest pidevalt kinkis.

Ja rahvast tuli, esiotsa tema sünnimaa inimesi ja uudistavaid ülikuid, keda Valitseja väljakutse Chang Chuni jõusse uskuma pani, hiljem ka hoihesid ja eri tõugu rahvast, kes siia maailmalinna kokku voolanud. Nad ei saanud Chang Chuni sõnadest aru, harva, kui mõnda neist tõlgiti, kuid nad nägid kõike tema olekust.

Siinne rahvas kummardas ühtainsat jumalat, kes olevat kõikide asjade algus ja ots, kes iga hetk loovat maailma uuesti, mis nähtuvat muutumisest, kellel olevat teada iga inimese üksik tegu, ja kunagi tulevat niisugune päev, mil kogu maa hävivat tules, inimesed aga pidavat vastama hea ja kurja eest, mida nad ise olid valinud, aga mis neile ka kõrgemalt oli määratud.

Mõnes mõttes oli see jumal oma kõikehõlmavuse poolest tao sarnane, kuid ta sekkus igasse pisiasjasse, mis oli tegelikult arvutute jumalate ja vaimude asi, kes ka ise olid tao alge vormid.

Inimeste ettekujutused olid erinevad, sest see oli aimuste, mitte kindlate tõendite maailm. Kui need hoihed kummardasid iga päev viis korda hardalt oma jumalat, nägu pööratud kaarde, mis jääb lõuna ja edela vahele, siis oli selles nende teenimine, see hoidis neid liigsest agarusest ja halvast.

Chang Chun teadis paljude tõdede maailma, ta ei tahtnudki liialt siinsete uskumuste olemusse tungida. Liiga kindel oli ta selles, millele oli pühendatud terve elu.

Kuid tal ei olnud midagi siinse jumala vastu. Nähes inimeste kirge ja agarust tema kummardamisel, olnuks ta nõus seda nende Allahit rahulikult oma paljude jumalate hulka võtma, sest ta tundis inimeste õigust ja selle jumala mõju nende peale.

Tema maal võisid õpetlased oma külmade ohvrilaudade ja

korra ning tavade usus vaielda taolaste põneva maailma vastu, kuid sellest ei tõusnud suurt tüli ega vaenu. Inimene oli nii vaba, et ta oma pea ja südame uskumistes võis ise enda isand olla, tal ei sobinud oma vaimu teisele peale suruda või teise tõekspidamisi naeruvääristada. Olla rumal või olla tark, see oli iga inimese enese teha. Tulnuks keegi tema maal välja uue või sootuks teistsuguse õpetusega, kuulutanuks ta seda väljakutel ja templites, ei oleks iial keegi tema vastu astunud, teda oleks viisakalt ära kuulatud ja igaüks oleks ise oma senisest tarkusest lähtudes järeldused teinud.

Siin oli asi teisiti. Nagu Chang Chun kuulis ja ka ise tähele pani, olid kõik uskumised, mis Läänes inimeste meeli vallutasid, sõjakad ja sallimatud iga teistsuguse mõtteviisi vastu. See oli siinsete inimeste nõrkus ja jõud, rumalus ja tarkus, tühisus ja usk.

Võib-olla olid nad oma usus nii nõrgad ja nende jumalad nii mannetud, et nad end kogu aeg piitsutama pidid ja oma usku vahule kloppima kire ja viha abil teistsuguste vastu. Chang Chun ei saanud seda maailma siin oma mõttega kütta.

Tema kodumaal oli juhtumeid, kus mõne linna kaitsevaim ära põlati. Selle kuju troonis templis, keisri rüü üll. Ta oli ümbritsetud aupaklikult seisvast kaaskonnast, kes kõik olid võimsad. Seal oli tema nuhk, kes tahvlile inimeste pahategusid kirjutas, seal oli must kääbus, kes neid kohtusse tassis, seal olid tema sekretärid ja kohtunikud, hea ja paha paiga vahendajad. Jumala ja tema pere voodi ja tarberiistad seisid templi tagaruumis, uusaasta ajal viskas rahvas voodisse oma vaskmündid. Ametnikud tulid raskete asjade eel temalt nõu küsima. Temalt paluti vihma ja kõiki muid õnnistusi linnale. Aga kui selline jumal oma linna halvasti teenis, kui linnale järjest kõiksugu õnnetusi kaela sadas ning linnavanema ja teiste kahetsused ega palved ei aidanud, tunnistati jumal lõpuks süüdi, tema igaks sünnipäevaks toodud riided kisti maha ja alasti kuju toodi palava päikese kätte, et ta ise tunneks, kuidas linnale on tarvis vihma ja õnnistust. Isegi häbikett võidi talle kaela panna, ja inimene oli temast tugevam, et mõjutas teda õigetele tegudele.

Ja kui see jumal pidevalt oma tööga toime ei tulnud, visati ta kõrvale ja valiti linnale uus jumal.

Midagi taolist ei saanud aga olla siin, Läänemaal, kus kõik tunnistasid end oma jumala orjaks. Saatis ta neile rahet või kannatusi, nemad olid kõigega päri, igas halvas sündmuses nägid nad vaid oma süüd ja jumala karistust.

Chang Chun mõtles: see on seaduspärane, et nõrkus sünnitab julmust, ebakindlus sallimatust. Õiglasel maal elas vaim, mis oli nii avar, et mahutas endasse ka tülid ja muutis kõik hüvanguks ja rahuks.

27.

Kui talv läbi sai, tahtis Chang Chun kiiremini liikuma hakata, et Valitseja ees ära käia, ütelda sõnad, mida see ootab ehk ka ei oota, ning pöörduda tagasi kodumaale, nagu ta oma mahajäänud sõpradele oli lubanud.

Selleks saatis Valitseja esindaja teele käskjala mõnesaja ratsamehega, et uurida ees laiuvat rahutut ala, veenduda tee ohutuses ja läbipääsemise võimalustes.

Kuni luurajad teel viibisid, elas Chang Chun oma õpilastega endiselt paigaelu suures uhkelt kavandatud lossis, mille osa ruume oli mugavaks tehtud, osa aga lõpetamata.

Rahvast käis kummardamas, mitmed käisid järjekindlalt ja harjusid üksteist nägema.

Käijate hulgas oli üks tähetark, kellega Chang Chun arutas päikesevarjutusi. Jutt oli eelmise aasta viienda kuu varjutusest, mida teelised rohtlaanes olid näinud.

Selgus, et igas kohas oli varjutus pisut ise ajal olnud. Chang Chuni kaaslased olid seda näinud täpselt keskpäeval. Kui nad teel Läände mägede edelanõlval inimestega varjutusest rääkisid, ütlesid need selle olnud hilishommikutunnil ja seitse kümnendikku päikeseketast. Siinne astronoom aga ütles selle olnud keskhommikul ning kuus kümnendikku ketast. Sellest tegid kaks õpetatud vestlejat järelduse, et päikesevarjutus ei ole mitte igas kohas ühteviisi ja ühel ajal nähtav.

Selle järelduse kohta leiti kinnitus ka vanadest raamatutest. Chang Chunil oli meeles, et suure Kong Fu-zi järeltulija Tangide ajast Kong Ying-da oli oma suure esivanema raamatut selgitades kirjutanud, et päikesevarjutus sünnib siis, kui kuu läheb päikesele ette:

Chang Chun ütles:

«Seda kõike kõrvutades peab arvama, et täielikku varjutust näeb ainult siis, kui seista otse päikese all. Kui seista kõrval, siis muutub pilt vähehaaval iga tuhande liiga. See on samuti, kui küünlavalguse ette seada lehvik, siis näeb, et seal, kuhu langeb lehviku vari, pole valgust, kuid varju äärtele lähenedes muutub valgus ikka tugevamaks.»

Nõnda õnnestasid kaks vana meest oma südant teaduslike arutlustega. Nad olid selles eas, kus nähtusi pidi oskama seletada, sest kui nemad ei osanud ühte asja selgeks rääkida, kes siis veel peale nende pidi seda oskama. Ja kui mõni asi nende arusaamisele ei allunud, siis oli see looduse saladus, tõenäoliselt igavene, midà välja ei anta.

Kord ühelt jalutuskäigult tuli Chang Chun tagasi mõtlikuna ja hingestatuna. Üks õpilastest, nähes ta ilmet, ulatas talle paberi, kirjutuspulga ja tušši. Kuid õpetaja lükkas paberi tagasi, ta tahtis oma luuletused lossi seinale kirjutada. Ja nõnda ta tegigi, et kattis seina kahe luuletuse kirjamärkidega. Et siin võõras kandis neid märke ei tuntud ja võib-olla poleks neist pärast nende lahkumist ka hoolitud, vaid nad oleks üle lubjatud, siis kirjutas hoolas Li Zhi-chang need sealt maha.

Üks luuletus rääkis sellest, et kõikjal on kohal nähtamatu, salajane, kiiresti liikuv ja kõike täitev vaimuosa, see pole olemine ega olematus ja seda ei saa tajuda, aga see võib end äkki ilmutada ühesainsas inimese kulmukerkes.

Hing, mis meie sees, oli vabast ja vormitust olekust vormide maailma toodud, see oli vaimualge langus, et ta kannatuste ja kurja igaveses ringmängus oma sündide kaudu elama hakkas. Aga vana-aja tarkus pakkus inimesele lohutust, kui ütles, et kord võib hinge tee ristuda üheksa taevasfääri salajase teega ja need aitavad tal kanduda kõige kõrgemasse taevasse, kus on kannatuste lõpp ja sulamine puhtasse vormitusse.

Teine luuletus rääkis kõige tiirlemisest elude ringmängus ning igatsusest saada puhtaks ning välja sellest rattast.

Chang Chun seisis kaua seina ees, mille ta märke täis oli kirjutanud, ja vaatas neid. Valgel pinnal virvendasid mustad märgid, liikusid ülalt alla, siis lainetasid tagasi, tähed hingasid seinal. Vana taolane pühkis laia varrukaga üle silmade. Luuletuste väline kuju sai äkki puhkevaks õieks, naise avanevaks kojaks, igirahutuse tekitajaks. Kus oli see mõte, mille järele ta kõik aastad on õhanud, kus oli see rahu, mida ta nendeski sõnades oli ihalenud?

Ja ta ei saanud enne puhkust oma mõttest ja sellest temaga kõnelevast nägemusest, kui ta oli seinast eemale astunud, tüki paberit võtnud ja sellele sama hooga uue luuletuse kirjutanud.

Kümneid aastaid Idamere kaldal
mõtisklesin ülimast algest, uurisin salasügavat,
pooleldi söömata, kesköönі üleval.

Kuid ma ei pääse veel taevasse,
aluseta on mu kuulsus,
asjata levis see Põhjamaale
ning tõi mulle suure keisri käsu,
et pidin tuules-liivas läbima kümme tuhat liid.

Kuid ikka tundus, et kõik pole öeldud ja et tuhinat jäi üle.
Veel üks luuletus läks märkidesse:
Noorukina hakkasin ma mere ääres tõde otsima,
keskealisena peitsin end kõrgele mägedesse.
Jätsin kodumaa, luigena lendasin,
kui kahekordne käsk piiri tagant mind sundis kui koletis Ao.
Mäed ja jõed on lõputud, teel pole otsa,
hõivatud hing ja ihu väsivad liikumisest.
Tean, et kuigi mul ei ole imevõimeid,
ei saa ma vältida kolme tuhandet ilma kuues kaares.

Chang Chun vaatas read üle ja mõtles: miks oli ta siia kirjutanud selle mereeluka Ao, tohutu kilpkonna, kelle seljas paikneb õndsate surematute saar Pinglai? See ei sundinud kedagi, tema suurus oli hirmus, kuid paik, mida ta kandis, oli ihaldatav. Teda polnud Tšingis-khaani kutse mitte sedavõrd tõmmanud. Ent märk, mis iseenesest värsis kohta nõuab, on usaldusväärne, temas ilmneb tihti loomise salapära.

Viisakus ja aupaklikkus olgu hinnas nii valitsejate kui ka väiksemate vendade vastu, siin ei ole tarvis rituaali ja igavest kinnitamist keiser keisri järel oma nürile rahvale, et isa peab austama, vanemat venda ja sugulast peab austama, valitsejat peab üle kõige austama. Kinnitus ja keelitus sünnitavad üksnes välispidist ja tuimust. Kes tunnistab taod asjade algusena, mis kõik ühetasaseks teeb, see ei pea pingutama. Seepärast ei olnud read, mis vihjasid Valitseja kutsele, orjalikkus, vaid ütlesid, et isegi väeti käeviibe on sama palju väärt kui õndsa saare igatsus.

28.

Selle aasta lõpul kaheteistkümnenda järel lisakuu ajal tulid luurajad koos kulleriga tagasi ja teatasid, et Teine Valitsejapoeg on oma sõjavägedega nõnda liikunud, et talle on siinsed teed tarvilikud. Seepärast on ta kõik mässulised hävitanud ning sillad-laevad uuesti korda seadnud.

Kuller oli kutsutud Tšahadai ette, seal oli ta rääkinud oma sõidu sihist ja sellest, et kaugelt tulnud pühamees Chang Chun soovib jõuda Valitseja asupaika. Seepeale oli Valitsejapoeg öelnud, et Keiserlik Isa on parajasti kaugel kagus mägede taga, kus takistuseks on sügav lumi sõidukõlblikes mäekurudes rohkem kui sadakonna lii ulatuses. Sealt läbipääsemine olevat võimatu, muud teed aga pole. Seepärast kutsus Tšahadai Chang Chuni enda juurde, et seal edasirännuks soodsat aega oodata.

Ja Tšahadai lubas talle saata mongolitest kindla saatjaskonna, kes toob teda ohutult sellest savimajade linnast, kus Chang Chun viibib, tema laagrisse.

Kui pühamees selle teate ära oli kuulanud, ütles ta:

«Ma olen kuulnud, et maal, mis jääb jõest lõunasse, ei ole mingisugust taimkatet ega sööki tuhandete liide kaupa. Minu kaaslased aga vajavad toiduks tangu, jahu ja juurvilja. Kandke sellest Valitsejapojale ette.»

Saadikud ruttasid ülesandega minema, Chang Chun aga oli aega võitnud, sest ta ei teadnud, kas on õige minna ägeda loomuga Tšahadai ette, kelle uskumist mööda ta oli tulnud tema isale igavest elu tooma, nõnda et see oleks lootuse võtnud temalt ja ta lastelastelt. Mitte surma ega häda ei kartnud Chang Chun, kuid ta tahtis olla truu oma ettevõttele ega tahtnud muuta valitud suunda, see ei olnud kunagi kellelegi head toonud.

Ja kuni pikka teed käidi, võis Chang Chun jätkata oma eluviisi, mis talle siin rammusas linnas omaks oli saanud.

Astronoom ja teised kohalikud õpetatud mehed, kes keeltesegadusest hoolimata üksteise tarkust hindasid ja maailma salaasjade arutamisest suurt lõbu tundsid, kutsusid Chang Chuni ja tema õpilasi ühistele jalutuskäikudele linnast välja, et teel kõike tähele panna ning asjade olemuse kohta vaimurikkaid oletusi teha.

Jalutajatega ühinesid ametnikud eesotsas saadik Liu Zhong-luga. Ikka oli ta väljas vana targa hea käekäigu eest, ta tundis oma kohuseks olevat Chang Chunil kogu aeg silma peal hoida, et midagi ei juhtuks.

Päev oli selge, sügav, õhk oli maitsev ja puhas, puud-lilled paisusid värskusest ja lõhnadest. See oli teise kuupaiste teine päev ja päikese kevadine pööripäev. Aprikoosipuud olid ära õitsenud ja maa nende all roosatas õielehtedest.

Kant oli jõukas ja asustatud. Siin-seal oli ilusaid elumaju, terrasse, torne, losse, nende ümber haritud aedu ja kunstlikult loodud järvi. Silm puhkas selle maastiku peal ja veri rõõmustas.

Seltskond laotas maha vaibad, millele pandi kaasatoodud söögikraam ja vein. Istuti maa sünnitatud rohul ja kõikide meeled olid rõõmsad ilusa ilma ja targa vestluse pärast. Sellised jõudehetked lõid inimese päevade sünkjashalli vinesse selgeid lõhnavaid mullikesi.

Joodi head veini ja vesteldi kõrgetest asjadest, ja nii terve päev. Alles päikeseloojangul pöörduti linna tagasi.

Uuesti mindi pikemale jalutuskäigule viieteistkümnendal kuupäeval, kui oli saja viies hommikuteenistus suure Lao-zi auks. Ametnikud ja õpetlased tulid sel päeval Chang Chuni juurde ja palusid teda kaasa. Taas mindi läände, kaks nädalat oli aeg edasi läinud, rohelus kinnitunud, see elas üle oma kõrgaega enne kõrbemist, mis juba varasuvel täie jõuga algas.

See jalutuskäik oli veel pikem, aed oli aias kinni, üks haritum kui teine. Vist kusagil mujal maailmas, Neljameremaa kaasa arvatud, polnud selliseid aedu. Nende ainsaks puuduseks oli, et siin ei kõlanud lindude laulu.

Puhkel viibides palus Chang Chun oma kirjutustarbed, mida ettenägelikud õpilased ikka kaasas kandsid, ning kirjutas:

Teise kuu keskel, saja viienda hommikupalve ajal,
kui salajane alge laskus maha, liikus päike aeglaselt,
öösel paistis kuu ja puhus vaikne tuul,
pilved kadusid ja vihm lakkas,
ümbrus on täis lõppematuid aedu,
kus imetleme lilli ja taevavalgeid puid.
Ma ei suuda veel loobuda söögiraasust ja voolata
taevasse-maasse;
püüdlen sõltumatusse tegevusetusse, ise naudin ilmaelu.

Valmis märgid andis ta teistele lugeda. Kuni need lasksid paberil ringi käia ja luuletust kiitsid, siiralt või kombekalt, tegi ta uue.

Mis asi on luuletamine? arutles Chang Chun koduteel. Tema luuletused sündisid meeleolu tõusul, vabadust ja headust tundes. Ka nukrad luuletused nõudsid rõõmu, kõige süngemadki read helkisid päikesest, sest luuletamine iseenesest oli päikeseline tegevus.

Tema kodumaal luuletas iga õpetatud inimene, igaüks suutis sõbrale või ülikule saata viisaka tervituse; igaüks suutis

oma mõtte, mis oli õige, kuid kõigile tuttav, niiviisi sõnade ja märkide kooskõlla rüütada, et need panid kaasa noogutama.

Igaüks teadis, kui palju peab olema sõnu reas, kus on paus, kus tõus; igaüks, kes oli kuulnud, teadis, et rea rõhk on enne katkestust, et toonid peavad õiges järjekorras vahelduma, teadis, missugused osad peavad intensiivsuselt ühte langema ja kus annab vabadus erilise võimaluse.

Nagu ridade mõte mängis omavahel rütmide ja vastandustega, nii mängis ka üksnes kirjamärkide väline sarnasus, mis andis üllatavaid lahendusi tuntudki asjadele. Read, mis pidid kokku kõlama, nõudsid täielikku sümmeetriat, nagu see üldse oli selle rahva püüdlustele omane. Märgi ilu oli sama tähtis kui sõna ilu. Missugune rahvas võinuks nendega selles võistelda? Oli teada, et neid luuletusi on võimatu teistesse keeltesse tõlkida, tõlkimisel kadus kogu peenus ja omapära.

Iga lugenud inimene Chang Chuni maal teadis tuhandet sümbolit ja tuhandet mõistuütlust, mida ta otseütlemise asemel võis ja pidi värssides kasutama.

Nagu haritud pidi olema poeet, nõnda pidi haritud olema ka lugeja ja vahet nende kahe vahel alati polnudki; kes juba luges, see võis ka ise kirjutada; kes kirjutas, see luges ka teisi. Ja suured meistridki andsid lugejale vaid mõned märgid kätte, millest need kinni hoidsid ja millele nagu sõrestikule igaüks ise luuleehituse rajas. Looja osavusest sõltus tulemus.

Igaüks teadis viimse reani peast nii «Shijingi» kui ka Li Bo ja Du Fu iga luuletust, kui rääkida mõnest.

«Kus mujal võiks see nõnda olla?» küsis Chang Chun oma seltsilistelt.

Keegi õpilastest ei arvanud, et see barbarite seas võimalik oleks, ja nad olid rahul oma kodumaaga. Hoihed aga vaikisid. Ka nendel oli ülihäid luuletajaid, ent võõras poleks seda mõistnud.

Aga Chang Chun ütles, et kus ka ei luuletataks, kuidas ka ei luuletataks, seda saavad teha üksnes need, kelles võidab hea alge. Luuletamine — ükskõik missugusel kujul — kätkeb endas usku ja kiitust elule, austust valitsejate ja vanemate vastu, kiitust taevastele ja suurele ühendajale.

Nõnda rääkisid nad pärast seda, kui Chang Chun oli oma luuletusi näidanud ja teised tahtsid talle samaga vastata.

Mõte on imeline anne, mis inimesel on. Seda koguneb ja kiirgab, otsa ei saa enne pimedust, rahutus ei lõpe enne, kui vaikib mõte.

Kus ka Chang Chun ei viibiks, temaga käivad kaasas need kümme tuhat korda kümme tuhat mõtet, mida ta elu jooksul on mõelnud. Kus ta ka ei viibiks, kas ta näeb uudseid imeelukaid või oma sõbra halli hõlsti siilu, mis lebab poris, ta mõte leiab ikka uusi ja uusi. Ja vaata, vanad on kõik alles, peidus tema sees. Iga järgmine arvestab kõiki eelmisi.

Kunagi mere ääres oli tal vaid tung. See tahtis kõiki mõtteid ja lõpuni mõtteid. Aga kas oli Chang Chun terve elu jooksul suutnud mõne mõtte lõpuni mõelda, et enam edasi ei pääseks? Kas niisugust asja üldse olemas võis olla? Kas ei olnud iga mõte nagu tao lõpmatu ja haaramatu, vorm sünnitas uusi vorme ja miski ei suutnud seda seisma panna?

Kui ta rändas oma elu mäestikes, istus sügavasti endas, pingutas mõtete vastu, et õndsaks saada, et neid enam ei tuleks, vaid et selgus nii suureks saaks, et ühtki enam ei sünniks, siis kogunes neid ikka rohkem ja rohkem, kuni ta ei suutnud enam kaoses korda luua, leida vorme, mis oleksid arusaadavad. Siis pidi ta lootma, et lähedal on ühinemine. Ent see lükkus ja lükkus edasi, maailm ei saanud kunagi valmis, Lao vaatas kõrgusest ja tema käsud ei olnud aimatavad.

Kui ta vanaks sai ja pühaduse kuulsust koormana kandma hakkas, oli ta sihist kaugemal kui kunagi enne. Ei vaibunud rahutus, ei saabunud ükskõiksus; ta silmad vaatasid aplalt ringi, meel ahnitses võõraid sõnu.

Nüüd oli ta teel, keset kurja ja harjumatut, nii kaugel oma kodumaast. Ometi ei teinud tema kõrgustes viibiv mõte sellest välja, vaid elas oma elu edasi ja sidus sõlmi, ladus kaugest mereäärsest kõrbete keskpaigani ühte konksulist rida.

Uue nägemine tõi uusi mõtteid ja kõrvutas neid vanadega. Rännates polnud lootust, et mõtlemine vaibub. Uute inimeste nägemine pani neid vaatama ja ennast nende kaaludega kaaluma. Sest öeldud on, et kui näed tarka, püüa saada temasarnaseks, kui näed rumalat, mõtle oma käitumise üle, kas ka sinus ei ole rumalust.

Mõtted sünnivad mõtetest, ühte tegu nähes aimab tark selle taga kümmet, rumal aga vaid järgmist.

Targa kohta on öeldud, et ta ei kukuta end koos kukkujaga

teadmiste kaevu, vaid seisab selle äärel ja vaatab. Meie eelmised mõtted on meile selleks, et me ei tormaks uisapäisa uute kannule, vaid hindaksime nende väärtust kõige kõrval, mis teada.

Vaime tuleb austada, kuid tark on neist siiski eemale hoida. Mõtted aitavad selgeks saada, aga kas see teeb õnnelikuks? Lõplikku selgust ei ole milleski, sest iga selginemine külvab enda ümber segaduse udu, iga teadasaamine toob kaasa kümme küsimust:

Õpetaja Kong on öelnud:

«Tark armastab vett, inimarmastaja naudib mägesid. Tark on liikuv, inimarmastaja rahulik. Tark on rõõmsameelne, inimarmastaja pikaealine.»

Lao on vastupidi öelnud, aga see tuli vahest sellest, et nad nägid targas erinevaid inimesi ja samuti inimarmastajas.

Kui palju on neid, kes näevad unes enesest targemaid? Ja kui palju neid, kes näevad vaid rumalaid tegusid?

Aga tark õpib ka rumalalt, selles tema tarkus ongi. Kui tark seisab barbarite keskel, ei saa ta nendest rikutud, vaid võib nende kombeid parandada.

Inimene, kes kergesti muudab oma vaateid ja hüpleb oma mõtetega, ei saa olla ennustaja ega mõtete ravitseja. Inimesed märkavad neid, kes eksivad, teavad neid, kes on õiged ja tähelepandamatud.

Tark nõuab eneselt, madal teistelt.

Õpetaja Kong on öelnud:

«Tihti ei söö ma päev läbi ja olen öösiti uneta, aina mõtlen. Kuid sellest ei ole kasu. Parem on õppida.»

Ja teine õpetaja on öelnud vastupidi.

Kõrgeim on kaasasündinud tarkus, siis tuleb õpitud tarkus. Madalamal on need, kes õpivad siis, kui häda on käes, viimased ei õpi ka siis midagi, vaid jäävad oma kinnikülmunud mõtete juurde.

Selge pilk, kuulmine, sõbralikkus, aupaklikkus, siirus, ettevaatlikkus tegudes, küsimine kahtluste puhul, mõtlemine viha tagajärgedele, õiglus kasusaamisel — need on asjad, mida peab hoidma, vaadates, mõtteid mõeldes ja nähtusi ritta ladudes.

Rumal inimene ei muutu oma mõtetes, aga seda ei tee ka ülimalt tark. Muutuvad need, kes on teel.

Chang Chun oli oma mõtete looja ja mõtete tõugatav. Aga iga mõtte taga kummitas võõras, ta seisis koos tarkade öeldud sõnadest ja ütles, et usub. Kui ta nägi maailma vorme ja need teda mõttele tõukasid, mille ta arvas esmakordse olevat,

siis leidis ta varsti oma mälu rikkusest üles need laused, kus vanad targad olid just sedasama kümneid ja kümneid kordi ümber ütelnud.

Palju mõtteid teha on nagu palju sõnu teha, nende taga tuntakse tühjust; palju on palju kõrval vähe. Tark on öelnud, et taevas ei kõnele, ometi sünnitab ta asju ja aastaaegu.

Liigse mõtlemisega on nagu kõigega, mis on liigne. Tark on öelnud: raske on asju ajada naiste ja alatute inimestega; kui sa neile lähedaseks saad, siis nad ei kuula sind enam, kui liialt kaugened, hakkavad nad sind vihkama. Nõnda on mõtlemisega: kui sa teed seda liialt, piinad sa ennast ja jõuad tühjusse, su arvamused ei allu enam sulle; kui sa oled võimetu mõtlema, tõukab elu sind, sest sa ei mõista teda.

Nõnda mõtles Chang Chun liiga palju mõnel hetkel ja otsis siis varju olemisest, et kustutada enesest üleliigne.

Kes me oleme? Me koosneme mõtetest. Kuidas me välja paistame? Me koosneme sõnadest. Kus me parajasti viibime? Me koosneme teest.

Aga tee ei tee inimest suureks, küll võib inimene tee suureks teha.

Väikesed mõtted viivad väikestele tegudele, suured mõtted viivad tegevusetusse.

Shun valitses maad sellepärast hästi, et ta midagi ei teinud, vaid laskis asjadel kulgeda loomulikku rada. Ta istus aupaklikult paigal, näoga lõuna poole.

Tark ei ole kunagi hädas, kuna ta oskab häda märkamata jätta. Rumal hädaldab ja teeb alatusi.

Tark ei langeta inimeste kohta otsuseid, tal pole aega nii tühjaks tegevuseks. Tark ei hooli sellest, kas teda tuntakse, tarka vaevavad vaid tema vähesed võimed. Aga päristarka ei vaeva miski, sest ta on ahnuse suretanud.

Chang Chung võis mõtelda mõtteid kõige targemate tarvis, aga ta ise ei olnud seda.

Kõrget kohta on väärt vaid see, kes tunneb häbi oma tegude pärast. Söögist võib loobuda, mitte aga usaldusest. Keegi pole vältinud surma, on aga välditud piinu. Pole halvemaid kui need, mis tulevad seest.

Kui agar õpilane tahtis iga asja kolm korda läbi mõelda, ütles Kong: piisab kahest korrast. Chang Chunil oli mõtteid, mida tä üksainus kord oli läbi mõelnud, ja neid, mis tuhat korda.

Esmalt mõtle, siis tee, siis räägi, aga veel parem, kui jätad rääkimata; sõnad teevad teo vaeseks ja kahvatuks.

Inimene ei ole asi, tal ei ole ühtainsat otstarvet. Mõte ei

ole ainult see mõte, mis ta on, vaid üks teiste seas, mis kasvab millestki ja saab millekski.

Chang Chun mõtles oma õpilastele. Kes ei vaielnud talle kunagi vastu, tundus mõteteta rumalana, ometi ei olnud see nii, sest sõnad olid välised. Kes vaidles, et vaielda, see oli tõeliselt tühi, tema teadmised kulusid eimillekski.

Tark on öelnud:

«Viieteistkümneaastaselt tahtsin ma õppida. Kolmekümneselt saavutasin mõtetes iseseisvuse. Neljakümneselt kadusid kahtlused. Viiekümneselt sain tunda taevaste tahet. Alles kuuekümneselt eraldasin vale tõest. Ja seitsmekümneselt järgisin oma südame käsku.»

Mis oli Chang Chunil selle kohta ütelda? Teised vaatasid talle otsa ja tahtsid, et ta oleks kindel ja teaks kõike, aga ta oli ainult ühte saavutanud: ta vist tundis juba pisut oma südant.

Ja see andis talle julgust. Ja see lubas tal häbenemata mõtelda ning küsimustele vastamata jätta.

Kes teab seda, mis oli minevikus, võib aimata tulevikku. Kes räägib liiga palju tulevikust, on kelm.

Kes teab seda, mida mõtles Chang Chun? Aga uskuda võib, see ei tee meid halvemaks.

30.

Kolmanda kuu esimeses kolmandikus saabus khaani laagrist saadik teatega, mis kõlas nõnda:

«Püha mees, sa tulid päikesetõusu maalt, läbisid vaevaga mägesid ja orgusid, su töö oli ränk. Nüüd olen ma tagasiteel ja soovin kannatamatult kuulda õpetuse seletust, ole usin mulle vastu tulema.»

Sama saadik oli pähe õppinud sõnad ka teiste tarvis. Li Zhong-lule teatas ta järgmist:

«Palu teda minu käsu kohaselt teele. Kui sa minu mõtte järgi toimid, panen sind hea maa peale seisma!»

Džegeile oli teade:

«Saates ja kaitstes õpetajat hoolega, oled sa mu soosingu ära teeninud.»

Chang Chuni õpilaste kinnituse kohaselt oli ka Tšingis-khaan ise teda oma õpetajaks nimetanud, mis kõikide lähedaste au tõstis.

Väeülem Bohortšul oli käsk õpetajat tuhande mehega üle mägede saata.

Chang Chun võttis saadiku isalikult vastu ja päris

teekonna kohta, mis teda Valitsejast lahutas. Saadik jutustas:

«Läksin siit teele kevadel, esimese kuupaiste kolmeteistkümnendal päeval. Kolm päeva sõitsin kagusse, siis läbi Raudväravate, viie päeva pärast ületasin suure jõe. Teise kuupaiste esimesel päeval sõitsin üle suure lumega kaetud mäe. Lumi oli nii sügav, et kui ma hobuselt piitsavarrega katsusin, ei ulatanud see poolenigi ka sissetallatud teel mitte. Sealt keerasin lõunasse ja jõudsin Valitseja laagrisse. Kui ma rääkisin talle sinu teekonnast, oli ta rõõmus ja jättis mind mõneks päevaks oma külaliseks, siis saatis tagasi.»

Nüüd alustas Chang Chun edasisõidu ettevalmistusi.

Valitseja oli katkestanud siinkandis selleks korraks oma maailmavallutuse, tema kutsikad olid agaralt tööl, ta pööras ise oma rohtlaante poole tagasi ning võis mõne aja pärast, kui muud vahele ei tule, Samarkandi jõuda. Ometi oli ta kiiremini sõnu kuulda tahtnud. Seepärast otsustas Chang Chun osa oma õpilastest linna maha jätta, kes senisest teest vintsutatud, halva tervisega või eriti sobivad jääma.

Nõnda jättis ta kolm, neile vanemaks aga määras — ja nii oleks ka ise kujunenud — Yin Gongi.

Kuus õpilast tahtis ta kaasa võtta.

Valitsejal on alamad, alamatel on valitseja, nad loodavad vastastikku üksteise peale. Vanematel on lapsed, kes neile igavesti ohverdavad, lastel on vanemad, kes neile on andnud elu, maailma, arusaamise. Õpetajal on õpilased, muidu ei ole ta õpetaja, õpilased toetuvad targema õlule, muidu ei lähe neist keegi edasi, vaid eksib pimedas.

Igaüks vajab eeskuju, aga kõikidel on üks eeskuju, ja see on taevas. Taeva teod on üldised ja omakasupüüdmatud. Taevas loob küllust, ometi ei hoople sellega, tema paiste ei kustu.

Taevas külvab kõigile ühtemoodi. Taevas ei tee vahet suurte ja väikeste riikide vahel, rikaste ja vaeste vahel, vaid toidab kõiki ühteviisi ja saadab kiiri. Sellepärast on taevas kõikide õpetaja.

Üks mõistab asju ühte viisi, kaks kahte viisi, kümme kümmet viisi. Mida rohkem on inimesi, seda rohkem tekib tüli. Seepärast sai üks ülemaks ja teine jäi alamaks, olgu jõu või tarkuse vallas.

Nõnda on kirjutatud vanades raamatutes ja Chang Chun võis seda öelda. Ta tahtis viibida mõistvate inimeste seas, ta ei tahtnud kummardada ega näha kummardavaid selgasid enda ees. Tema õpilased olid talle vajalikud ja ta oleks end

võinud lasta nende õpilaseks nimetada. Aga tema nime kasutamine oli tiitliks saanud, sellega pidi ta leppima.

Ikka on olnud vaidlusi, sest tõde on tohutu ja tema küljed hiilgavad eri viisil, olenevalt, kust vaadata. Kellel on mõistus ja kes oskab seda kasutada, see saab oma olemusest aru. Kes mõistab oma loomust, see mõistab taevast. Inimene käsutab oma saatust, kui teda ei eruta enneaegne surm ega pikk eluiga, kui ta ennast täiustades ootab taeva käsku.

Teine ütleb seevastu, et kui otsid, siis leiad, kui põlgad, siis kaotad. Kui see püüdluste aine on sinu sees, võid sa loota edule, kui väljas, ei muutu miski sinu püüdlustest. See, mis on kooskõlas taoga ja saatusega, jääb sinna, kus ta on.

Sõnu on aegade jooksul palju tehtud ja tõed ujuvad nende sees, olles suuremad mis tahes sõnadest, näidates kõike võimalikuks.

Iga sõna taga on palju mõisteid, suur mõistus mõistab paljut, aga arusaamist ei saa ühteviisi seletada. Kui sõnad on ühekülgsed, näitab see udu meie peas. Kui sõnad on vääritud, näitab see langemist. Vale näitab, et mõistus on kaotanud põhja. Põiklevad sõnad näitavad mõistuse väsimust.

Suur inimene ei räägi suuri sõnu, pisikene püüab end nende abil upitada.

Karistused tulevad seadusest, seadused sünnivad kuritegudest, kuriteod tühjusest, ütlevad küündimatud. Head näevad nad selles, et inimene on asja kütkes, siis ei jää tal aega alatusteks. See on võimu ja lihtrahva usk, kes ei suuda tarkuseni tõusta. Õpetus võib aidata, kui südames on ruumi.

Ainult palju on edukas, vastastikuses seisus ilmneb kasulik. Et säilitada heaolu, peab järgima taevast, et vältida ohtu, tuleb usaldada inimest, et püsida tegevusetu, peab lootma maa abile. Inimest usaldades peab olema tagasihoidlik ja viisakas. Maa ühendab kõike, mis elab, maa sünnitab ja loob. Tema süles peame ootama asjade käiku ja aega.

Kolme peab teadma õpilane ja õpetaja, mõlemad peavad toetuma taevale, inimestele ja maale.

Kolm on väsitavat armastust. Üks on armastus mehe ja naise vahel, mis sünnitab inimesi. See tõuseb ja vajub kirgede lainetel. Teine on armastus ühise teo tegijate vahel. Kui see tegu saab uue suuna ja muutub, kaob kasu ja kaaslastest võivad võõrad saada. Kolmas on armastus ülema ja alama vahel, mis kõigub püüdluste segadustes.

Kolm on püsivat armastust. Üks on armastus vanemate ja laste vahel, mis kestab ka pärast surma ohverdamises. Teine on armastus vaimusõprade vahel, kes teenivad taod, kuid ei

aja taga kasu või tulemust. Kolmas on armastus õpetaja ja õpilaste vahel. Õpilaste vaim täitub õpetajast ja see jääb sinna lõpuni. Õpetaja pakatab kogutust, jagamine toob vaevadele kergendust.

Tao on tühi, teda täidab inimene, kes teda levitab.

Neli on segaduste põhjust maal, kaks viivad hävinguni. Kui sisetubade armuke saab esimese naise õigustesse, on segadus peres. Kui liignaise laps seatakse esimese lapse kõrgusele, on segadus suguvõsas. Kui õukonnas on lemmikametnik, keda seatakse esimese ministri kõrvale, on segadus maal. Kui ametnikeks saavad andetud, on segadus ametkondades. Kui need neli on olemas, kaob valitseja väärikus, ametnikud heidavad kampadesse ja ajavad omakasu taga. Siis kaotab valitseja oma suguvõsa toetuse. Kui ametnikud salaja teiste riikidega sepitsevad, kaob rahva toetus. Suguvõsa ja rahvas — need on kaks, kes hukatusse viivad.

Et seda ei juhtuks, on tarvis õpetust.

Tark õpib surmani. Häid roogasid tunned maitstes, tõde õppides.

Õpetaja ja õpilane kasvavad koos. Õpetamine üksi ei ole õpetus.

Vanasti oli nii, et esimesel aastal vaadati õppimise soovi ja vanade raamatute tundmist; kolmandal austust teaduse vastu ja oskust nautida seltskonda; viiendal kontrolliti teadmiste ulatust ja lähedust õpetajatele; seitsmendal aastal oskust arutleda ja sõpru valida. See oli väike saamine. Üheksa aasta pärast pidi õpilane oskama näha sarnasusi ja tegema järeldusi, seisma kindlalt ja mitte reetma õpetust. See oli suur saamine.

Õppinu jääb õpetuse külge ka pärast õpetajast lahkumist. Liigne kiirustamine ei kinnita õpitut, õpilased ei talu raskusi ja hakkavad õpetajat vihkama, õpetus ei jää külge ja kustub; — nõnda on öeldud vanades raamatutes. Ja seal on öeldud: suurel õpetusel on neli põhja: ennetus — halva ärahoidmine, enne kui see puhkeb; õigeaegsus — soodsa hetke tabamine; järjekindlus — hoidumine ühelt asjalt teisele hüppamast; kooslüs — üksteise parandamine.

Kes ei hoidu, selles kinnitub halb. Kes jääb hiljaks, see ei suuda enam, kes on püsitu, sellel tekib peas segadus. Üksiõppija silmaring jääb kitsaks.

Kes õpetas taod, andis seda oma hingega edasi, aga ka talle ei teinud paha, kui ta teadis. Ta toimis nõnda ilma teadmata, aga ei teinud paha, kui ta enesest aru sai. Nõnda oli Chang Chun juba sellest saadik, kui tal olid esimesed õpilased, jõud-

nud oma tegevuses tõdedeni, mis tal raamatust teada. Ja oli hea, et tarkus jäi tarkuseks läbi aastasadade.

Tark juhib, kuid ei lohista enese järel, innustab, kuid ei sunni, avab, kuid ei lähe koos lõpuni. Siit sünnib kooskõla, kergus õppimisel ja oskus mõtelda.

Iga õpetaja on eos valitseja. Valitsejat, kes ei ole õpetaja, ärge kujutage ettegi.

Inimesi ei tunta raamatutarkusest, tuleb kuulda nende küsimusi. Kes ei oska küsida, see räägib.

Seepärast tuleb teada nelja suurt tõde: voorus ei ole teenija, tõde ei ole relv, ustavust ei seota, aeg pole ühetaoline.

Rumal, kes loodab vaid enda peale; madal, kes arvestab vaid oma tarkust. Häda sellele, kes usub end minevikku tagasi pöörduvat.

Kes on tõesti õpetust võtnud, sellest on seda näha. Kes kõrgele jõuab, see seisab eraldi.

Õpetatu on kui sugulane, kuid teda ei saa ähvardada. Õpetatuga võib olla lähedane, kuid teda ei saa sundida. Teda võib tappa, kuid mitte häbistada. Nõnda on kirjutatud.

Õpetatu elab oma ajas, kuid võrdleb end kõigega, mis on olnud. Tema teadmistejanul ei ole piiri, teel ei tunne ta väsimust, toredus ja vaevad on talle ükskõik. Ta ei sea ennast kellestki üle.

Õpetatu ei tee vahet sugulaste ja sõprade vahel. Õpetatu jagab ennast teistega, ei trügi ette, sureb hädas koos teistega. Ta ootab sõpra järele ja aitab teda.

Õpetatu istub varjus ja tungib nähtuste sügavusse. Ta ütleb õigust ka valitsejatele, kuid ei tee seda väljakutsuvalt. Ilalgi ei hoople ta. Heal ajal ei ole muretu, raskel ei ahasta.

Õpetatu ei loo vandenõu samutimõtlejatega ega tõuka endast teisitimõtlejaid. Selles on tema jõud ja sõltumatus.

Tõeliselt õpetatu vaim ei allu kellelegi, ka Taevapojale mitte. Rahu annab talle ulatuse. Ta oskab olla aupaklik, kuid ei longi lõa otsas.

Sarnaseid võib otsida, võõraid vältida, kõigiga on õpetatu otsekohene.

Inimsuse juureks on pehmus ja tähelepanelikkus, suuremeelsus ja armastus. Selle kaunistuseks on tark vestlus ja muusika. Õpetamine ja jagamine on hell kinkimine.

Õpetatut ei murra vaesus ega rikkus, au ega autus; isegi valitseja ei suuda teda häbisse saata.

Selline oli tõeliselt õpetatu; aga kui paljusid oli kõikidel aegadel otsekui pilkeks õpetatuks nimetatud, kes seda tõeliselt ei olnud.

Seda kõike oli kirjutatud ja seda teadis Chang Chun peast. Ja seda teadsid peast ka need, kellel tegelikult südameharidust ei olnud. Vähe oli peast teada, Chang Chun oli selle järgi elanud ja oli püüdnud selliseks teha ka oma õpilasi, kui neil sündimise põhi olemas, mida ta ära tundis.

Ja kui Chang Chun nende peale vaatas, oli ta rahul, mis tähendas, et ta pidi ka enesega rahul olema. See oli õhtune tunne.

Ta teadis igaühe vigu ja kuhu keegi peab liikuma, et paraneda ja tulla täiustumise laiale teele.

Rahus võis Chang Chun kus tahes jätta oma õpilase. Ilma hooplemiseta, ilma võltshäbita teadis ta, et elab nende sees edasi.

31.

Kolmanda kuupaiste viieteistkümnendal päeval asuti teele. Chang Chuni saatis kuus õpilast, saadik, saatjaskond ja kaitsesalk. Nüüd, kui õpetaja oodatud tulek Valitsejale ikka lähemale jõudis, oli saata tahtjaid ja saata kartjaid ikka rohkem. Nõnda võis lähedale pääseda.

Nelja päeva pärast jõuti Keši linna, kus Valitseja käsu kohaselt ootas pealik Bohortšu oma vägedega. Ta tervitas lühidalt ja asjalikult Chang Chuni ning ühines temaga, et saata teda läbi Raudväravate. Ta tegi üht oma sõjateede tööd ja talle oli see mööduv hetk. Kaks teed lõikusid ja sellest ei jäänud erilisi jälgi.

Bohortšu vaatas õpetajat huviga ja mõtles, kuidas saab nii vana mees, kes on pisike ja kuivetu, õpetada teisi vanadust vältima. Kuidas saab ta priskele ja tugevale Valitsejale eeskujuks ja nõuandjaks olla?

Igaüks tahtis uskuda imet, kui igapäevastest tegemistest aega jäi, aga liialt aega ja jõudu sellele kulutada polnuks õige.

Chang Chunile oli Bohortšu üks vana ja võimukas mongol, kellesarnaseid ta mitmeid oli kohanud oma teel. Ta juhatas sel korral vaid tuhatkonda mongoleid ja hoihesid.

Tee suundus kagusse. Suur seltskond sõitis üle tohutu mäe, mis oli üle külvatud kiviräguga, kõikjal seisis see kuhjadena ning tee vingerdas sealt läbi, võimalust otsides.

Hobused ei suutnud siin midagi, sõjamehed vedasid ise vankreid üle raskete kohtade. Üheainsa mäe ületamine kestis kaks päeva.

Kõik need mäed kihasid ülestõusnutest ja vägede riisme-

test, kes ärajooksnud šahhist maha olid jäetud, kuid ka ilma juhita ei pannud relvi käest. Iga salga ette kerkis oma väike juht, kellel olid suured plaanid ja lootused või vähemalt suur vaprus ja meeleheide.

Nende pärast oli Chang Chunile kaitsemeeskonda tarvis.

Teelised liikusid mööda kärestikku mäest alla. Tohutud kaljused astangud raskendasid nende laskumist. Luurajad teatasid, et on näinud põhjanõlval röövlisalka, kes neid eemalt jälitab. Kaitsesalk pööras vaenuliste vastu ja Chang Chuni seltskond jäi mõneks ajaks kaitsemeeskonnata. Kuid ta ei lasknud end sellest häirida.

Bohortšu salk ajas hoihesid taga ja need meelitasid raskel maastikul ajajaid ikka kaugemale, kuni hajusid. Selliste oskuse olid nad kätte õppinud ja mägedes ei saanud võitmatud mongolid oma vastastest nii kergesti jagu. Kui neil peaaegu kedagi leida ei olnud peale paari uljaspea või kohmaka, kogunesid nad kokku ja tulid edasi liikunud õpetlastele järele.

Viie päeva pärast ületas seltskond suure paadiga jõe, mille kallastel kasvas mets. Seitsmendal päeval aga jõuti siinse kõige laiema jõe äärde.

Siin tehti peatus, selle jõe ületamiseks oli vajalik suurem ettevalmistus. Sobivad laevad toodi kaugemalt kohale.

Chang Chun istus sogase veega jõe kaldal, mis suuruselt tema kodumaa jõgesid meenutas.

Ta ütles õpilastele:

«Vaadake mind, ja te näete, missugune inimene ei peaks olema. See on kindel, mida me enesest saame näidata. Sest öeldud on: täiuslikul inimesel ei ole oma mina, pühakul ei ole teeneid, tõeliselt targal ei ole kuulsust.»

Ta jutustas Gun-kalast, kes elab Põhjameres ja muutub Ping-linnuks. Selle kala laius on mitu tuhat liid, pikkust aga ei tea keegi. Ometi on tal nimi — Gun. Temast saab lind, kelle selg on kui mägi ja tiivad kui pilved, see lind tõuseb üheksakümne tuhande lii kõrgusele, et tal oleks rohkem õhku ja tuult tiibade all. All näeb ta tolmu ja teda nähakse kübemeks sinisel pinnal. See lind lendab lõunasse, et jõuda Lõunamerre. Väikesed linnud ütlevad: milleks see kõik? Sellepärast nad ongi väikesed.

Ühepäevaliblikas ei tea kuu muutumisi. Kilpkonna kevad kestab viissada aastat ja sügis niisama palju. Vanasti oli puu, mis elas ühtekokku kuusteist tuhat aastat. Faasanisupi eest andis Taevas Peng Zule kaheksasada eluaastat. Aga laulus on öeldud, et ka tema tundis pettumust ja täitmatuid unis-

tusi. Inimestele on tema saatus soovide tipuks, chun-puuga ei julge oma tahtmisi keegi võrrelda. See on suuruse vahe.

Kõik me oleme piiratud mõtetega oma maast ja ametist.

Kui meile saab selgeks vahe sisemise ja välise vahel, häbi ja kuulsuse vahel, ei suurenda ka kogu maailma kiitus meie vaimustust ja laitus meie kurbust. Kes suudab lennelda lõpmatuses, tunneb taeva ja maa püsivuse mõtet ning valitseb kuue algaine muutumist, sellel ei ole enam midagi tarvis. Kes teist tunneb sellist õnnelikku?

Chang Chun ütles:

«Suured sõnad on täidetud kirest, väikesed on tühjad, ometi ei suuda me sõnu vältida. Öösel ja enesest ära olles tunnetab meie hing, päeval me muudkui toimetame ja raiskame mõistust, et võidelda üksteisega. Rääkides me ajame taga tõde, vaikides peame saladuses võitu. Meis on sada luud, üheksa ava ja kuus sisemist elundit, need me oleme saanud ja peame olema nendega lõpuni, me ei saa neid eelistada ega põlata. Me upume ühe asja sisse ikka sügavamalt ega tea eesmärki. Mis kasu on teadmisest, et on olemas surematus?»

Ka rumalal on õpetaja, eeskuju, põhimõte. Kõne ei ole hingamine ega linnulaul, see tahab midagi ütelda, aga kõik, mis see ütleb, on ebamäärane. Tao on varjatud, sellest sünnib vale ja tõde. Me oleme liiga ühekülgsed, et näha. Otsime varjundeid, selle asemel et selgelt ütelda.

Äärmus sünnib sellest, et on olemas teine äärmus. Neid ühendab tao, tark püüab minna läbi ringi keskpunkti. Vastandid saavad pidevalt teineteiseks; kes neid lahutab, see loob neid, järelikult hävitab.

Olla isemeelne oma arvamustes pole tark, tao-taoline on paljude arvamus. Üldine tuleb kasutamisest, kasutamine mõistmisest, mõistmine enese rahuldamisest. See elab tao lähedal; kui me sellel peatume ja ise seda ei tea, siis me puudutame eesmärki.

Kui sündisid mõisted vale ja tõde, siis tekkis erapoolikus ja tao sai sellest kahju. Kui mängib muusika, siis te kuulete teatavaid helisid, kõik ülejäänud on ära. Vaikuses sisalduvad kõik võimalikud helid. Vaikus on helidest rikkam kui muusika.

Sogase jõe vesi kiirustas, Chang Chun vaatas seda ja tal oli tunne, et see voolab tema Idamerre. Et päike seisis otse vastupidi, sellest ei olnud midagi. Tähtis oli inimese enese tunne; mis oli veel tähtsam?

Ümber vana mehe olid tähelepanelikud, kes tema suust

tõde ootasid, ja tema jõud keskendus sõnade mõjule. Ta ütles:

«Minu maailm sündis koos minuga, me oleme üks, sellepärast ma räägin temast. See, mida ei ole olemas, on olemas, kui me sellele mõtleme. Iga alguse eel on palju algusi, iga lõpu järel palju lõppe. See jõgi algab kusagil ja lõpeb kusagil, kuid mis on jõgi, kas tühipaljas säng? Jõgi on vesi ja vesi ei alga ega lõpe kusagil. Tark ei arutle, mis on ruumi taga; kui arutleb, ei tee otsustusi; kui ütleb otsuseid, ei vaidle.»

Ja keegi ei vaielnud Chang Chunile vastu, sest vaieldakse ikka vaid alpusest. Vanasõna ütleb, et vaieldavas jääb miski märkamata.

Suur muutub vastupidiseks; tao ei avaldu sõnades, inimarmastus armastuses, tagasihoidlikkus järeleandlikkuses. Tao ilming ei ole tao, sõna ei lahenda vaidlust, laitmatu tagasihoidlikkus ei ärata usaldust, vaprus, mis külvab kahju, ei ole vaprus.

Kes oskab sõnadeta vaielda, on allikas, mis ei kahane ega aja üle. Kes teab seda, mida ta ei tea? Tark räägib sõnadeta, tema öeldud sõnad ei ütle midagi.

Ainult rumal teab täpselt, kes on valitseja, kes karjus. Targale on kõik uni.

Chang Chun ütles:

«Võib-olla on armastus elu vastu vaid eksitus. Võib-olla on surma kartja laps, kes ei leia koduteed. Võib-olla kahetseb kord surnu, et on palunud pikka iga. Võib-olla on surm vaid unest ärkamine. Kust me võime teada, kui räägime sõnu?»

Kui kaks vaidlevad, kas siis on ühel tingimata õigus? Kui tõde on tõepoolest olemas, kui loomulikkus on olemas, siis pole millegi üle vaielda. Parem on olla igavikus ja lõpmatuses.

Võib-olla me oleme vaid millegi varjud, aga me ei tea, mille omad ja mis on valguseallikas.

Kui inimene näeb unes, et ta on liblikas, võib ta ärgates arvata, et praegu näeb liblikas unes, et ta on inimene.

Nõnda rääkis Chang Chun, meenutades paljut, mis enne teda oli räägitud. Ja tema kuulajatel oli tunne, et maailmas on tõepoolest olemas mingisugune tõde, mis on kusagil siinsamas lähedal, ja kui nad veel pisut pingutavad, siis saavad nad seda puudutada.

Aga siis tulid asjade toimekad toimetajad laevadega ja lõpetasid olemise lihtsa vajadusega sõita üle jõe.

32.

Kui jõgi ületatud, sõideti taas kagu suunas. Õhtuks jõuti muistse kanali juurde, milles vesi ei voolanud enam. Selle kaldad olid paksult täis kasvanud pilliroogu, mille lehed talvelgi rohelised. Teelised liigutasid rõõmsalt seda pilliroogu ja lõikasid keppideks. See oli tugev ega purunenud raskuse all. Suure kõrval oli väike pilliroog, mis talveks ära kuivas, et kevadel uuesti sündida. Lõuna pool mägedes aga olevat suurt tõugu bambus, millest sõjamehed endale odasid teevad.

Mõned kogunesid ümber Chang Chuni, lootuses kuulda sõnu, aga tema vaikis.

Kanali ümbruses liikus suuri, kolme jala pikkusi sisalikke. Üht sellist vaadates tuli Chang Chun mõttele ning kirjutas luuletuse, millel polnud midagi pistmist sisalikuga.

Jõudmata taoni, kardan ma kiusajaid vaime.
Idas jätsin maha merekalda, läksin Läände, kus päikesetee piir,
ei kuulnud teel kukke ja koera, jaamades vahetusid hobused ja härjad,
mägesid ja jõgesid on tuhandeid, ei tunne mina neid kohti.

Üks vilksatav vaim, mis kiusatuseks, viis inimese nukruseni. Ja võõras, mis võinuks põnev olla, oli äkki üksnes võõras ja ei midagi muud. Suur arusaamatus seisis ees, ta ei teadnud, mis paigad need võiksid olla, kus rahvas ei hari põldu, kus pole maja ja kus kukk ei kuuluta öö langust, kus inimene on ilma juureta ja kus tuul ajab teda mööda välju. Isegi hobune ega vanker ei suutnud seda taluda, igas postijaamas neid vahetati, Chang Chun aga võis üksnes ise ennast muuta, kest jäi.

Aga mõttest ja vanaaja tarkusest pidi tulema rahu. Nähes sisalikku, kes elab ühe vilksatuse, või vaadates kivi, mis iial ei pääse paigalt, võib jõuda üldiseni. Aga rahvasuu ütleb: taost sõnu kuulnu arvab end juba kõige suuremaks. See, kellel on haridus, on piiratud oma haridusega, ta tahab ka tao raamidesse panna.

Tuhat jõge suubub merre, aga mere suurus ei muutu. Ja meri on tilluke taeva kõrval. Inimene on männiokas metsas. Neljameremaa on hirsitera tohutus salves. Kas tohtis maailma suurus kohutada Chang Chuni, kuigi ta oli üksainus?

Kõike on maailmas palju ja seda ei saa kokku lugeda. Kui miski ühendab, siis on selle nimi kaos.

Chang Chun teadis, et see, mida ta teab, on pisut selle kõrval, mida ta ei tea; et kui ta ka Peng Zu vanuseks elaks, oleks see vilksatus aja kõrval, mis ta olematuses viibib.

Aga seesama hetk siin vana kanali ääres oli olemas, pilliroog ja sisalikud. Oli hetk ja paik. Ja Chang Chun nende sees. Miks pidi ta nukrutsema koduse kalda pärast, mis samuti on üksainus paljude seas? Vaim tahtis haarata kõike, kuid teadis oma suutmatust. Sõnad, mida ta ütleks sõpradele, oleksid vaid helid tohutus sõnademeres, mida inimsoo algusest on lausutud. Soovides selle piskuga, paiga, hetke ja sõnaga, haarata arvatavat suurt, satuks ta eksiteele. Kust võtab ta õiguse ütelda, et taevas on kõik suurus ja tolmukübe kõik väiksus? Ei vähimal ega suurimal ole enam vormi, kuid kas neid on üldse olemas mujal kui meie mõttes? Neid ei saa jagada ega arvutada nagu asju.

Sõnadega me tabame seda, mis on asjade pinnal, mõttega jõuame sügavamale, aga arvame jõudvat ka sinna, kuhu mõte ei suuda tungida. Seepärast ei ole tark üleliia kindel sõnades, mõtetes ega aimusteski. Nagu ta ei põlga ega püüa, ei tee kurja ega head, ei kogu ega ütle ära, ei eraldu.

Pole hinnalist ega väärtuslikku, asjad ise võivad end selleks pidada, mitte aga teised nende arvamist mööda; hinnangud on hindajates, mitte asjades. Igaüks ise arvab oma teeneid suureks, kalduvusi heaks.

Loll või petis on see, kes ütleb, et ainult tõde tuleb tunnistada, ainult kord tohib olla. Kes tunneb loodust, teab, et see pole võimalik. Maa jumal on ükskõikne ja rahul, nagu võtaks pidevalt ohvriande vastu. Ei ole üht ilma teiseta, teist ilma paljuta. Ja pole tarvis midagi teha, asjad muutuvad tegudetagi. Aga raske on olla nii tark, et püsida tegevusetu.

Kord küsiti Chang Chunilt:

«Tao on üldine ja kõik, aga mis temast mulle kasu, mis on temas väärtuslikku?»

Vanaaja targad olid vastanud nõnda:

«Kes tunnetab taod, mõistab looduse korda, looduse mõistja oskab olla olukordadele vastav, olukordade järgi olija ei tee enesele asjade läbi kahju. Teda ei põleta tuli, loomad ei hävita teda. Ta ei põlasta, vaid õpib tundma ohtu, jääb hädas ja õnnes rahulikuks, on ettevaatlik tulemise ja minemisega. Sest loomulik on seespidine, inimlik välispidine. Paindlikuna jõuab ta ikka peamise juurde.»

Inimlik oli hea, loomulik parem. Inimlik ei tohtinud tappa loomulikku, kavatsused saatust, saamine head nime.

Mismoodi toimib praegu Chang Chun ja kas ta õigesti

tolmib? Teda oli kutsunud inimene ja tema saatusse vahele seganud. Tema oli inimene ja lootis vahele segada aegade loomulikku käiku, et proovida jõudu targaks teha.

Kui Chu valitseja Wei oli saatnud kaks oma ametnikku Zhuang Zi järele, kes parajasti jõel kala püüdis, et see tuleks oma tarkuses riigikoormat kandma, siis olevat too tulijate poole pööramata vastanud:

«Chul on püha kilpkonn, kes kolm tuhat aastat tagasi surnud ja keda valitseja esivanemate templis siidi sees hoitakse. Mida eelistaks kilpkonn, kas olla surnud ja austatud luudega või elusana lohistada saba mööda pori?»

Ametnikud arvasid, et kilpkonn tahaks elus olla. Siis ütles Zhuang Zi neile:

«Minge. Ka mina tahan saba mööda pori lohistada.»

Aga Chang Chun ei olnud barbarist valitseja kutsele niiviisi vastanud, nagu seda oli teinud tema suur õpetaja tuhat ja viissada aastat tagasi.

Kui sõber ja alaline vaidleja Huei Shi arvas sosistuste peale, et Zhuang Zi tahab tulles tema esimese ministri kohta Liangis, siis ütles tark talle:

«Fööniks-lind Yuan-chu lendas Lõunamerest Põhjamerre, teel sõi ta vaid bambusevilja ja jõi kristallselget allikavett, aga öökull kartis teda, et imelind võtab temalt ära roiskunud hiire.»

Õpilased astusid Chang Chuni juurde, et see eneses olles ei suutnud ületada vaikset nukrust, nad vaatasid talle soojalt otsa, aga Chang Chun ei lausunud neile midagi.

Voorus ei seisa nimetamises, tao sõnades, headus on erapoolik, õiglus külvab kadu, kombed on inimestel üksteise petmiseks.

Kui koguneb elujõudu, sünnib sellest inimene, kui see hajub, saabub surm. Chang Chun oli teel, aga tal oli veel küllalt jõudu, et öelda sõnu Tšingis-khaanile.

Ikka ja jälle pidi ta mõtlema oma ebatäiusest, kuna teadis asju ja tarvitas sõnu. Sest see, kes on taole lähedal, ei tea, see on tema suurim tõde. Kes on unustanud, mida teadis, kuid pingutab veel mälu, see on alles lähenemas taole; kes teab, see on kaugel.

Asjad tekivad ja kaovad, nende alguste algus on teadmata, ja kas seda üldse on?

Ühel hetkel oli nii, et mingi asi või nähtus oli Chang Chunile äkki selge, ta ei osanud seda veel seletada, aga see oli värvides ja paistis läbi. Aga enne, kui ta jõudis süveneda,

ujutas teine asi selle üle. Seda nimetas ta kärsituseks, see oli üks viiest pahest.

See, mis on tõesti ilus, ei räägi oma ilust; mis vaheldub korrapäraselt, ei anna sellele seletust. Õpetaja Pi Yi oli tao leidmise kohta öelnud nõnda:

«Vabasta oma keha pahedest, keskenda pilk ühele, ja loomulik kooskõla asub sinusse; hoia teadmisi, keskendu ühele, ja loomulik tarkus jääb sinusse. Voorus õitseb su sees iluks, tao asub su südamesse. Vaata mõttetu pilguga otse enda ette nagu vastsündinud vasikas ja ära otsi põhjusi.»

Elu on üks tomp elujõudu ajutises kehas, mis ümbersündidest antud; saatus on meile usaldatud looduse loomulikust käigust, järeltulijad olenevad meist vähe. Me liigume pimedas sihita, seisame teadmata millest kinni hoides, sööme maiku tundmata.

Nõnda oli Chang Chun ja kõik teised. Ta läks ja oli pea saabumas ja tal polnud enam võimalik mõelda, milleks see kõik.

Elu tulemise ja minemise tarvis ei olnud väravaid, tema olemiseks seinu, seepärast sai ta tungida musttuhandesse kehasse. Kes järgib elu, selle mõte töötab ja kohaneb kõigega. Kes palju teab, ei pruugi õigesti teada, kes võidab vaidluse, ei pruugi tark olla. Kus tao lõpeb, sealt tema ka algab. Tõesti leiduvat inimesi, kes on taeva ja maa vahel ning on vaid ajutiselt inimesed, kuid Chang Chun ei saanud end selliseks pidada, kui tema tahtest miski ei olenenud. Ta sai loota vaid loomulikkuse peale — ega olnudki targemat.

Pika ea ja varase surma vahet oli üks viiv. Õiguse ja vale vahet paar kõlksuvat sõna. Tark ei püüa edasi jõuda, kuid ei ütle ka pakutust ära. Ta ei taha muuta inimestevahelisi suhteid, kuid muudab neid ometi, mitte tegemise, vaid hoiakuga.

Jah, Zhuang Zi on öelnud, et inimese elu on kui valge hobuse hüpe üle kaljuprao — vilksatab ja kaob. Kõik mõtlevad surmale, mitte aga see, kes on taole lähedal. See on vahest ainus, mida Chang Chun suudab Valitsejale õpetada. Selline inimene ei arutle, ei näe ega kuule, ta on keskendunud mõistmisele. Tao aga on eraldamatu oma vormidest ja asjadest.

Chang Chun tundis, et ta on lähedal Valitsejale, kellele peab kõnelema, neid lahutab veel vaid mõni päev. Kas tal on üldse midagi öelda?

33.

Neli päeva oli veel teed. Juba ammu enne Valitseja laagrit oli õhus ja maas selle tundemärke.

Üksikud valvesalgad hoidsid paiga kaugele puhta. Neid võis siin-seal näha tulemas ja vinesse kadumas. Nad erinesid hoihe vastupanijatest oma võitja-iseteadvuse ja sügavale peidetud rahutuse poolest. Nad sagisid paigast paika ja nende juured olid kaugel kodus.

Ammu enne laagrit oli salguti seisjaid, kes pidid olema vedrutuseks paigale, kus jäigana kõrgus Maailmade Valluta-ja.

Läbi kõikide pehmuste ja läbi kõikide teravuste sujus reisiseltskond, mille keskpaigaks oli Chang Chuni lainetav mõistus.

Mõne vaibuva hetke pärast pidi see lainetus uhkama ümber kõrge Valitseja, ja siis on näha, kas see laotub vaid tema jalgade ette, puudutades pahkluud, või lööb vahtu kõrgele ja sätendavad piisad küünivad tippu märgama.

Chang Chuni saatjad tajusid iga hetk valvet, ka seda, et nende liikumine on teada ja oodatud. Vahel neid tunti ja juhatati väärika viipega keskpunkti poole, vahel päriti ja noogutati näitamaks teadmist; vahel kummardati ja vaadati uudistava silmaga, mille taga ei olnud usk mitte võõrasse tarkusse, vaid Valitseja suurusse, kes seda tarkust äkki millegipärast tahtis tarvitada. Ka ümbrus, kui tal oma Valitsejast midagi oli, pidi mõtlema hetkel, kui see kõhetute meeste veider seltskond mööda venis, et mis on see suurele Tšingiskhaanile, kas veel üks iselaadi tuhkja läikega vääriskivi tema tegude kroonis või uus välkmõte, mis peab küündima südamesse ja vere punaseks värvima.

Neli päeva kõnelesid teelistele salgad ja märgid, siis hakkas paistma laager ise, mis oli küll suurem seninähtutest, kuid ehituselt sama laadi kui teised, mille mõte sündinud lagedates künklikes rohtlaantes.

Kohkumusest nihkunud tunne nägi vaid suurt sagimist ümber jõu, salapärast korratust, tohutut lasu mingis ootamatult toimida võivas korralduses; häirimatu süda ja selge pilk aga nägid tavadest ja otstarbekusest sündinud korda, suurte vankrite ringe, keskpaika, suurust ja lihtsust, toredust ja mõtet.

See oli viienda kuupaiste neljas päev. Pikk reis oli lõppenud, selle sihtpunkt käes. See ei olnud aga lõpp, vaid algus.

Mõtterännakute, kõrberännakute, kojurännakute ebamäärane algus.

Nõnda oli öeldud: ei ole lõppu, ei ole algust, on vaid kohad, kust parajasti vaadatakse; lõpp on niisama palju algus kui lõpp ja vastupidi. Ainult kõike me ei tea ja teadmiste piirid võivad tõepoolest kusagil võngelda. Surm on lõpp, sest me ei tea, kas see on millegi algus.

Chang Chun teadis, et siin ütlevad nad teineteisele esimesed sõnad ja siis selgub, kas need ei jää viimasteks. Kõige parem olekski ehk kohene kodutee, sest ükskord tuleb see nagunii ette võtta. Aga siis oleks kõik senine raskus asjatu. Ja mis ei ole siin maailmas asjatu? On ehk raskus ise ainsaks väärtuseks.

Tõenäoliselt ootab ees palju sõnu, palju heitlemist ja kohtade vahetust.

See töö pidi nüüd algama.

Valitseja laskis teelistele vastu saata oma korraldaja üliku, kes laagrist kaugele välja tuli ja neile teretulemast ütles. Tema ülesanne oli asjalik: et tulijad kõige kiiremini leiaksid rahu ja hea äraolemise, mis nende vaimu värskeks teeb uue töö tarvis.

Chang Chunile anti telk, mis oli valitsusringide läheduses. Tema soovil paigutati ta õpilased tema kõrvale. Vahetegemised olid tarvilikud käskude ja sõjapidamise tarvis, mitte aga õpetustes ja vestlustes. Mongolite sõjalaagri kord ei olnud taolastele eeskujuks.

Abilised võtsid vankritelt ja seadsid elamiseks sisse hädatarviliku. Toredust ei olnud, nagu seda ei olnud ka võitjatel veel sel määral, kui oleks võinud oodata. Toredust on vaja neile, kel muud ei ole. Kel ei ole võitmise jõudu ega vaimuvallutamise tarkust, see tahab mõjuda hiilgava kestaga; kes ei suuda anda südamele ega vaimule, see pimestab silmi.

Kaugest Jinist tulnud õpetlastel lasti puhata ja kohaneda uue eluasemega, viisakus ei lubanud neid kohe kutsuda.

Kuid Temüdžinis oli rohkem asjalikkust kui viisakust, küllap ka tunglevat kärsitust ja kirge, pikalt ei kavatsenud ta venitada. Ka tema tahtis kiiresti teada, kas tema lootused on tühjad, nagu ta salajas oli arvestanud, või on tõepoolest olemas vahendeid. Ja kui on, kas need on küllalt lihtsad, et kasutada tegemiste vahel. Või on kõik keeruliseks aetud nagu neil hanidel kombeks, kus lihtsa liigutuse või sõna peal lasub mitu tuhat aastat traditsiooni. Ja kui on keeruline, siis kas see keerulisus varjab võimetust ja sisutust või on selle taga tõesti pingutust. Tõeliselt tark ja suur on lihtne,

mõjuv on lihtne, elu salavahendid peavad lihtsad olema. Nende taga võib olla tohutu ponnistus, kuid mitte tuhat pisiliigutust, mida tuleb sooritada eeskirjade järgi, valitseja Temüdžin tahtis seda kiiremini teada saada.

Chang Chun tajus tema soovi, sest oli talle nii lähedal, kuigi polnud teda veel ihusilmaga näinud. Ta tundis, et tema vaimu lähedal, mis pärimustest ja võetud koormatest raske, paikneb üks teine tohutu vaim ja et nad kompavad praegu teineteist, enne kui sünnib silmapide, sõnade ja käte pide.

Nõnda võis tunda Chang Chun, nõnda võis tunda Temüdžin ja midagi pidid tundma lähikondsed, kes mõlemat vaimu korraga tajusid.

Chang Chun oli siin nagu ainult Temüdžin-Valitseja jaoks ja teenimiseks, kuid temagi vaimu valdas eelkõige vaev, mis pidi ilmnema ka peatselt algavates jutuajamistes.

Temüdžin oli koormatud sajast sõjaasjast, tohutu riigi kooshoidmisest, alluvate ülikute jagamisest, suguvõsa tipus olemisest, poegadele ja sugulastele koha kättenäitamisest, keha vaevadest, mõtetest ja lootustest.

Aga ühes punktis pidid nad kokku saama, selleks oli Chang Chun rännanud välja oma maailmast kaugetele sõjateedele. Nüüd olid nad kõrvu ja kohe-kohe kokku puutumas.

Kui kõrvalt tajus neid keegi mõistja ja mõtleja, siis pidi ta tundma kohtumist, kus põrkavad kokku kaks väge. Üks neist on tarkus, mille taga on mitu tuhat aastat mõtteid ja kirjutatud raamatuid, traditsioone ja uskumusi, maailma mõtestamist, kuhu on koondunud kõik näiv ja see, mis arvatakse olevat selle taga, seletused ja õpetused, mitu tuhat aastat rahulikke vaidlusi ja teravat pilget, kiiret leidmist ja oskust. Teine on elujõud, mis on möllanud mööda lagedaid steppe aruka tuulena, mis pole tundnud takistusi Suurest müürist Lääne viimase mereni, mis juba tuhat aastat on endast välja lasknud orkaane, tundmatuga kokku põrgates maha lõhkunud kõik oma teel, raisanud jõudu sisetaplustes ja siis jälle kogunenud tohutuks paisuks, mis nüüd maailma üle ujutas.

Tarkus ja jõud pidid nüüd kohe kokku saama ja võimaluse korral ühinema, aga see, kes seisis üle aegade, naeratas selle mõtte peale, sest ta tundis loodust ja taod, mis neil kahel ei lase iialgi täielikult ühineda, sest see oleks hukatuslik kogu ülejäänud maailmale. Nõnda on jõud alati vihanud tarkust, tarkus alati astunud uhkelt jõu vastu. Ja kumbki pole teisest pikaks ajaks jagu saanud, kuigi on võitnud. Jõud on korduvalt, ikka ja jälle tarkuse keha purustanud, kuid pole suutnud eriti mõjuda tema vaimule. Tarkus on korduvalt, ikka ja

jälle ohjeldanud väge; kui aga selle pinged on kasvanud, on see taas arulagedalt välja paiskunud.

Nõnda see oli, aga mis luges aegade aeg. Täna lootsid mõlemad pooled sõbralikku ühinemist. Jõud kutsus tarkust oma teenistusse, tahtis teda alluvaks teha; tarkus liikus jõu poole salamõttega nöörida kinni purustuste tung. See kõik oli aga sügaval, pealtnäha olid asjad palju lihtsamad.

Valitseja Tšingis-khaan, surelik Temüdžin, laskis taò munga Chang Chuni enda ette kutsuda.

KOLMAS RAAMAT

1.

Kui pead minema, siis alusta teed.

Algus on vaevaline, muutus vastumeelne, lõpp paneb kahetsema. Asi saab asjaks, kui on iga hetk loodud ja tunnistatud.

Ükskord me peame tõesti surema, aga isegi lühike elu on rohkem elu kui elamatus.

Temüdžin teadis oma lõppu saabuvat, ta tahtis näha meest, keda arvati surematuks. Mida oli tema, kes ta oli vallutanud maailma ja nii paljusid surma saatnud, valesti teinud, et sellele kuivetanud vanamehele rohkem lubati? Eluaeg oli ta töötanud, surma ootamiseks polnud aega jäänud. Seda edasigi lükata tahtis ta suure riigi murede pärast. Kas oli pärast teda tulemas kedagi, kes seda koos suutis hoida?

Ka Chang Chun teadis oma lõppu saabuvat, aga teda häiris see vähe, sest tema loodud riik oli tugevam ja au ulatus surma taha saladuseks.

Temüdžini surres pidid mitmed kergendust tundma, Chang Chuni surm võis isegi imetlejad ükskõikseks jätta.

Nüüd kohe pidid nad kokku saama ja teineteisele otsa vaatama.

Chang Chun oli teise pärast pikka teed reisinud, Temüdžinil aga oli tegemist, et kiirete asjade vahel keskenduda. Sinna oli hulk aeglast steppide aega, kus ta pühamehe järele oli saatnud, Burkhani-mäe mõtiskluste selgus oli hämarusse hajunud. Aga tal oli Chang Chunile tähtsaid küsimusi esitada ja need pidid täpsed olema, et põhjendada keskendumisvajadust.

Chang Chun ei teadnud päriselt, milleks ta oli tulnud, sest tema ettekujutused Temüdžinist põhinesid kuuldustel ja kaudsetel tuletustel. Ta teadis rahvaste julmast tapmisest ja rahuriigi loomise taotlustest, aga ta pidi mongoleid ja nende valitsejat nägema, enne kui teadis temalt midagi tahta, enne kui lootis mõjutada.

Vaevalt oli Chang Chun maja valmis lasknud seada, kui kärsimatu Temüdžin laskis teda kutsuda suurte kirjude vaipadega kuldtelki.

Chang Chun ilmus sinna koos mõne oma kaaslasega, et tema mõte mahuks harjunud viisil mitmesse pähe. Ta astus

koos kulleriga telki ja jäi seisma, et harjutada silmi sellega, mis seal näha. Ühegi valitseja ees polnud ta põlvi nõtkutanud ega olnud tal siingi selleks põhjust.

Ja temalt seda ei oodatudki. Kummardamise ja koogutamise komme oli just hanidelt pärit, mitte sirgete mongolite maalt, ja morn Temüdžin ei pannud seda mikski, ent vaatas huviga nagu iga uut kirja ja kommet.

Ta tõusis oma istumiselt, nagu oli kirjas lubanud, ta ei tahtnud millegagi oma külalist alandada. Ta astus Chang Chunile vastu ning oli vaid loodusliku keha poolest temast kogukam. Ta ütles:

«Mitmed õukonnad on sind kutsunud ja sa ei ole läinud, aga nüüd oled sa nii kaugele tulnud, ja see on minu südamele meelituseks.»

Temüdžin teadis rohkem kui keegi muu oma valitsuse erilist jõudu, Chang Chuni valik oli tema meelest õige olnud.

Chang Chun ei uurinud Temüdžini üleliia, seda ei lubanud tema vabadus ja kasvatus, aga ta nägi uurimatagi palju. Ta ütles valmispandud sõnad:

«See on taevaste tahtmine, et üks mägimetslane sinu käsul siia tuli.»

Temüdžin näitas Chang Chunile kätte koha patjadel enda kõrval ja mõlemad võtsid istet, kaaskond aga jäi seisma.

Valitseja käskis sööki tuua, ta ei püüdnud hiilata ei peene maitsega ega rõhutatud lihtsusega. Toodi seda, mida teati õhkudest toituvat tao-meest söövat. Peotäis riisi viis teda tõest kaugemale, aga tal oli olemise vorm ja keha.

Kui jõu valitseja ja tarkuse valitseja olid vaikides teineteise kõrval söönud, asus Temüdžin küsimusi esitama asjalikkusega, millega ta oli vallutanud maailma, mitte ilukõneliselt ja viisakusvormelite abil. Ta haaras härjal sarvist ja küsis kohe kõige tähtsamat, kuigi mitte just ühe hingetõmbega.

«Püha mees, sa tulid kaugelt, missugune igavese elu rohi sul on olemas, et sa saaksid seda mulle anda?»

Ja selle peale vastas Chang Chun sõnadega, mis on jäänud läbi aegade meelde ja on kuulsaks saanud oma loomulikkuse poolest:

«On olemas vahendeid, et elu hoida, ei ole aga olemas surematuse rohtu.»

Otsesele küsimusele oli antud otsene vastus, selles olid kokkusaanud mehed võrdsed.

Kui need sõnad Temüdžinile tõlgiti, oli ta mõnda aega vait. Ta ei olnudki lootnud midagi enamat, ta mõistis hinnata

ausameelsust maailmas, kus libedad keeled ümberringi püüdsid kõditada ja petta.

Temüdžin oli neid sõnu ette teadnud, talle ei olnud need uudiseks, ometi pidi ta välja ütlema soovi, mis keerles kõikides peades ja tema omaski lapsepõlvest saadik, kui ta kord isa Jesügeile oli kaameli laiba juures tõotanud, et tema ei sure. Võib-olla oli ta endale surematuse tegudes ja mälestustes juba valmistanud, siiski nõutas ta seda nüüd vanalt isepäraselt mehelt.

Temüdžin vaatas teda tähelepanelikult, midagi pidi selles kuivetanud vaimus erilist olema. Küllap polnud võimalik sellest kohe aru saada. Iga mees rohtlaanes ja metsas teadis otsekohesuse hinda.

Valitseja andis käsu, et Chang Chunile pandaks kaks telki tema telgist ida poole, millega ta tegi tema läheduse soovituks ning näitas, et nende jutud ei ole räägitud, kuigi nad kõige olulisema olid ühe lausega ära öelnud.

Kumbki neist polnud oma elus teinud liigseid sõnu, et nad oleksid võinud nende tegemise mõnu ja kasutust laita. Temüdžin oli edasi liikunud selgete käskude varal, Chang Chun oli eluaeg otsinud sõnadeta õpetust, selle edasiandmise viisi ja headust.

Et kohtumist mitte niisama lõpetada, pidas Valitseja vajalikuks sõnade abil oma uut kaaslast määratleda. Ta laskis tõlgil küsida seltskondliku vestluse laadis:

«Rahvas nimetab sind taevameheks, kelle keha elab maa peal, kes aga ise on kõrgel selle kohal. Kas sa oled selle nime endale ise võtnud või on teised selle sulle andnud?»

Chang Chun ei pannud küsimust pahaks, kuid ütles:

«Mägimetslane ei anna endale ise nimetusi. Tal ei ole tarvidust ennast nimetada. Seda teevad teised.»

Tõlk viis vastuse Temüdžinile ning tuli uue küsimusega:

«Mis nime sa enne kandsid?»

Chang Chun mõtles hetke. Inimesel on elu jooksul palju nimesid, missuguse käsib tema edevus parasjagu välja tuua? Ta ütles:

«Õpetaja Chung Yangil oli neli õpilast, kolm on pühana läinud, siia maailma olen üksi mina jäänud ja inimesed nimetasid mind Xian-shengiks.»

See tähendas ümbersündijat ning oli nimeks paljudele, kes kandsid teistesse vaimusaladusi. Nõnda hakkasid mongolid aga nimetama kõiki, kes otsisid taod.

Temüdžin soovis teada, kuidas peab külalist nüüdsest ala-

tes kutsuma. Kuigi ta oli seda, mida oli, ei olnud nimi sugugi tähtsusetu. Ta pöördus asjatundjate poole:

«Kuidas me seda meest peame hüüdma?»

Talle vastati:

«Mõned austavad teda õpetaja nime all, teised nimetavad teda tõe leidnuks — nagu neist paljusid —, kolmandad koguni Shen-xianiks, mis tähendab surematuse saavutanud püha vaimu, mis on kõrgeim kõigist mõeldavaist, ja see ei tähenda mitte paljast hüüdnime, vaid inimese sisemist seisundit, tõesti.»

Temüdžin tegi niisuguse otsuse:

«Olgu ta nimi siis tänasest päevast alates tõepoolest Shen-xian.»

Ja nõnda võttis see tegudes ja vaimus julge mees endale voli jagada nimesid nendele, kes eluaeg on tao poole püüelnud ega ole teadnud, et seisundeid saab ka valitsejate käsul.

Nii lõppes esimene kohtumine.

2.

Kui palju on aegade jooksul sõnu kirjutatud. Savitahvlitele, puukoorele, kivisse, pärgamendile, paberile, siidile, verre, närvikiududesse, süljesse. Iga hetk võib mõni nendest ärgata surnuist ja kõmisema panna pilli sinu peas. Ja heli läheb jälle lombates õhku, lenneldes, tiib ripakil, sõiduvankrite kohal.

Kui palju päevi on elatud, aga kui palju on oldud surnud.

Ainult nirk on ehk oma verejanus inimese sarnane, kui ta tungib kanade hulka ja ei jäta ühtegi ellu.

Temüdžin ajas mööda maailma taga neid, kes ei tahtnud talle alistuda, Chang Chuni juurde tulid mõtted kõikjal, kus ta viibis, istus ta siis puupakuna hämara koopa suus või kuldsete pilkude säras.

Nüüd olid inimesed tuisanud sinna, kus ei olnud mägede tuuli, vaid kõrvetav kuumus. Maailm oli nii suur ja mitmesugune, ja suur pidi olema ahnus, mis kõike seda kõlbmatut tahtma pani. Väljakannatamatu oli kõrbeoaasi kuumus Temüdžinile; ta polnud mõni mullasonkija, et paigal kükitada, esivanematest saadik oli ta ringi rännanud, miks ta pidi nüüd ebameeldivat taluma. Ta laskis oma valitud laagri mägedesse viia, lähemale lumedele ja kargele hingusele. Ja koos valitseja lähikondlastega lahkus ka Chang Chun oma saatjaskonnaga, sest talle oli määratud õpetusi anda Valitsejale enesele ja mõnele tema lähikondsetest. Esimese jutuajamise päevaks määras Temüdžin lähedase aja, neljanda kuu neljateistkümnenda päeva.

Tegude alal oli Temüdžin palju õppinud, aga vähe oli tal tulnud kuulda teise mehe järgnevusse ja tulenevusse seatud õpetusi, mida see oli kokku vaadanud ja mõelnud, et anda teistele kübemeid nende mõttekuhjatise jaoks.

Temüdžin ei põlanud õpetatud sõnu ja tal oli oma hobuste ja tuulte, inimeste ja pilvede tarkus, mille abil ta ka arusaamatust jagu sai. Kuigi kõigis õpetustes oli liiga palju ülearust, mida inimesel tarvis ei läinud, palju kordust ja arutlusi, mis kuhugi ei viinud, liiga palju märke, mis tähendasid vaid märke ja ei muud.

Ka tulnud mees, kes kaugesse olematusse püüdis piiluda ja seal midagi peale omaenese silmade ei näinud, hakkab talle tõenäoliselt pikka köit punuma, aga tema rabab kinni vaid sellest kohast, kust tõesti tõmmata kannatab.

Surematust ei ole siis olemas, pole kunagi olnud, liiga palju oli Temüdžin tapnud, et niisugust arvata, aga talle pakkus huvi mees, kelle kohta seda räägiti. Tõde seegi, et ikka tahtsid inimesed mõne peale näpuga näidata ning öelda, et sellel on, mida kõik ihaldavad ja iial ei saa. Teadmine, et kellelgi siiski on, varjas nende lootusi naeru eest.

Surematust ei ole, aga mõnele on pikem iga antud kui teisele. Päevad on ainsad, mida elu inimesele kingib. Päevad, aga missugused, millest täidetud? Võib-olla annab pikkade ühetooniliste päevade rodu lühema elu välja kui kiiresti kihutav tegude, kirgede ja mõtete aeg, üksainus vilksatus.

Mõõk on mitmete päevad järsult katki raiunud, teisi on kihutatud taplusesse ei tea mille eest, surma oskab iga surelik teisele pakkuda, ükskõik kui ilusate sõnade ja asjadega ta seda ümbritseb, jätkuvate päevade eest kannavad kõrvalt küll vähesed hoolt. Aga neidki leidub, ja kas ei ole see pühamees üks nende seast?

Või suudab tõesti keegi teisele öelda, mis just temale õige ja paras, et üks pikk päev saaks elatud nii, et see väärib kahekümne mehe tervet elu?

See kauge maa mees tuli ära kuulata. Kui ta räägib suisa rumalust või nii arusaamatut, et see pilvehobuste ja inimtuulte tarkuse sisse ei sobi ning seepärast rumalusena tundub, siis võib teda iga hetk katkestada ning mitte midagi maksvate kingitustega tagasiteele saata, et ta oma rumaluses või teiste eest varjatud tarkuses edasi õitseks.

Aga peale muu piirasid inimest mägede vaimud, puude

vaimud, õhkude vaimud ja tegid palju kurja. Süütu inimese kohalolek võis halba peletada ka Temüdžinist, kui ta tema lähedal, tema all, tema jaoks tulnud. Telgi õige koht oli idas.

Ja Valitseja määras esimeseks kuulamise päevaks neljateistkümnenda päeva, mis selleks pidi sobima. Kolmele tema meestest pidi õpetust antama Chang Chuni telgis, talle enesele — kui tal võimalik ja meele järgi kuulata — ning koos temaga kolmele lähikondlasele Valitseja enese telgis.

See oli kokku lepitud ja Chang Chun pidi teadma, kas tal on midagi ütelda.

Kas meist keegi teab kindel olla, et tal on teistele midagi öelda, et ta õiguse ja põhjusega räägib pikki sõnu ja paneb kirja sõnade ridu?

Chang Chun oli tõesti kõik raamatud läbi lugenud, oli palju mõtteid mõelnud ja teadis mõndagi, mis temale sobis. Aga kas sai ta öelda mehele, kes verise tuulena läbi mitme maailma tuiskas: ära tegutse, siis oled sa õnnis ega tee kurja asjadele, haiget inimestele, siis oled sa taosse sulamas? Ei peatu üks tuulispask Chang Chuni sõnadest, kuigi selliseid juhtumeid vanaaja tao-otsijatest on toodud. Temal, Chang Chunil, ei ole seda võimu, et tema sõnad läbi südame ja kõõluste tungiksid ning pärast tõlkimist suure khaani seisma paneksid, nuttes tema õlale naalduma ning kogu tehtud kurja hindama.

Ometi oli see õhkhabras lootus, mis teda teed oli tallama pannud, mitte uudishimukirme tema ikka ükskõiksemaks muutuvas südames. Kui palju pidi ta ümbernurgasõnu ütlema, et Valitsejas eneses äkki midagi ärkaks ja et ta ütleks: aitab meile nendest maadest ja rahvastest, küll meile sõdadest, ei ole paremat hauapaika kui koduse jõe kallas?

Chang Chuni tarkus ei olnud mitte selles, et ta seda ei lootnud, mis ju tõesti ei olnud tõenäoline, vaid selles, et ta ka siis oma õpetust külvas, kui ühtegi lootust ei olnud, et see kandvasse mulda langeb. Selles ju oli tema tao, et ta olemas oli ka siis ja seal ja neil, kus-millal-kellele midagi olemas ei olnud.

Valgusega võib ära pimestada ka selle, kes ainult punast näeb. Pikas pimeduses harjub ka nõrk silm nägema. Pimedust ja valgust tuli igale inimesele õiges vahekorras anda, see oli õpetaja tarkus, üks neist paljudest, mida ümber ütelda ega kinkida ei saa.

Palju oli Chang Chunil valitsejatele ütelda ja veel enam ütlemata jätta. Aga need ujusid temast mitu vett allpool, hõljusid mitu õhku raskemas sfääris, nii et õpetlasel oli tülikas neile parajaid sõnu leida, kui nad tema vaikimist lugeda

ei osanud. Ometi pidi ta jagama tarkust, ja kelle peale tasus seda kulutada enam kui valitsejate peale? Kas on see võit, kui ta targa veel targemaks teeb, kui ta toob tundmisele selle, kes niigi teel? Kas on kiiduväärt, kui ta paneb ennast järgima selle, kes nagunii kedagi järgida tahab, kelle juhus tema teele lükkab? Kas on kasu sellest, kui tema sõnad kukuvad meeltesse, kust need sootuks teistsugustena välja tulevad, ainult tema nimi sildina küljes? Ta võib väetile jõudu anda, aga väeti ei kasuta seda kellegi kasuks, ometi tahaks, et iga oks viide kaarde kasvaks.

Valitsejatele ütlemine on mõttega asi, kui nad veel täiesti kurdid ei ole. Sest valitsejad ei ole rumalad muidu kui suure võimu pärast, sest nad tahavad vägesid enda järel viia, mitte jüngriks istuda, sest nad väänavad inimesi, riike ja sõnu oma küüru järgi, nende jõud pulbitseb välja ning püüab painutada ka tarkust.

Chang Chun oli tõesti selleks tulnud, et rääkida valitsejaga, kelle all rohkem rahvaid ja maid kui iial kellelgi enne teda. Üksainuski kübe tema pingutusest, mis silmapõhjast, kõrvaalasilt südameverre, närviniitidesse ulatub, võib laia ruumi paisudes päästa tuhandeid inimesi ja hoida mulda liiva eest.

Ei olnud Chang Chuni asi inimesi päästa, kui ta isegi ennast oli väeti päästma, aga ometi-ometi oli ta ütlemas oma tundeid. Kes sellest kasu tahab, see saab.

Ja enne kõike: et teda kuulama asutaks, tuli öelda mitmeid asju, mida temalt oodati, ja ometi mitte nõnda, et kuulaja öeldava ette valmis vormib, vaid nõnda, et õpetaja tõed terveks jääksid.

Neljateistkümnes kuupäev lähenes vaimu valmispanus ja mehed liikusid teineteise poole, kombates otsivat mõtet võõras peas.

3.

Kes surma ootab, see on juba surnud.

Kes elab oma päevi kaugele ette, sel on neid ühes päevas mitu.

Kes mõtleb paljude peale, tunneb ennast mitmekordsena ja inimesed panevad tema vaikimist imeks, sest nad tunnevad teda enesest väljaspool viibivat.

Mõni tahab ennast kõikide ees nähtavale kiskuda ja teised mõõdavad siis tema järgi omaenese tundeid. Ja tema arvab, et nad kiidavad teda.

Aga Temüdžinil tulid kiired asjad, enne kui ta sõnu kuulata jõudis. Nii see oli, et ettevõetud asjad ja ringidesse pandud tuhatkonnad nõudsid oma, et nad kord loodud ja teele asunud.

Mis võis tähtsam olla ellujäämisest või ainuõigest äraelamisest?

Just sel päeval, kui õpetus pidi algama ja mõlemad pooled selleks valmis näisid olevat — aga kas olid? — sel päeval tuli laagrisse teade, et mägedes on mõned sartahuli suguharud mässule tõusnud ega taha mongoleid tunnistada.

Mässulised olid lähema mongoli vahiposti maha löönud ja sellest piisas sõjaks. Polnud see esimene mässamise ega reetmise juhtum Temüdžini vallutuste ajal, mis ammu nii suured, et tema pojad ja nojanid kaugetes ilmamaa nurkades isepäinis asju ajasid. Ka olid mägimeeste jõud tühised, nõnda et piisanuks mõne tuhatkonna saatmisest, aga just nüüd oli Temüdžinil äkki tuline tarvidus isiklikult nende vastu minna, et kord jalule saaks ja keegi halba eeskuju ei võtaks.

Miks see nii oli? Kas osanuks ka Temüdžin ise sellele vastata? Äkki oli selle põhjuseks just õpetuste algus? Ütles ehk vaist steppide suurele mehele, et igasugune tarkus viib kõhklusele ja segab tegusid? Kartis ehk Temüdžin nõrkuda Chang Chuni sõnade mõjul, viia oma mõtted sõjapidamiselt, mis selge ja kindel, saatuseks saanud, iseloomuks saanud, vette, kus ta hakkaks saamatu kutsikana hulpima, teadmata, kas kunagi pääseb kaldale?

Mõtles ta ehk, et jõuab, küll jõuab, ees on see kõige õigem päev, kus ta jätab sõja oma südamest sootuks ning astub surma ja surematuse vahekäiku? Et teeb ära veel need viimased noorele südamele armsad ratsalennud, rasked käigud üle mägede, ootamatu pealelangemise õhina, mõõgalöökide kire? Teeb need ära ja läheb siis raugana mõtisklema kunagiste tegude üle, mida enam ei suuda?

Kas ta seda aega üldse soovis?

Või oli mässajatega tõsi taga, et nad tundusid Temüdžinile — kes selge mõistusega, kes seniajani veidrusi polnud teinud — nüüd äkki nii olulise jõuna, et ta kartis nakkust ning oma riigi varisemist? Või oli see lihtsalt üks igapäevane asjatoimetamine, mis tüütu ja tavaline, kuid tuli ära teha? Ja kuigi see oli Valitsejagi meelest tavaline, ajutine sagin, ometi oli sel igapäevases harjumuses rohkem tähendust kui pika elu saladusel.

Kes osanuks kõigile neile küsimustele tagantjärele peale Temüdžini enese vastata? Ja kas ta isegi oleks osanud?

Igatahes otsustas Valitseja isiklikult minna mägilaste vastu ning lükkas tarkused pika aja peale edasi. Kümnenda kuu esimest päeva luges ta selleks õnnelikuks päevaks, mis kuulamiseks kõige enam peab sobima.

Mismoodi võttis selle teate vastu Chang Chun? Nagu ikka tao otsija, kes ta tõesti oli.

Ta oli seda ette teadnud. Et ta mitte sellel päeval ei pea oma vaimu stepisõdurite peale välja valama. Sest ennast ette valmistades tundis ta, et ei saa enesest anda, seda ei ole veel kellelegi tarvis. Ja vägisi ei saa keegi kedagi õpetada.

Juba mere ääres oli ta teadnud, et reis on pikk ja pikk on ootamiste aeg, sõnu ja mõju on vähe, lootused jäävadki roosadeks õiteks. Ta oli teadnud, et kolm aastat kestab tema tagasitulek, ja ootamine ei olnud talle vaevaks.

Sest sel, kelle ümber ja sees on tao, on ükskõik, kus ta viibib ja millal ta elab. Sest igavene tao on kõikjal ja õige mees istub kus tahes maha ja on oma mõtete ja kõiksusega ühes. See oli ainus, mida Chang Chunile tarvis oli. Ebamugavus ei olnud talle miski, kui ta mõte oli looduses.

Aga tema õpilased ei olnud mitte veel kõik nõnda tugevad, et nad keha tähele ei pannud ja nende eest pidi ta hoolitsema, kui polnud suutnud nende vaimu veel maast kõrgemale rebida. Seepärast palus ta Valitsejalt, et kuni too rahustab lumistes mägedes vaenlast, võiks ta eemalduda laagrist vanasse asupaika. Kuumus oli tema kaaslastele meelepärasem kui lumi.

Temüdžin kuulas selle palve saadiku läbi ära ning laskis vastuseks küsida:

«Kas ei ole sul siis äkki raske uuesti siia tagasi tulla?»

«Seda maad on ainult kakskümmend sõitu,» laskis õpetaja ütelda.

«Sul ei ole saatjaskonda,» ütles Temüdžin, mispeale Chang Chun vastas:

«Mul on sinu seatud mees.»

Kolme päeva pärast laskis Temüdžin anda Chang Chunile kaasa üle tuhande ratsamehe ja moslemitest vanemaid oma mehele lisaks. Sõita aga käskis ta teist teed, kui nad olid tulnud, sest mäss võis paisuda ja ümbruskonna ohtlikuks teha.

Chang Chun saatjaskonnaga asuski teele, pea jõudsid nad imelisse kaljuprakku, mille seinad olid järsud ja siledad ning eemalt vaadates nagu väravapostid. Üle kuristiku oli langenud kaljurahn, mis moodustas nagu auvärava. Sügaval all pahises mässav mägijõgi.

Koht oli räske, jõgi surus vastu püstloodis kaljut, rada sai

otsa, tuli läbi märatseva vee sõita. Ratsamehed läksid ees, aga koormakandjatest eeslitest haaras vesi mitmeid jalust ja peksis vastu kive surnuks. Ometi pidi see tee olema kõige ohutum, sest jõed, metsad ja loomad ei ole eales nii kurjad kui vihale aetud inimesed.

See paik oli mongoli vägedest hiljaaegu võetud ja hoitud kui tähtis läbikäik allutamatutesse mägedesse.

Chang Chun aga tundis end sellel reisil jälle vabana nagu enne suurde laagrisse jõudmist ning see pani teda luuletama, kuna ta ei pidanud mõtlema teise mehe elu ja surematuse peale.

Nii kirjutas ta sellest, mida nägi ja mis talle mõju avaldas — mõttetarga võrdlusi sinna juurde. Sõnad rääkisid metsikutest kaljulõhedest, mida nad läbisid, vaestest eeslitest, kes koos mägiveega alla varisenud, ja rahulootusest. Samuti ka sellest tundest, et tema missioon on tühja jooksmas — nagu ta seda siiski vahest ette ei olnud aimanud.

Sel ajal, kui Chang Chuni saatkond saabus Valitseja laagrisse — kolmanda kuu lõpul —, oli kõige ilusam kevade aeg. Puud-lilled olid täies õies, lambad-hobused läikisid rammusast rohust. Kui ta nüüd aga Valitseja korraldusel taas sinna saabus — see oli neljanda kuu lõpul —, nägid nad, et kõik madalad taimed on täiesti kõrbenud ja puudki on norgu jäänud.

Reisimärkmeid tegi õpilane, Chang Chun pani oma mõtisklused seotud kõnesse — igakord need ei erinenudki kõige tavalisemast reisikirjast. Nii kirjutas ta, et barbarite maal on yin ja yang segi, talvel on vihm ja suvel kõik kõrbeb.

Kuni Chang Chun rahustas end nähtu-kuuldu kirjamärkidesse valamisega, mis temale lapsest saadik sisse haritud, rahuldas ka teine suur mees end sellega, mis harjumuspärane.

Temüdžin ratsutas oma tulisel hobusel rasketes mägistes paikades, nautis riski, kui see liiga suur ei olnud, raius käsku ja mõõgakätt vasemale-paremale.

Kui ta suutis kiiresti kihutada, äkki peatuda, teha järske hüppeid ning olla võrdne ja parem noorte meeste seas, siis ei olnud talle ühtegi teist noorust ega igavikku tarvis. Siis teadis ta, et on ise oma aastad seisma pannud ja et see on ainus ihaldatud surematus, kui ta suudab lennult surnuks raiuda põgeneva vaenlase.

Mis oli selle kõrval õpetus, mis manitses aastate pikku ühte punkti vahtima?

4.

Kui ma seda räägin, siis tahan, et te kuulaksite. Ma raiskan teie aega, aga oma aega olen ma tohutult enam raisanud.

Mu peopesal sulab tükike jääd, mu kujutluses elab narmendav maailm. Selle sisse ei saa ma liiga sügavale minna, tema osi on raske osadeks võtta.

Kui ma kuulan vanu jutte ja loen raamatuid, siis kust ma tean, mis nendes tegelikkusele vastab? Aga eks ole ka jutt ise tegelikkus.

Nüüd läks Temüdžin vähese väega mässajate peale, ja mis tema mõttes oli, see jääb teadmata.

Kui ta suurt sartahuli rahvast mongoli moodi rahustama tuli, siis olid ajad pikad ja paigad kauged, ta ei jõudnud igal pool ise olla.

See oli jänese aastal, kui ta üle Arai mäekuru oli läinud. Koju jättis korraldama oma onu Daritai, naistest võttis kaasa Kulani. Ette saatis Džebe, tema järel Sübehetei, siis Tokutšari. Need läksid ringiga põhjast ja ei puutunud šahhi maid, kuna peajõud tulid otse. Tokutšar aga puutus sartahuli linnade külge ja kutsus need endale kallale. Kui Dželal-ad-din ja Melik mongolite eelväele peale surusid ja Temüdžini endani jõudsid, lõid teised neid selja tagant ja jälitasid tükkideks pudenenud sartahuli jõudu sügavale maa sisse, laskmata sel koonduda ning võttes linna linna järel jõu õigusega. Melik ja Dželal-ad-din põgenesid üle jõe ja Tokutšar sai üleastumise pärast ametist lahti.

Nõnda võeti ära suured kuivad maad ja lumemäed olid nende kõrval tükike.

Niimoodi sõda pidades oli Temüdžin liikunud Chang Chuni eest kaugele läände paigast, kust ta esimese kutse oli läkitanud.

Nõnda sai Chang Chun oma teed märkida maadeni, millest paljud seni vaid kaupmeeste valedes olid elanud.

Peatudes mitmes laagris, saatis Temüdžin poegi ja väejuhte võtma paiku, mis tähtsad. Nagu seda oli šahh Muhhammadi enese asupaik Urgentš. Ise oli khaan ametis Otrariga, mis sõja võti, ja Samarkandi ning Buhhara linnaga, kus ta peatus.

Sartahlid ei olnud mitte mõni nõrk mägilaste hõim. Kuigi enamik neist heitis alla kui vihmase aja rohi.

Kui kolm poega olid suure vaevaga uputanud kuulsa Urgentši ja palju saaki võtnud, leidis Temüdžin, et talle midagi ei antud, ega võtnud vihas oma poegi vastu. Väepea-

likud, tigeduse tasandajad, Bohortšu, Mukhali ja Šigi, kostsid poegade eest ja ütlesid, et kõik, mis võetud, kuulub Valitsejale, nagu talle kuuluvad ka tema pojad ja nüüd kogu sartahuli rahvas. Ja kui siis Temüdžin leebus ning Džotši, Tšahadai ja Ögödei tema ette astusid, tõreles ta nendega nõnda, et pojad läbi maa tahtsid vajuda ja higi ei jõudnud otsa eest pühkida. Siis ütlesid mõned lihtsad vibumehed valitsejale:

«Pojad on kui algajad jahikullid, kes sõjakunsti õpivad, mis nendega nõnda tõrelda. Hirm sinu ees, valitseja, võib neid saamatuks teha. Meie ümber aga on loojangust tõusuni aina vaenlane. Aja meid peale, ja me toome kulda ja kangast, naisi ja maju. Bagdadi rahvast räägitakse imeasju . . .»

Temüdžin jättis pahandamise ning saatis väed Bagdadi vastu, et rikkus õigetesse kätesse saaks.

Nõnda oli varandusega, aga kehvadelt mägilastelt, kel piik ja loomanahk, polnud midagi võtta peale elu, mis igale odav peale omaniku enda. Ja ometi pööras Temüdžin isiklikult oma karistajamõõga nende vastu.

Mitmesse kanti — mis ikka veel viimase merega ei lõppenud — saatis Tšingis-khaan oma väed, Sübehetei-bahaturi aga laia maa peale üle suurte jõgede, läbi üheteistkümne rahva kuni Kivameni linnani, mis ju ka tõesti maailma äärel.

Nõnda liikusid tema väed, otsides viimast merd, ise ta aga läks lumemägedesse tühjade käte ja ulja südamega mägilastele aru pähe panema.

Seitse aastat oli Temüdžin töös sartahuli rahva keskel, oodates džalair Balat, kes oli Dželal-ad-dini otsides Hindusemaale kadunud. See kestis kuni kana aastani, ja selle aja sees tegi ta selle rahva häid oskusi tarvitamiskõlblikuks ning pani tööle mitmeid nõumehi, nagu sartahuli nii ka mitmete enne rahustatud maade üle asju ajama.

Aga mägimetslastest ei olnud tal ühtainsatki nõumeest võtta.

Ometi läks ta mureliku laubaga sinna, kui Chang Chunile määratud aeg kätte jõudis.

Läks sinna ja ratsutas ise oma toeka kerega vägede ees ja tundis tuharates kergust, kui nägi ületamisrasket mäeseljandikku või põgeneva vaenlase varju. Veri valgus ta silmadesse, surutud kirg lõi rinnapuuris lõkendama, ja nagu kiskjal hakkab lõualuu saaki nähes iseenesest plaksuma, nõnda kiskus jõud teda ette ja enesest ära, et kihutada, püüda ja torgata elavat saaki.

Ja sel hetkel ei tulnud talle oma surm ega vanadus meeldegi; kui ta tappis, siis ta elas.

Aga kui suur hoog oli maha käinud ja vaevama hakkas pohmelus, tundis ta paindumatust niuetes, raskust kõhus, väikest valu ja vaevust. Ja siis teadis ta, et kui palju ka ei kuluks aega, ikka leidub loom ja inimene, keda rauaga tapetakse, aga teda ei ole enam ammu ja tuul on laiali puhunud tuhaaseme, mille ääres lauldi lugulaulu vägevast Tšingis-khaanist. See aeg tuleb, sellest ei pääse, ükski tark ei too teda ega ennast sealt tagasi, ainuke aeg on elamise aeg ja siis tuleb teha tegusid, mis jäävad veel mõneks ajaks järglaste meeltesse kaikuma. Ja siis kaob kõik.

Või on sellel Chang Chunil talle siiski midagi ütelda? Mis kasu on tal ümbersünnist, kui ta tuleb maailma koerana või kalana, või ka inimesena, aga mitte Temüdžinina? Kas seda tahab vana tark rääkida?

Kui ta peaks lootust andma, aga tahab selle eest saada sadat piiramist, siis elab Temüdžin veel mõned kuud oma tuiskava sõdalase, igavese ränduri pöörast ja vaba elu, mis on tema sünnile õnn.

Nõnda oli ta ennast Chang Chuni eest kaitsnud, et kadus mägedesse sõdima, teades igapäevase töö tähtsust, et see meid kõiki kinni hoiab ja igale meie sammule tähenduse annab.

Nõnda teadis Temüdžin ja terve ajalugu, et käputäie mägilaste mahasurumine oli talle tähtsam kui igavene elu ja sõnad selle ümber.

Kui ta kurust läbi ratsutas, nägi ta eespool pisikest salka, kelle õlgadel rippusid rasked ürbid ja kellel olid käes odad.

Ta viipas ja tema väed haarasid vastupanijad ümber. Ja Temüdžin jäi kõrgele kohale seisma ning vaatas, kuidas väed kümmekonnale mehele peale surusid. Aga need mehed ei tõstnud odasid, vaid seisid edasi sama koha peal. Nad olid nagu kivist raiutud kujud, kes vähe muutuvad, kui liha kirg nende vastu põrkab.

Nende olekus oli väljakutsuvat uhkust ja arusaamatut soovi.

Sõdurid sõitsid nendele peale, nendest üle ja läbi, raiusid neid mõõkadega ja lasksid nooli. Kui sagin vaibus ja mongoli meel oli töö teinud, nägi Temüdžin hoihesid sama koha peal seismas, odad püsti, nahad õlgadel rippu, suud kriipsuks pigistatud, näod tõsised . . .

Siis läks ta üksi nende ette ja tundis, et nemad jäävad ikka ja nende lapsed jäävad ja lapselapsed, sest nad seisavad nii-

moodi. Aga tema ise ei jää. Kord tuleb see pojapojapoeg, kes rahva oma stepimägedest lõplikult laiali viib ning sigijatesse uputab.

Sest raske oli maailma vallutada, aga teda enda all hoida oli kaheksakümmend ja kaheksa korda raskem, ka kõige suuremate pingutustė hinnaga sai seda teha kaheksateist või ka kaheksakümmend aastat, mitte aga pikemat aega.

Mees peab jahti lõbu pärast, khaan peab sõda hiilguse pärast, meelelahutust ja tuhinat tahab igaüks tunda. Kui mägiretk möödas või ka käimas, voolas Temüdžini ette ikka nii palju teateid, et ainult temasugune suutis otsuseid teha.

Elu läks edasi, koopamunkade mõistujutud viitsid aega ja tegid kergeusklikke nõrgaks. Või siis vastupidi, lootus ja näpuga näitamine andsid isegi umbusklikule inimesele meelejõu.

5.

Nüüd ei saanud need kaks muidu, kui pidid teineteise peale mõtlema. Sest nad olid teineteist näinud ja ees seisid tähendusrikkad kohtumised.

Kel tööd palju, sel on vähe aega armastada. Kes armastusest elab, saab palju tüdimust ja kannatust tunda.

Kui suurt kasvu mees vilespilli mängib, siis on tema hing ja kunst nii peenikeses torus ja tema pruntis huultes, et teistele paistab, nagu oleks kogu ülejäänud keha hingest tühi ja tarbetu kott vilespilli küljes.

Tsirkuse tegemise eest antav almus on vilets, aga tsirkust tehes tehakse vähe kurja.

Kalliskivide eest makstakse sellepärast palju, et nendega ei ole midagi teha.

Chang Chuni tagasiteel kohtasid nad sõjast tulijaid, kellel oli koralle. Ametnikud ostsid nende käest, suured, kuni jalapõia-pikkused kobarad olid neil ratsutamisel aiva tüliks.

Viienda kuu viiendal päeval jõuti vanasse lossi põhjakaldal, kus Chang Chun oma kaaslastega pidi puhkama. See loss seisis paarikümne mehekasvu kõrgusel järsul kaldal, all kihutas lumemägede külm vesi, kust uhkas jahedust. Õhk oli kuum ja Chang Chun lamas jõeäärse akna all, tuulte silitada. Öösel aga, kui oli jahedam, magas ta katuse all terrassil. Eemal sõjakärast olid mõttedki teised.

Viiendal kuul läks erakorraline kõrge saadik Li Gong Itta riigiasju ajama ja Chang Chun palus sealsetele vendadele teate viia tema olemasolust ja vaimuseisundist, et nad teada

saaksid tema teest ja sellest, et ta on nüüd ilusas Samarkandi linnas.

Kuuendal kuul suure kuuma ajal käis Chang Chun järves end jahutamas ja suples meeldivalt. Ta aeg oli vaba ning kasulik.

Söögi ja maja eest hoolitsesid võõrustajad, oma vaimu eest hoolitses Chang Chun ise. Nisu küpses põldudel juba neljanda kuupaiste ajal, see oli pärast koristamist lageda taeva all hunnikus, ja kui tarvis, võeti seda sealt ning jahvatati. Kuuenda kuu lõpuks kinkis lossivalitseja Chang Chunile maatüki, sellel kasvasid magusad ja lõhnavad arbuusid, millesarnaseid kodumaal ei olnud. Chang Chunil oli nüüd oma maatükk, see pani teda naeratama, kes ta kunagi polnud vajanud rohkemat kui istumiskoha alla. Aga et see oli viisakuseväljendus, tükike tohutust impeeriumist, siis võttis ta siit suuri arbuuse söögiks ja laskis nende mahlal oma sisemust jahutada. Sügisel jääb maatükk sinnapaika ja Chang Chun rändab edasi, aga talle jääb teadmine, et kusagil kaugel-kaugel Läänes kõrbeoaasis on tal omaenda valdus, mis talle kingitud.

Kui kuuenda kuu ajal valitsejapoeg ise oma sõjakäigult linna tuli, palus Liu Zhong-lu just sellelt maatükilt arbuuse, et talle viia.

Hani rahvast, ka alamat, oli siin maal vähe ja suure õpetlase juurde ei tuldud, sest tema väärtust ei teatud, muukeelsed aga ei osanud temalt kasu tahta.

Kohalikud seadusetundjad oskasid oma kirja, aga nad ei leidnud ühist Chang Chuni õpilastega.

Raamatuid oli kaasas vähe ja needki loetud, ometi võttis Chang Chun neid uuesti ette, sest tal ei olnud ka muud pakilisemat teha, ning leidis nendest ikka jälle väärtuslikku, mida varem polnud märganud. See näitas, et need olid tõelised raamatud ja et Chang Chun sünnitas ühest raamatumõttest mitu omaenese mõtet.

Teistel päevadel võttis ta ette jõukohaseid jalutuskäike ja vaatas rahvast ning selle kombeid, mis olid talle võõrad, aga äratasid ometi lugupidamist, otsekui oleks ka siinne rahvas teadnud oma südamepõhjas taod.

Nendel oli üksainus, keda nad Jumalaks nimetasid

Nende seadusemehed ronisid tornidesse ja hüüdsid rahvale lauluhäälel ning mehed-naised tulid selle hääle peale kokku ning hakkasid edela poole kummardama, ja seda mitu korda päevas. Igaüks pidi seda tegema. Ja selle mõte oli mitmesugune. Et see nende jumal palujale parema tüki elus kätte

annaks või et ta teda tähele panemata jätaks ning laseks tal rahulikult, ilma karistust kartmata tegutseda. Iseäranis tähtis oli neile aeg, kus nad on ammu surnud, selle aja kohale kogunes nende jumala kõige suurem viha ja sellepärast hüüdsid nad tema poole ühtelugu: «Allah!»

Mehed ja naised palmisid siin maal juukseid ja kandsid tohutu suuri kirjusid mütse või siis keerasid valge riidetüki ümber pea — seda tegi lihtsam rahvas. Riided aga olid ühesugused. Nõud vasest, veinianumad klaasist, sõjariistad rauast, rahadel ei olnud auku keskel.

Rahvas, keda Chang Chun iga päev nägi, oli tugev ja suurt kasvu, aga kartis väga enesest väiksemaid mongoleid, kes verega panid värisema.

Rikkamad inimesed püüdsid oma naiste näod kaetud hoida, aga räägiti, et see ei teinud neid orjadeks. Kui naise mees vaeseks jäi või üle kolme kuu reisil viibis, võis naine teisele mehele minna. Ja peale selle oli nende seas vuntside ja habemega naisi, mis Chang Chuni noortele sõpradele nalja tegi.

Riidest meeldis neile vaid valge villane, mis koti moodi kokku õmmeldi, ülevalt kitsam, alt laiem ja varrukad küljes. Niisugused särgid olid meestel-naistel ühtemoodi.

Söömise kombest ei suutnud need rahvad loobuda, kuigi neil olid pikad paastuajad. Aga just sel ajal sõid nad kõige rohkem, sest tapsid päikeseloojangul lamba, istusid vaipade peale maha ja sõid hommikuni liha, mida erineval viisil mõistsid valmistada.

Kui Chang Chun kõike seda vaatas, tähele pani ja teada sai, ei suutnud ta seda ainult iseenesele jätta, vaid käskis õpilastel üles kirjutada mõndagi, mis siinmaal teistmoodi kui kodus.

Mõne imestamisväärsema asja pani ta oma käega kirja.

Laiadel liivaväljadel kõrvetas kuumus, aga lumistelt mägedelt kandus tumedaid pilvi, mis puu ja kivi värvist ilma jätsid. Ja Chang Chun ütles seda nõnda:

Idamaal on mäed ööl ja päeval hämaras,
koidupuna värvib taevast.
Öösel, kui hele kuu lendab merest välja,
läbib kuldne valgus sinist välja.

Nii see vahest tegelikult ei olnud, aga nukral hetkel tundis Chang Chun igatsust oma mere järele, nägi vaimusilma ees oma kodumaa kuud ja see oli tugevam kui tegelikkuse pilt.

Et ta oli siia rännanud, siis oleks ta tahtnud inimesi ära-

tada ja seda vähest, mis ta taost arvas teadvat, edasiste otsimiste õhutamiseks nende hinge panna. Aga tema käest ei tuldud tahtma ja ta ei mõistnud hoihede keelt. Pealegi olid nad oma jumalast nii kõrgel arvamusel, et neil ei olnud enam tarvis tõde tema kõrvale, tõevinet ega kõiksuseaimust.

Igavuse ning saamatuse kasvav vaev, mis aeg-ajalt Chang Chuni täitis, et ta on kodust nii kaugel ja reisimisega vaeva näinud, ei saa aga nüüd tõde kuulutada, pani teda seltsi igatsema.

Seepärast koostas ta enne kuulutatud aega, mida ta ära ei läbenud oodata, Valitsejale läkituse, milles tuletas ennast meelde ning palus täpsustada tao õpetuse seletamise aega.

Vastus khaani laagrist tuli alles kuu aja pärast, kahekssanda kuu seitsmendal päeval. Valitseja ei olnud öeldut unustanud, ta jäi aja juurde, mida ta tujukal hetkel oli võimalikult kaugele lükanud.

6.

Asja, mille kohta inimene teab, et see teda ees ootab, tahab ta kiiresti kätte saada, et teadmine ei vaevaks, et ootus ja kujutlus ei muudaks igapäevaste toimetuste loomulikku kulgu ja nähtava värvi.

Olgu ees õnn või õnnetus — kui see on teada, siis tuleb see läbi teha.

Kui sa maalid pilti, on see sul enne alustamist silmade ees. Kuidas sa muidu teaksid järgmist kriipsu tõmmata?

Kui kritseldad lihtsalt niisama ja pärast otsid, millesarnane see võiks olla, et sellele nime anda, siis on see teine kunst, mitte maalimine.

Kui ratsutad üle raskete mägede, mõtled orule nende taga. Kui tee on väga keerukas, mõtled ellujäämisele, rahulikule elule pärast jõupingutust.

Kohe järgmisel päeval pärast khaani teate saamist asuti teele, Chang Chunisse oli meloneid süües kogunenud patune kärsitus.

Valitsejamees tuli õpetlast saatma, aga see ütles mõnekümne lii järel:

«Ida pool linna on kaks tuhat rahutut inimest, igal öösel leegitseb mõni maja ja inimeste südames on hirm. Mine ja rahusta neid.»

«Aga kui sinuga teel midagi juhtub, hoidku Allah?» küsis lossipealik.

Oli Allahil asja Chang Chuniga! Õpetlane ütles pahaselt:

«Ärgu see sinu mure olgu!»

Seepeale pööras pealik tõepoolest ringi ja ratsutas tagasi.

Nelja päeva pärast sõitis Chang Chun oma kaaslastega läbi suure linna. Seal märgati teda ja saadi tema teekonnast teada ning järgmisel päeval ühines temaga kolmsada ratsanikku ja tuhat jalameest.

Just parajal ajal, sest reisijad jõudsid mägede jalamile ja ees seisis raske tee. Mindi küll pisut kergemat teed, mitte läbi Raudväravate, kust tuldud, aga abi kulus siingi ära.

Reisijad nägid teel punase veega juga ja allikat, millest jooksis välja vesi, mis rahulikult voolates sadestas päikese kätte paksu soolakorra. Teelised võtsid soola toidu keetmiseks kaasa.

Kui üles veelahkmele jõuti, nähti läänes veel mitut nõgu, milles oli arvatud kesk suve jää olevat, aga see oli sool. Kaljugi oli sool, aga punast värvi. Kõik, ka Chang Chun ise, ronisid mõnikümmend sammu rajalt kalju küljele ja proovisid keelega kivi. See oli soolane.

«Idas sünnib sool vaid nõgudesse, siin on see kiviks,» ütles üks õpilastest.

Hoihest saatjad sõid oma leivalatakaid leitud soolaga ja kustutasid siis mägiojades janu. Nad jõid ahnelt, puhast vett sai siin tasuta ega tulnud osta suurte savikannude seest nagu linnas.

Siinsetes mägedes ei olnud muud peale värvide. Kivid andsid oma värvi veele ja reisijad läksid paatides üle kollase jõe.

Siin ei olnud asulaid, oli vaid sõjatee ja üksik mägikindlustus. Ja ei olnud inimesi, kellega hüüatusi vahetada.

Nii et kui üks haritud inimene keset mägesid vastu tuli, — selleks oli Kolmanda Valitsejapoja hanist ravitseja —, siis koostas õpetlane luuletuse mehele, keda ta mere kaldal võibolla tähelegi poleks pannud.

Muu seas teatas Chang Chun luuletuses ka seda, et ta on minemas khaani juurde eesmärgiga peatada sõda.

Aga heast soovist oli vähe, kui inimesed ja loodusjõud ei tundnud eneses taod. See maanurk siin oli vaevatud ja rahutu. Valitseja, kes tahtis Chang Chuni tarkust oma teenistusse, oli tulnud rahustama neid, kes ennegi rahulikud, ja sünnitas tule tuha alla kõikjal, kuhu astus ta hobuse kabi.

Seltskond ratsutas läbi suure linna, mis oli hiljaaegu oma õigust taga nõudnud, ja nüüd oli see linn inimestest tühi, ainult koerad haukusid varemete vahel.

Ja isegi jõgi oli ära kuivanud oma sängis, mida mööda nad

liikusid; see oli nii, kuigi seda ei saanud vallutajate süüks ajada, vahest ehk aegade märgiks.

Kui reisijad Valitseja laagri lähedale jõudsid, tuli neile saadik vastu ja koos sõideti laagrisse.

Telgid ootasid neid ja Chang Chun astus sisse. Peagi tuli sama saadik ning küsis, kas õpetaja tahab puhata või soovib kohe khaani ette ilmuda. Chang Chun oli oma töös kärsitu ja soovis kohe ilmuda.

Ta astus Valitseja telki, jäi tema ette sirgelt seisma ning pani peopesad lugupidamise märgiks kokku. Ta polnud kunagi põlvili laskunud, et end kellegi ees alandada, ta polnud vaimude ette kummargile heitnud ega otsaesisega maad puudutanud, seda ta ei olnud teinud, ja mitte kõrkuse pärast, vaid sellepärast, et ta teadis: kui kellelgi on talle midagi öelda või mõista anda, siis saab see talle arusaadavaks kõige paremini, kui ta seisab ja vaatab ütlejale otsa.

Pärast tervituste vahetamist laskis Valitseja tuua airagit ja ulatas talle oma käega kausi, aga Chang Chun ütles sellest kindla sõnaga ära, sest pidas rändajate õilsat jooki mustaks, mis tema mõistuse jõudu võiks kahandada. Siin rääkis harjumus ja Temüdžin ei käinud peale ega pannud pahaks, kui teine ise heast aru ei saanud.

Chang Chun ootas juttu tema ärakuulamisest, missuguse mõttega ta kõik see aeg oli elanud, aga Temüdžin ei pidanud seda vajalikuks. Ta laskis küsida vaid kõige lihtsamat:

«Kas sulle anti linnas süüa, kas sul oli millestki puudus?»

Chang Chun oleks tahtnud vaid õhust toituda, ta oleks võinud sellele vastamata jätta, aga temaga olid seltsilised, kes polnud veel nii kaugele jõudnud, ja ta ütles:

«Algul tõid mulle mitmed, viimasel ajal lossivalitseja üksi.»

Sellega jutt lõppes, nagu olnuksid nad selleks neliteistkümmend päeva teel, et söömise kohta khaanile aru anda.

Aga tähtis näis kõhuasi olevat maailmas, sest järgmisel päeval tuli sõnatooja taas Chang Chuni telki ning ütles:

«Valitseja laseb küsida, kas ei taha õpetatu iga päev koos temaga lõunat võtta?»

Chang Chun vastas:

«Mägede erakud hoiavad üksindust.»

Temüdžin oli viisakust ilmutanud, ja kui seda vastu ei võetud, ei käinud ta peale, vaid laskis Chang Chunil elada omaenda äranägemise järgi. Ja niisamuti pidi too rahul olema sellega, et teda ei kutsutud eraldi vestluseks.

Mõne päeva pärast läks aga kogu laager liikvele ja ühes-

koos rännati põhja suunas. Jälle oli Chang Chun sadulas ja tema telk suurele härjavankrile laotud. Suur laager liikus nii laialdasel alal, et reisijatest vaid vähesed kokku puutusid ja Chang Chun reisi kestel kordagi khaani ei näinud. Küll aga tundis ta hoolitsust, sest iga päev toodi talle khaani nimel meloneid, veini ja suupistet.

Ja nõnda saabus üheksanda kuu esimene päev, kui reisijad olid ületanud ujuva silla jõel. Ja sel päeval tahtis Chang Chun ennast uuesti meelde tuletada, sest kuulutatud päevani oli jäänud üksainus kuu.

Ta laskis reisivale khaanile teatada, et aeg läheneb ja et kas ei pea Valitseja vajalikuks kohale kutsuda nende jutuajamiste tõlki.

See meeldetuletus mõjus nii palju, et otsustati pool kuud varem, üheksanda kuu viieteistkümnendal, esimeseks vestluseks kokku tulla.

Sest Temüdžin nägi, et kutsutud Chang Chun on tema läheduses, tema mõju on tunda, ja kuigi iga päev tõi kaasa sada teadet ja nõudis sadat otsust, ei saanud ühtki asja lõpmatuseni edasi lükata; mis teha võetud, tuli ükskord ära teha.

Seesinane ei olnud kergete killast, selle kohta oli tal vähem selgust ja eelteadmisi kui ühegi sõjasse, maadevalitsemisse, korda või varustusse puutuva asja suhtes. Sest ei olnud surematusel ühtegi pidepunkti nagu ka elul, kui sellest rääkida üleüldse, ja mitte tema igapäevastes ilmingutes.

Kui neid viimaseid vähem olnuks, jäänuks ehk Temüdžinile aega arutlusteks ja asjad, mis kõikidel aegadel kõikides peades lahtiseks on jäänud, oleksid kergitanud küsimusi ja sünnitanud tõukeid.

Aga siiani oli Temüdžin elanud tarkuses, et igast asjast võib kasu saada, kui oskad seda õiges kohas rakendada. Miks ei võiks siis ka kuivetunud Chang Chuni taevaõpetustest tähelepanelikul kuulamisel mõnd asjalikku tera leida, mida Temüdžinile vaja oma senise tarkuse täiendamiseks?

7.

Kui te oskate õigesti hingata, siis oskate ka kõike muud — kas see pole lihtne õpetus!

Kes meist ei oskaks hingata või süüa või juua, aga kui erinevalt me seda teeme. Üks viib ennast nende abil kiiresti hauda, teine vireleb pika elu ära, sest on pidevalt valvel.

Üks õpib mängides lugema, teine piitsa all; kumb rohkem mõnu saab, ei olene õppimisviisist: üks tüdib kiiresti, teisele on see algusest peale vastikuks tehtud. Aga mõni näeb kirjamärgis ilusat asja ja sõnade kokkukõlas taevaste muusikat.

Mõtlemisest peavad vähesed lugu. Ometi liigub miski kõik aeg peas, igapäevaste kujutlustega püütakse mõtet tõrjuda.

Viieteistkümnendal kuupäeval laskis khaan õpetuse kuulamise tarvis telgi korda panna. Teenijarahvas saadeti välja. Khaan jättis ümber telgi oma ustavad ihukaitseväelased, väljas ukse juures käskis ta seista ihukaitseülemal, Džegeil ja Liu Zhong-lul, kes oli käinud kaugel õpetaja järel.

Siis laskis Temüdžin Chang Chuni sisse kutsuda. Tema juurde jäi üksnes tõlk.

Kas arvas Temüdžin Chang Chunil olevat saladust, mida ainult endale tahtis pidada? Ei olnud surematust teistele tarvis kui ainult temale. Nõnda oli see maailm kord tehtud inimese ümber, et tema seisis keskel ja kõik ümbritsev olenes sellest, kas ta üldse olemas on.

Khaanile kuulus kõik selles tohutus impeeriumis, talle pidi kuuluma ka Chang Chuni tarkus. Vähemalt sel määral, nagu ta seda kasutada mõistis. Talle ja ei kellelegi teisele. Veel väike ja kade oli mees, kes nii suurte raskustega impeeriumi loonud; kes on kokku kraapinud, see ei saa olla lahke andja. Seda ei olnud hoopiski tarvis, et teised tema lähikonnas sama targaks saavad kui tema ise. Valitseda saad ikka neid, kellest üle vaatad. Sellepärast ongi targad valitsejatele nii tülikad.

Chang Chun astus telki koos kahe tõlgiga ja istus temale määratud patjadele. Kahel pool seisid küünlad.

Kui Chang Chun oli möödunud Liu Zhong-lust, kellega ta oli pika teekonna raskusi jaganud ja kes oli tema vastu pojalikku hoolt üles näidanud, oli ta talle noogutanud. Nüüd telgis ütles ta pärast tervitusi esimese asjana:

«Liu Zhong-lu sõitis minuga läbi kümme tuhat liid. Džegei tuli mulle kaugele vastu, jättis kõik muud kohustused ja sõitis mind saates mitu tuhat liid. Kas sa ei tahaks neid sisse kutsuda, et nad saaksid kuulata?»

Seepeale käskis khaan nad sisse kutsuda ja nüüd oli Chang Chunil mitu kuulajat. Ja nüüd pidi ta rääkima hakkama. Tõlgid olid valmis.

Enne siiatulekut oli Chang Chun kaua mõelnud hetkele, mis nüüd ees seisis. Ta oli mõelnud sellele veel enne, kui teda siia kutsuti, võib-olla esimest korda barbarite vallutajast kuuldes, võib-olla tulevikus millekski valmistudes, seda ette

teades, võib-olla juba lapsepõlves tajudes, mis kord tema osaks peab saama. Ta oli sellele hetkele mõelnud, kui kaalus, kas sõita või mitte, kas ta suudab läbi rahvaste tuiskajas midagi muuta. Ta oli sellele mõelnud, elades üle kõike seda pikka teekonda, oli mõelnud, lähenedes khaanile ning tundes tema vaimu ja tahet lähedal, oli mõelnud kõik tihedad ja tundmusterikkad minutid enne esimest kohtumist. Kui ta oli ära näinud ja ühe silmapilguga temast palju teada saanud, asju, mis kinnitasid kaugele kuuldut või andsid hoopis teisi, lähedasemaid ettekujutusi sõnade suurest eesmärgist, siis mõtles ta nende kohtumise juttudele juba pisut teisiti. Ja mõtles kõik päevad kuni ootamatu ja vähe põhjendatud — või just ülearu põhjendatud — edasilükkamiseni. Siis mõtles ta pikki ootekuid jälle isemoodi. Ta õppis tundma khaani hinge ja seniseid arusaamisi tema lähedaste inimeste, liikuvate või lebavate asjade ja kõikjal silmatorkava korralduse kaudu, et teada, mis keelt on võimalik rääkida, et see väiksemate kadudeta kohale jõuaks, et see ei oleks ülearu kauge ega ka liiga tuttav, mis keelab kuulamast. Oma tähelepanekute tulemusena muutis Chang Chun mitu korda oma mõtteid sellest, millest ta õpetussõnas üldse rääkima peab, et see vastaks sellele, mida khaan temalt ootab, kuid samas aitaks külvata paljumõeldud arusaamasid tema hinge. Ühest küljest nagu oleks pilt sellest ikka selgemaks saanud, räägitava võimalikud piirid ikka ahtamaks, teisest küljest aga oli kõik eelnevalt mõeldu kokku pässunud suureks hägusaks pilveks, millest oli raske leida tervet keha või katkematut niiti.

Mõttes oli Chang Chun Temüdžinile pikki kõnesid maha pidanud. Kord näiteks tegevusetuse õilsusest, mis kurja maailmast hävitab, sest midagi tegemata ei tehta ka kurja, tehes aga head, tehakse alati ka kurja. Teinekord jõu viletsusest ja nõrkuse tugevusest, mis võib valitseja tõeliselt tugevaks teha, kui ta hülgab jõu ega kasuta seda enam maailma vastu. Kolmandal korral tahtis ta näidata, kuidas arvude ja ainete maailmas sünnivad tõepildid ja vahendid, mis teevad inimese seesmiselt rikkaks, terveks ja sigivaks. Neid kasutades ei ole tarvis hani ega hoihe maailma alla tallata, millest kõiksus ikka nii kaugele jääb.

Pikki vaidlusi pidas ta mõttes Valitsejaga maha ning pikki päevi istus ta tema läheduses sõnatult, suunates tema poole oma vaimutahte — kas suutis see Temüdžini sündinud tahtest läbi kasvada?

Kaugel taost, tahtis Chang Chun parandada maailma, et ei tapetaks tema rahvast ega ka kaugeid hoihe barbareid. Et

teda kuulama hakataks, pidi ta alustama lihtsast ja kasulikust. Muidu ei võinud ta loota, et õnnestub vormidesse valada seda, mida temale tarvis.

Ometi oli tal tegemist kõikide käskijaga, kes võib teda katkestada enne, kui ta oma asjani jõuab. Seepärast pidi ta rääkima nii, et keeruline oleks nähtav.

Ta oli lubanud õpetada Temüdžinile, kuidas hoida oma elu ja elada kõrge eani. Kas ei olnud see enam kui veider sõjamehe puhul, kes kipub lahingusse, et tunda oma käsivart väledama olevat vaenlase omast, kes iga päev vaatab pilukil silmil mõõgateravikku? Kas ei olnud see imelik jahimehe puhul, kes kihutab viimase võhmani mööda kaelamurdvaid radu?

Chang Chuni õpetused olid kõikide inimeste loomuliku oleku tarbeks, ometi sobisid need rohkem rahulikult elavale hanile, mõtlejale, olijale, selgele mõistusele, kes ei allu hasartsete tegude võimule.

Ta sai rääkida sellest, mida teadis, mida teised ja mida ta ise oli läbi proovinud.

Ta ei alustanud söömisest, sest igal rahval on lapsest saadik omamoodi pruugid ja harjumused. Mis ühele on äärmiselt meeldiv, on teisele tülgastuseni vastik. Riis ei kasvanud igal maal, jahiloomad paiknesid eri viisi mööda maailma. Kuidas võinuks ta mongolit keelitada mitte sööma liha, kui see oli alati nende toiduks olnud?

Ta ei alustanud joomisest, mis niisamuti meie sisemisi seisundeid esile kutsub kui eri liiki söömaajad. Kuidas võinuks ta keelata airagit, mis tema vanale maole halb, milles aga mongolite meelest oli ravimeid üheksakümne ja üheksa haiguse vastu?

Ka ei saanud ta rääkida kesk hiilgust elavale valitsejale täielikust loobumisest, omaenese sülje erilisest väärtusest nii söögi kui joogi asemel.

Chang Chun alustas hingamisest, mis on lihtne ja ometi keeruline, kui teadlik olla selle erinevast toimest meie meeltele, enesetundele ja tervisele.

Tõsi küll, igas paigas on isemoodi õhk, kuigi tuiskavad tuuled püüavad seda muuta ja ühtlustada, aga see oli omaette õpetus, kuulajale oli tähtis, mis ta ise saab oma olekutega ära teha.

Chang Chun rääkis Temüdžinile, kuidas peab hingama.

Temüdžinile oli selline algus tõesti üllatuseks, eks arva meist igaüks, et seda tööd teeb ta esimesest hetkest peale, kui vastuvõtja emand talle laksu vastu tagumikku on andnud,

et õhk koos kisaga kopsudest läbi käiks. Temüdžin oli elu jooksul mõnel korral õhupuudust tundnud, ta oli pärast rasket ajujahti hingeldanud, ta oli ühel vastasel kõri kinni pigistanud, ometi polnud talle pähegi tulnud, et hingamine on tegevus.

Aga Chang Chun rääkis talle erilistest ja vahelduvatest hingamisviisidest ja sellest, mida need inimesele võivad tuua.

Kustuvat tuld lõkkele puhudes oli Temüdžin tundnud, et sellest võib purju jääda ja teistsuguseid maailmu näha. Rohkem ei tulnud talle midagi meelde.

Aga Chang Chun rääkis, kuidas tuleb hingata, et terve olla, et kopsud lubaksid inimesele pikka iga. Siis kirjeldas ta neid erilisi hingamisviise, mis lubavad suuri koormusi ja ägedat tööd taluda. Siis hingamist, mis on vajalik erinevate haiguste puhuks. Ja kõige tähtsam: hingamist, mis toob kaasa rahu, mis soodustab mõtlemist, mis kutsub esile suure selguse peas ning aitab otsusele jõuda. Igaks selliseks seisundiks oli oma täpselt mõõdetud hingamiskiirus ja -sagedus, hingamissügavus ja hinge kinnipidamise pikkused, nagu ka kohad kopsudes, mida õhk pidi täitma.

Pikemalt kirjeldas Chang Chun seda, mis järjekorras peab iga päev hingamist harjutama, et jõuda lõpuks seisundini — mitte iseeneslikult, vaid teadlikku tööd pidi —, kus tunned selgesti kõiksuse taod, tunnet, mis viib sind kõrgemale igapäevastest asjadest ja muredest, mis lähendab hinge taevaste jumalatele, mis ise ongi surematuse tundeks.

Temüdžin väljendas Chang Chuni jutuga rahulolu. See kõik oli nii lihtne ja ometi ootamatu. Et see oli nii arusaadav, siis tundus see olevat tark.

Aga kui Temüdžin proovis kirjeldatud hingamisviise järele teha, siis selgus, et see ei olegi nii lihtne. Ja Chang Chun märkis, et see tuleb kätte vaid harjutades.

Me kõik teeme visa tööd. Üks selleks, et maailma vallutada, teine selleks, et õigesti hingata, süüa, juua, õigesti elada ja surra. Kas jääb siis veel aega elamiseks, kui pead hoolas olema, et elada?

8.

Taevas on määratult suur, ometi võib tee seda katta, kui me läheme. Ainult tee võib täita maa ja ruumi. Tee kõrgust ja sügavust ei saa mõõta muidu, kui seda läbides.

Olgem vee sarnased, kõikidest allpool ja kõikidele vajalikud. Ei ole täiuslikumat vormi kui vesi, sest ta võib võtta igasuguse vormi.

Heli sünnib vaikusse, valgus pimedusse, vesi koguneb sügavusse.

Rõõm ja viha moonutab tõelist, kaastunne ja kurvastus on pahe, kahetsemine on südame haigus, kirg teeb looduse raskeks.

Ometi ei kahane vaim pidevast tarvitamisest, ära võttes see aiva suureneb.

Kes elab ühte elu, tunneb halvasti teisi. Kes valitseb sisemust, ei muretse välise pärast.

Kes ei hinda taevast ülearu tähtsaks, selle vaim pole rahutu. Kes ei märka asju, selle süda ei satu eksiteele. Kes vaatab elule ja surmale ühesuguse pilguga, selle mõtted ei ole murelikud.

Temüdžin kiitis Chang Chuni jutu heaks, see oli tema mõtetele uus, kuid sobiv. Seepärast tahtis ta seda veel saada, kui vaim püsib erk ja suure riigi koorem annab mahti.

Üks vanaaja tark on öelnud, et inimeste keskel on viis halba asja. Need on tarkus, mehisus, õiglus, õpetatus ja inimarmastus. Kui inimestel ei oleks neid halbu asju ja kõik olev oleks loomulik, siis ei oleks nende keskel röövleid ega kurjategijaid.

Sest tarkus paneb põlgama, õpetatus teeb kõrgiks ja käsib petta, mehisus paneb vägivalda proovima, õiglus sünnib õiglusetuse tunnistamisest, inimarmastus on midagi, mida peab veel eraldi nimetama.

Sest on ju nii, et asjadest räägitakse, kui nad on kadunud, nimesid antakse sellele, mille järele igatsetakse.

Kuidas pidi Chang Chun õpetama Temüdžini, kui õpetamine ei ole võimalik?

Mees on jaspissammas, naine on punane värav, inimese meel on auk, mille salaluuk avaneb erineval viisil.

Chang Chun ei olnud kunagi tapnud elusolendit, mida pidi ta arvama Temüdžinist?

Chang Chun ei olnud joonud joovastavaid vedelikke, mida pidi ta ütlema mongolite pidude kohta?

Chang Chun ei olnud sõnades heaks kiitnud seda, mida tema süda tagasi lükkas, kuidas sai ta kõnelda kõikvõimsa valitsejaga?

Chang Chun ei olnud võtnud iialgi seda, mis talle ei kuulunud ja mida talle ei antud, mismoodi pidi ta hindama maade vallutamist?

Chang Chun ei olnud orjanud seda, mida ihkas keha või

süda, kuidas pidi ta nägema meest, kes terve elu oli andnud ühele püüdele?

Õiged põlgasid truualamlikku õpetust, ometi austasid ka nemad oma sünnitajaid, austasid valitsejaid ja õpetajaid, nad olid kannatlikud ja puhtad, nad armastasid kõiki elusolendeid ja püüdsid neile kasu tuua, nad külvasid rohtu ja istutasid puid, nad õpetasid astuma väeteid ja andsid teada, kui teadsid, nad asutasid teede äärde käijate kosutuseks puhkamispaiku ja ohverdasid jumalatele ning heaks teoks oli neile raamatute lugemine.

Millist nendest tegudest võis Chang Chun Temüdžinile soovitada?

Hingamine on üks paljudest terve olemise õpetustest, aga sel ei ole mõtet, kui tervist ei kasutata enam püüdlemiseks. Tao tundmine ja hea enesetunne on üks, pikk iga saab tõeks, tervis on tervis, kui selle läbi sünnib maailmale head.

Inimese kehas on kaksteist sõlme: pealael, suus, põsesarnades, silmades ja nõnda edasi. Kui need sõlmed liiga jäigaks saavad, kaotab inimene painduvuse ja sureb. Ainult enesevaatlus ja eneseteadvus suudab sõlmi pidevalt lõdvad hoida.

Ka haige tuleb osata olla, see on raskem kui terve olla.

Mine oma aseme juurde, heida peast kõik mõtted, lõgista kakskümmend neli korda hambaid, kujutle, et sa lamad Suure Vankri peal seitsme tähe keskel, siis tulevad tervendavad vaimud ja imbuvad su ihhu. Siis hingad sa neile nelikümmend ja üheksa korda ja ütled sõnad. Siis neelad sa seitse sülge ja määrid keha tärklisega. Kui sa seitse aastat oled nõnda, siis sünnib sinu kehasse seitse valgust, su pead ümbritseb punane rõngas ja seitse neidu viivad sind Suure Vankri tähtkujusse, kus sa oled surematu.

Nõnda on soovitatud, aga kes on seda enese peal proovinud?

Temüdžinile võib lubada sada aastat, kui ta oskab ennast näha, säilitab rahu, hingab õigesti, sööb õiget toitu ja kasulikku maarohtu.

Haigused tulevad kuumast ja külmast, mahlade kaotamisest. Kui kaua silmadega vaatad, rikneb su veri; kui liiga kaua lamad, kannatab su hingamine; kauasest istumisest väsib liha, seismisest luud, käimisest kõõlused.

Seda võiks Chang Chun ütelda Temüdžinile, aga kas too ise seda ei tea?

Harjutusi tuleb teha higistamiseni, igal asendil on oma toime.

Hammaste plagistamine tugevdab hambaid, pealuud ja kogu keha; sülje neelamine täidab inimest vajaliku nektariga, juustest sikutamine laseb verel ja õhul inimesest läbi käia.

Jutuajamisest rahuldatud, kutsus Valitseja Chang Chuni uuesti esinema nelja päeva pärast, üheksateistkümnendal päeval.

Seekord astus Chang Chun Valitseja telki üsna segi olevate mõtetega.

Kas võis ta Temüdžinile ütelda: «Ära söö leiba ja ära söö liha, need teevad sind nõrgaks,» kui kõik mongolid arvasid otse vastupidi ja nende tööd olid teistsugused kui koopaerakutel?

Ta võis muidugi nimetada omaenese sülge kullaks toitude seas või lillejärveks, ütelda, et ainult sellest tuleb kehasse niiskus ja jõud, et ainult sellest sünnivad juuksed, kindluse allikas. Ja et veel parem söök kui sülg on eri liiki õhud, millest eelmisel korral juttu oli. See on nagu kuuaine neelamine.

Ometi oli Chang Chun mõistja, ta ei saanud mongolite valitsejalt nii palju nõuda.

Mitmed Chang Chuni eelkäijad olid tundnud end õhus lendavat, nende hing võis soovi korral kehast eralduda ning üheaegselt mitmes paigas viibida. Ka surematutest oli palju räägitud ja kirjutatud, aga see polnud see, mida ihaldas Tšingis-khaan.

Mida sai ta ütelda, mis pärale jõuaks?

Ometi teadis ta, et kohapeal, kui ta seisab Valitseja vastas ning jälgib tema näoilmet, tulevad talle suhu vajalikud sõnad.

Ja nii oligi, et kui ta rääkis söömise ja joomise mõjust, siis oli asi nii lootusetu, et tal ei tekkinud vajalikku veenmisjõudu ning ta tegi lühidalt, näidates, kui palju on õpetustel tahke. Ja siis rääkis ta veel kord hingamisest, aga nüüd sellest, milleks seda tarvis on, ja siin sai ta öelda õpetuse peamisi tõdesid, mis pidid heitma valgust ka Temüdžini senisele tegevusele.

Ilma et Chang Chun oleks vastupidist laitnud, kiitis ta hingamisest, olemisest ja mõtetest saadud rahu, kiitis tegevusetust ja nõrkust, kiitis enese tundmises peituvat kõiksust.

Ta ei saanud ütelda: ole nii nõrk ja nõtke, et mõõk läbib liha ilma kahju tegemata, sest seda oli Valitseja paljude peal proovinud, ilma et nii õnnist oleks leidnud. Ja Chang Chun elas selge mõistusega vormide maailmas, ta polnud tulnud

muinasjutte rääkima. Ta tahtis oma juttudega vähendada julmust ja hoolimatust Temüdžini südames.

Siin ta seisis kui võrdne võrdse ees, tema, kellel oli valus näha putuka tapmist. Seisis vägeva ees, kellele oli linnatäie rahva surmamine nagu rohuliblede peal kõndimine.

Aga kumb nendest oli taevastele meelepärasem? Kumb sai elult rohkem, tänu oma tõekspidamistele? Kelle poole pidid inimesed läbi aegade vaatama?

Chang Chun rääkis, otsis just neid sõnu, mida tõlgid kätte viies mõjusaks suutsid teha, kompas oma kuulajat iga sõnaga, jälgis tema jäika ilmet liikuva leegiga küünla valgel ja ehitas oma väga mitmest ainest jutu nii üles, et kõrvalt paistis, nagu võiks see mõtete rida just ainult nõnda kulgeda, nii et selles oli kõrgema mõtlemise hingust. Nõnda oli meelsamini vaikiv kui rääkiv Chang Chun sõnadele osav, sest tal oli olnud arvutu palju õpilasi. Ja Temüdžin oli nüüd viimane.

Ainete tulvast ja hüplikkusest hoolimata oli Temüdžin räägitavaga rahul, talle oleks nagu läbi mingi meeleakna näidatud sootuks teistsugust maailma.

9.

Suurest algest eraldus mehelik jõud, siis muutus punane õhk keskmiste harmoonias kollaseks, kollane vaim läks lihasse, sai vormi ja nõnda sündis inimene.

Inimene sünnib taeva ja maa vahele õhkude harmoonias. Elusolenditest on ta ülim. Viiest stiihiast — metallist, puust, veest, tulest ja maast — võtab ta endasse parima. Et tekiks keha, tuleb kollane vaim tühjusest ja muutub valgeks. Igal raseduse kuul tuleb lootesse õhku üheksast taevast, kokku kolmkümmend kuus tuhat erinevat vaimuõhku. Juba enne sündi võtavad inimese moodustamisest osa peaaegu kõik tähed, üks täht teeb maksa, teine kopsu, Suure Vankri seitse tähte teevad seitse auku. Kui inimene on sündinud, siis moodustab seitsme tähe õhk tema kohale, umbes viie vaksa kõrgusele rõnga. Kui inimene on hea, siis on see rõngas hele.

Kogu taevas võtab osa inimese moodustamisest. Paljud meist seda teavad?

Nii keeruliselt moodustunud inimene peab keerulises maailmas elama õigesti ja täpselt.

Kas usuks seda Temüdžin? On ju kõik tapetudki taevaste lapsed!

Palju on tarkusi maailmas, palju on käske ja keelde neile, kes ise ei suuda näha ega õiget tuletada.

Mitme kuu jooksul ei jõuaks Chang Chun kõike Temüdžinile meeldejätmiseni korrata, ja ta oli oma tegevuse vähesest kasust juba tüdinenud.

Kahekümne kolmandal päeval, see on siis jälle neli päeva hiljem, kutsuti Chang Chun kolmandaks ja viimaseks õpetuse jagamise päevaks Valitseja telki. Keegi ei öelnud, et see jääb viimaseks pikemaks kõneks, aga Chang Chun teadis seda. Ja sellepärast pidi ta ära ütlema ka asju, mida kuulda ei tahetud.

Valitseja võttis teda vastu kõige suuremate austusavaldustega ja käskis seekord kõik kuuldavale tulevad sõnad uihuri ja hani kirjas üles märkida, et need meelest ära ei läheks.

Ja see pani Chang Chuni veelgi täpsemalt valima jutuainet asjadest, mis aitavad inimese elu hoida.

Et mitte asjata äikest esile kutsuda, ei puudutanud mongolid päeva ajal vett, kuigi sõjad olid palju vana-aja reegleid inimeste mälust välja uhtunud.

Chang Chun rääkis aga, kui tähtis on pesemine inimese keha kinnitamisel ja elu hoidmisel. Esimese kuu kümnenda päeva kümblus kinnitab hambaid, teise kuu kaheksanda päeva pesemine annab kehale kergust, kolmanda päeva pesemine aga hoiab inimese eemal vaidlustest. Ja selliseid päevi oli palju, kus pesemine tõi inimesele peale tavalise puhtuse veel mitmesuguseid hüvesid ja kasu.

Üleskirjutamise otstarbel laskis Valitseja lühidalt korrata seda, mis Chang Chun eelmistel kordadel oli rääkinud. Nüüd tegi Chang Chun tähtsaimaks selle, milleks inimesele oli vaja hingamist, kehaharjutusi ja enesevaatlust, milleks talle oli vaja pikka iga ja surematust kõiksusse lennu läbi.

Chang Chun rääkis enamasti kõigest, mis on kehale oluline, tegi seda üldisi põhimõtteid silmas pidades, selle juurde aga rääkis kehast kui üldise ajutisest vormist, mis oma eluruumist tagasi kutsutakse.

Pikk iga tähendas õigesti elamist, õigesti elamine tähendas rahu ja võimalikult vähest tegevust, see keelas raisata oma mahlu ja tappa, see keelas maailma muresid enda kanda võtta, see käskis parajalt liikuda, õrnalt väliste asjade peale vaadata, mitte liiga palju küsida, hoopis mitte õpetada, küll aga vastata ausalt, kui küsitakse, see käskis armastada ilma kirgedeta, austada loodust ja vanu inimesi ilma alandlikkuseta, käskis mõtelda kõige üldisema peale, mida mõned nime-

tavadki taoks ja mis jääb ikka selleks, mis ta on, ükskõik mis nime sellele ka ei anta, sest sellel ei ole nime, iga nimi loob vormi, tao aga on vormitu ja sellest sähvivad vaid ajutised vormid.

Mitmekordse tõlkimise järel oli Temüdžin ammugi aru saanud, et targa järgi oli õigesti elamine kõik see, kuidas tema iial polnud elanud. Sest isegi kolm päeva Burkhani mäel üksinda mõtiskledes oli tema süda kires keenud, viha vaht oli üle ääre ajanud, maailmakõiksus oli ta lähedal olnud, tema selle sees aga nii lootusetult pisike täpp, et ta ei saanud sellega leppida. Nii erinevad olid nemad selle vana mehega savilinnade vangirahva seast, surematust oli mõlemale tarvis, aga sootuks erinevat, sootuks erinevatel eesmärkidel. Vahe oli selge. Üks ei leppinud sellega, mis olemas, ja tahtis maailma oma arusaamade kohaselt ümber teha, teise tarkus oli kõigega leppimises ja mõtiskluses nähtuste üle, mis väljast peale ei surunud.

Ometi oli Temüdžin seniajani kõike osanud kasutada oma eesmärkidel ja seepärast kuulas ta ka Chang Chuni nähtava huvi ja rahuloluga. Nii hingamist kui enesevaatlust oli võimalik ka tema eluviisi puhul arvesse võtta. Ta oli juba mõned korraldused teinud toidu suhtes, aga teadis ka, et mees, kes iial polnud joonud airagit ega söönud liha, ei saanud kõnelda nende kahjust või kasust.

Temüdžin oli valla päästnud kõige suurema sõja, oli väed liikuma pannud maa avarustel, ta ei saanud nüüd süüvida ühte punkti vahtimisse. Igal mehel oli taevaste all oma koht ja igaüks pidi isemoodi õndsaks saama.

Kui Chang Chun oli kõige üldisema ära rääkinud ning otsis nüüd pisut korrates, missugune osa tema sõnadest võiks kuulajas süvendamise huvi äratada, tundis Temüdžin eneses kärsitust või oli see tüdimus. Määratud aeg oli läbi, õpetlane tajus teise seisundit ning lõpetas kahe lausega, mis kiitsid kõike seda üllast, millest kinni hoides tasus nii pikalt kui ka kiiresti elada.

See lõpetamine meeldis Temüdžinile, ta nägi teises tarkust, mis näis tõepoolest iga hingevirvendust lugevat.

Telgis oli sel korral rahvast rohkem kui eelmistel kordadel, Temüdžin ütles kõigile:

«Shen-xian on mulle kolmel korral selgitanud elu pikendamise vahendeid ja ma olen tema sõnad oma südame sügavikku tallele pannud. Väljaspool meie ringi aga ärgu levitagu neid.»

Viimane oli mõeldud tema kaaslastele, ta ei saanud seda keelata aga Chang Chunile enesele, kes ei teinud oma teadmistest saladust. Ja isegi kui ta seda oleks teinud, nii et ei tema ega ta õpilased enam iialgi ei paotaks suud, teadis ta selle kasutu olevat; küllap oli hingamise õpetus ja kõik muugi hanide maal üldiselt teada. Kuigi, kui paljud selle järgi elasid? Seni tema lähedal olnud tarkadest hani meestest ei näinud keegi seda pidavat, kuigi nende liigutused olid ikka rahulikud ja nad võisid kaua omaette istuda.

Ka ei tundunud asi olevat nii tähtis, et keeldu väga kurjaks teha. Näiliselt lihtsad, nõudsid Chang Chuni abinõud igapäevast meelespidamist ja visa tegemist, mis vähestele jõukohane.

Kui aga tema nojanid või väed hakkaksid tõemeeli Chang Chuni pikki harjutusi tegema, ei oleks nendest enam kihutavaid sõjamehi. Vahendite kogumik oli omamoodi tervik ja viis ikka tegevusetuse suunas. Temüdžin teadis sellepärast, et ka tema ise ei saa sellest kinni pidada, kuigi see annaks aastaid juurde. Sest milleks talle tegevusetuse aastad! Ajapikendust oli vaid selleks tarvis, et hoida ja kindlustada oma maailmariiki.

Kuulates Chang Chuni veendunud häält, kuulates sõnade mõtet tõlkes, adus ta hetketi, et vahest tuleb kunagi aeg, kus talle seda kõike on tarvis, kus maailm on tema ees alandlik, tema aga saab elupikendust just Chang Chuni abinõude varal. Olgu see kõik ees, tuleviku pisike varu, tänane päev oli tänane päev.

10.

Kui sulle jutustatakse kellestki, siis elad sa mõni aeg temaga kaasa, oled ise kangelane või kannataja, ootad sobivat lahendust ja lõppu ning tead, et pärast ei ole enam midagi. Jutustuse olnud sündmused jäävad küll meenutustesse, need hajuvad ajapikku, värvid tuhmuvad, kuni kaovad. Sinu enese elu läheb edasi, aga kangelasega, kelleks sa mõneks ajaks said, on äkki pöördumatu lõpp. See lõpp võib tuua hetkeks rõõmu ja rahulolu või siis puhastavat kurbust, aga ometi on see lõpp.

Elamine on õnn, aga meil on harva võimalust seda millegi muuga võrrelda.

Aeg näib liikuvat ühes suunas, aga mida me teame sellest ütelda, kui me ise temaga koos liigume? Kas on aega üldse olemas? Mis on aeg, mille me välja oleme mõelnud?

Enne järgmisi sündimusi, pärast eelmisi, — on see aeg? Mis on väljaspool niisugust mõõtmist?

Kaks surematut meest olid kokku saanud.

Kui me vaatame seda täna, siis oli see ajaloo sügavikus, ei, mitte viimases põhjas, vahest isegi üsna pealiskihtides hõljumas, ja me näeme, et nad elavad veel meie teadmises, ei ole mitte surnud.

Kui nad ise oma eluhetke vaatasid — ja meie koos nendega —, siis elas, liikus, mulises see alles ajalookihtide pinnal ja kõik järgmine oli tulemata.

Aga nad olid koos olnud, kaks suurt meest oma aja tormide vahust, ja nüüd algas kaugenemine.

Võib-olla on meile tähtis teada, et hoolimata mõlema mehe suurtest ootustest-lootustest läksid nad lahku üsna endistena, väga väike oli see muutus, mille nad teineteises esile olid suutnud kutsuda.

Või ka vastupidi: see oli suurem, kui ükski meist oskaks arvata või kui asi välistest tegudest välja näitas.

Veel vanuigi oli Chang Chun ette võtnud pika reisi maadele, mida õpetatud maailma teada olemaski ei olnud. Ta rääkis oma õpetajate eeskujul taevastest ja vaikuse väärtuslikkusest, ometi kirjeldas ta oma rahvale ja vendadele neid käegakatsutavaid kohti, mida ta oli läbinud. Eraklas istudes elas tema teadvuses Läänes üks mägi, mis õndsuse asupaik. See oli tema kujutluses üsna Neljameremaa piiri taga. Ja kuigi seal võis olla veel palju kujuteldavat tühjust, tundus sealsamas lähedal olevat ka viimane meri ja maailma ots. Nüüd oli ta oma jalgadega mõõtnud maid ja vahekaugusi, mis suuremad kui kogu teadaolev maailm, oli pilguga kombanud tõesti olemas olevaid mägesid, oli ületanud jõgesid, oli üle läinud suurtest kuivadest kõrbetest, oli tundnud kuumust ja külma, tuuli ja tähevalgust. Püha mägi võis olla kaugel tavaliste mägede taga või nende keskel, see kõik, mis nähtud, oli lihtne ja tõeline. Inimesed elasid siin sootuks teistsugust elu, neid võis barbariteks nimetada, aga nad olid just sellise elu keerulises ringis täiuslikud.

Kõik nähtu avardas vormide maailma. Teadvuse tao hõlmas endiselt kõike, ometi muutus ka selles teadmises miski, ilma et Chang Çhun enesele sellest aru oleks tahtnud anda.

Kõikide kohtumiste seas oli ta kohanud meest, kellest praegu rääkis kogu maailm. Kes teda olid tundnud, rääkisid temast väsinult ja löödult, kes ei tundnud, rääkisid õudusega, sest ta võis nende tulevik olla.

Chang Chunil olid omad vaated elule ja taole, olid omad

kindlad tunded kõiksusest ja käitumine, aga kui ta seisis Temüdžini vastas, ei saanud ta oma vaateid väljendades teisiti, kui muutus ise selleks hetkeks ka pisut Temüdžiniks — ja kui see oli hetkekski tema sees olnud, siis ei saanud see jäljetult kaduda.

Kui me kujundame kedagi või tahame teda milleski veenda või muuta, siis me kujuneme selles toimingus ka ise, veendume mõneski asjas ümber ja muutume. Nõnda see on ja raske on mõõta, kumb mõjualustest rohkem muutub. Nõnda ei saanud Chang Chun eitada Temüdžini õigust ja loomulikkust elada just nii, nagu ta elas, — oli tal siis kindlust tema õpetamiseks teistmoodi elada? Ja samas pidi ta seda tegema, et jääda iseendaks, et mitte liialt Temüdžiniks muutuda.

Samuti käis see Temüdžini kohta. Ta oli paremas olukorras, sest tema oli kuulaja. Tema ei püüdnud Chang Chuni muuta — ning pääses seega kergemini enese muutmisest.

Siiski ei jäänud ta puudutamata; et tema sisemine kindlus oli nii suur, siis oli ka väikene kõikumine tähelepandav.

Temüdžin oli tuisanud läbi väga eriilmeliste maailmade, aga et tal oli kiire uutesse minna, ei saanud ta eriti süveneda ja see säästis teda. Ta oli kohanud palju tugevaid ja huvitavaid mehi, olid need siis vaenlased või nõuandjad, ja oli kõigiga kiiresti toiminud: kas eriliselt uurimata hävitanud või väga kindlate ülesannetega oma teenistusse rakendanud.

Chang Chuni oli ta kaugelt kohale kutsunud üsna uskumatu asja tarvis. Taolane oli kaasa toonud ühe teistmoodi maailma — nagu teisedki tema nõuandjad —, ometi mõneti erineva, sest see ei sobinud kuidagi Temüdžini senisesse maailma, oli sellele paljus otse vastandlik. Temüdžin oli teda kutsunud, kutsumise eesmärk aga paistis kaugele välja teistest kutsumistest. Uihurid olid talle kirja õpetanud, hanid asjaajamist võõraste maadega, tema läheduses keerles kui pööristormis rohkem arvamusi kui ühegi teise ümber; kes tahtis talle usku ja nägemusi tuua, kes oma vajadusi tema omaks teha, kes libiseda tema tõdesid mööda, et sellest kasu saada — ja need viimased olid loomusele kõige ohtlikumad. Igapäevase elamise pisiosi õpetada oli midagi muud kui igavest surematust õpetada. Seepärast sai kohtumine Chang Chuniga — olgu üsna kasutu — erilise koha kõikide kohtumiste keeristormis.

Just see, et Chang Chuni tao-maailm oli nii kauge ja kasutu, et tema õpetused, lihtsatest liigutustest kõrge mõtteteaduseni, Temüdžinile mitte üks raas ei sobinud, näitas

äkki selgesti, et elada on võimalik hoopis-hoopis teistsuguse südame ja teistsuguste meeltega. Ja see teadmine pidi Temüdžini raputama, pisutki uute silmadega vaatama panema sellele, mis ümber ja mis seni olnud.

Sellel võisidki siis põhineda nihked temas, kui ta oli mitmed korrad Chang Chuni vastas istunud ja kuulanud tõlkide suust tema sõnu. See oli nii arusaamatu, et pani enesest lugu pidama. Samas oli see ehmatavalt lihtne ja solvas kõiki sellega, et oli olemas.

Veel mitmeid lühemaid kordi said nad jutuajamisteks kokku, aga see ei toimunud enam ootamise vabaduses, vaid kõikide vägede itta liikumisel. Minemisel oli eesmärk, mis vähendas rääkimiste eesmärki. Sest need ei olnud omavahel seotud.

Mõne päeva pärast jõuti Samarkandi lähedusse, mis oli Chang Chunile lähedaseks jõudnud saada. Algul löödi laager üles sellest kolmkümmend liid edelas.

Seal palus Chang Chun — see oli kümnenda kuu esimesel päeval — Valitsejalt luba asuda oma vanasse paika Samarkandis. Ta oli liikuva laagri eluviisist väsinud, kaugete hoihede linnad olid lähedasemad naabrite igavesest ratsutamisest.

Khaan andis selleks loa. Peatselt liikus ta edasi ja jäi uude laagrisse kakskümmend liid linnast itta.

Chang Chun pidi kaasa minema, lõpuks oli temagi soov minna ida suunas. Aga ta tahtis mõned päevad puhata.

Seepärast tuli ta Valitseja uude laagrisse koos tõlgiga ning palus luba tema telki astuda.

Telk oli täis khaani tavalisi lähikondseid. Kui Chang Chun sisse astus ja teda ei olnud eraldi kutsutud, tekkis Temüdžinil ometi tunne, nagu peaks algama hilisõhtune õppus küünalde valgel, ja nad olid harjunud seda tegema vähese rahvaga. Seepärast küsis ta enne, kui Chang Chun jõudis oma teate esitada:

«Kas kohalolijad võivad jääda?»

Ega ta küll ei lootnudki, et Chang Chun toob talle just nüüd selle kõige tähtsama sõnumi, mida seni saladuses oli hoidnud.

Chang Chun noogutas ja viipas rahustavalt. Siis laskis ta tõlgi kaudu öelda:

«Olen mägimetslane ja otsin juba palju aastaid oma harjutustes taod. Mulle meeldib alati käia ja istuda üksildastes kohtades. Ümber Valitseja telgi aga on sõjameestest selline müra, et minu vaim on rahutu. Seepärast lubatagu mul edas-

pidi sõita omaette, kas vägedest ees- või tagapool. See oleks mulle suureks armuks.»

Temüdžinil oli parajasti mitu asjatoimetust pooleli ja selle väikese palve jaoks ei hakanud ta palju aega raiskama, ehk see küll veel kord tahtis näidata nende kahe laadi erinevust. Oli see ju khaanile teada, ja ta andis loa.

Ja tema korraldajad osutasid omapoolset lahkust, Chang Chun oli ülearugi varustatud igasuguse moonaga.

Ta läks tagasi Samarkandi, et enne järgmist reisimisjagu hinge tõmmata.

Sel ajal hakkas pärast pikka suvepõuda taevast peenikesi vihmapiisku tilkuma ja kõrbenud rohi lõi taas rohetama. Üheteistkümnenda kuu keskel algas suurem vihma- ja lumesadu ning kuivanud maa täitus niiskusest.

Sõjast laastatud linn oli näljaseid täis. Sinna olid kogunenud ka talupojad ümberkaudsetest küladest, mis olid vägedest — omadest ja iseäranis võõrastest, aga ka kiiresti kokkuklopsitud ja kiiresti lagunevatest röövsalkadest — põhjani laostatud.

Chang Chunil oli moona küllaga käes, ta viitis oma ja õpilaste aega sellega, et keetis putru ning laskis seda suurtest kateldest nälgijatele jagada.

Kõmu võõrast rändmungast läks laiali, abiotsijaid kogunes toidu juurde iga päevaga ikka rohkem.

Kahekümne kuuendal päeval läks Chang Chun oma kaaslastega taas teele, et khaanile järele jõuda. Enne seda jagas ta oma moona ülejäägi kogunenud rahvale, et nende kannatusi veidigi leevendada.

Ta teadis juba, et on võimetu nende heaks rohkemat tegema. Tema sõnad headusest ja rahust olid tuiskavast sõjamehest tagasi põrganud.

11.

Raske on inimest teadmistest terveks ravida.

Usku ei tohiks kelleltki ära võtta, uut leida ei ole kerge.

Igas meie nägemuses on tõde, kui seda üldse on. Maailm, mis liigub, on tõesti olemas. Missugusest tõest me veel võiksime rääkida?

Meie hetked, isegi mis kõrvuti, võivad olla äärmuseni erinevad. Kaks järgnevat mõtet on omavahel väga kauged, kord oleme tähtedel, kord kaevumudas. Tunded ja tahtmised on rahutud. Meie ise seisame keskel ja seome kokku eri-

suguse. Mis oleme meie? Mis tunne see on, et me arvame endid säilivat läbi kõikide muutuste?

Chang Chun oli jälle teel, jälle hobuse seljas. Nüüd liikus ta kodu suunas, ainsa tõelisuse suunas, mis tema sees, aga see ei olnud veel lahkumine. Ometi ei tahtnud kaduda mõte, et ta nüüd kohe asub minekule, et ükskord pärale jõuda, ta ei jäta oma luid kaugesse mulda.

Äkki, enne kui nad khaanile järele jõudsid, tuli maha niisugune külm, et see kõike elavat ehmatas. See juhtus kaheteistkümnenda kuu kahekümne kolmandal päeval. Lumi langes laialt maha, see oli jäine ja terav. Mitmed härjad ja hobused olid muutusest nii ootamatult tabatud, et heitsid hinge. Inimesed mähkisid end kõikide võimalike riiete sisse, loomadel neid ei olnud. Pühamehi teeninud veoloomadest jäi mitu tee peale maha.

Õnneks oli laager lähedal, sealt võis sooja leida. Aga kõige parem soe oli kodus, mägede taga. Praegu oli see veel mõtete kaugusel.

Teelised ületasid suure jõe, olid oma telkidega veel kolm korda ööd ja jõudsid siis Valitseja peatuspaika.

Samal ööl oli olnud torm, mis oli jõel purustanud kõik paadid ja silla. Ja keset talve müristas ning lõi välku. Loodus tahtis end inimestest vägevamana näidata, ometi tegi ta neile vähem kahju kui inimesed ise üksteisele iga päev.

Khaan laskis tormijärgsel hommikul Chang Chuni kutsuda, et temaga seda asja arutada.

«Millest tuleb äike? Missuguste asjade eest ähvardab taevas inimesi?» laskis Valitseja küsida.

Igal rahval oli selles küsimuses oma arvamus, nii ka mongolitel. See arvamus elas Temüdžinis, aga ta oli näinud ja enda alla surumisega ka omaks teinud nii palju erinevaid maailmu, et tal oli huvitav kuulda püha munga arvamust ka niisugustes looduseasjades, mis inimese sisemust ei puutunud. Võib-olla tahtis ta sellega Chang Chuni proovida.

Chang Chun ütles:

«Mägimetslase kõrvadeni on jõudnud kuuldus, et sinu rahvas ei pese ennast suvel jõgedes äikese kartuses, ei pese oma riideid, ei valmista vilti ega luba korjata seeni, et taevas oma vihas ei tapaks. Need keelud ei ole tõesti taevale vajalikud ega näita kõrget austust. Ma olen aga kuulnud, et kolme tuhandest patust kõige suurem on lugupidamatus vanemate vastu. Selle patu eest näitab taevas oma pahameelt, sest mulle on nüüd ühtelugu räägitud, et paljud sinu

rahvast on oma vanemate vastu halvad. Paranda, Valitseja, oma inimesi jõu ja ülluse abil.»

Temüdžin — ise vanemate vanem — kuulas tõlki tähelepanelikult ja noogutas. Ta käskis Chang Chuni sõnad uihuri kirjas üles panna, et need teada oleksid.

«Sinu sõnad on mu südame järgi,» laskis ta mungale öelda.

Chang Chun palus, et asjast kõigile teada antaks. Praegu tundis ta, et teda kuulatakse.

Valitseja oli sellega päri. Ta laskis oma lähedased kokku kutsuda ja ütles neile:

«See saadik on taevane mees, ta on meile veenvaid tõendeid esitanud.»

Ta ütles kogunenuile Chang Chuni sõnu äikese ja vanemate austamise kohta ja käskis need südamesse võtta.

«Taevas räägib tema suu läbi,» ütles Temüdžin heas tujus olles. Ta oleks võinud ka vaid käskida.

Munk seisis selle jutuajamise juures kui näidis ja ülikud vaatasid Temüdžini rääkides tema poole.

Kui jutt oli räägitud, saatis Valitseja kuulajad laiali, mõned jättis teisi tähtsaid asju arutama. Chang Chuni asi oli lõpetatud, ta pani käed kokku, noogutas ja lahkus.

Ta oli laotanud oma mõtet ja need olid viisakalt vastu võetud, aga ta tundis ka seda, et ülikutele oli jutt, mis järgnes, tähtsam. See käis vägede liikumisest, maade jagamisest ja kodusteppidesse jõudmisest.

Esimese kuu esimesel päeval oli inimestel heade soovide ja üksteise austamise päev. Chang Chuni juurde tuli üks väejuht, üks tohterdaja ja üks ennustaja ning salaasjade äraarvaja, kes kõik talle ütlesid sõnu uue aastaringi kohta, ning neil oli erialalist arutamist.

Aga igapäevaseid käike oli rohkem ja kära-müra ei meeldinud mungale. Ta liikus nüüd koos vägedega meeldivas suunas ja Temüdžin tahtis teda lähedal hoida, et mõnd vähetähtsat asja küsida. Sõjameeste hobused kappasid mööda maakamarat, sealt otsisid nad rohtu ja harva vaatasid nad taeva poole. Nii ka inimesed, ehkki taevas oli nende üle. See oli külmkauge, maa aga iga päev kombata. Seepärast tuli neil harva ülemiste asjade pärimist. Selles asjas pidas Temüdžin nüüd Chang Chuni kõige paremaks asjatundjaks. Maiste asjade kohta oli tal paremaid nõumehi, kes ütlesid oma sõna kiiresti ja täpselt.

Üheteistkümnendal päeval läks kogu suur laager liikvele ja peagi jäi Samarkand üle tuhande lii selja taha. Samarkandi linn, mis väheks ajaks oli koduks olnud Chang Chunile,

kes teadis, et ta enam kunagi siia tagasi ei tule. Teine oli Temüdžini suhe selle ilusa linnaga. Tema põlgas savist maju, mis orjastasid inimese ühe paiga külge, ta vallutas ja lõhkus neid, ei tarvitanud aga elamiseks. Samarkand oli üks paljudest allaheidetud linnadest, mida peavad valitsema tema lapsed ja lapselapsed ja mis kunagi lõplikult alla ei anna, vaid kasvatab südames salaviha.

Suure väe rännakud ei olnud pikad.

Üheksateistkümnendal kuupäeval oli Chang Chunil päev, kus palju aastaid tagasi üks väike kuupaisteline naine oli tema sünnitanud pika elu saladuseks. Tema õnneks tegi vägi just sel ajal pikema peatuse suure talvise viljapuuaia läheduses ning soovijad said teda austada.

Saabusid mitmed ametnikud Temüdžini teenistusest, kellele õpilased olid rääkinud, ja nad tulid, head lõhna levitavad suitsuküünlad käes, ning avaldasid pühamehele austust.

Asjast oli räägitud ka Temüdžinile, aga temalt ei tulnud ühtegi käsku. Õigupoolest ei saanud ta arugi, milles on asi. Mille poolest võis see päev tähtis olla, inimene ei olnud sel päeval veel midagi, ja mille üle pidi rõõmustama või kurvastama?

Muidugi oli sünnis palju salapära; kas oli tingimata nii, et igaüks meist pidi sündima, või oli rohkem võimalusi sündimata jääda? Ometi ei tasunud selline asi arutlust. Olemas olid ainult need, kes olid sigitatud ja sündinud. Inimesel enesel ei olnud selles teeneid.

Me oleme, mida me oleme teinud. Sünd annab selleks võimaluse, ometi tasuks enam mälestamist juhtumid, kus me oleme teinud mõne teo, oleme saanud mõne võidu iseenese või teiste üle. Ja kas on sellelgi suurt tähtsust, kui meil on küllalt teha uusi tegusid? Aeg-ajalt peab tagasi vaatama, et olnu kaudu edasist mõista, aga kas peavad need tagasivaated olema seotud kindlate päevade ja sündmustega?

Hanidel olid tähetargad, kes tähtede seisu järgi ennustasid sigitamise õnne, aga kui mees ja naine ühte heitsid, siis valitses neid iha ja nad ei vaadanud tähtede poole.

Sigiv naine võiks sünnitada igal aastal ühe korra, ometi ei suuda ta seda. Mees võib viljastada iga päev või üle päeva, ometi ei ole selleks võimalust ega ka vajadust.

Kas on kuidagi ette määratud, et sünnivad just need inimesed, ja mitte teised? Niisama ka see, millal ja pärast missuguseid tegusid tabab neid vaenlase mõõk?

Temüdžin oli ilmale sündinud ema Höelünist samasuguse väetina nagu tema vennad ja kõik rahvas. Alles elupäevadel

sai selgeks tema kangus, kui ta ei alistunud sundusele ja toimis vastu seda, mida temalt oodati. Ja nii ühendas ta mongoli rahva maailma kõige tugevamaks jõuks.

Selleks pidi ta tõepoolest maailma sündima. Võib-olla tasub teistel seda päeva mäletada? Ometi ei olnud see mongolitel kombeks ja keegi ei teadnudki aega niiviisi arvutada. Teati vaid, kus seisis isa Jesügei laager sel ajal, kui Höelün oma esimese pojaga sünnitusvaludes vaevles.

Kui arvatakse, et see kõhn munk Chang Chun saavutab surematuse, mida ta ei suuda või ei taha teistele õpetada, kas pole siis tema puhul see sündimise päev üldse kahtlane? Kas saab olla algust sellel, kes on igavene?

Sündinud ta oli. Kumb sureb neist enne, Chang Chun või tema, Temüdžin?

12.

Lahkudes me teame, et me jääme teineteisele võõraks. Ja kui peaksimegi kord juhuslikult kohtuma, siis ei tunne me teineteist ära, sest me oleme uued inimesed.

Raamatut sulgedes me oleme veel kaks korda kurvemad, meil ei ole lootust isegi juhuslikule kohtumisele. Elu ei saa otsast peale hakata.

Kurvem kui see, et ma jään oma sõbrast ilma, on see, et tema jääb minust ilma. See on tõsine kahjutundeallikas.

Isegi meie mõtted tunduvad olevat seda väärt, et neid kuuldaks.

Kahekümne kaheksandal päeval tuli Chang Chuni juurde asevalitseja-ametnik Li Gong, kes teda nii kaua oli saatnud, ning teatas, et peab minema.

«Kas me veel näeme?» küsis Chang Chun. Ta oli kaotamas ühte, kellega oli harjunud ja kes oli tema suurust mõistnud.

Li Gong vastas:

«Me näeme kolmandal kuul.»

«Sa ei tunne taevaste saatust, teisel või hiljemalt kolmandal kuul olen ma ilmtingimata teel itta,» ütles Chang Chun talle ja nõnda nad lahkusid.

Pärast üht rännuvahet olid nad tulnud rikkasse orgu, kus oli vett ja rohtu, ning tegid siin pikema peatuse.

Teise kuu seitsmendal päeval palus Chang Chun vastuvõttu ning ilmus Temüdžini ette. Ta ütles:

«Kui mägimetslane mere äärest teele asus, andis ta oma sõpradele sõna, et tuleb kolme aasta pärast tagasi. Kolmas

aasta on käes, nüüd tahan ma tõesti tagasiteele asuda, et õigeks ajaks oma kodumägedesse jõuda.»

Temüdžin vaatas munka pikalt ja ütles siis:

«Ka mina olen teel itta, kas sa ei taha üheskoos minna?»

Chang Chun vastas kindlalt:

«Õigem on mul ees minna. Mida suurem on vägi, seda aeglasem on tema liikumine. Kui ma teele asusin, küsis mu rahvas, kas ma tulen tagasi. Ma lubasin, et olen kolme aasta pärast kohal. Kõik, mida Valitseja on minult soovinud, on ta saanud ja kõik on selgitatud, sellega on lõpp.»

Khaan kortsutas kulmu. Oli ta üldse kuulanud, mida see teise maailma mees talle rääkis? Tõsi, ta ei olnud eriti püüdnud, iga päev tõi tuhat otsust ja tal ei jäänud aega ega vaimu munga sõnade üle mõtlemiseks. Ometi oli tal kahju loobuda asjast, mille ta ette oli võtnud. See ei olnud tema moodi.

Nõnda ta kahestus oma soovides. Tõesti ei saanud see munk talle midagi anda, samas tegi meele pahaks, et on asju — ja üsna su kõrval —, mida sa ei suuda valitseda, mis jäävad kättesaamatuks. Ta oli näinud uihurite kirja ja selles peituvaid tarkusi, oli kuulnud kauge Lääne kristlasi, kõrbete moslemite ainujumalat, oli kohanud tuhandeid õpetlasi ja salamärke, oli kokku puutunud hanide keerulise maailmaga ja mitut liiki õpetustega. Inimesed näisid enam-vähem ühesugused olevat, nahavärvusest, silmade kujust ja suurusest hoolimata, aga nende vaim oli maailmas end väga mitmeti ilmutanud. Kas see pidi nii olema ja kas oli see rikkuseks?

Chang Chun oli üks paljudest. Kuigi teadjad meelitasid tema puhul kõige võimatuma saladusega — surematusega. Seda ta aga ei pakkunud. Õigesti elama olid kõik need õpetlased valmis sind õpetama, surematust aga ei lubanud keegi. Ja küllap see oligi nii, et surematus ei tähenda elamajäämist. Sellelgi sõnal nagu kõigil teistel oli palju tähendusi, mis kellelegi sobis.

Ometi jäi Temüdžini kiusama mõte, et sellel vanal mehel on vahest öelda midagi hoopis erisugust, mida tema pole siiani mingil põhjusel ära arvata osanud. Ta ütles:

«Oota veel pisut, päeva viis. Tulevad pojad. Ja mina tahan aru saada sellest, mida ma seni pole mõistnud. Kui ma olen kõik taibanud, mida sa oma eelmistes kõnedes rääkisid, siis mine.»

Järgmisel päeval korraldas Temüdžin jahi idapoolsetes mägedes. Kui tõsised ka ei olnud valitsejalikud asjaajamised üle suure riigi, ei saanud ta sellest meeste mängust loobuda. Sõjavägi tahtis liha saada, aga asi ei olnud selles. Kirg ja

mängulust kihutasid vana mehe Temüdžini jahile. Ta kappas tuhatnelja läbi orgude, üle mägede, üle loomaurgude, läbi võserike, kuni nägi suurt kulti rahuliku traaviga minemas. Temüdžin pööras järsult hobust, tõmbas täiel galopil vibu vinna ja laskis noole metssea suunas. Samal hetkel komistas jahist haaratud hobune kivi otsa ning viskas Temüdžini sadulast. Seda mehe õnneks, koos kukkumine oleks võinud saatuslikuks saada. Sai ta nüüdki tublisti põrutada.

Metskult aga jäi tema läheduses seisma ega julgenud meest puistama tulla. Samas jõudsid kohale kaaslased, nad ümbritsesid Temüdžini ja tõid talle hobuse.

Kult ei olnud Temüdžini puutunud ja vastutasuks lasti tal minna. Uhke loom sörkis rahulikult minema.

Jaht jäeti pooleli, khaan koos saatjaskonnaga tuli tagasi laagrisse.

Kõmu valitseja äpardusest läks mööda laagrit laiali ja ulatus ka Chang Chuni kõrvu. Rääkinud khaanile hingamisest ja muudest elu hoidmise viisidest, tundis munk praegu vastutust tema tervise pärast ning palus end vastu võtta.

Ta ütles patjadel lebavale Temüdžinile:

«Taevas tahab, et me hoiaksime oma elu, mis on meile antud. Püha Valitseja eluaastad on sealmaal, et ta peaks vähem otsima jahilkäimise lõbu. Nõnda oli täna, Valitseja, et taevas näitas sulle oma tahet ja märki hobuse seljast kukkumise läbi. Aga et taevas siiski sinu päevi soosib, seda näitas ta selle läbi, et metsik kult ei julgenud sind rünnata.»

Temüdžin oli põrutusest haige, ta oli oma tegu ka ise mõistnud ja iga koha peal ei olnud õpetussõnad mitte tarvilikud. Ta ütles siiski heatahtlikult:

«Ma olen sellest juba ise aru saanud. Su nõu on muidugi õige. Meie, mongolid, oleme lapsest saadik harjunud hobuse seljast metsloomi laskma ega saa seda harjumust kohe jätta. Aga olgu pealegi, ma võtsin su sõnad südamesse.»

Ja oma hea suhtumise märgiks ütles ta Kišilihile, suurele ülikule ja kunagisele karjusele:

«Selle mehe nõuandeid võib kuulata.»

Nõnda ta tegi, et hoidus tervelt kaks kuud jahist. Mitte aga rohkem, tõsi jah.

Chang Chun ootas valitsejapoegi ja jutuajamisi kolm korda viis päeva ja veel kaks päeva, lükkas oma lootuse ikka edasi, aga siis läks ta oma jutuga uuesti Valitseja ette.

Neil ei olnud teineteisele midagi uut öelda. Chang Chun kordas oma juttu ega olnud ka Temüdžinil uusi argumente. Ta ütles:

«Oota veel veidi, ma tahan mõelda, mida sulle kaasa kinkida.»

See oli käsk ja Chang Chun ei saanud parata, ta pidi ootama jääma.

Võib-olla oli läbi Temüdžini pea käinud kiuslik mõte: mis oleks, kui katsuks mõõgaga järele Chang Chuni surematust? Siis oleks kohe näha ja saaks maetud asjatu lootus, et on olemas miski, mille üle Temüdžinil ei ole võimu.

Samas uskus ta tõega pooleks, et kõhetu munk on taevaste lähedane. Taevas on neid mõlemat hoidnud, nad ei tohi teineteise läbi proovile panna, kumba nendest taevas lähedasemaks peab.

Kui Chang Chunil siiski on surematuse saladus, siis ei tahaks Temüdžin, et ta seda teiste valitsejate või lihtinimeste ette kannaks. Ja mõõk võiks selle võimaluse läbi raiuda. Aga kui see nii on, siis kasutaks Chang Chun seda eelkõige enda puhul ning mongoli mõõk ei saaks talle midagi teha. Üksi see mõte kiusas proovima. Nii nagu ainujumala kummardajatest oli räägitud, kuidas üks naine pani nende surematu prohveti toidu sisse mürki, et proovida, kas ta tõesti on surematu. Naine olevat kinnitanud, et ta olnud surmkindel, et mürk prohvetit ei tapa, aga näe, sellestsamast korrast ta suri ja maailmale jäi mälestus.

Paljusid inimesi oli suur mongol surma saatnud, mitmel korral oli ta sõjakavalust kasutanud, mitmel korral oli ta vastupaneva linna rahvast säästa lubanud, kui need alla annavad, pärast aga viimseni maha lasknud lüüa. See oli sõda ja Temüdžin ei sallinud, et keegi ükskõik mis maailma otsas talle vastu hakkab ja alistuda ei taha. Ometi ei teatud palju juhtumeid, kus ta oleks oma sõpru või heasoovijaid üleliia karistanud. Kes olid kord talle oma ustavust tõendanud nagu Bohortšu või teised, need võisid talle väga paljus vastu rääkida ning said tihtipeale ka õiguse. Tema ainus onu aga oli teda alguses reetnud, ja kuigi ta sugulussidemete pärast talle andeks andis, ei saanud Daritai iialgi täie armu osaliseks ja iga vasturääkimine oleks talle lõppu võinud tähendada. Enda meelest ei olnud Temüdžin veel kunagi olnud ebaõiglane, kui just paar haiglasest kirest pimestatud silmapilku maha arvata. Ja sellepärast ei saanud ta kurja teha vagurale õpetlasele, kes põdurusest hoolimata pika tee oli maha sõitnud, et öelda talle seda tarkust, mida enesel teadis olevat.

Tõsi, ta oli mõista andnud, nagu oleks Temüdžini elu võinud väärtuslikum olla, kui ta poleks teinud kõike seda, mida

ta oma elu jooksul oli teinud. Aga ta ei olnud selle mõttega pealetükkiv olnud. Ei saanud ta oma hingeõhuga ju maha kustutada seda, mis olnud. Temüdžin seisis koos nendest tegudest, mis ta oli teinud, ilma nendeta poleks ta maailmade khaan — ega oleks ka Chang Chun talle oma arvamusi ütlema kippunud.

Niisiis oli nüüdseks selge, et Temüdžinil ei ole sellest vanast targast midagi võtta, ta oli end mitmel korral ära palumas käinud, ometi oli miski, mis Temüdžinis sellele mõttele vastu hakkas. Paljud olid tema juurde tulnud, paljud olid läinud, mitmed olid teda tüüdanud, mõnigi kord oli tal minemisest põgusalt kahju olnud. Nüüd käskis tal tunne munga minekut ilma erilise põhjuseta edasi lükata.

13.

Pisarad puhastavad hinge.

Tuul jahutab väsinud pead.

Lõpetamine toob ootuse, tühi koht näitab võimalusi.

Mõeldud mõte on liiga valmis; kõik jääb pooleli ja läheb edasi.

Meie tegude lõpetatus elab vaid meie teadvuses ja võib seal mõnu valmistada, nii nagu lõpetamatus sünnitab rahuldamatust. Ometi ei ole olemas lõpetatud asju.

Chang Chun teadis, et ta oli kolm aastat tühja sõitnud, kui mõõta aega tema esialgsete lootustega. Isegi seda ta ei suutnud, et teha katset jõudu hani rahvalt kõrvale pöörata. Ta teadis ette, et nii nagu mongolid olid korra-paar tuisanud üle Taevakeisri maade, nii tulevad nad uuesti ja rüüstavad jälle. Ja Chang Chuni sõnade jõud on liiga nõrk, et seda ära hoida. Kas ta pidigi seda tahtma? Oli ju vaid soovideta olek ja tegevusetus õige. See võis nii olla, ta ei pidanud tahtma, ometi tahtis. Kuigi pilvedesse pürgiv, oli tema süda oma sünnitaja-kasvataja rahva küljes kinni, tema veri tundis nende veres sugulast. Siin oli ta oma rahva vaenlase telgis kõrge au sees, pärem olnuks ta koos selle rahvaga kannatamas. Ta ei saanud pöörata kannatusi teistelt, siis pidi ta need ka enese peale võtma.

Käes oli juba kolmas kuu. Selle seitsmendal päeval läks Chang Chun uuesti äralaskmist paluma. Vahepeal ei olnud talle esitletud khaani poegi ega olnud toimunud ka ainsatki jutuajamist. Mida pidi ta siin veel ootama?

Temüdžin laskis Chang Chuni telgi ette ajada hulgaliselt

hobuseid ja lehmi, et neid talle kinkida, aga Chang Chun lükkas need ainsa käeliigutusega tagasi. Ta ei tahtnud vanas eas karjakasvatajaks või lüpsinaiseks hakata, talle piisas postihobustest, mis mongolite sõjateedel sisse olid seatud.

Siis laskis Valitseja tema ette tuua mitmeid hinnalisi kinke, nagu kulda ja vääriskive, Chang Chun võttis nende seast viisakuse pärast ühe kõige tuhmima kivi, et ennast näidata.

«Ära koorma mind tühja maapealse varandusega,» laskis ta ütelda. «See ei suuda mind jalust aheldada, kui ma tahan õhku lennata.»

Temüdžinile teise äraütlemine ei meeldinud, ometi leidis ta selle loomuliku ja järjekindla olevat. Nii nagu see mees oli tulnud tema ette sootuks erisuguste arusaamadega, nõnda tahtis ta siit ka lahkuda. Temüdžin pidi teda võtma just sellisena, nagu ta oli.

Aga et talle siiski midagi teha, et keegi ei ütleks teda tänuvõlglaseks, küsis khaan tõlgilt:

«Kas sa tead sellel mehel palju õpilasi olevat tema maal?»

Õpilaste all mõistis tõlk kõiki, kes tema õpetust peavad. Ta ütles:

«Väga palju. Kui ta siia sõitis ja kloostrites peatus, siis tulid kohalikud tema juurde ja ülemad käskisid tema ees kummardada.»

Temüdžin ütles otsuse, mille ta oli mõelnud:

«Siis teeme, et vabastame tema järelkäijad kõiksugustest maksudest. Kui ta ise ei taha meilt midagi võtta.»

Ja ta laskis valmistada khaanliku paberi khaanliku pitseriga, millel oli järgmine sisu:

«Püha käsk. Kõigi kohtade ülematele. Igas Shen-xiani majas, kus loetakse püharaamatuid ja peetakse taeva poole palvet, palvetatagu Valitseja pika ea eest. Ja olgu nad vabad igasugusest maksust ja kohustusest, suurest ja väikesest. Kõik Shen-xiani majad olgu igas paigas maksudest vabastatud, kes aga ennast valesti mungaks nimetab ja maksta ei taha, sellest antagu teada ja karistatagu. Ärgu sellele käsule keegi julgegu vastu teha. Selleks ongi ta antud Shen-xiani kätte hoidmiseks. Kõik mungad, kes Shen-xiani omad ja kloostrite korda peavad, on sellesama kirja kohaselt maksudest vabad. Lamba aastal kolmandal kuul.»

Suure pitseriga kirja laskis ta Chang Chuni kätte anda ja see võttis selle vastu, nagu oleks ta võtnud peotäie liiva kõrbest. Mõned tema vaenlased ütlesid hiljem, et see kiri on võltsitud.

Siis määras Valitseja õpetajale saatjaks Alidžani kogu tagasiteeks ja sellele kaks abilist.

Kõik need asjatoimetused ja reisiettevalmistused viitsid veel kolm päeva aega ning lõpuks kolmanda kuu kümnendal päeval oli lahkumise päev käes.

Veel kord laskis Temüdžin Chang Chuni oma telki kutsuda ja patjadele istuda. Nad istusid hulk aega vastamisi ja vaikisid. Need kaks suurt surematut meest.

Üks suurt kasvu, pisut tüsedusele kalduv, laia näoga, pilukil silmadega, tugev ja kindel, ent sisimas kärsitu, mis osutas alguse nõrkusele ja kihutas tegudele. Riietatud selleks päevaks taas lihtsasse rüüsse, mis kaeluse juurest kinni, ilma aumärkideta, kuid kogu olekus khaanilik. Suur ja kindel, ent natuke väsinud, murelik tuleviku pärast, kodusteppidesse igatsev, läbi maailma tuiskamise üksluisuse ära näinud.

Teine kõhn ja kiitsakas, mis näitas teda pikemana, kui ta oli, kortsus kollase näonahaga, kaarjate põsesarnadega, sügavalt tarkade silmadega, mis ei olnud siiski pealetükkivad. Väsinud vanadusest ja raskest rännust kolme viimase aasta jooksul, pisut kõhklev oma tõdedes, lootuseta mõista taod ja jõuda igavese tõe juurde, sest teadis ausalt oma igapäevaseid asju. Lahkumas oma elu tähtsaimast valitsejast, selleks puhuks end pikka rõivasse mähkinud.

Need kaks istusid vastamisi ja vaatasid teineteist. Üks kohtumine paljudest, ent ometi selle hetke lahkumine, rahuldamatus ja lõpetamatus teadvuses, samas kärsitus lõpetada see tühjade juttude rida.

Mõlemad olid sellelt kokkusaamiselt palju oodanud, aga kaks inimest ei leia teineteist kunagi. Siin nad olid, nii erinevad seest ja väljast, saatuselt ja tõekspidamistelt, — mida suutsid nad teineteiselt võtta, mida suutsid teises muuta? See katse oli lõppenud ja nüüd seisis ees minek eri suunas.

Kumbki mõtles, et puudutamata nad teineteisest ei jäänud. Ja Temüdžin mõtles uuesti: näis, kumb nendest enne sureb. Chang Chun aga arvas sedagi ette teadvat, et mingis mõttes liiguvad nad nüüd ka pärast lahkumist ühesugust rada, kaks vana meest, tema vanem, aga end hoida oskav, teine pööraselt tegudesse tormav. Ent päriselt ei lõpe nad kumbki, kuni leidub mäletajaid, tegude ja mõtete hindajaid.

Nüüd istusid nad veel teineteise vastas, aga tänasest peale pidid nende elud kulgema ise radu, kuid ikka kõrvuti, kuni täieliku surmani.

Nad olid teineteist vaadanud ja siis tõusis Chang Chun

püsti, pani kaks kätt kokku ning kummardas lõpetuseks sügavasti. See polnud komme, see näitas soojust.

Ka Temüdžin tõusis, kuid ei hakanud võõra kombe järgi tervitama, vaid noogutas mitu korda nõusoleku märgiks ning saatis lahkuja ukseni. See oli au, mille osaliseks polnud saanud ühegi maa saadik. See oli loomulik, saadikud esindasid maid, kellega oldi kas vaenujalal või sõpruses, mis tähendas samuti vaenuvõimalust, Chang Chun aga esindas niisugust riiki, mida Temüdžin ei saanud iialgi vallutada. Ja et nad jäid teineteisest igavesti puutumata, siis osutas maailmade valitseja mõttejõu valitsejale austust.

Ja siis vajus telgiuks lahkuja järel kinni ja jäi neid eraldama kuni surmani.

Temüdžin istus tagasi oma patjadele ja vaikis. Ükski ametnik ei julgenud asjaajamistega tema ette tulla, enne kui ta pärast pikka mõtlemist pea tõstis märkimaks, et endine elu voolab edasi.

Sel ajal asus Chang Chun oma saatjaskonnaga teele. Seda oli paras voor ja kõik hani soost ametnikud tulid teda saatma alates ülematest ja lõpetades alamatega: Chang Chuni kohal viibides olid nad tundnud turvalisust. Üks nende seast oli ohtliku käskija lähedal. Kes austatud nendest, oli austatud ka Valitsejast endast, ning see andis nende olemisele julgust.

Ametnikud läksid saatkonnaga kaasa mitukümmend liid, pakkusid üksteise võidu viinamarjaveini ja haruldasi vilju.

Liigutatud sellisest saatmisest, laskis Chang Chun veinil vastu huuli loksuda, aga ei joonud, nagu ta polnud seda kunagi varem teinud. Iga pakutud vilja küljest aga võttis ta viilukese, kinnitades pakkujatele ühtekuuluvust.

Ja siis tuli kätte see hetk, kus saatjad pidid tagasi pöörduma, mõned nendest olidki asjatoimetuste pärast läinud, Chang Chun pidi tegema järsu lõpu.

Ja siis nad jätsid vastastikku palju kordi kummardades hüvasti ning Chang Chun läks koos kaaslastega üksinda edasi. Nendega pidi ta veel paljudeks päevadeks kokku jääma.

Lahkujad aga pühkisid pikkade varrukatega silmi ja mõned nendest seisid veel kaua paigal ning lehvitasid, kui Chang Chun või mõni õpilane tagasi vaatas.

Kes nendest poleks tahtnud praegu koos minejatega ränata itta, oma kodumaale, kui väga ka ei hiilanud neile kuld valitseja teenistuses? Aga neil tuli pöörata tagasi igapäevaste kohustuste juurde ja see vaimuside venis ikka pikemaks, kuni pidi ükskord katkema.

Kui läheme külla, igatseb süda tundmatut; kui läheme koju, tahame, et seal elataks endist viisi, kuigi me ise oleme reisil muutunud.

Raamatute reis kulgeb mööda teistsuguseid radu, tähemärkidel ei ole mägede suurtsugu väljanägemist, vete lõhna ega kaskede müha.

Ei ole paremat inimesel kui silmad. Aga et palju näha, peavad jalad neid kaugele ja eri paikadesse kandma.

Nii Temüdžin kui ka Chang Chun liikusid itta, aga eri kiirusega. Chang Chun teadis, et sõbrad teda lubatud päevaks ootavad, ja ta oli uhke, et täidab lubadust ja et tema ettekuulutus näitab oma jõudu. Temüdžini aga võisid mitmedki asjad rajalt kõrvale viia, mässu- või sõjateade, ahvatlev võõras maa, mis oli end nii täis kogunud, et vajas tema vägede ülekäimist.

Chang Chun oma kaaslastega jõudis kolme päeva pärast paika, kus olevat nähtud käsivarrepikkusi kahe peaga madusid. Õpilased vaatasid hoolega ringi, et neid õpetajale näidata, aga nad ei kohanud neid, ta pidi sõnu uskuma jääma. Veel kahe päeva pärast jõudsid nad suure linna lähedusse, kus asus pühamees Zhao Gongi haud. Üheskoos mindi seda vaatama.

Zhao Gong oli palju kuulsam ja suurem tao-töös kui Chang Chun, ainult et üks oli elanud ammu, teine elas täna. Selle mehe keha oli põrmuks saanud. Surematu ta oli, aga see oli midagi muud, mitte keha surematus, ainult lihtsa meelega barbar võis seda ihata.

Mitmed õpilased olid täis indu võtta märgitud haualt põrmumulda ja sängitada seda kodukloostrisse, et tõsta selle väärtust rändajate jaoks, et ümberkaudsed saaksid tajuda suure Zhao Gongi kohalolekut. Aga Chang Chun ütles:

«Keha moodustatakse neljast ainest ajutiseks, ta mädaneb ja on väärtuseta. Tõeline olend on vaim, ta on vaba ja teda ei saa hoida ega pidada.»

Õpilased ei vaielnud talle vastu. Kord saab nende kloostri kõige tähtsamaks hauaks Chang Chuni haud, kas pidi niisuguseid mitu olema?

Reis läks edasi, üle mäeküngaste, üle Chu jõe, ja neljanda kuu viiendal päeval jõuti Almaleki linna lähedusse, mis kuulus valitsejapoeg Tšahadaile.

Linna ehitajate ülem Zhong Gong, kuulnud pühamehe lähenemisest, tuli üle jõe ja palus:

«Meie linnas on kolm ohvripaika, kus käib päeval ja öösel raugematu innuga palvetamas üle neljasaja inimese. Ole armuline ja tule enne viieteistkümnenda päeva püha üle jõe ning õnnista oma õpetussõnaga sisse ohverdajate ühing, see oleks meile suureks õnneks.»

Kes on koduteel, sel on iga tund kallis, ammugi siis kümme päeva. Ja Chang Chun ei arvanud oma õnnistust nii tähtsaks, et see midagi korda oleks saatnud. Maailmas oli palju paiku, vennaskond ei olnud tugev mitte oma mõne peamehe, vaid võimekate suure hulga tõttu. Ta ütles:

«Minu saatus ootab mind lõunas, ta läheneb mulle ja ma ei saa teelt kõrvale pöörata.»

Kui aga ametnik teda ikka haledamalt palus seda kodust kaugel viibivate hani vendade heaks teha, ütles Chang Chun:

«Kui midagi vahele ei sega, siis ma tulen.»

Järgmisel päeval pööras hobune, millel õpetaja ratsutas, järsult kõrvale, hakkas traavima ega kuulanud ohje.

Sellest märgist said kõik aru ning Zhong Gong ise ütles:

«Meil ei ole õnne, taevas ei käsi tal sõita.»

Ja nii jäi aeg siin viitmata ning reisijad sõitsid edasi. Sõitsid mööda jõge üles, üle neljakümne kaheksa silla Taevajärveni, ületasid Iinshani mäekuru ning jõudsid paarikümne päeva pärast vana postitee peale välja.

Kahekümne kaheksandal kuupäeval olid nad veel nii kõrgel mägedes, et nägid ära suure lumesaju, mis kõik ümberringi kattis. Siis laskusid nad madalamale ja kätte hakkasid jõudma paremad kohad.

Nad lähenesid tulles asutatud Xixia kloostrile. Kaugele tulid neile vastu Song Dao-an ja teised üheksa õpilast, nagu ka palju teisi, kes moodustasid selleks puhuks Igavese Kevade ja Nefriitlille koguduse, et pidada püha talitust. Nad saatsid Chang Chuni kloostrini ja tema austajate arv kasvas iga päevaga.

Chang Chun tundis end juba peaaegu kodus olevat. Kuigi ükski müra ei olnud talle meelepärane, oli see parem mongoli relvatärinast.

Kui Chang Chun kloostriväravas oma austajate tõllast maha astus, hakkas juba teist korda vihma sadama. Kõik õnnitlesid üksteist ja ütlesid:

«Siin on alati napilt vihma olnud. Ainult mägedes müristab. Selline hulk vihma tuleb pühamehe õnnistusest.»

Siinne maa oli Chang Chuni kodukandi maade kõrval

karm. Vihma polnud suve läbi, nisupõlde tuli niisutada, heledat värvi maarotid rikkusid vilja, maa oli sügavale külmunud veel viienda kuu ajal, vili valmis hilja, Chang Chun laskis lõunaks endale jõe äärest maa seest jääd tuua. Lumi ei sulanud mägedes kunagi.

Siinkandis asus kuulus tuultemägi, mis seisis koos valgest murenenud savist. Juba teisel või kolmandal kuul alustasid tuuled sellelt mäelt oma rändu, unnates läbi kurude ja lõhangute. Kui see algne tuul nende vahelt välja pääses, siis moodustas ta palju oinasarvekujulisi pööristorme, mis kohati ühinesid ühiseks tuuleks, tõstsid siis lendu liiva maast, veeretasid kive, lõhkusid maju, rebisid puid juurtega välja. Alles kaugemal üle orgude väsis see tuul oma tööst.

Ka jõed olid siin teistsugused, nad alustasid suure kohina ja kärinaga, nagu tahaksid rännata vähemalt maailma lõppu, aga kui said tasasemale alale, jäid ikka väetimaks, kuni kadusid liiva sisse.

Seal oli ka kaks allikat, mis võisid äkki nii palju vett hakata andma, et muutusid suurteks järvedeks või jõgedeks kalade ja vähkidega, uputasid maju ja ähvardasid inimesi. Samas aga lõhenes maa ja kogu vesi kadus, alles jäi vaid kaks rahulikku allikat. Enamasti juhtus see teise kuu ajal.

Mäe seest raiuti siin kivi, mis põles.

Sellisele maale oli Chang Chun kloostri rajanud.

Koosolijad jutustasid õpetajale, et siinne maa elab metsikute arusaamadega, ürgsest ajast saadik polevat nad kuulnud tõelist õpetust, vaid on end petnud metsa- ja mäevaimudega. Sellest saadik, kui Chang Chun siia selle kloostri rajas, on palju teenistusi peetud ja paljud kohalikud elanikud on nendest osa võtnud ning andnud tõotuse elusat mitte tappa. See oli valguse vili.

Algusaegadel olnud tao teenritel raske ja nad kannatanud kadedate viha all. Ühel päeval aga, kui Song Dao-an oli päeval oma eestseisja ruumis tukastanud, kuulis ta äkki Zhao Gongi ütlemas:

«Kiri tuli.»

«Kust kohast?» küsis Song Dao-an.

Ammu surnud pühak vastas:

«Taevast.»

Dao-an võttis kirja ning nägi sellel vaid kahte märki: tai qing, mis tähendasid ülimat puhtust.

Seepeale kadus nägemus, järgmisel päeval aga tuli Chang Chuni julgustav kiri ning pahad vaimud hakkasid vähehaaval kaduma. Nii kukkus kohalik ravitseja, kes taolasi eriti

agaralt kiusas, kloostri ees hobuse seljast maha ja murdis jala. Siis sai ta oma patust aru, kahetses ja palus andeks.

Ja veel rääkisid õpilased, et mõtte võit ühes kohas on võit ainult ühes kohas, kloostreid tuleks rajada hulgaliselt, et katta maailma. Nagu katavad maailma mongolite hobused ja vibud. Kui taolased seda suudaksid, siis astuks valgus pimeduse vastu.

Nad jutustasid lõpututest maadest, mis põhja pool, seal, kus on tohutud metsad, kust tuuakse head rauda ja karusnahka, aga kus rahvas elab täielikus teadmatuses, kui mitte arvestada käputäit hani käsitöölisi, kes riiet teevad.

Lahkudes jättis Chang Chun maha julgustavaid sõnu ja ühe luuletuse.

15.

Tegu juhib mõte, mõtet juhib teo otstarve.

Pole kuulda olnud ettevõtmistest, mis aitaksid tähistaeval paremini pöörelda, küll aga on kuuldud ettevõtmistest, mis juhivad inimest õigemale elule. Nende seas on head ja halba, aga enamasti on need ettevõtmised sellised, et nende kohta need kaks väikest sõna ei käi.

Aeglaselt liikus Temüdžini vägi. Peatuspaikades juhtus, et mõnigi mees pani oma telgist välja piigi, must lipp otsas. Inimesed käisid sellisest telgist kaarega mööda, et mitte kiusata vaime, ning mõtlesid, miks peaks inimene surema keset rõõmsat kojurändu. Ometi polnud see enese teha.

Mitmeid Temüdžini lähedasi sai maetud, sest nende iga oli sealmaal.

Kui telk oli mulda aetud, vanker lõhutud, tuled põletatud, peied peetud, rändas laager edasi; võõrasse steppi jäi kinniaetud ja hoolikalt peidetud haud, mida keegi kunagi ei leia.

Kui surevad meie vanavanemad, siis me mõtleme, et kord peame kõik surema, aga see on veel kaugel. Kui surevad vanemad, siis teame, et nüüd on järg meie kätte jõudmas. Kui surevad eakaaslased, siis tunneb igaüks, et näe, juba nopitakse, mitmes olen mina?

Peale selle oli veel laste surm, õnnetu surm ja sõjameeste surm.

Õnneks oli elamise aeg lühike, rännak kiire ja mongoli kodu seal, kuhu istus tema tagumik, maha jäid langenud ja hauad, rohi sai näritud ja hobused viisid inimesi edasi uute

kohtade poole. Ja kavatsused õgisid mälestusi, uued asjatoimetused neelasid vanu.

Luurajad tõid teate mingist laagrist, mis paiknes tavalistest teedest kõrval ning mida ei osatud siduda millegi teadaolevaga.

Sõjapealikud lasksid saata salga, et selgitada, kes need seal on.

Ja mis selgus? See oli mongolite sõjalaager, mis oli seisnud peaaegu sama koha peal juba aastaid, tehes vaid tarvilikke söödaringe sellest saadik, kui Temüdžin ta Sartahuli vastu minnes siia maha oli jätnud.

Jätmise mõte oli olnud ebamäärane, ometi ei saanud seda sõdade paistel mitut moodi mõista. Iga selline laager pidi olema valvekoer ja tugipunkt, naabrite järele vaataja ja uute maade hõivaja, au-hiilguse koguja ja kasvataja.

Siinses laagris oli inimesi mitmest hõimust, üldse oli see üks omamoodi rahvas, kes omavahel hästi läbi sai, sellest hoolimata, et ta ka naabritega hästi läbi sai. Nende juht Nasugai oli kohe pärast vägede lahkumist jahil surnuks kukkunud, uus pealik aga oli isesorti mees, kes ei himustanud maid, naisi ega vara; ta oli oma kaaskonda võtnud mitu uihuri tarka, oli lugema ja kirjutama õppinud, tegi arvutusi ega tahtnudki teada, et kogu mongol kusagil sõdib.

Suurtest postiteedest jäid nad kõrvale, ise ülesandeid ei otsinud ja olid kõik see aeg endas vaid rahulikku meelt kasvatanud. Kui mõni noor tuline mees selle eluga rahul ei olnud, võis ta iga hetk hõlmad vöö vahele panna, nooletupe vööle siduda ja ühineda ükskõik missuguse valitsejapoja sõjaväega, kelle salgad aeg-ajalt mööda tuiskasid. Nasugai poeg Eslan ei keelanud kellelegi midagi.

Kui Temüdžin kuulda sai, et aastate eest siia jäetud sõjameeste salk koos oma naiste ja karjaga ikka veel samas paigas karjatab, sai ta äkkviha täis ning keeras kogu sõjaväe laagri peale, et ennast ühele eksinud logardite karjale näidata.

Lai stepp tolmas taevast katva lauspilvena, kui nad tulid. Aga laagrist sõitis neile vastu salk, eesotsas Eslaniga. Nad tulid Temüdžini ette ja laotasid maha kaks suurt siidipalakat, mis olid täis mingisuguseid märke. Uudishimulik Temüdžin jäi neid silmitsema. Eslan ütles:

«Suur Khaan, ma olen koos sõpradega öösiti tähistaevast üles maalinud, et sulle need Laotuse kaardid valmistada. Siin on kõik tähtsamad tähed kirjas. Siit on näha, kuidas pöörlevad tähed igal öösel ümber Põhjanaela, teiselt näeb nende asukohta eri aastaaegadel.»

«Mida pean ma nendega maa peal tegema?» küsis Temüdžin ja vaatas mongolit, kes ei tahtnud ratsutada ega raiuda, vaid vaatas tähti.

Noor Eslan punastas ja vaatas maha.

Nõuandja Lui Zi ratsutas Temüdžini juurde ja ütles talle:

«Meil on mitmed õpetatud mehed juba vanast ajast niisuguseid taevakaarte joonistanud. See ei ole lihtne töö. Nad arvutavad nende järgi aega ning ennustavad ka maapealseid asju.»

Temüdžin käskis kaardid kokku rullida ja oma voori viia. Ta ei tõrelnud laagrirahvaga, laskis sealt mitmeid noori mehi välja valida ning hanide maale õppima saata, ülejäänud laagrirahva aga teiste vahel hajutada.

Laagriplatsile jäi suur kivi, millele olid ristipidi sooned sisse raiutud ja millel olevat palju aastasadu säilinud ka Eslani istumise jäljed.

16.

Iga seeme tahab ellu ärgata ja sa ei pea temalt andeks paluma, kui sa tema mulda viskad.

Me ei ole oma laste ees süüdi, et neid sünnitasime. Missugusena ka ei näi meile meie igapäevase elamise maailm, on see parem kui üldse mitte maailm.

Aga meie lapsed küsivad meilt armastust ja toitu, meie tegude tagajärjed küsivad nende tegemiste põhjust, meie raamatutest peaks näha olema, miks me nad kirjutanud oleme.

Ei olnud kerge Chang Chunil maha jätta kloostrit, mille ta siia karmi maa peale oli asutanud. Veel raskem aga oli maha jätta — võib-olla igaveseks ajaks — neid temast nooremaid andunud mehi, kes aastaid olid hardalt tema otsa vaadanud ja kelle vaimus ta nägi iseennast vilkumas. See oli tema kõhkluste aine.

Lahkumise päev jõudis lähemale. Ees ootas päriskodu ja mahe tuul-vesi hellitava päikese all. Siinsamas selja taga kolisesid mongolite voorivankrid ja tegid metsikut lärmi sõjamehed.

Saatja Alidžan ütles Chang Chunile:

«Kuna sa tahad siit nüüd minna otse lõunasse oma kodumaale, siis tuleb sel teel läbida liiva ja kivi, kus on vähe rohtu ja vett. Meie reisiseltskond on väga suur, kõigile seda ei jätku, hobused väsivad ära ja me võime teele jääda.»

Seepeale ütles Chang Chun:

«Sel juhul jaguneme kolme salka, me ei pea kõik koos minema, mu õpilased ei kannata selle all.»

Selleks ajaks oli Chang Chun eneses selgusele jõudnud, et tal tuleb kõik õpilased koju viia, nii nagu ta need sealt kaasa oli toonud.

Paigal olnud õpilased ei kujutanud asja teisiti ettegi. Nad nägid veedetud aastaid katsumusaastatena ega mõelnud sellele, et teistel oli reisil veelgi raskem, olgu vahest et huvitavam. Nii ootasid paigalised õpetaja tulemist suurema kärsitusega kui midagi muud. See tähendas neile asumisaja lõppemist, kodumaale pääsemist.

Muidugi piisanuks Chang Chuni ühestainsast sõnast ja tema poolt nimetatud õpilased oleksid paigale jäänud. Ta kõhkles asja ja inimeste vahel.

Tao oli suur ja üle kõikide nähtavate ja nähtamatute maailmade, ta ühendas inimeste südameid imepeenikeste ja imetugevate niitidega, ühendas mägesid ja merd, ühendas mõtet üle kõikide kauguste, ja ometi elas üksildase inimese rinnus väike tuluke ja laotusest suurem tao ei suutnud täielikult selle aset täita. Ei olnud ühelegi õpilasele ükskõik, kus ja kelle seas ta oma taod teenib, kõik nad meenutasid oma õpetajat, kes neile oli kindluse andnud, olid nõrgad, tahtsid tagasi oma sünnikohta ja harjumuste juurde.

Selle paari aastaga ei olnud õpilased suutnud luua kohapeal kogukonda, mis koos käiks ja palvetaks ka pärast munkade lahkumist, see oli Chang Chunile esimestest palvepäevadest peale selge. See valgusesäde, mille nad olid siia toonud, hingitseb veel mõne aja raske tööga vaevatud hani käsitöölistes, kes siia ümbrusse enamasti sunniviisiliselt olid istutatud või siis suure kitsikuse surve eest ise tulnud, vilgub veel pisut see leek, kuni kustub, sest ta ei saa elavat rasva munkade erksa mõtte näol.

Ja siis laguneb kloostergi, tema tugevad palgid langevad risuks ja ilusad värvitud nikerdused muutuvad pehastuvaks puuks. Ja tuul puhub pühaduse paigast ja mullast.

Sellistest paikadest oli Chang Chun mitmeid kurbi sõnumeid kuulnud.

Ometi pidi ta rõõmustavat kokkuvõtet püüdma teha ning ta ütles endale: kohalik rahvas ei ole selle läbi halvemaks saanud, et siin klooster oli. Nad on valgust näinud ja see jääb nende silmapõhjadesse elama. Mõne patu jätavad nad tegemata, head tehes viskavad pilgu kloostrihoonete poole. Ma ei

saa oma õpilasi siia jätta, aga ma ei võta nende viimisega valgust inimeste käest, kui nad on tõeliselt valgustatud.

Ta jagas õpilased ning saatjad kolme rühma ning lähetas viienda kuu seitsmendal päeval teele õpilased Song Dao-ani, Xia Zhi-chengi, Song De-fangi, Meng Zhi-weni, He Zhi-jiani ja Pan De-chongi.

Ise läks ta täpselt nädala pärast koos kuue õpilasega teele, kelle seas olid Yin Zhi-ping, Wang Zhi-ming, Yu Zhi-ke, Qu Zhi-yuan, Yang Zhi-jing ja Ji Zhi-qing.

Nelja päeva pärast pidid talle järgnema ülejäänud viis õpilast Zhang Zhi-su, Song Zhi-qian, Zheng Zhi-xin, Zhang Zhi-yuan ning Li Zhi-chang, kes kirjeldas oma õpetaja teekonda.

Kui Chang Chun lahkus, pidi ta oma südame kõvaks tegema, mis kõhkluste pärast haledusele kaldus.

Mitmed kohalikud palvetajad tõid lahkumise päevaks Chang Chunile kingitusi ja tulid teda viisaka kombe kohaselt paarkümmend liid saatma. Neid oli mitukümmend inimest, nad tulid enne tagasisõitu hobuste seljast maha, kummardasid Chang Chunile ja pühkisid varrukaga pisaraid. Õpetaja aga lõi hobust piitsaga ja ratsutas kiiresti edasi. Raske oli see talle ja teda piinas kummaline süütunne.

Ja jälle olid nende teel lumega kaetud mäed, hõre külm õhk ja selle järel kõle liivakõrb.

Kolm päeva pärast kloostrist väljasõitu jäi Chang Chun niisugusesse seisundisse, et ta ei võtnud tahket toitu suu sisse, jõi vaid aeg-ajalt leent.

Ilm oli liivakõrbe kohal õel ja salakaval. Alguses oli veel rohtu ja puid, ent ka parvedena sääski ja kihulasi.

Chang Chun ei söönud ja jäi sellest üha nõrgemaks, nii et ta ei suutnud pidevalt sadulas püsida, vaid konutas aeg-ajalt hirmsasti põruval vankril.

Õpilaste südamed said muret täis ja nad küsisid ähmiselt:

«Mis on sul viga?»

Õpetaja vastas neile:

«Minu haigus ei ole arstide mõistuse kohane. Mu kõht on kinni ja ma ei saa väljas käia, aga teie ärge minu pärast muretsege. Sedaviisi puhastatakse loomust.»

Õpilased ei saanud tema jutust aru ja jäid kurvaks. Kui Chang Chun arvas abi saavat vaid taevakujudelt, pidid ta lood halvad olema. Õpilased sosistasid omavahel ja mõtlesid, mida teha.

Siis nägi Yin Zhi-ping unes üht vaimu, kes talle ütles:

«Ärge muretsege õpetaja haiguse pärast, kodumaal läheb see iseenesest üle.»

Hommikul rääkis ta sellest kaaslastele ja need keskendusid taas oma reisile.

Nad sõitsid üle kolmesaja lii läbi kõrbe, kus oli väga vähe rohtu ja vett. Sõideti vaid öösiti ja ilma puhkuseta. Pärast mõnepäevast kõrbesõitu jõuti Xixia riigi piirile.

Siin algasid taas telgid ja esimesed savionnid, siin sai vahetada hobuseid.

Taga sõitvad õpilased jõudsid nüüd pärast rasket ala Chang Chunile järele, ees läinud aga olid veel kadunud.

Viis päeva ei olnud õpetaja iva hamba alla võtnud, kuuendal jõuti Fengzhou linna, kogu suur linn tuli rändajatele vastu ja tervitas neid kui tagasipöördujaid teisest ilmast. Linna ametikandja Yu Gong palus tal peatuda tema majas ning süüa keedetud kakku. Chang Chun sõi seda, mis näitas, et ta oli oma haigusest jagu saanud.

Siis korraldati paljude söökidega lõuna, Chang Chun maitses kõike nagu endistel aegadel. Ja õpilased teadsid, et Yin Zhi-pingi unenäo kohaselt peavad nad olema hanide maale jõudnud, sest seal lubati Chang Chunilt haigus võtta.

Sel suvelõpu päeval istus Chang Chun Yu Gongi maja põhjapoolse akna all, Yu Gong pani talle ette lehe korea paberit ja palus midagi mälestuseks kirjutada. Chang Chun tegi seda tänutäheks külalislahkuse ja tervekssaamise eest, aga ta teadis, et see on algus ja et tal tuleb palju kirjamärke joonistada taasleitud sõprade auks — ning kuidas ta suudab, et ta ei korda kõikidele ühte ja sama? Aga ta uskus tao lõpmatult mitmekesiseid hetki ning kirjutas:

Kukelauluni istun ma öösel liikumatult kui lind,
ilma tegevuseta ja maiste mõteteta.
Tund ei saa silma, hinges pole ainsatki ideed.
Pilved on kadunud, kuupaistel helendab voog;
hingamine on kerge ja tühi vaim on rahus.
Ma pole hommikust õhtuni istunud käed rüpes,
olen sooritanud teekonna vägitegu.

Nõnda see algas kohe esimeses linnas, veel enne õiget piiri. Mis edasi, seda rahvarohkemaks läksid vastuvõtud.

Seitsmenda kuu esimesel päeval tundis Chang Chun end pärast kurnavat haigust nii tugevana, et alustas taas reisi. Kolme päevaga jõuti väikesse linna, mis paiknes mongolite maa piiril suure järve ääres.

Talle tulid vastu kõrgemad linnaametnikud ja tuhat kummardajat. Teda kutsuti parimatesse majadesse ja kingiti söögiks metshanepoegi. Chang Chun korjas need kokku, toitis neid raasukestega ning seitsmendal kuupäeval, naiste suurel pühapäeval, läks ta linnast välja jalutama ning laskis kõik noored haned kaasa võtta. Ta viis need järve äärde ning laskis lahti. Linnud hullasid järvevees ja rõõmustasid hea inimese silma.

17.

Meie kodu. Mis see on? Kas vaevaliselt liikuvad vanemad? Palkidest raiutud maja, vildist telk, savist onn, palmilehtedest varikatus, kõrkjatest pesa puu otsas, kivist kast, koobas? Lapsepõlvelõhnad ja toitude maigud? Kakssada loojangut aastas, kivide värv? Sõbrad, tuttavad, jutud, poolelt sõnalt mõistetavad laused, nali ja hala? On see sõnad, mille taga on mõistete maailmad, mis vaid emakeelest sünnivad? On see aegade vaheldus, taimed ja loomad, teadaolevad saladused? On see loodus ja maastikupildid iluks südamesse? Omaenda liigutused tuntud taustal, mõtete kuhjad harjunud pildis?

Kodu on olemas üle ilmaväljade tuiskavatel rändrahvastelgi ja nad sõidavad pärast töörohkeid sõja-aastaid selle poole.

Suveks, kui tulid ilusad soojad ilmad, jõudis Temüdžini suur laager rikka rohu maale. Seal olid suured avarad karjamaad, milliseid mongolid oma kodusteppides haruharva nägid. Pärast Sartahuli kõrbenud maad näisid suured luhad muinasjutulise rikkusena, nõnda et väga paljudel rändajatel tekkis isu siia mõneks ajaks paigale jääda.

Jäämise mõte tekkis ka mitmel Temüdžini nojanil ja nad avaldasid oma vaimustust Valitseja kuuldes. Ei olnud see ka Temüdžini meelest paha mõte siia suveajaks jääda ja nii tehtigi.

Terve maailm oli Temüdžinil vallutatud, kas polnud tal õigus ükskõik kus peatuda, võtta lahti oma telgid, lüüa üles rahutug ja olla oma maade keskpaigas? Kogu maailm oli nüüd tema rännuala, aga mitte kõikjal ei kasvanud ilusat rohtu.

Nõnda oli asi otsustatud ja laager löödi üles, maailmade valitseja asus nüüd siin ja teated kõikidest kaartest jooksid siia kokku.

Tema vägimehi oli kõikjal valitsemas, aga oli neid ka sõdimas ning uusi rahvaid ja maid allutamas. Suur väli oli ees

priskel Sübeheteil, kelle rännud pidid enne teisi jõudma viimase mereni. Nemad aga jäid pärast rasket sõjatööd paigale. Päike paistis, rohi oli rammus, puhusid mahedad tuuled, õhtuti jutustati tule ääres sõjalugusid ja lauldi ennemuistseid laule. Mõnikord päeval vaieldi hobuste üle ja tehti neil võidusõitu. Ka vibust lasti märki ja käidi metsloomaliha jahtimas. Ja ometi pani Temüdžin imeks, kui kiiresti see rahulik elu kõiki tüütas, kuidas raiuma harjunud mehed muutusid vastu sügist rahutuks, ilma et nad ise oleksid teadnud, mis see on.

Temüdžin märkas seda sellepärast, et tundis ise just samuti. Kuigi ta aastad olid sealmaal, et ta luud pidanuksid ihaldama rahu. Aga seda ei olnud, kes orjab kirge, see orjab seda surmani, veel hauastki tahab ta tõusta, kihutada ja raiuda.

Ometi ei saanud ta igavesti elama jääda, ta pidi testamendi peale mõtlema. Juba vähenes jõud, aeglustus mõte. Tanhudite valitseja oli teda enne Sartahuli sõda ülbe vastusega pahandanud, aga tal ei olnud praegu hingejõudu ja ägedust, et seda kätte maksma minna, ja see jäi hinge kripeldama.

Surnute sugulased ei tohtinud Valitseja ja ülikute telkide ligi minna, et mitte kurje vaime kaasa tuua, aga Temüdžin ei kartnud neid, nagu ta ei kartnud ühtegi sõjaväge maailmas, tema, taevaste hellik. Ühel õhtul pani ta lihtsa rõiva selga ja läks ilma ihukaitseväelasteta laagrisse. Ta astus sõbra lese telgi juurde ja küsis, kas mehe sugulased austavad leseks jäänut küllaldasel määral. Naine võttis teda kui taevast ilmutist ja palus tal olla kadunu vend. Vana Temüdžin oli selleks endiselt tugev ning täitis oma sõbrakohust.

Lesk värises tänulikkusest ja saatis Valitsejat silmadega, kui see üksinda telkide vahele hämarusse kadus.

Ta tuli lõkketule juurde, kus istus sõbra teenijarahvast, noòremaid neist ta ei tundnud, vanemaidki vaid nägupidi. See oli lihtne rahvas, kes hoolitses karja eest. Temüdžin jäi varju seisma.

Vana mees lõikas puud ja rääkis lastele, kes tema ümber kobaras.

«Tule pead ei tohi ära lõigata. Sellepärast tuleb nuga ja kirves tulest eemale hoida. Tuli on meie sõber, ta puhastab kõike nõidusest ja kurjast. Mis te arvate, miks te tohite luid põletada, mitte aga üksteise vastu puruks lüüa?»

Seda teadis iga laps ja talle ei hakatud vastama. Üks jõnglastest küsis:

«Kus onu on nüüd, kui ta on surnud?»

«Kõss küsimisega,» hurjutas vanamees. «Seda ei tea keegi, keegi pole rääkimas käinud, harva, kui mõnele unes näidatakse... Arvatakse, et ta elab samasuguses maailmas kui siin, söödab oma karja ja teenib teise riigi valitsejat.»

«Tema ei taha teenida kedagi peale meie Tšingis-khaani,» ütles üks mustade silmadega poisike kõlavalt.

Temüdžin vaatas teda teraselt ja ta süda rõõmustas, et pärast tema lahkumist jääb maa peale inimesi.

«Seda ehk küll,» arvas vanamees, «aga kui meie elu lõigatakse läbi ja eraldatakse liiva ja kividega siinsest maailmast, siis ei ole meil pääsu ja me satume teise kohta, millest me praegu ei tea midagi ütelda.»

Temüdžin astus edasi ja teda haaras imelik tunne. Tal on maailm, tema all on palju rahvaid, kõikidele on ta üksainus Tšingis-khaan, aga ta ei tunne isegi selle rännulaagri inimesi. Nad elavad omaette, tunnevad oma tundeid ja mõtlevad oma mõtteid — kas tõesti tema valitseb neid, isegi kui nad peaksid parajasti tema peale mõtlema?

Kas ei ole temagi üks silmitu olevus, kes ujub pilkase maailma kohal õhus, ja harva lööb kuldne päikesekiir läbi tema helesinise rõiva särama?

Talle tuli meelde hani munk, kes elas selles maailmas, nende vahel ei olnud liiva, aga kui vähe nad olid teineteisest aru saanud. Temüdžin võis oma arusaamist selgeks pidada ning teise oma põlata, aga ta oli nii suur, et ei teinud seda. Tema aimus ütles, et ka see arusaamatu maailm oli oma kindla ülesehitusega ja et munga vaim lehvib üle oleva, kui ta saab kätte selle oma seisundi, hingamise või mille muuga.

Mõni päev tagasi oli ta saanud aruande Chang Chuni saatvalt Alidžanilt. Nüüd läks ta oma telki tagasi. Siin tulid pimedusest välja kolm tugevat ihukaitseväelast ja Temüdžinil tekkis kahtlus, et need olid teda tema teekonnal saatnud. Aga ta ei vihastanud, ta polnud teinud midagi, mida ta oleks pidanud häbenema. Nii oli lugu valitsejate vabadusega. Need ihukaitseväelased oli ta enesele ise määranud.

Ta laskis hüüda kirjutaja ning ütles talle järgmise kirja:

«Võtku Alidžan isiklikult vastu see Tšingis-khaani käsukiri. See, mis sa mulle riigiasjadest teatasid, on hea. Olen juba teinud käsu sinu kohta, et sa oleksid kõikide maailma heade munkade valitseja. Kes nendest on head ja kes halvad, kes õiged ja kes valelikud, seda otsusta sina ise ning toimi ka selle järgi. Seda käsukirja saades tegutse vastavalt. Lamba aasta üheksandal kuul.»

Hea oli ütelda: jaga see maailm heaks ja kurjaks. Kas seda oli võimalik teha? Kõik need mungad laulsid või rääkisid ühe ja sellesama taeva poole, ometi ei sallinud nad tihtipeale üksteist.

Sageli nad joonistasid üksteise jumalate kohta pilkepilte või kirjutasid midagi solvavat. Taolastel oli raamat, kus räägiti, kuidas nende Lao-zi viljastas oma Lääne-reisil magavat Šakja valitsejannat ja kuidas sellest sündis Buddha. Teised mungad olid selle raamatu peale hirmus kurjad ja siis pidid nemad, mongolid, õigust tegema ja tüliraamatu ära põletama. Seejuures ei teadnud keegi asjade sisu, aga õiglus ütles, et kui see maailm on kord nii mitmepalgeline, siis ärgu üks pale teist solvaku.

Mongolid on seda maailma enda alla ühendamas, et lõpeksid kord tülid, ometi ei taha nad tema mõtteid ja vaimu ühesuguseks teha. Kui arugi saaks, mis õieti inimeste peades toimub.

Kas on mongoligi nõidadest ja ennustajatest võimalik aru saada?

Tõesti ei tohi toetuda piitsale, tõesti ei tohi sellega noolt puudutada. Ei tohi hobust valjastega lüüa, ei tohi noori linde tappa. Ei tohi toitu maha kallata, ei tohi lävele astuda, ei tohi laagriplatsile kusta. Ei tohi suhu pandud tükki välja sülitada. Tõesti ütlevad taevased linnud meile palju asju ette, see on järele proovitud. Vaimud räägivad nõidade suu läbi ja unes näidatakse tihtipeale tõde. Ei ole roojasemat kui see, millesse välk sisse lööb.

Kõik see on nii, aga miks? Üks inimene ei jõua oma elu jooksul maailma ära seletada. Rääkimata tegudest ja maailma muutmisest. Sellepärast me kuulame teisi inimesi, vaatame nende poole ja usaldame neile ülesandeid.

18.

Head tegema minnes me teeme tihti halba.

Astunud sammu, mis meid näiliselt millegagi ei ähvarda, satume mõnikord sündmuste ahelasse, milles meie osa lõpeb alatusega või oma kõige paremate äratundmiste reetmisega. Seepärast talitavad õige vaistu järgi need, kes hoiavad end võõrastest asjadest eemale.

Et maailma parandada, peab olema väga kindel, iga hetk peab ümbritsevat mõistma ning tajuma selgelt, kas ei tehta maailma hoopis halvemaks. Kas mitte sellepärast ei ole tao-

lased tegevusest loobunud, et teavad: inimene ei ole iial nii tark, et ta kurja ei tee?

Chang Chun oli oma üllast tegevusetuseideed reetnud, kui läks Peamongoli juurde, lootuses sõdade kurjust pisutki paremuse poole pöörata, võib-olla lootuses üldse vägivald ja tapmine lõpetada. Ja vähe sellest, et ta tegudel ei olnud edu, et ta jutud langesid kurtidesse kõrvadesse, teda ennast kasutati teguvõimsate mongolite poolt ära. Et ta oli tahtnud tegutseda, siis sai ta tahtmatult maailmale näiteks mongol Temüdžini kõikvõimsusest.

Missugustest riigiasjadest kirjutas Temüdžin oma teenrile Alidžanile? Kuidas aitasid mungad tema asju ajada?

Chang Chuni kodutee ei tähendanud üksnes lillelisi vastuvõtte, sooje sõnu ja härdameelset kojusaabumist. See tuli ilmsiks juba teisel suuremal vastuvõtul Yunzhongi linnas, mis oli läänepealinn ja kuhu jõuti seitsmenda kuu ühekssandal päeval. Chang Chunile tuldi vastu kaugele linnast välja ning ta toodi ehitud kandetoolis linna. Ta elas siin uhkes majas üle kahekümne päeva, igal hommikul ja õhtul tulid kõrged ametnikud teda kummardama ja päevad läbi soovis mõni tarkusejanuline õpetlane tema suust õpetust kuulda.

Ja siis, neljandal pealinnas olemise päeval, pidi khaani käsi Alidžan Shandongi sõitma, et pöörata sealseid elanikke rahulikul teel mongolite alamaks. See oli tema salaülesanne, milles ta pidi ka Chang Chuni munkasid kasutama. Nii ta tuligi õpetaja juurde ja palus endaga kaasa tema õpilast Yin Zhi-pingi, kellega ta õpetaja selja taga läbirääkimisi oli pidanud.

Chang Chun ütles:

«Taevaste tahe ei ole seda asja otsustanud. Mis kasu on sinna minekust?»

Mongolite laine oli üle Põhjariigi veerenud, aga hullema laastamise olid rikaste kingid ära hoidnud. Uued suuremad laastamised seisid ees, seda teadis Alidžan ja seda teadis mongoleid tundev Chang Chun. See oli siis nüüd vahepealne katse korraldada see asi ära rahuliku jutu abil. Võib-olla oli Alidžanil oma õilis eesmärkki, et ta verd ei tahtnud valada. Oli päevselge, et nii võimas vägi ei jäta oma rikast naabrit puistamata. Sündigu see siis parem suuremate verevalamisteta. Alidžan ei tundnud end inetu asja ajajana ning seda tahtis ta ka Chang Chunile sisendada. Ta ütles:

«Kui Valitseja tuleb sinna suure väega, saavad elanikud relvade läbi otsa. Heida neile armu üheainsa sõnaga, palun sind!»

Chang Chun mõtles väga kaua ja kõhkles. Ta oli rumala asja sisse sattunud ja tema praegusest sõnast olenes, kas ta upub sellesse veel sügavamalt.

Oli ju õige, mida Alidžan rääkis. Praegu ei olnud maailmas nii suurt jõudu, mis oleks mongoli jõule vastu suutnud panna. Ei hoihede ega ükski teine maa ei suutnud seda. Ega suuda ka tema kaheks lõhenenud kodumaa.

Hanide maad on ühtelugu valitsenud võõrad, aga iga kord on nad need võõrad endasse sulatanud, sest nende vaim on seisnud kõrgemal. Ja on kadunud terved rahvad ning tahtnud kangesti hanideks saada, kui neid pikkamööda vastu on võetud. Kui tulevad mongolid, imbuvad ka nemad ajapikku hanidesse ja saavad otsa. Miks ei võinud see siis juhtuda, ilma et vendade verd oleks valatud?

Ometi ei andnud talle rahu tunne, et ta reedab niiviisi mõeldes oma kodumaad. Riigi vaprus ja väärikus näis olevat selles, kui ta paneb välja oma väepealikud, tublid sõjamehed ja viskemasinad, kui ta ohverdab kogu oma jõu vallutaja vastu võideldes. Ja alles siis on Chang Chun oma kodumaa õige poeg, kui ta arvab just samuti.

Aga niiviisi mõtlemine käis tema põhimõtete vastu, kui ta vähegi tahtis taod tunda. Tugev on see, kes on nõrk, painduv sünnib, jäik sureb; kes ei hakka vastu, see võidab kõiki. Nii palju kordi oli ajalugu seda tõendanud, aga ikka leidus neid, kes tahtsid vallutada. Igas sõjas oli võitnud kaotaja ning kaotanud võitja, aga ometi ei võetud sellest õppust ei riikides ega lihtsas malemängus.

Ta oli olnud paari tapatalgu tunnistajaks, ta oli sõitnud üle luude ja laipadega kaetud välja ja see meenutuspilt kallutas teda niisugusele vastusele:

«Kui ma ka astuksin nende kaitseks välja, ei suudaks ma midagi korda saata. Ja siiski ei saa ma käed rüpes pealt vaadata, kuidas nad surevad.»

Veel, ikka ja jälle, pettis ta end lootusega, et tegu võib päästa või parandada maailma.

Aga kui ta oli astunud sammu, siis pidi ta ka teise astuma. Ta andis Alidžanile omalt poolt kaasa Qing He ning kaks kirja, mis pidid rahvast rahustama ning õpetama, kuidas mongolite tulekul käituda. Ja see tarkus oli ilma ühegi vastupanuta alistumine. Ei, see ei käinud ka püha Lao-zi mõtete vastu, aga ometi tundis Chang Chun end praegu väga näruselt.

Ta oli käinud ära raske tee tõe ja valguse levitamise lootuses ja nüüd tuli ta tagasi, laotades valet. Kas oli see tõesti nii? Või ei olnud? Mida pidi ta tegema?

Ta oli küünlaks paljudele. Kes oli ta enesele? Mida ta ometi tegi praegu?

See vaevas teda päeval ja öösel. Talle ei maitsnud enam õpetatud jutuajamised, vaiksed mõtisklused, ta oli sooritanud tegusid ja see maksis end nüüd kätte, sidudes teda käsist ja jalust. Ja tema süü algas sealt, et ta kutse peale läks.

Ja ometi ei suutnud ta enesele oma rahva hukku isegi ette kujutada, tema südames oli vanas eas ärganud kirg ja ta ei saanud selle vastu.

Hiljem kutsus ta kokku oma kaheksateistkümmend õpilast ja saatis nad maa eri nurkadesse laiali, et nad rahustaksid ja lohutaksid rahvast, et nad püüaksid nende vaimu hirmu ja segaduse eest kaitsta.

Valitseja oli oma kirjas rääkinud headest ja halbadest munkadest.

Omamoodi oli see kasulik mõlemale valitsusele, kõikidele õpilastele kingiti pärilikke tiitleid ja mitmesugust au.

Ja mongolite tulevane valitsus pidas taolasi oma vaimu esindajaks hanide maal ja teesillutajaks.

Niisuguse supi oli Chang Chun enesele keetnud ja ta pidi seda lürpima. Ja ta ei saanud lõpuni aru, kas ta toimib õigesti või valesti, hästi või halvasti. Ja kes teinegi oskas seda kindlalt öelda? Ütles vaid see, kellel oli kirg südames, aga sellise silmad on pimedad.

Inimeste ees õigustas Chang Chun ennast nii, nagu seda teeb igaüks meist.

Ta sai kõikjalt väga palju kutseid, nõnda et ta neid ka parimal tahtmisel vastu võtta ei saanud. Kiri tuli kirja järel nagu kodarad pöörlevas rattas. Ta vastas enamikule mõne kirjamärgiga. Üks vähe muutuv vastusevariant oli selline:

«Valitseja koda ei ole veel jõusse tõusnud. Tao õpetus aga käib tõusuteed. Ta päästab neid, kes on valmis kuulama, ja nõnda levib ta üle kogu ilma. Kõikide maade väepealikud ja vanemad on oma pilgud tema poole pööranud. Aga mina ei saa kahjuks muutuda mitmeks kehaks, et paljude ootusi rahuldada.»

Jah, nii tuli mongolite hirm tao õpetuse levimisele tõepoolest kasuks, ometi ei vaadanud Chang Chun nii kitsalt maailma peale. Tal oli hea meel valguse levimisest inimeste südamesse, aga ta ei tahtnud ka nende kehale halba. Et mongolite tulek näis paratamatu, siis nägi ta inimeste pöördumises tao poole lohutuse otsimist õpetuses, mis seda ainsana suudab pakkuda, ja mitte valmidust vaenlast vastu võtta.

Kui ta kirjutas nii, nagu ootaks ta barbarite sissetungi, siis

tegelikult see nõnda ei olnud. Barbarite sissetung oli tema meelest lihtsalt niisama möödapääsmatu nagu suvine vihm või talvine tolm, parem oli selleks juba ette valmis olla. Ja mongolite juures käinuna teadis Chang Chun, et seda kõike on võimalik üle elada.

Ometi tegi olukord teda rahutuks ja tihti ei tahtnud ta näha seda austajate hulka, kes tema poole tungles. Seda enam, et ta tundis: mitte üksi tema pühapaiste ei tõmba inimesi kokku, vaid ka khaani juures käimise kuulsus, hirm mongolite tuleku ees. Sest hirm ajab alati hukule vastu ja nüüd tahtsid kõik taolased, ent ka ametnikud ja teised end tema peal proovida.

Kui ta kuulis, et ümberkaudsetes kloostrites valmistutakse suurteks pidustusteks, et sinna koguneb kõikjalt tao järgijaid, siis eemaldus ta ettekäändel, et ei talu kitsikust ja tunglemist, kohtumisi ja söögiaegu, et vana mehe tervis ei ole nii tugev. Ta jättis enese asemel sinna Yin Gongi ning käskis tal olla kõikidele kogunenutele juhiks ja korravalvuriks. Sel eesmärgil andis ta talle järgmise kirja:

«Ma olen väsinud kolmeaastasest, kümne tuhande lii pikkusest reisist. Ma annan Yin Gongile üle kõik võimu, kuhu ta ka ei saabuks, kõikjal täielikult kamandada tao järgi käijate üle, kes peaksid eksima reeglite vastu, ja oma äranägemise järgi toimima, et see asjaolu ei segaks meie õpetusel valgustamast. Vähene õnn on kerge kanda, mäkkeminek on raske, mäest allatulek hõlbus.»

Sel ajal tuli Chang Chunile üks kutse koos hobuse ja tõllaga. Kaheksanda kuu alguses alustas ta teed, et minna pakku kära ja mure eest, kuigi see ei tahtnud tal enam õnnestuda. Kas pidigi see niiviisi jääma?

Chang Chun sõitis koos ühe osaga oma õpilastest itta ning jõudis kaheteistkümnendal päeval Xuandesse, kus kohalik väepealik Gong talle kaugele linnast väljas vastu tuli ning ta linnakloostrisse viis, kus taolased teda austusega vastu võtsid. Nüüd sai ta natuke rahu ja kirjutas nelikümmend märki:

Sõitsin kümme tuhat liid elusolendite maad,
kolm aastat olin kodumaast lahus,
kui tagasi tulin, olin vanaks jäänud.
Kõik on silme eest möödunud kui uni:
avar taevaruum, mitmesuguste tegemiste arvutu hulk.
Aga maad, mis on Yiangist lõunas või müürist põhjas,
on vanast ajast praeguseni ikka samad.

Ükskord tuleb vanadus. Noor surmahirm lahtub. Tulevad uued hirmud. Vaevused ja valud saavad igapäevaseks asjaks, nende kuulatamine hõivab mõtted ja aja.

Ebaõiglust tunneme sellepärast, et aeg näib olevat julmalt, ebainimlikult pikk, ta ei alga koos meiega ega saa ka otsa. Mis kasu on mälestustest, kui ees ootab tühi must eimiski.

Teed sa suuri või väikesi tegusid, mõtled maailmasuurusi või enese pea suurusi mõtteid, need jäävad ühtviisi vaid teiste inimeste tunda ja tõugata, kui jäävad. Tühjuses on see tühi.

Temüdžin oli endas tundnud häirivat pakitsust veel enne, kui oli istunud Burkhani mäel ja kirjutanud Chang Chunile oma esimese kirja. Hiljem tuli see pakitsus mõnel ootamatul hetkel tagasi, kasvas aeg-ajalt valuks, kadus aga siis niisama äkki, kui oli tulnud, ega tülitanud enam pikka aega. Vahel mõtles ta, et see oli olnud vaid tema kujutlus, aga siis oli häda ise jälle kohal ja tuletas end meelde.

Nüüd oli ta Sartahuli vastu pika sõja maha pidanud, tema väepealikud olid käinud Indias, kuid olid tühjalt tagasi tulnud, teised rüüstasid Bagdadimaad, kolmandad rändasid põhjas viimase mere poole ja alistasid suuri alasid. Tema seisis üle hulga aja rahulikus suvelaagris ja mõtles haiguse ning surma peale.

Pärast Chang Chuni külaskäiku ja jutte oli ta esimest korda mõelnud, milleks ta seda kõike oli teinud. Ja kui ta oli kord niiviisi mõelnud, ei jätnud see mõte teda enam kunagi päriselt maha.

Ta oli tõesti palju ära teinud, vist küll rohkem, kui ta teadis kedagi enne teda teinud olevat. Aga millega seda mõõta? Taevaste kõrval oli seda kindlasti imevähe.

Mis talle liiga oli tehtud, seda oli ta kuhjaga tasunud. Ja talle ustavad olid küllaga saanud nõrkade rahvaste arvel.

Kui ta oli ühendanud mongoli hõimud, oli ta oma elutöö tegelikult teinud. Siis aga tuli see ühendatud jõud millegi vastu suunata. Naabrid langesid ees kui rohupuhmad, jõud otsis vastupanu, ja siis tuli tal mõte, et kui ta on ühendanud hõimud, kes omavahel suudavad arusaadavalt kõnelda, miks ei peaks ta ühendama kõiki maailma rahvaid, kes kui tummad üksteise ees seisavad ega mõista teise mõtteid ja hinge.

Aga tänaseks oli ta jõudnud ainult pisut ära teha. See maailm oli palju suurem, kui ta oli arvanud. Isegi tema väledad hobused, kellest vastupidavamaid kusagil ei olnud, ei suutnud kõike maad tema eluajal katta, see jäi tema poegade ja pojapoegade hooleks. Kas nemad suudavad seda?

Temüdžin oli hakanud kõhklema. Mis see siis oli? Kas ei näidanud see, et tal on aeg surra ja lasta valitseda enda asemel nendel, kes veel ei kõhkle? Kus nad on?

Jah, kõik siin päikese all on ajutine. Ei jää tema ega tema riik. Juba täna kipub see mitmest otsast lagunema. Allaheidetud rahvad mässavad ja omaenese pojad kisuvad igaüks oma poole. Veel palju seisab ees vallutusi, esimesena ootab Tanhud, kes on sõnamurdlikkuse ja ülbuse eest karistuse ära teeninud. Põhjariigis tuleb kord kehtestada, ei saa ju loota uniste munkade peale, kes seal maid ja mehi ette valmistavad. Lõunariik ootab oma osa, niisama Bagdadi-tagused liivaväljad ja kauge Lääs. Aga seda kõike ei näe enam Temüdžin, ja kas saab sellega mõni tema poegadest üksinda hakkama? Kui see riik on liiga suur, laguneb ta koost, seda teab iga tark; kui see osadeks jagada, suudab iga osa edasi minna, aga siis pole kaugel aeg, kus need riigid ja tema enese järglased hakkavad omavahel sõdima.

Väljapääsu õigupoolest polnud. Mitukümmend aastat kulutatakse maailma vallutamisele, siis veel mõnikümmend suudetakse seda koos hoida ja siis laguneb kõik aegapidi koost. Nii on olnud iga suure riigiga enne teda ja nii jääb see ka tulevikus aegade lõpuni. Chang Chunil on õigus, tugev on see, kes on väike, suur laguneb kui pehastunud puu.

Muidugi oli riikide sünd ja surm niisama paratamatu kui inimese sünd ja surm, ja mitte seda ei küsinud Temüdžin täna. Võib-olla oli mõni tema tegudest olnud väga õige ja hea, teine aga ülearune või halb. Võib-olla oleks ta pidanud jääma oma steppidesse, kui oli ühendanud oma rahva, ja tegema aeg-ajalt mõne retke naabrite juurde, tasa ja targu kindlustama oma riiki, looma sellele kindlad piirid. Võib-olla tuleb kord kauge järglane, kes süüdistab teda selles, et ta puistas oma rahva, kelle ta ise oli ühte koondanud, mööda maailma avarusi laiali, kus nad aja jooksul iseeneselegi võõraks muutusid.

Aga miks pidi ta piire looma hakkama, kui tema naabrid olid nii nõrgad, et piiri polnud kellegi vastu kindlustada, vaid kõik nad tuli piiride sisse haarata?

Täna taipistus siin laagris ja mõtles, kas oli tal tarvis olnud vallutada maailma, ja milleks oli see hea. Kinnitada omaenese au ja nime igaveseks ajaks — oli seda vähe või palju? Tahta maailmale ühendamise läbi head — kas uskus maailm niisugust juttu ja kas tema isegi seda uskus? Haarata

kokku rikkusi ja karjamaid oma tublile rahvale — või pidi igaüks ise rikkusi looma, karja kasvatades, maad sonkides ja savimaju ehitades?

Ta oli teinud, ja polnud rumalamat kui tagantjärele öelda, et asjata. Ta tundis, et talle on veel vaid paar aastat jäänud elada, seepärast ei saanud ta kõhelda ka nüüd, kui ta püüdis mõttes kokkuvõtteid teha.

Tanhud ootas kättemaksu. Las nad täna veel mõtlevad, et ülbus on unustatud. Tugevad ei unusta midagi, andeksandmine on nõrkade asi. Veel ühe suve saavad nad hõlpu, siis läheb Temüdžin nende peale, teeb oma töö ära ja sureb. Kõik muud maad jäävad tema poegade hooleks, ja mis teab tema siis enam sellest kõigest.

Talv oli jälle käes, järgmisel suvel liigub ta kodusteppide poole ja siis tulevad uued tööd.

Pikkade mõtiskluste ajal tuli Temüdžinile taas Chang Chun meelde ja ta mõtles, et ka see mees, kes hoopis teisiti elab, sureb õige pea; temaga ühel ajal on ta elanud ja temaga ühel ajal sureb, kumbki ei saa surematust, aga saavad ehk midagi, mida teisiti nimetatakse.

Ja Temüdžin laskis kutsuda kirjutaja ning saatis teele järgmise kirja:

«Tšingis-khaani püha läkitus. Püha mees. Kui sa minust lahkusid, oli kevad, teel said sa kuuma ja raskusi tunda. Kas anti sulle postijaamades häid hobuseid? Kas sa said tee peal küllalt toidumoona? Kui sa linnadesse saabusid, kas võtsid sind kohalikud võimud vääriliselt vastu? Kas sa selgitasid ja kutsusid lihtrahvast minu võimu alla? Kas su keha ja hing on terve? Mina mõtlen siin ühtelugu sinu peale. Ma ei ole sind unustanud! Ära unusta ka sina mind! Lamba aasta üheteistkümnendal kuul viieteistkümnendal päeval.»

20.

Kui mingi sündmus on meie elu tavalisest rööpast välja löönud — või on see meie enese tegu ja töö —, kas oleme siis veel endised ja kas saame elada vana elu, või üksnes igatseme olukorra järele, milles me enam olla ei suuda?

Meie saatus tuletab ennast meile alati meelde, meie eelmised teod värvivad meie järgmisi tegusid.

Kui Chang Chun sai khaani kirja, ei tundnud ta suurt rõõmu ega suurt kurbust. Ta oli tagasi oma vanas keskkonnas, harjunud töö juures ja mongolite valitseja mõtted, mis

tema lähedal olles tundusid suured ja tähtsad, sest nad surusid end telgiavadest välja laotuse alla, olid nüüd taas kauged. Chang Chun vaid muiatas korraks kibedalt, mõeldes, et kui Temüdžin ei saanud temalt surematust, siis tahab ta vähemalt seda kasu, et püüab Chang Chunist oma käsilast teha, et valmistada rahvast ette tema tulekuks ning panna nende südamed oma praeguse valitsuse vastu. Seda pole Chang Chun teinud ega teegi, küll aga tahab ta — kui see on tema võimuses — pisut pehmendada lööki, mida mongolite sissetung inimeste hingele kaasa toob. Võib-olla on ta selleks ajaks surnud, aga tema õpilased võtavad siis selle enda peale, neid on rohkem ja nad võivad korraga mitmes paigas olla.

Ometi ei saanud Chang Chun nüüd, pärast metsikute hordide juurest tulekut, olla päris endine inimene oma mõtete ja tööga. Ta pidas teenistust ja õnnistas rahvast oma olekuga, aga tihti tundis ta, et on mõtetega sellest eemal, et nende toimingute kunagine tähtsus on tema silmis vähenenud.

Ta oli nüüd ajutiselt Chaoyuani kloostrisse elama jäänud, aga käis teenistust pidamas mitmel pool mujalgi.

Tema kohalviibimine äratas kõikjal vaimustust. Räägiti, kuidas juba möödunud talvel nähtud Zhao Gongi kloostriväravasse tulemas, valge hobune käekõrval. Kui talle vastu joosti, siis ta kadus. Samuti nähti surnud pühakut mitmel pool mujalgi. See kõik tähendas eelteadet Chang Chuni tulekust.

Kõike seda kuulas vana mees nagu kusagilt kaugelt. See ei kõditanud ega häirinud teda. Ta oleks nüüd tahtnud tõesti koopas olla, eemal igasugusest kärast, aga ta ei saanud, sest tema poole vaadati ja tal olid kohustused oma rahva ja südametunnistuse ees.

Üheteistkümnenda kuu viieteistkümnenda päeva teenistuse ajal tuletati meelde tõotust, mille nad olid andnud oma reisil, kui vaatasid kurba lahingupaika, mis oli inimluudega üle külvatud. Ühiselt paluti orvuks jäänud varjude eest, et nad saaksid päästetud ja rahu.

Ilmad olid sel ajal juba külmad, aga just teenistuse ajal oli kaks sooja ööd ja kolm sooja päeva ja õhus oli kevadetunnet. Kohe pärast teenistust tõigi khaani kiirkuller kirja.

Pärast seda läks Chang Chun teise kloostrisse, mille nimi oli Longyan. Seal oli tal rahulikum olla. Kuigi ta pidas teenistust ka kaheteistkümnenda kuu kuueteistkümnendal päeval ja nii ikka vähemalt kaks korda kuus, sai ta siin vaiksemalt talve veeta.

Ta tahtis oma mõtetega olla ja käis iga päev kivistes mägedes jalutamas.

Mongoli hordide tuiskamine läbi maade ei eemaldanud teda taost, aga ometi andis see temas mitmele asjale teise tähenduse. Kui su rahvast ähvardab oht, siis sa ei saa jutlustada rahu ja ükskõiksust üldse, vaid see rahu pidi südameid õnnetuseks ette valmistama. Chang Chun ja tema õpilased olid näinud ning teadsid, mida tähendavad mongolid ja kuidas nendega on võimalik asju ajada ning koos elada. Rahvas seda ei teadnud, vaid tundis kabuhirmu. Ja nüüd pidid nemad midagi ära tegema, peale selle, et lugesid tavalises korras palveid.

Siin oli tema jalgade ees, all orus, mägedelt hästi näha Dexingfu linn ja selle ümbruse asulad, mis olid mongolite eelmise retke ajal purustatud ja veel suures osas varemeis. Seda vaadates kirjutas ta:

Kord kõrgusid siin taevani salud,
nüüd on haruharva näha külasid:
arvutult on elusolendeid mõõga läbi hukka saanud,
palju toredaid maju on muutunud halliks tuhaks.

Kirjutanud üles selle luuletuse, mõtles ta äkki, milleks ta seda teeb. Miks teeb ta, vana mees, neid abituvõitu ridu, sest kuigi tema südames on ehtne tunne, ei tule tal luuletused küllalt ilusad. Aga et ta on kirjaoskaja, siis ta muudkui paneb kirja iga oma tunde ja pärast tulevad taolased ja peavad neid märke pühaks erakordsuseks. Selle mõtte peale kirjutas ta järgmise luuletuse, mis kõige naljakamal kombel pidi iseennast eitama:

Iidsetest aegadest on rohkesti olnud andekaid poeete,
kes suutsid vaibumatult laulda tuhandeid stseene.
Mina aga kõnnin tegevusetult ja mõtisklen rahust,
saan vabaks ümbersündidest ja mulla alla minekutest.

Umbusk oma luuletuste suhtes ei keelanud tal aga edasi kirjutada. Tema tegudest räägiti, tema pühadust imetleti, teda usuti imelisi asju suutvat, aga maha jäid temast vaid need luuletused.

Teise kuu alguseks pidas ta teenistust Quani kloostris, suure mäe lõunanõlval kesk ronitaimi, mis katsid taeva ja kuu. See oli oma ilu poolest tõeline tao maailm, ja Chang Chun püüdis ka seda ilu luuletusesse panna.

Pealinna kuldrõivaline valitseja, kuulnud Chang Chuni

reisist, saatis tema juurde saadikuna Li Gongi ja teisi ametnikke kirjaga, et paluda teda elada Datianchangi kloostris, kust teda saaks vestluseks paleesse kutsuda.

Chang Chun mõtles kärale, mis valitses Põhjapealinnas Taevakeisri läheduses, aga ta ei saanud ära öelda, kui oli käinud Peamongoli juures.

Ta sõitis ja sõbrad tulid talle kaugele Shenyou kloostri juurde vastu. Ja siis algas siin tõeline kokkuränd ega olnud rahu. Juba järgmisel hommikul kogunes kõikjalt auväärseid vanakesi, mehi ja naisi, käes lõhnavad küünlad ja lilled, et näha Chang Chuni pealinna tulekut. Austajaid olid kõik kohad nii paksult täis, et ei olnud võimalik liikuda.

Chang Chun mõtles minnes: ta oli lubanud kolme aasta pärast tagasi olla, ja nüüd oli see aeg käes.

Kohe pidas ta teenistuse ja rahvahulk ei andnud talle asu. Ainuüksi lõunat võttis temaga koos iga päev tuhande inimese ümber.

Teise kuu kahekümne viiendal päeval tuli Tšingis-khaanilt uus kiri:

«Püha mees! Sa jõudsid Kitanimaale, valgusta nüüd rahvast oma puhta õpetusega. Hea oleks, kui sa iga päev loeksid pühi raamatuid ja palvetaksid minu pika ea eest. Ma käsin sul valida kõige parema elukoha, mis sulle südame järgi, ja elada seal rahus. Alidžanile on antud käsk sind hoolsasti hoida, sest sa oled ju kõrges eas. Ära unusta seda, mida ma sulle olen rääkinud.»

Chang Chun luges kirja läbi ja ei suutnud hoiduda vihastamast tooni pärast, mida üks barbarikeha enesele lubas. Kirjast tuli välja, nagu oleks Chang Chun talle vähemasti teenri truudusvande andnud ning Temüdžin temale ja mitte vastupidi õpetussõnu öelnud. Isegi pühade raamatute lugemiseks annab ta käsu, selleks, milleks kirjaoskamatu barbar ise suuteline ei ole. Ülbe vallutaja mõtles, et võib ka vaimu käskida, nõnda oli ta unustanud oma koha üleüldises käsutamise harjumuses.

Ja samal ajal hakkas teda kasutama teine keiser, keda nimetati Kuldrõivaliseks ja Taevapojaks. Üks kord olid mongoli väed tema maast üle veerenud ja ta oli end rahva käest korjatud kalliste kinkidega vabaks ostnud. Mongol aga pidas maad sellega omaks ning jagas käske ning ähvardas uuesti tulla. Kuldrõivaline jälle arvas, et praegune olukord jääb alatiseks ning et ta suudab kulla ja kangastega maad vabaks osta iga kord, kui naabril himu tuleb.

Viienda kuu ajal tuli keisrikojast palve pidada teenistust

Dachangtianis. Kahekümne teisel läks ta kutsutud kohta ja tema eel lendas mitu kurge, suundudes loodesse.

Põhjariigis oli taolastel vähe pooldajaid ning nad andsid kõikidele pühadest märkidest teada. Nagu sellestki, et kui Chang Chun lõunale läks, lendasid tihtipeale üle mõned kured ja häälitsesid, mis on püha märk. Ja mungad kõigist kaheksast seltsist olid tema ees aupaklikud ja püüdlikud, mis parandas eeskujuga kogu ümberkaudset rahvast, tema meelt ja kombeid.

Nõnda muutus isegi mõne kaevu soolakaskibe vesi maitsvaks, kui koha peale palju taolisi kokku tuli.

Ja kõike seda pidi Chang Chun tegema, kes ta oli tegemise vastu. Ta oli oma reisi läbi paratamatult seotud Tšingis-khaaniga ning sealt tulid nõudlikud kirjad, mida Chang Chun ei saanud päris arvestamata jätta. Ja kui ta nii tähelepanelik oli võõra valitseja vastu, siis ei saanud ta kuidagi kõrva ära pöörata oma keisri soovidelt. Taolane ei eelista tugevat nõrgale, vaid vastupidi.

Ja peale käskude tuli tal pidevalt täita kohustusi: külvata kindlust õpilastesse, näidata imesid rahvale, kellele see oli ainsaks meeleparanduse abinõuks, ning üldse liikuda kogu aeg inimeste seas, mis talle nüüd pärast reisi sugugi ei meeldinud. Aga ta oli selle trumli sisse pöörlema pandud ja väljapääsu ei olnud.

21.

Riigid, millest ükski vaenlane jagu ei saa, surevad siserahutuste kätte.

Kes on pääsenud kõrgele, see seisab seal üksinda.

Tipus on palju tuult ja äikest ja seal ei ole nõrkushoo tulles millegi ega kellegi varju minna.

Temüdžini laager liikus aegamööda itta. Oli palju pikki rahumeelseid peatusi, sõjamehed puhkasid ja vaatasid koos naistega oma varandust. Hobused sõid ennast rammusaks.

Pärimuse järgi ütles Temüdžin ühel päeval oma rahvale:

«Rahvas, kelle pojad ei järgne oma isadele, kelle nooremad vennad ei kuula vanemate vendade juttu, kelle mehed ei usalda oma naisi ja naised ei ole sõnakuulelikud, kelle ämmad laidavad oma miniaid ja miniad ei pea ämmadest lugu, kelle suured ei kaitse väikesi ja väikesed ei pane tähele õpetussõnu, kelle ülikud sosistavad oma teenijatega, kelle rikkad ei toeta kogu rahvast, vaid põlgavad kombeid ja seadust ja mõistlikkust, selline rahvas sigitab vargaid ja sulisid, valetajaid ja vaenlasi, nõnda et need omaenda laagriplatsil varjavad päikest, röövivad omaenese vendi, nii et hobusekarjad ei saa rahu ja lähevad sõjakäigule kurnatud kronudena ning kukuvad seal raibeteks, mädanema eimikski.»

Nõnda ta rääkis, kui talle oli kaebusi toodud mitmete talle alistunud rahvaste kohta. Tema seadus oli selge: targad ja vaprad said väepealikuks, kärmed ja kavalad valitsesid laagrit ja loomakarja, rumalad läksid, piits käes, karjatama.

Ta tahtis, et talvelaagrites ei oleks raske, et suvelaagrites oleks lõbus. Nõnda räägiti Temüdžinist, mongolite khaanist.

Ja ta olevat öelnud:

«Kui pealikud ja ametnikud ei pea kinni minu seadusest ka siis, kui mind ammu enam ei ole ja ilmale on tulnud minu lapselapsed ja lapselapselapsed, siis mõraneb riik ja katkevad sugulusnöörid. Siis hakatakse otsima uut Temüdžini, aga teda ei leita.»

Ja veel olevat ta öelnud:

«Ainult need kõlbavad vägede ette, kes igal aastal tulevad ja kuulavad khaani seadusesõna. Kes istuvad oma telgis ega mõista seadust, need on noole sarnased, mis on lastud pilliroogu, need kaovad jäljetumalt ega kõlba mikski.»

Ja siis olevat ta öelnud:

«Kes peab korras oma maja, peab korras ka oma valdusi, kes suudab lahingukorda panna kümme meest, sellele võib tulevikus anda tuhatkonna.»

«Kes puhastab kurjast oma sisemuse, see ajab vargad oma valdustest.»

«Süüdi jäävad ka naised-lapsed nendel, kes on saamatud ja ei suuda oma mehi lahingusse viia.»

«Ütle ja korda ainult neid sõnu, millega nõustuksid kolm tarka. Katsu oma sõnu, ja kui need ei anna mõõtu välja, ära tee suud lahti.»

Ja veel olevat ta öelnud:

«Ülema juurde minnes oota küsimust ja vasta siis selgesti; kui ise seletama hakkad, võid külma rauda taguda.»

«Hea on vaid see hobune, kes jookseb ühtmoodi hästi, on ta toidetud, poolnäljane või päris kurnatud.»

«Et olla kindel neljast küljest, kindlusta end kaheksast.»

«Ka naljaks öeldud sõna ei saa tagasi võtta, seepärast mõtle enne.»

«Head meest tuntakse naise järgi. Kui see on rumal ja inetu, liiderlik ja räpane, mida peab siis tema mehest arvama? Mees ei ole päike, mis kõikjale paistab. Naise maja olgu korras ka siis, kui mees on sõjakäigul või jahil.

Külalisi austatagu ja toidetagu ka mehe eemal viibides. Sellest koguneb mehele kuulsust ja temast peetakse lugu.»

«Ole ettevaatlik, ära tungi väiksemale kallale, selle jõud võib peidus olla. Vaata kaugele ja mõtle enne.»

«Ka andekas inimene ei kõlba juhiks, kui ta ei ole puudust ja kannatust tundnud. Kes teab, mis on nälg ja janu, ei lase oma vägedel nälgida ja janu tunda, selle hobusedki ei jää otsa.»

Aga siis oli ta öelnud:

«Pärast meid panevad meie pojad kuldriided selga, söövad rasvast toitu, istuvad ilusatel hobustel ja kallistavad ilusaid naisi ja neil ei tule meelde, et seda on võimaldanud neile nende isad.»

«Purjus inimene on laiba sarnane. Viin viib tülideni, kaotab teadmised ja oskused. Kui joob valitseja, ei tee ta tegusid ega kuuluta seadust. Viin ei vali hea ja kurja inimese vahel. Saatus kiusab joodikut taga, rikas jääb varandusest ilma, ihuliikmed jäävad jõust ja osavusest ilma. Sellepärast ei tohi ennast täis juua üle kolme korra kuus. Kes vähem joob, on parem. Kui leiduks selline, kes üldse ei joo, siis sellist tuleks hinnata.»

Kui Temüdžin seda oli öelnud, pidi ta mõtlema Chang Chuni ja kõikide tema õpilaste peale — said need ju ainult hingamisega läbi.

Ja sel koduteel olevat Temüdžin vaadanud oma rahva peale ning öelnud:

«Iga poisslaps, kes on sündinud Onani või Kelüreni kandis, kasvab mehiseks ja vapraks ilma õppimatagi. Iga seal sündinud tüdruk on ilus ilma ehetetagi, osav ja vooruslik sünni poolest.»

Selline võis olla vana mees Temüdžin, kellel oli lai nägu, pilukil silmad ja viimane kui juuksekarv hall.

Ta kuulis sõnu, mis öeldi tema enese räägitud olevat, ja kui ta ka ei mäletanud neid, ei vaielnud ta vastu.

Ta oli oma rahvale käsusõnad öelnud ja need on mitmel korral kirja pandud ja neid peab tuhat põlve pärast teda.

Niisugune oli khaan oma rahulikul koduteel, iga hetk, igas maailma paigas ikka valitseja, aga mis oli tema meeles ja mõttes, see ei pidanud igaühele paistma.

Vana mehe mõtted olid tihtipeale lapsepõlve küljes, temaaegse Onani kaldad olid imeilusad ja mälestused sellest ajast said tihti õpetussõnadeks.

Kui ta neid ütles, tundis ta oma vaimu tugevana. Aga mõnel teisel hetkel näris teda kurbus ja kahtlus, süda oli

raske ja rahutu. Siis tuli tal meelde Chang Chun ja ta laskis mungale järjekordse kirja kirjutada.

Kirja ette öeldes lahtus kurbus ja ta mõtles ka kasu peale, mida sellest oma kodumaal kuulsast mehest võiks ammutada.

Ühel päeval istus ta jälle oma telgis, ihukaitseväelased ümber telgi, kõikjalt kostis kära, ametnikud sagisid telgis ja tulid mitmesuguste küsimustega või tahtsid talle ette lugeda asju, mida nad tema eest kirja olid pannud, tema aga tundis ennast äkki hirmus üksinda. Ta kutsus kirjutaja ning laskis teha Chang Chunile kirja, mis ei öelnud midagi uut, näitas aga tema seletamatut igatsust, võib-olla isegi hirmu:

«Sellest saadik, kui sa lahkusid, ei ole ma ühekski päevaks sind unustanud. Ära unusta ka sina mind. Asu ükskõik kuhu mulle alluvates maades, paika, mis sulle meeldib. Hea oleks, kui su õpilased palvetaksid pidevalt minu pika ea eest.»

See oli kuuenda kuu ajal ja kiri tuli juba kuu keskel Chang Chunile kätte.

Temüdžinini jõudsid kuuldused suurtest rahvakogunemistest ja Chang Chuni kuulsusest. Chang Chun oli oma inimeste, vendade ja õpilaste keskel, ja ometi ütles Temüdžini süda, et temagi tunneb ennast keset seda au tihtipeale üksikuna. Oli üks niit, mis neid kahte vana meest sidus. Kuigi nad teineteisele otse ühtegi sõna ei saanud öelda, vaid rääkisid tõlkide kaudu.

Temüdžin teadis, et taolaste asi edeneb rahva hulgas tänu Chang Chuni kohtumisele temaga ja see näitas, et ka vaim võib tema poole kalduda, mitte ainult jõud. Mongoli seadus, tema enese käsusõnad, mis rahva pikale tarkusele tuginesid, oli sootuks teistsugune kui kitanite seadus.

See maa oli talle alistunud ja maksis maksu, aga tema vaimu üle ei olnud tal võimu. Ja vaevalt aitas siin seegi side, mis tal oli selle maaga Chang Chuni kaudu.

Imelik rahutus ei jätnud Temüdžini maha. Ta palus enda eest palvetada, aga kas võis sellest abi olla?

Pojad oli ta endast kaugele saatnud, mitte küll südame küljest lahti kiskunud, et nad suurendaksid tema riiki; aga ta tundis, et see riik on juba praegu liiga suureks kasvanud, nii et selles on lagunemise idu, ja et tema vaim kipub kodumaale ega suuda enam kõike haarata. Süda ei mõista enam kõike, mida ta näeb, ja pea on tihtipeale väsinud.

Pea oli väsinud ja ta varjas seda oma lähikondsete eest, aga kaugele Chang Chunile oleks ta tahtnud sellest rääkida.

Tema ümber oli palju vanu mehi, aga keegi ei rääkinud oma hädadest ja Temüdžinile tundus, et ainult Chang Chun mõistab seda väsimuse tunnet õigesti, nagu ta teab ka, kuidas elada, ainult et igapäevane askeldus ja rahvarohkus ei lase. See oli neil ühtemoodi.

22.

Kui sinust räägitakse halba, siis sa pead head tegema.

Kui sa teed head, siis ära oota tasu ega ole kärsitu. Sinu tegusid umbusaldatakse ja otsitakse nendest salakavalust.

Kui sa teed head ja sellest räägitakse halba, siis tee samaviisi edasi, sellega sa tõendad oma õigsust.

Aga mis on hea ja mis on halb? Kellele on hea halb ja halb hea?

Loomulikult levis taolaste uuest olukorrast riigis mitmesuguseid jutte. Need siginesid Chang Chuni reisist ja tema sõprusest mongolite valitsejaga.

Kui Chang Chun oli enne reisi üks kuulsamaid mehi taolaste seas, siis pärast reisi tuldi kõikjalt tema juurde, tunnistades vaikides või ka selgesõnaliselt teda vendade vanemaks ja juhtijaks.

Pikki sajandeid kestnud vaidlus ja võistlus oli praktilises tegevuses alati lahenenud ametnikkonna kasuks, kelle vaimseks isaks oli Kong Fu-zi, vaid lühikesi aegu olid palees olnud kõrgemal kohal Lao järgijad. Ja ka sel juhul käis asjaajamine ikka vana korra järgi, mis lähtus viiest raamatust, või siis tekitas tao põhimõtete rakendamine riigis segadust ja laiskust või siis pidid taolased ise oma põhimõtteid vastakalt tõlgendama.

Mis puutub vaimu valdkonda ja inimeste mõtete valitsemisse, siis selles olid taolased väärilisteks vastasteks ning köitsid meeli. Ometi ei jätnud nad peaaegu kunagi taotlemata ka armu palees ja võimu asjaajamiseks. Iga ninanips ametnike korralikkuse pihta oli neile rõõmustav. Ametnikud aga olid oma praktilise meelega tugevad ning taolaste arutlused maailmast jäid neile võõraks.

Kui kaks valitsejat võistlesid, siis toetus teine tihti sellele ainsale tugevale vaimule, mis ametnike vaimule vastu suutis seista. Kui see valitseja aga võimule sai, siis võttis ta vaikselt tarvitusele kogu ametnike süsteemi kuni nuhkimiseni välja. Heal juhul võeti ametisse mõned taolased, aga needki leppisid juurdunud tavadega, tegid eksameid ja jäid vaid pikkades arutlustes oma seisukohti kaitsma.

Harva muutus vaen kahe mõtteviisi vahel nii teravaks, et see kurjade tegudeni viis. Enamasti elasid nad külg külje kõrval ja olid teineteise vaimust nii läbi imbunud, et sageli polnud võimalik öelda, kumba viisi see või teine inimene siis mõtleb. Sest mõtlemine ei ole midagi nii paindumatut ja lõplikku, et inimene on selles alati üks. Ja igaüks otsib oma tõde, mis enamasti asub äärmuslike tõdede vahel.

Aga võistlus oli siiski olemas ja iga väikegi edusamm rõõmustas taolasi.

Niisugune olukord oli välja kujunenud ka nüüd, kus Chang Chun oli saavutanud mongolite khaani soosingu.

Mongolid pidasid Põhjariiki oma valduseks. Khaani ametnikud sõitsid vabalt sisse ja välja. Ja kuigi Palee elas oma elu, tunnistas ta sõltuvust kingituste ja maksude tasemel ega vaielnud üheski asjas mongolitele vastu. Paljud khaani ametnikud olid siit pärit ja siinse mõtteviisi kandjad. Ent oli küllalt palju neid inimesi, ka kõrgete ametnike seas, ja neid kõiki kokku võis rahvaks nimetada, kes ei tahtnud mongolitest midagi teada. Nad pidasid oma riiki endiselt vabaks ja nende isa oli keiser. Khaan oli barbar, kes möllas kusagil kaugel omataoliste barbarite seas.

Siiski ei saanud seda barbarit jälestades teda olematuks tunnistada. Liiga värsked olid tema hirmsate vägede ülekäimise jäljed. Ja inimesed teadsid, et ta tuleb uuesti. Paljud olid valmis sõjaga talle vastu minema ja palju oli ka neid, kes kartsid, et ükskord lööb ta oma hobusesabadest tehtud väetähise Palee pühale pinnale ja istub keisrite troonile.

Kõike seda arvestades vaadati nüüd riigis väga mitmesuguse pilguga Chang Chuni ja taolaste tõusu peale. Kõrge ametnikkond avaldas talle austust, õpilased juubeldasid, oli aga neidki, kes nägid temas kodumaa vaimu reetjat. Teised vaatasid asja kainemalt ning lootsid, et Chang Chun suudab mongolite valitseja vaimu enda alla painutada ning hoiab rahvast hirmutegude eest. Nii mõtlejaid oli väga palju ning need tulid siiral südamel Chang Chuni poole.

Mongolite tulek oli paratamatu, jäik uhkus ei aidanud rahvast säästa. Ja niisiis jäi üle püüda vallutaja meelt muuta, anda talle valgust ja vaimuharidust, panna teda mõistma ja austama haritud maailma mõtlemist ja kombeid, elada endiselt edasi, muutes vallutajate käputäie kõrki meelt tasa ja vähehaaval, kuni nad hanidesse sulavad. Ja selles asjas vaadati lootusega Chang Chuni ja tema õpilaste poole. Niiviisi mõtlejad aga läksid kaugemale kui pühamees ise, kes nendes asjades üsnagi kahtles.

Levis taolaste mõju ja õpetus, igas majas tunti neid nüüd paremini; pealinna elanikud tulid nende usujõudu otsima.

Iga kuuga tekkis uusi vennaskondi, usk levis viide ilmakaarde ja selle järgijaid oli sada korda rohkem kui enne Chang Chuni reisi. Taolastelt oodati pääsemist surma ja vägivalla eest.

Selleks ajaks kinnitus kaheksa vennaskonda, mis kandsid järgmisi nimetusi: Võrdsus, Igavene Kevad, Imettegev Aare, Igavene Elu, Helge Tõde, Õndsus, Hädade Lõpp ja Kümme Tuhat Värskust. Kõik need vennaskonnad sooritasid piduliku rännaku Tianchani Chang Chuni juurde ja lasksid ennast kinnitada.

Kui Chang Chun Tianchani asus, kogunes sinna iga päevaga ikka rohkem taolasi, kes palusid temalt vaimulikku nimetust. Kui neid oli ikka rohkem käimas, istus Chang Chun ühel päeval varju ja tegi neli luuletust, mida ta siis eri puhkudel oma märkidena välja jagas.

Nii pani Chang Chun luuleoskuse oma mugavust teenima. Ta toimis nagu kitanite ametnik, kes pidas nii väga lugu kõiksugustest vormikohastest paberitest.

Chang Chun võttis end ümbritsevast tunglemisest iga päev mõneks ajaks vabaks ja läks pärast lõunasööki vanasse aeda kuue-seitsme lähedase inimese seltsis jalutama. Ta ei vestelnud nendegagi kuigivõrd, küll aga rääkis vaikselt lilledest ja suurte mändidega, mille all ta kõndis. Kui keegi juttu tegi ja vastamata ei saanud jätta, siis eelistas ta vastuseks kirjutada paberile märke. Tihtipeale jõid nad sealsamas teed ja siis ta leidis taas sõnu, palus kaaslasi laulda ning laulis ka ise oma vana kähiseva häälega. Nad laulsid surematute elust, nende reisidest ja tegudest ning Chang Chun unustas neil kordadel end õhtuni välja, kuni päike oli juba mägedesse jõudnud.

See armastatud aed kuulus Paleele. Teada saanud Chang Chuni jalutuskäikudest, sellest, et ta eelistab seda aeda teistele paikadele pealinnas, tuli ametnike kaudu ettepanek, et ta võtaks selle aia enesele, kogu suure aia koos järvega, ning muudaks selle taolaste eluasemeks.

Chang Chun vastas kohe eitavalt. Tõesti, ta ei olnud maadeihaldaja. Ta ei arvanud, et maa, kuhu ta jalg on astunud, kuulub temale. Ja milleks see vaev. Praegu oli see keisrile kuuluv vaikne nurgake, kuhu ei söandanud tungida maailma kära, aga kui ta teeb sellest taolaste asupaiga, ei saa ta siin enam kunagi rahu.

Ent ametnikud käisid peale ja lõpuks Chang Chun nõustus.

Tal oli pisut piinlik, et ta oli mõelnud vaid enda ja mitte oma õpilaste peale.

Kui aed oli tema kogukonnale kinnitatud, laskis ta teatada, et inimesed ei korjaks enam sealt kütteks oksi, nagu nad seda ennemalt salamahti olid teinud. Kui see pidi pühapaigaks saama, siis pidi ta teistest puutumata jääma.

Chang Chun kutsus oma taolased kokku ja nad alustasid selle paiga korrastamist ja väljaehitamist. Iga päevaga muutus aed kaunimaks. Jäi aga endiselt eraldatuks, nõnda et pühamees sai siin vanaviisi vaikselt jalutada.

Kuna mongolite valitseja oli mitmel korral kinnitanud, et Chang Chun võib endale eluasemeks valida ükskõik missuguse paiga, siis hakkas see asi teda vaevama ja ta saatis khaani ametniku kaudu khaanile teate asukohavalikust. See tegu koormas küll tema südametunnistust, kuna koht oli talle kingitud Palee poolt ja ei olnud ilus sellest Palee selja taga Tšingis-khaanile teatada. Aga ka teatamata jätmine poleks õige olnud, khaani teada allus keisrikoda talle täielikult. Varsti tuli Temüdžinilt vastus, milles ta Chang Chuni valiku heaks kiitis.

Chang Chun jalutas aias ja enne esivanemate haudade austamise püha kirjutas ta kevadistest jalutuskäikudest mõned luuletused. See näitas, et ta oli jälle oma õiges olekus.

Puhkema lõid aprikoosid kalmupäevaks,
saalib rahvahulk siin iga päev.
Teispool saart mattub udusse kaugus, laiub kevadine vesi,
kohavad männid, neis tuiskleb malbe tuul.
Jalutajad ohkavad, et loojang ajab neid koju,
targadki kahetsevad, et ilu on üürike.
Kust leida imerohtu, et saada vastsed salaluud,
moonduda ja tõusta ülevasse taevasse?

23.

Kes hulgub vabatahtlikult mööda maailma, sellel pole kodu ka siis, kui ta on kodus.

Kes viiakse vägivaldselt kodust, selle kodu saab suureks ja tõmbab teda võimsasti tagasi.

Kes väsib reisil ja puhkab kodus, see leiab maailmast kokkukõla.

Kes väsib kodus ja puhkab reisil, see on õnnetu. Kodu on lapsepõlv, armastus, laste lapsepõlv, uut kodu ei ole võimalik leida.

Kana aastal jõudis Temüdžin koos oma suure laagriga kodusteppidesse ja peatus pärast seitse aastat kestnud rändu.

Siin oli ta kogu suve ja tundis, et lõpuks on ta jõudnud rahuliku elu, loomade karjatamise ja jõekäärust jõekääru rändamise teele.

Selle koha nimi oli Kharatun ja Temüdžinile see meeldis. Siin ta oli, maailmade valitseja, käskude keskpunkt, siia ei olnud tarvis kivimüüre ega isegi mitte teivast püsti, need ei asendanud kõikide maade khaani; tema ise, liikuv inimene, oli kõikide asjade keskpaik.

Hanid ehitasid oma keisrile suure palee ja see sai tähtsamaks kui elav keiser, kes väikesena oma kõrgete katuste all liikus. Mongolite maadel olid vanad rahvad rajanud kivist linnu, mis nüüdki veel püsti seisid, aga olid ammuilma tühjad ja nende müüride vahelt oli haihtunud kunagiste valitsejate lõhn ja vaim. Seisid kõrged müürid, suured kaljurahnud vaheldumisi väikeste kivikildudega, tugevad elamud, aga elu nendes ei olnud. Ainult kotkad tegid veel müüriastangutele pesa ja metsikud linnud karjusid nende kohal.

Temüdžin liikus oma kerge vilttelgiga ringi ja oli ise selle maailma keskpunkt, tema keha ja mõte. Kuni teda oli, seni oli ta Põhjanael, mille ümber tiirles tema noore nojani piltidel kujutatud taevalaotus. Kui kustub tema täht, ei ole enam valitsejat ja ükski kivisammas ei asenda tema tundlikku meelt. Ja ta oli seitsekümmend aastat vana.

Ja ometi ei tahtnud ta endale tunnistada, et ta on vana. Tema ihu oli veel tugev, kuigi nahk rippus mõnes kohas lõdvalt ja rind ning kõht olid muhklikuks muutunud. Veel istus ta kindlalt sadulas ja kihutas põgeneva looma kannul. Ainult äkiliste kõrvalehüpete puhul ei suutnud ta endise kiirusega vastuliigutust teha.

Töid jätkus koduski. Peod ei olnud siin metsikud ja kiired, aga olid seda põhjalikumad. Temüdžin võttis ette sõjavägede loendamise ja ümberpaigutamise. Et arvele võtta kaod, täita tühikud, liita uuesti kõik tugevaks kokku ja minna sügisel või tuleval aastal tugevana tanhudite ja hanide maale.

Sel otstarbel voolas kõikjalt vägesid Kharatuni kokku ja kära oli pilvini, kord püsis ja töö edenes. Üleloetud läksid minema ja tulid uued, märad lüpsid ja airagipajad aurasid.

Vaid osa vägesid oli kaugel eemal, eriti agaralt tegutses Sübehetei koos tapetud Džotši poja Batuga ja rõhus nõrku, igavaid rahvaid, kes istusid paigal ja maksid andameid. Need

rahvad tundsid mongolite ees hirmu, andsid tallata oma maad ja naisi, tappa mehi ja karja, võtta kraami ja au. Ja nad rääkisid mongolite kohta, et need peavad üksi endid inimesteks, teised on koerad ja karielajad. Mongolid ei taha nendega inimese keeli kõnelda. Iga mängu tahavad nad võita, nähtud asju tahavad endale. Kingituste eest nad ei täna ja rüüstamise himus ei põrka tagasi ühegi tigeda teo ees. Nad käivad üle naiste ja hobuste, nende ihuhimudel ei ole otsa. Laibad on neile nagu sõnnik väljal, tapmine töö ja lõbu. Nad võivad tapetu kehal sööki võtta või muud toimetada. Neile maitseb vaenlase veri, mis annab jõudu.

Nõnda rääkisid mullaorjad khaani vägede kohta ja mongolid ei püüdnudki seda valeks ajada. Kui nad olid aru saanud, et õudusjutud sisendavad teistesse niisugust hirmu, et keegi ei julge vastu hakata, siis oli neile tulus neid jutte igati soodustada ning teha mõnikord tegusid, mida ei olnud sõjapidamise seisukohalt vaja. See ei tulnudki alati erilisest verejanust, teiste hirm tõukas seda tegema.

Nad olid aegade jooksul palju sõjakavalust kogunud, aga seda kasutati võitmiseks, mitte mõttetuteks tegudeks. Nad ei läinud tugevamale kallale enne, kui olid selle väed rünnaku- ja taganemismanöövritega killustanud ja hajutanud. Kiiresti õppisid nad võtma linnu, ühte hunnikusse koondatud lobudikke, nad süütasid ja uputasid neid ning hakkasid isegi oma kindlusi neile kõrvale ehitama, kui piiramine pikale venis. Nad meelitasid alistuma sõnade abil, ja kui nad sõna ei pidanud, siis oli see nende sõjakavalus, mille poolest nad ei erinenud teistest rahvastest, mõni erand ehk välja arvatud. Alistujate ülikud said enam kannatada kui lihtrahvas, aga neidki võeti teenistusse, kui nad seda tahtsid. Ja mongolite sõjaväes oli lõpuks rohkem alistunud rahvaste poegi kui mongoleid, nad võitlesid, jah, esimestes ridades, ega jäänud ka saagist ilma.

Mongolite ülemad ei tormanud esimesena lahingusse, vaid seisid oma üksuse selja taga, et saada sündmustest selget pilti ning juhtida. Pealik, kes on ise keset taplust, võib olla kes teab kui vapper ja võib oma eeskujuga mehi koondada, aga tal puudub kaine arusaamine ja ülevaade toimuvast ja lahingu käiku niisugune pealik ei juhi.

Frangid, kes elasid maailma äärel, viimase mere kaldal, rääkisid mongolitest imeasju, aga nad lootsid olla nii kaugel, et mongolite nooled nendeni ei jõua. Kõik nad kaklesid seal omavahel ja olid sellest nii tugevad kui ka nõrgad.

Temüdžin, mõtles tulevikule. Kui su nimi on kord juba

suur, astub see nimi üksi raskustest üle ja loob maailmas korda.

Kaugete nojanite keskel levis niisugune kiri:

«Tšingis-khaan, Taevapoeg, austatu, ütleb: maa peal on üksainus Tšingis-khaan, nii nagu on olemas üksainus taevas üle maa. Need sõnad saagu kõigile kuulda nii alistunud kui ka vastupanevates maades. Seepärast teata sina, nojan, ja veena kõiki, et selline on käsk, ja kuuluta seda kohe kõikides paikades, kuhu saadikul on pääs. Kes selle vastu ütleb, selle maa saagu tühjaks tehtud ja ta ise orjaks müüdud. Kes ei kuula, see jäägu kurdiks, kes seda paberit nähes ei alistu, jäägu pimedaks, kes seda käsku ei täida, jäägu tõbiseks, kes täidab, saab maailma tunda. See olgu teada rumalale ja õpetatule. Kes tahab head oma majale ja soovib teenida, seda hoia, aga seda, kes vastu vaidleb, karista, nojan, valjult nagu heaks arvad.»

Juba nüüd, kus Temüdžin elas ja oli seitsekümmend rohuaega vana, levis tema nime all kõiksuguseid käske, mida tema alluvad olid tema eest kokku pannud. Nii nagu nad tema suhu olid pannud tarkuse sõnu omaenda südamest. Nagu ei oleks küllalt sellest tarkusest, mille abil Temüdžin maailma vallutas.

Mis saab sellest maailmast siis, kui teda enam ei ole? Mõnel hetkel näis ta endale nii väärtuslikuna, nii mõistva ja kõikehaaravana, et tal oli kahju sellest maailmast, mis temast ükskord peab ilma jääma.

24.

Veel lootis maailm tarkuse ja mõttejõu peale. Veel lootis ta tugeva südamele koputada, tema mõistusele head ja kurja selgeks teha. Veel lootis ta, et kasu ja mõistlikkus, mitte kirg ei juhi tegusid.

Palju kordi oli ta pettuma pidanud, aga ta lootis ometi, sest tema arusaamisse ei mahtunud teadmine, et nad ei mõista seda, mis on hea ja õige.

Tihti jõudis ta aga vaid selleni, et ei nimetanud asju oma õige nimega, kurja tehes ütles end head tegevat ja leidis ahnusele mitmesuguseid õigustusi.

Kana aasta neljandal kuul kutsuti Chang Chun ühte rikkasse majja lõunale. Selle peremees oli pärit Lõunast ja tema aias kasvas uhket bambusroogu. Chang Chun ütles seda vaadates:

«See on tõesti ilus bambusroog, pärast laastavat sõda on selle säilimine haruldane. Kui ma Panxis elasin, oli seal tihe salu kõrgest bambusest, see oli minu meelest imeilus. Praegu on see juba nagu unenägu. Nüüd ma olen vana ja mul on aeg igavesse riiki tagasi minna. Anna oma roost mulle mõnikümmend tüve, ma istutan need oma põhjapoolse akna alla, et nad varjaksid mu väljavaate.»

Peremees Xuan Fu ütles:

«Sõjakoledused ei ole maailmast kadunud, rahvas on ülimalt ärevil. Barbarite valitseja austab sind ja tunneb huvi tao vastu. Sinu pühaduse jõud suudab elusid säästa. Sa ei tohi oma vaadet varjata, sa ei tohi ärakolimisest rääkida, kuni suudad elavaid kaitsta. Heida nende peale armu ja mõtle, kuidas nad sellest hädast pääseksid.»

Võib-olla ei tohtinud ta tõepoolest surra enne Tšingis-khaani, kui tal oli tema peale mõju? Aga kas see siis oli enda teha? Või siiski, miks ta siis oli kogu elu harjutanud?

Khaani järeltulijate ajal, jah, siis ei suudaks ta enam midagi, küll aga nüüd. Chang Chun kopsis kepiga vastu põrandat ja ütles naeratades:

«Taeva otsus ei sõltu inimese tahtest.»

Teised ei mõistnud, mida ta just täpselt öelda tahab, ja sellega see jutt lõppes. Aga naeratuse järgi nad oletasid, et Chang Chunil on salajas varjul midagi head inimeste tarvis.

Nii täitis seda vana mehe suve otsekui mingi seletamatu ootus, nagu seda rahval täitis hirm tapmiste ja rüüstamiste ees. Chang Chun mõtles vahel, et kui tuleb Temüdžin oma vägedega, siis hakkab ta teda usinasti koledatest tegudest loobuma keelitama ja õigele teele juhtima. Siis mõtles ta, et see on surma ootus, mis peab näitama, kas teda mõistetakse tegude ja arusaamise eest õndsate hulka või peab ta oma ringi taas otsast peale alustama. Ja temas püsis tunne, et ta ei tohi veel minna, et tal on siin maailmas veel midagi teha.

Sügisel liikus sõjakas punane planeet Wei tähtkujusse, see tähendas, et midagi ähvardab pealinna ümbrust, mis kuulus üldise jaotuse järgi selle tähtkuju alla. Õnnetus näis olevat möödapääsmatu, ainult agaramad proovisid selle vastu midagi ette võtta. Kõrge ametnik Xuan Fu, kes oli Chang Chunile lähedaseks saanud, küsis:

«Kui palju lähevad maksma suured palveajad ja mida on nende kordaminekuks tarvis teha?»

Chang Chun ütles:

«Rahvas ägab maksude ja korjanduste all. Riigi ja rikaste varandus on pidevate kingituste andmise läbi kasinaks muu-

tunud. Ma tarvitan palvetamiseks vaid neid riistu, mis mul kloostris on, muid kulukaid vahendeid ei ole tarvis. Te käskige vaid pealinna ametnikel paastu pidada, et nad oleksid palvetööks valmis. See on kõik, muud ei ole tarvis.»

Üldine ärevus oli nii suur, et Chang Chun oli juba ammu mõelnud suurele palvusele.

Palveteenistus kestis kaks ööd ja päeva. Vaatamata kõrgele eale palvetas Chang Chun isiklikult kogu selle aja selleks puhuks ehitatud Xuantani ohvripaigas.

Pärast palveteenistust tuli õhevil Xuan Fu astroloogide teatega, et punane planeet on hakanud teiste, kaugemate tähtkujude poole taganema. Ta ütles rõõmsalt:

«Rahvas ei kurvasta enam. Sinu voorus on nii ruttu asjade käiku mõjutanud.»

«Ei ole mul mingeid voorusi. Palveid peetakse ammustest aegadest peale. Aga praegu, ma kardan, ei ole inimestel enam küllaldaselt usku. Ennemuiste usuti, et usk paneb kogu maailma liikuma.»

See oli üheksanda kuu alguses. Üheksandal päeval tulid kauged taolased ja kinkisid Chang Chunile astreid, mida kõik inimesed väga armastasid. See liigutas vana meest ja pani oma elule mõtlema. Ja ta kirjutas selle puhul luuletuse lilledest, mis avavad oma ilu siis, kui külm surm juurte kallale tungib — kas polnud tal endalgi nende keskel kõrges eas õitsemise lootust? Igatahes olid need igavese elu sümbolid astrid armsamaks vestlus- ja mõtiskluskaaslaseks kui mõnigi inimene.

Mõnikord tuldi Chang Chuni juurde, rull korea paberit kaenla all, ja paluti see tal täita oma käe ja pintsliga. Nii kirjutas ta kord:

Kui saad mõnusat puhkust, siis puhka,
võidad priiuse, vabastad vaimu ja keha teenistusest.
Oh kui palju tarku palveid ja kangelasi on tühja rassinud,
teostades terve oma elu aateid!
Looja tõukab eesmärgi eemale, muudab kõik ootamatuks ja
ei ole püsivat.
Eile oli lõbu ja laul, täna on kurbus ja mure,
täna sa ei tea, mis juhtub homme,
mõtted ja alaline pingutus mäsendavad hinge.

Ükskord läksid taolased Chang Chuni juuresolekul vaidlema, kuidas suhtuda mängu, ja palusid, et ta ütleks, kummal neist on õigus. Chang Chun lahendas vaidluse vaikimisega, ilmutades laitust mõlema poole vastu, aga nad ei mõistnud tema vastust. Siis võttis ta tüki paberit ja kirjutas:

Pühi, pühi, pühi, — kui kõik on pühitud,
siis pole südamel enam ühtegi asja;
kui süda on tühi, siis on inimene hea;
kui inimene on hea, on ta surematu pühak ja Buddha.

Kui ta oma märgid laulval häälel ette luges, tundsid vaidlejad häbi ja läksid ära.

Järgmise, kana aasta esimesel kuul kutsuti Chang Chun mägedesse palveteenistusele, mis peetakse keisri suguvõsa heaks ja tema tellimusel. Teenistus kestis kolm päeva, taevas õnnistas seda nagu ikka ilusa ilmaga. Orgudes algas kevad ja kõikide süda oli täis rahuldust.

Viienda kuu ajal oli pealinna ümbruses põud. Talupojad ei külvanud seemet, rahvast ähvardas nälg ja maad võttis üldine norutunne. Ametnikud korraldasid oma riiklikke palvetalitusi, aga neil ei olnud edu. Nad puhastasid näljaaja turuplatsi puhtaks ja ehitasid sinna ohverdamisaluse. Hüüdsid taas mitmeid ja kümneid päevi palvet, aga ei midagi paremat.

Siis saadeti esindaja Chang Chuni juurde. Chang Chun palvetas kolm päeva ja kaks ööd. Kolmanda päeva õhtul hakkas igast kandist pilvi kogunema ja varsti algas vihm.

Järgmisel päeval tuli ametnik lõhnarohtusid suitsetades Chang Chuni tänama. Ta ütles:

«Pealinn kannatas pikka põuda, kõik põllud olid kõrbemas, vili oli külvamata ja rahvas oli elulootuse kaotanud. Sinu pühadus liigutas taevaste südant ja nad saatsid õnnistegevat vihma. Rahvas nimetas seda pühakuvihmaks.»

Chang Chun vastas:

«Vihm tuli tänu valitsejate usule. Kõrged pühakud heitsid armu ja päästsid elavad hukust.»

Siis tuli teine ametnik valitseja enese kojast ja ütles:

«Vihma tuli, aga vähe. Pärast nii pikka põuda on vaja paduvihma, et see hävitaks kõik kurja.»

Ta palus Chang Chuni armulikult veel kord palvetada. Chang Chun vastas:

«Ära kurvasta. Kui inimesed usus kõrgete pühakute poole hüüavad, vastavad need ilmtingimata. Suur vihm tuleb.»

Ja tõesti, palve polnud veel lõppenud, kui algas suur vihm, mis ujutas kõik üle. Ja vili oli sel aastal hea.

Pealinna kuulsad ja õpetatud mehed hakkasid pärast seda veel enam Chang Chuni tähele panema, nad tervitasid ja õnnitlesid teda ning saatsid talle mitmesuguseid luuletusi kiidusõnadega.

Ja mõnikord vastas Chang Chun neile oma luuletustega.

Kes tahab pühale Pinglai mäele jõuda, mis on surematute asupaik ja mis läheb ülalt laiemaks ja kõrgub kogu maa kohal, see peab end igapäevastest asjadest eemal hoidma ning avastama maa südame, mis on vaimu kolmest algest kõrgeima eelistamine, kujunemise tagatis ja alus.

25.

Usutakse, et me vastutame iga oma teo eest. Kuni elab Jumal, kuni on alles meie vaenlased või sõbrad.

Loodetakse, et iga arusaamatu juhus viib meie asja paremuse poole, sest saatus mängib meiega ja hea järel tuleb parem.

Elu on armastust väärt, teistele halba tehes teeme halba enesele.

Räägitakse, et meie teod ja südamemõtted kogutakse kõik ühe kaalukausi peale kokku, ja siis on nende raskus kellelegi näha, kes otsustab meie edasisi päevi.

Koera aasta sügisel läks Temüdžin tanhudite vastu. Naistest võttis ta sel korral kaasa Jesüi.

Teel korraldati ajujaht metsikute hobuste peale, keda sealkandis oli hulgaliselt. Temüdžin ratsutas halli hobusega, kes rünnakul metsvendade peale tagumistele jalgadele tõusis ja isanda sadulast maha viskas. Üle seitsmekümnene mees sai kõvasti põrutada ning jäi haigena maha. Vana munk oli teda omal ajal hoiatanud, aga tema kirg ei taltunud sellest.

Öö otsa valvas Jesüi oma isanda peatsis ja hommikul kutsus ta kokku pojad ja nojanid ning ütles:

«Valitsejal oli öösel kõrge palavik. Me peame olukorda arutama.»

Asuti nõu pidama. Tolun ütles:

«Tanhudid on paikne rahvas, kes elab savist linnades. Ega nad ju eest ära ei lähe, savimajad seljas. Ei jäta nad oma harjunud paiku maha. Seepärast peaksime nüüd tagasi minema ning uuesti sõjakäiku alustama siis, kui Valitseja on terve.»

Kõik nõupidajad olid sellega päri, aga kui otsus Temüdžinile ette pandi, ütles ta:

«Tanhudid hakkavad meid araks pidama. Me võime küll taganeda, aga mitte enne, kui oleme nende juurde saadiku saatnud ja siinsamas vastuse ära oodanud.»

Ja haige Temüdžin ütles kirjutajale ette:

«Burkhan, kunagi lubasid sa oma tanhuditega minu parem käsi olla, mistõttu ma kutsusin sind Sartahuli vastu, kes rikkus rahulepingut. Sina, Burkhan, ei pidanud sõna, vaid vastasid kõrgilt. Mul olid siis teised mured ja ma ei hakanud sinuga arveid klaarima. Tänaseks olen ma Sartahuliga toime tulnud ja Igavese Taeva abil selle rahva tõe teele juhtinud. Nüüd olen ma tagasi ja tulen sinu juurde vastust nõudma.»

Saadik viis kirja kohale ja Burkhan püüdis olukorrast välja rabelda. Ta ütles saadikule:

«Mina pole iialgi öelnud Tšingis-khaani vastu kõrki sõna.»

Siis sekkus kõnelusse Aša-Gambu ja ütles:

«Mina olin see, kes ütles solvavad sõnad. Ja nüüd võite teie, mongolid, kes te nii väga armastate lahinguid lüüa, tulla minu Alašai rännuala vastu. Mul on seal võrutatud telke ja koormakaameleid. Aga kui teile on tarvis kulda ja hõbedat ja riidekangaid ja muud kaupa, siis minge idapoolsete maade peale.»

Saadik tõi selle vastuse haige Temüdžini kätte. See vihastas ja ütles:

«Sellest on küllalt! Pole võimalik kannatada ülbust ning taganeda. Mind hakkaksid sellised sõnad isegi surnust peast jälitama. Taeva tahtmine sündigu! Nagu öeldud, nii teeme!»

Haige mees viis väe kiiresti Alašai peale ja lõi lahingus Aša-Gambu põrmuks. Aša-Gambu taganes oma väeriismetega mägedesse, kuid võeti seal mongolite poolt kinni ja löödi maha. Tema rahvas võeti vangi ja ta vara sai peremeestele.

Sellega oli tegu tehtud, mitmed tanhudi vägilased murtud ja khaan lubas oma vägedel rüüstata maad nõnda, nagu nad heaks arvavad.

Temüdžin ei saanudki päris terveks, ta jäi põdema ja valud tulid ikka ja jälle tagasi. Ja mitmel korral mõtles ta Chang Chuni peale, kas nad palvetavad tema eest või on nende tahe nõrkenud. Veel mõtiskles ta tegevusetuse üle, aga kirg elas tema südames ka haigest peast ja ta tahtis lõpu teha ülbetele tanhuditele. Tema vägev tahe lükkas edasi suremise päeva, aga paratamatusetunne ei jätnud teda enam maha.

Palava suve veetis Temüdžin lumistes mägedes ning saatis sealt laiali sõjasalku, et püüda kinni kõik tanhudid, võtta ära nende telgid ja kaamelid.

Ülematest kutsus Temüdžin enda ette Bohortšu ja Mukhali ja lubas neil võtta tanhudite maalt nii palju, kui neil südidust jätkub. Ta ütles:

«Ma ei ole teile veel andnud teie osa kitani saagist. Võtke ja jagage džuinid omavahel pooleks. Võtke nende suursugustest noormeestest endale teenreid ja ihukaitseväelasi, pange neid jahikulli hoidma või mida just soovite. Ja võtke suursugused tütarlapsed ja õpetage neid teenima teie naisi nende telkides. Džuinid olid kitani Altan-khaani usaldusalused, minul aga olete teie kaks usaldusalused ja lemmikud.»

Temüdžin tegi neid ja teisi korraldusi, aga tundis tihtipeale, et ta ei suuda enam kõike haarata. Ta mõtles rohkem oma valu kui oma valduste peale. Tema mõte ei suutnud rännata mööda selle piire, ta ei teadnudki neid selgesti. Praegu tegeles tema viha ja kirg tanhuditega ja ta unustas mõneks ajaks kõik muu, isegi eelseisva käigu maale, kuhu oli rahus läinud Chang Chun.

Mõnikord tuli see tal meelde, tuli meelde ka Lõunariik, aga ta teadis juba, et tema ei näe enam nende vallutamist, ta ei vii vägesid lahingusse ja tema käsivars ei viibuta mõõka.

Mõnel hetkel tulid tal meelde mingid vanad asjad nagu see džuinide lugu, ja siis ta andis korraldusi, mis võisid oma ammususe tõttu veidradki näida. Ka Bohortšu ja Mukhali olid juba vanad mehed ja ka nende mälus segunesid pika aja sündmused, eilne ei olnud palju värskem üleeilsest ja ammune võis äkki tõusta selgemini silme ette kui see, mis toimus parajasti käeulatuses. Nad võtsid khaani kingituse tänuga vastu.

Ometi ei olnud Temüdžini tahe mõjutu, ta istus maailma tipus ja saatis sealt käske laiali. Neid täideti ja need olid õiged. Aga tihti tuli murelik nõukogu kokku ja nojanid vaatasid üksteisele otsa. Üks ajajärk mongolite kuulsusrikkas, kuigi veel lühikeses ajaloos hakkas lõppema, ees aga seisis teistsugune, see helkis kuldsena, aga kui kauaks jätkus selles praegust halltõmmut jõudu?

Üks Temüdžini võib-olla vähe põhjendatud tegusid oli Chang Chuni soosimine. Vaevalt oli temast erilist kasu loota maa vaimu alistamisel, pigem võisid mongolid tahta seda vaimu üle võtta. See oli mingi isiklik meeldivus, millega vana munk Temüdžini köitis. Chang Chun polnud suutnud

talle õpetada surematust ega muud head pikaks eluks, oli aga tema vastu aus olnud.

Ajuti oli tal tahtmine, tõepoolest üsna veider, teha oma sõber — oli ta siis sõber? — Chang Chun peaaegu et kogu Kitanimaa juhiks.

Nii saatis ta Tanhudi sõjakäigult Chang Chunile ja keisrikojale käsu Põhjapalee ja pühakute saar ümber nimetada Wanangongiks, Tianchan aga Changchuniks, millel nii kaugelt näis olevat vaid jõuproovi tähendus. Samas kirjas ütles ta veel kord ja sõnaselgelt, et määrab Chang Chuni kõikide vooruslike munkade ülemaks kogu maailmas. Ja koos kirjaga saatis ta teele oma kõige kõrgema eraldus- ja usaldusmärgi — Kuldse Tiigri, mis samuti tähendas, et Chang Chun on kõikide taolaste ülem.

Temüdžin ei küsinud endalt, kas tal on õigus käsutada kloostreid ja vaimu, anda olematutele asjadele nimesid ja püüda inimeste südant. Oma vallutuste peale teadis ta endal olevat kõik õigused. Ja maailmas ei saanudki nagu enam olla nii suurt ega nii tähtsusetutki asja, mille peale ei võiks kas või juhuslikultki langeda tema khaanilik pilk ja mille kohta ta ei võiks ütelda oma lõplikku khaanilikku otsust.

26.

Kohmakas heategu pahandab abivajajat.

Kas sa tunned rõõmu, kui sulle kingitakse midagi, mida kinkijal ei ole?

Kas saab laenata teistele oma tarkust, oma au või headust?

Kui tihti me anname olematuid asju, kui tihti me mõtleme välja nimesid, kirjeldame omaenese kujutlusi, värvime maailma oma silmade värvi.

Chang Chun oli vastu võtnud ametnike kutse tulla elama ühte taevapaleesse, Tianchani. Kui ta kohale jõudis, nägi ta haledusega, kui lagunenud ja armetu see kingitud palee tegelikult oli.

Taevapaleede kogumisse kuulusid pühad kloostrid, lossid, templid, saalid, eluruumid. Nende astmelised katused olid kiiva vajunud, laetalad kohati sisse langenud, aknad, uksed, trepid lagunenud. Mida pidi ta niisugusest kingitusest arvama?

Ometi oleks siin võinud olla uhkeim elukoht. Chang Chun käskis õpilastel pühendada osa oma päevast palee kordasead-

misele. Õpilased krohvisid seinu, parandasid katust ja asendasid talasid.

Suure töö peale taastus hiilgus, olgugi lihtsamal, mungalikul kujul, ja see töö lõpetati koera aastal. Peale selle ehitati juurde üle neljakümne eluruumi.

Kõik kulud kaeti munkade varast, mis neile selleks ajaks oli kogunenud. Andameid rahvalt selleks puhuks ei kogutud. Kingitustest ja andamitest kurnatud Palee ei suutnud neid toetada.

Ehitus oli puust ja Chang Chun ei lubanud seal suvel tuld teha, alles üheksandast kuust vähehaaval. Kümnendal kuul jõuti niikaugele, et ta võis saalist eestseisjaruumi kolida. Igal õhtul kutsus ta sinna teenekaid õpilasi ja vestles nendega taevastest asjadest ja elumõttest. Mõnikord ei maganud ta öö otsa. Jutud olid huvitavad ja tal oli vähe aega jäänud nende rääkimiseks.

Mõnikord tõusis ta keset vestlust ootamatult üles, kõndis mööda siseõue, tuli siis vendade juurde tagasi ja luges neile ette luuletuse, mille oli peas valmis teinud.

Sea aastal oli kevadest suveni taas põud. Ametnikud tegid oma palveid, aga edutult. Siis pöördusid õpilased Chang Chuni poole, tuli ka saatkond Xiaozai ühingust, mis oli oma eesmärgiks võtnud palvete abil maad loodusõnnetustest vabastada. Chang Chun mõtles kaua ja ütles:

«Ma olen ka ise seda mõelnud. Õige asja puhul on tihti nii, et jõutakse sama mõtteni ilma nõu pidamata. See teadmine võib meid kõiki usinamaks teha.»

Lepiti kokku, et ta teeb palvuse viienda kuu esimesel päeval, ja kui siis vihma tuleb, teeb tänupalve kolmandal kuupäeval ja nimetab seda vihma õnnistavaks. Kui aga vihm tuleb hiljem, mitte nende kolme päeva jooksul, siis ei ole seda tema palved toonud ja see olgu teada.

Kui Chang Chun oli ise need piirid seadnud, nägid mõned selles liigset julgust ja enesekindlust ning ütlesid:

«Taeva tahet ei või ette teada. Õpetaja ütles oma sõnad paljude kuuldes. Kui vihma tõesti vastu ootust ei tule, võib ta endale kaela tõmmata tühiste inimeste hurjutamise ja kahjurõõmu.»

Chang Chun aga ütles selle peale:

«See pole kellegi asi.»

Niipea kui teenistus algas, algas ka vihm ja kestis terve päeva. Ka teisel päeval tuli meretäis vihma, kolmandal päeval aga läks taevas täiesti selgeks ning Chang Chun pidas tänupalve, nagu oli lubanud.

Chang Chuni kutsuti kõikjale külla ja tihti rändas ta ühest kohast teise. Kõik õhtud läbi vooris tema juurde kuulajaid.

Kui ta oli ühe küllakutse vastu võtnud, siis tuli neid ridamisi ja ta oli päeva ühes kloostris, päeva teises, kuni tüdis hulkumast.

Ja vahel tüdis ta sellest, et teda eluajal pühakuks peeti ning loodusjõudude käitumist tema kohalolekuga seletati.

Viienda kuu kahekümne viiendal päeval sai Chang Chun Temüdžini läkituse. Ta teadis, et khaan on kõrge valitseja kogu maailma üle, aga ta ei osanud selle käsuga midagi peale hakata. Kas pidi ta Valitseja käsku kuulutama ja selle järgi hoiaku võtma? Kui teda nagunii juba ülearugi austati ja pühaduse kinnituseks isegi rahva ebausust tuge otsiti?

Mida pidi ta ise mõtlema, kes ta oli alles taost nii kaugel? Vaid mõnel tähistaevahetkel või suurte puude varjus või keskendunud vestluses tundis ta ootamatult kõiksuse tunnet, see oli tao lähedus, aga seda juhtus harva. Temalt tuldi küsima, aga mida oskas ta vastata, kui ta ei suutnud olla.

Kuidas sai ta olla kõikide munkade juht, kui tema olek nendeni ei ulatunud, kui nad ei kuulnud tema vaikimist? Mis kasu on vaimuasjades käskimisest, kui ta ka saadaks mongolite kombel kullereid kaugetesse kloostritesse?

Temüdžin mõõtis teda oma mõõdupuuga ja tema austus ei toonud au. Vaba vaimu üle ei saa olla käskijat — nagu ei saa ühtegi olla üle ja väljaspool taod.

Seda mõeldes ning suve lõpu vägevaid vihmu ja veel vägevamat kuuma kogedes kirjutas ta luuletuse — jälle sügisest, nagu viimasel ajal sagedasti.

Ta teadis, et see on tema viimane suvi, aga see ei kurvastanud teda põrmugi. Teda ootas tagasipöördumine tõelisse olekusse. See tegi tema mõtted ja enesetunde kergeks, lõpp kirgastus ta silmade ees.

Milleks talle veel valitseja austusavaldused, kui need kaovad koos temaga? Milleks veel teineteiselt tuge otsida?

Kõik austasid teda, aga ta ei teadnud, kas ta on seda väärt või kuulub see austus aatele, mille eest ta eluaeg oli seisnud? Talle oli seda ehk õpilaste jaoks tarvis? Et vaimujõud pärast tema surma veel tugevamaks saaks ja et sõjameeste ramm seda toetaks ja arutu tapmisega ei lõhuks? Et kõikjale leviks, mis õige ja hea?

Samamoodi pidi mõtlema oma ettevalmistustes ka Temüdžin, kes jättis oma lastele, sõpradele ja suguvõsale vallutatud maailma. Hoida, suurendada ja hoida, püsida ja säilida.

Aga kas pidid nad teineteist kinnitama, kui Chang Chun ei

arvanud Temüdžini tööd õigeks? Ja kui, vastupidi, Valitseja teda õigeks luges, kas tuli see siis sellest, et ta tema õigust ja valgust mõistis, või ehk hoopis sellest, et Chang Chuni tunnustamine ei seganud riigi alistamist, vaid pigem vastupidi?

Vastastikusel läkituste saatmisel ei olnud enam mõtet, nad olid ühel ajal minemas, maailm jäi neist mõlemast maha elama oma tavalist sagivat elu, tõepoolest jäi.

27.

Kes alustab kurjaga, see kurjaga ka lõpetab.

Teha võib mitut moodi ja rääkida võib mitut moodi, need on kaks erinevat asja.

Elu on lühikene, surm on pikk, iga inimene on selles maailmas kinni, see on tema ainus näivus ja purse, ta teeb korraldusi ajaks, kus teda ei ole, lootes end pisukesekski ajaks pärast pimeduse saabumist maailma külge siduda.

Temüdžinil oli võtta veel Lõunariik, võimatu ilmastikuga India, kus ta väed olid käinud, ning frankide maa viimase mere ääres. Siis sai maapealne töö otsa. Kuni algavad hõõrumised tema riigis. Kas võis ta poegade peale loota?

Tema minek oli silmaga näha, ainult kange vaim hoidis veel kehade maailmast kinni. Kas jääb ta inimeste suhu surematuks?

Tal ei olnud palju üldisi mõtteid mõtelda, veel mõne teo, millele sai nime anda, tahtis ta enne surma ära teha.

Ta kutsus enda juurde pojad Ögödei ja Tolui ja andis veel kord teada oma soovi, et khaani kohale asugu kolmas poeg Ögödei. Pidagu ta kõiges nõu vanema venna Tšahadaiga ning seisku noorem vend Tolui tema kõrval ning äratagu unest, kui ta loiuks jääb, ning tuletagu meelde, mida unustab.

Temüdžin istus nendega koos, nad olid vaid kolmekesi, vaatasid üksteisele otsa ja teenreid seal ei olnud. Isa sõnad olid tõsised ja pühad.

Siis saatis ta pojad oma valdustesse ja läks ise lõpetama tanhudite asja. Vana ja tõbine, tahtis ta ometi selle ära teha.

Kui ta oli Dörmegei linna piiramas, tuli Burkhan ja palus ennast vastu võtta. Ta oli kaasa võtnud igat liiki ja värvi kulda ja hõbedat, kalliskive ja majakraami, noormehi ja neide, hobuseid ja kaameleid, kõige üle aga kuldse koja elamiseks.

Kui Temüdžin oli selle maise varanduse väsinud pilgul üle

vaadanud, soostus ta Burkhani palvega. Aga ta ei võtnud teda vastu mitte oma suures telgis, vaid ukse taga. Kui Burkhan, Temüdžini ähmastunud meeles suur süüdlane, ta ees seisis, hakkas khaanil äkki paha ja ta katkestas vastuvõtu.

Haige mees jäi kaheks päevaks patjadele, kolmandal andis ta niisuguse korralduse:

«Me anname sõnamurdlikule Burkhanile uue nime. Olgu ta tänasest päevast ausameelne Šidurgu. Kuna aga tänasest päevast peale on maa peal sõnamurdliku Burkhani asemel ausameelne Šidurgu, siis käsin ma selle ülearuse Burkhani teise ilma saata. Tehku seda Tolun ise.»

Nii oli asi nimedega. Ja Tolun tegi, mis kästud, ning Burkhan sai hukatud. Kui Tolun sellest khaanile ette kandis, ütles Temüdžin:

«Kui ma tulin tanhudi rahvalt aru pärima ja metshobusejahil endale viga tegin, olid sina, Tolun, see, kes enne teisi minu tervise pärast muret tundis ning soovitas sõjakäiku katkestada, kuni ma terveks saan. Mina teadsin oma seisundit paremini ja nüüd on taevas mulle jõudu andnud, et ma sain arveid õiendada sõbraga, kes mulle oma kõnedes mürki oli saatnud. See on nüüd kätte makstud. Võta siis sina, Tolun, tasuks see kuldtelk ja kogu majakraam, mida see sõnamurdja siia tassis.»

Kulla ja kalliskivid jagas Valitseja laiali ja endale ei võtnud midagi, nii talitas ta sõnamurdjaga enne oma ajalist lõppu. Igaüks, kel oli auk kõrvas, sai pärli. Kel ei olnud, see torkas ruttu augu kõrva, ja pärlid jagati laiali.

Vägi jätkas rüüstamist ja kõik tanhudid saadeti mõõga abil oma valitsejale järele. Nõnda toimis Temüdžin rahvaga, kellelt hiljem saadi valgust ja haridust.

Seda hävitamise tööd tehti veel kaua, kuni mägiselt maalt veel midagi leida oli. Kui ei olnud surematust, tuli surma külvata.

Temüdžin oli nüüd seitsekümmend ja kaks rohtu vana. Ta valud ja nõrkushood, üldine väsimus ja vanadus näitasid päevad kätte. Need vaevasid tema vaimu, nõnda et ta poleks enam soovinudki surematust, kui seda oleks talle tema praeguse seisundi jätkuks pakutud. Nõnda oli loodus hästi teinud, et ta kurnas inimese enne surma nii ära, et minek oli nagu vabanemine.

Mitmel korral tabas Temüdžin end sellele mõtlemast, mis ootab teda pärast surma. Ta oli oma elu liiga asjalikult ja tegevalt ära elanud, et tegevusetusse surra ning iga juttu uskuda.

Mongolitel olid oma ettekujutused, millest lõkketule ääres lauldi ja mida teadsid arbujad. Aga nüüd, kui Temüdžin oli kogu maailma läbi tuisanud ja talle oli pärimiste peale jutustatud erinevaid ettekujutusi, ei osanud ta enam ühtegi uskuda.

Osa nendest pakkusid seal ilmas pikka olemist ilma tegudeta ja piinata. Aga see lõputu laisk kordumine ise pidi olema piinav. Uihurite seas oli palju ristikuju-usulisi, need rääkisid taevast, kuhu pääsevad vaid head, laiskuse rohuaiast, eredast valgusest ja võõrast vaiksest muusikast. Inimesed vaatasid seal jahmunud silmil otsa oma hiilgavale Jumalale ja neil ei olnud tema valgusest iialgi rahu. Tšingis-khaan oli — küllap oli — õnnistuseks oma rahvale ja tema sõna oli oodatud kingituseks, aga ükski poleks suutnud olla kaua tema silma all, ilma lootuseta tõmbuda oma telgi valkjashalli seina varju.

Umbes samasugune oli sartahuli rahva taevas, seal vulisesid puhtad allikad ja õndsad jõid veini, purju jäämata. Veel oli neile naudinguks, et nad purustasid oma jäikuva liikmega piiramata hulgal neitsinahka, ja need huuriks nimetatud neitsid olid imekaunid, nad tantsisid ja laulsid oma võitjatele. Aga seda veretööd ei osanud vana Temüdžin hinnatavaks pidada, pigem oleks ta olnud naisega, kes talle ühises mõnus võib vastata.

Kas ei olnud kõik need ettekujutused pettus, et meelitada selles elus vaevatuid?

Chang Chuni kaaslastel oli õndsatele mitu kohta, saar Idameres ja suur mägi Läänes. Sinna ei pääsenud vääritu, aga nendegi pühakute tegevus ei olnud õndsate asupaigas targem kui läänerahvastel. Nad jalutasid seal oma pikas rüüs ning vestlesid magusasti või siis viibisid igaveses õndsuses, tundes oma naba kaudu ühendust kõige kõiksema kõiksusega. Ja seda sai vaid erakordsetel juhtudel, vääritud pidid taas sündima siia maailma vaevlema ja pisiasjade pärast jagelema. Samasuguseid kujutlusi levitasid need, kes tulnud Lõunamaalt, maailmade ääre Indiast. Keegi polnud osanud välja mõelda, mis on inimesele hea. Kõik need kujutlused olid võimetute meeste ootus, mis ei saanud rahuldada tugevat ja teotahtelist.

Keerulisemad ja huvitavamad olid mitmete rahvaste jutud, kes elasid mongolitest põhja pool. Nendel olid vägevad nõiad ja nad teadsid taevaste vaimude tujusid. Nende minek sellest maailmast teise oli keeruline ja seiklusterohke;

kes kõik raskused võitis ja koledused läbi tegi ning kelle vaim jäi murdmata, see sai tõotatud maale. Aga sealgi ei oodanud õnnelikku midagi erilist, mida ta juba maa peal poleks kogenud. Ja nii olidki kõik ettekujutused maapealse oleku suurendatud kaja. Ja hirmud olid maapealsed hirmud suurendatud kujul.

Aga mis oli siin maailmas sellist, mida tasus igaveseks tahta? Jaht ja võõraste sõdalaste raiumine? Kui vari raiub varju ja surnute riigis ei ole surma, siis mis mõtet on vehkimisel? Või näitaski see, et niisama mõttetu on mõõgatöö ka ajalikus elus? Niisama ja veelgi mõttetum, kui silmas pidada, et meie elu on ainus — niisama nagu nende elu, keda me terava mõõga või kurja keelega hauda viime.

Kas polnud ehk mongolite oma taevas ja lõpp mongolite jaoks kõige parem? Olgu mis on, aga hobustel kihutamist, vibude vinna vedamist ja metsloomade küttimist pidi seal ikka olema, kui riistad ja hobused kaasas. Varjunooled vihisesid läbi varjuloomade ja varjuhambad närisid varjuliha. Ei olnud üheski midagi head ja see kõik võis naerma ajada, kui sa ei suutnud enesesse hirmu koguda. Temüdžin pidi lapsepõlve meelde tuletama, et seda suuta. Ta oli tõusnud kõige hiilgavama troonini ja hirmud ei olnud teda kaua külastanud. Alles siis, kui ta sai vanemaks, muutus äkki vangipõlv või reduaeg padrikutes tõelisemaks kui võidud rahvaste ja kõrbete üle, kui suured saagid ja kuldsed telgid.

Mis seal teises ilmas tegelikult on, seda ei teadnud ju päris veendunult kinnitada keegi.

Ühtedel muutus hing tuleks ja tühine keha heideti suurtele lindudele söögiks. Oli siis lindudest magusam söödud saada kui ussidest? Teised põletasid kõik ära ja hajutasid tuha maailma meredesse, et seda ei saaks enam kokku korjata.

Rahvas, kellelt võis kõike õppida, ei tulnud oma ettekujutustega aga üldse lagedale. Nad kummardasid läinuid, andsid neile uusi nimesid ja tegid märke, ohverdasid kindlatel päevadel ja põletasid kõiksugu paberist kraami, aga keegi ei osanud vist öelda, kus ja kuidas elavad need surnud esivanemad, kelle eest nad nii piinliku täpsusega hoolt kandsid. Nad lootsid neid sekkuvat elavate tegevusse nõuga ja jõuga, nad teadsid neid kannatavat, kui jäid toiduta ja põletamise suitsuta mingi võimatuna näiva juhuse läbi või siis, kui nad ei suutnud sünnitada poisslapsi, kes nende vaevu oleks leevendanud. Aga nad ei püüdnud kordagi selgitada, kuidas need vaimud elavad, ja võib-olla see oligi kõige targem ja ausam.

Või ehk ei olnudki välku ja kõik mäed ei olnud vaime täis? Ja pärast surma ei olnud mitte midagi, mitte kõige vähematki, täielik must unustus. Ja lõpp minu maailmadel. Surm aga tuli omasoodu ja arutlustel ei olnud mõtet. Veel mõne teo jõuab mees ehk elnajal ära teha, tulgu siis pärast, mis tuleb. Seda ei teadnud ei mineja ega saatjad. Ja oligi seda vaja teada?

28.

Päevad, mida sa ette tead, on rahulikud. Aga me loodame ootamatu õnne peale ja teadaolev hirmutab meid ja mitte igaüks ei talu igavust.

Peab olema tugev ja julge, et liikuda mööda tuntud teed vastu kindlale surmale.

Ometi see päev tuleb. Paljust pääseb mööda, sellest mitte iialgi. Ükski unenägu ei kesta kaua, kujutlus ei saa tegelikkuseks, sest asjad ei ole lihtsad.

Chang Chuni surmale eelnesid mitmed märgid, millele ta naeratades oma õpilaste tähelepanu juhtis.

Sellest saadik, kui Qiongtao oli kloostriks tehtud, ei korjatud aiast kütet ega püütud järvest kala ja siia sigines linde ning kalu, ja jalutajad, kes siin aasta ringi käisid, ei häirinud neid. Kui Chang Chun nõrgemaks jäi ja käimine talle vaeva hakkas tegema, sõitis ta hobusega vähemalt kord päevas läbi aia.

Kuuenda kuu kahekümne esimesel päeval jäi ta nii haigeks, et ei läinud aeda ja pesi ennast õuenurgas kraavis voolavas vees. Ülejärgmise päeva keskhommikul toodi talle teade, et öise äikese ja paduvihma ajal oli lossijärve lõunakallas ära uhtunud. See oligi see tohutu mürin, mida öösel oli kuuldud ja millele polnud osatud seletust anda. Kalad ja kilpkonnad olid lossijärvest koos veega läinud idapoolsesse järve ja järvepõhi oli kuivaks jäänud. Seda järve olid toitnud läänepoolsete mägede allikad, tema vesi oli alati puhas ja läbivoolav olnud. Öösel oli aga mäekülg voolukraavi suudmes ära uhtunud, nii et pool mäge oli kraavi varisenud ja juurdevoolu tõkestanud.

Seda seletati õhinal Chang Chunile kui imelikku loodusnähtust. Õpetaja vaikis, siis hakkas naerma ja ütles:

«Mägi vajus kokku ja järv jäi kuivaks, tähendab, et tuleb minulgi minna.»

Seitsmenda kuu neljandal päeval kutsus põdev Chang Chun oma õpilased kokku ja ütles neile:

«Kui minu kaaslane Dan Yang suri, ütles ta enne oma minekut mulle niisuguse ennustuse: «Pärast minu surma tõuseb meie usk kõrgesse ausse, paljud maad muutuvad taousuliseks. Ja sina elad just sellel ajal. Valitseja ise annab tao kloostritele nimed ja kirjad nende värava kohale. Sina saad suurte kloostrite eestseisjaks, sinu juurde saadetakse aumärkidega saadikuid ja sul kästakse juhtida kõiki taolaste asju. Sel ajal sooritad sa vägevaid tegusid ja oled au sees. Ja sel ajal saabub ka sinu rahu.» Nõnda ütles ta ja näete ise, nõnda ka juhtus. Nüüd on meie liikumise eesotsas kõikjal asjatundlikud mehed, tundjad meie eneste seas ja väljaspool meie vennaskondi. Nüüd võin ma rahuliku südamega minna.»

Nõnda ütles ta lahkumise sõnad, aga õpilased ei tahtnud tema sõnu viimasteks võtta ja soovisid, et ta veel kaua nende keskel viibiks.

Kuigi Chang Chun oli õige eluga rahu ära teeninud, tundsid õpilased end kindlamini, kui ta olemas oli. Kuigi igapäevased asjad olid ammu nende eneste ajada ja juhtida, oli Chang Chuni nimi ja sõna neile lipuks.

Chang Chun jäi ikka hädisemaks. Tal tuli tihti väljakäigus käia, ja kui ta käis väljakäigu ja magamistoa vahet, peatasid teda õpilased ja ütlesid, et ta ei vaevaks ennast käimisega, aga Chang Chun ütles:

«Ma ei taha inimestele tüli teha.»

Seitsmendal päeval tahtsid õpilased haige tuju tõsta ja kutsusid teda saali külaliste hulka. Nad ütlesid:

«Neid käib siin lõuna ajal hulgaliselt. Head inimesed tahaksid sind näha.»

Chang Chun naeratas nõrgalt ja ütles:

«Ma tulen kahe päeva pärast.»

Aga lubatud ajaks ta ei tulnud. Ta kirjutas oma viimast, surmaeelset luuletust, nagu see oli kombeks:

Sünd ja surm on nagu hommik ja õhtu.
Mullid kerkivad pinnale ja kaovad jälle — vesi sellest ei muutu.
Kui kuu või päike heidab valgust läbi mõne kitsa pilu,
siis võime astuda üle viiru, aga kui tema salavõim
avaneb laias ruumis, hõlmab mäed ja mered ja läbib ilmakaari,
siis seob see kõik elusa üheks kõiksuseks.
Kirjutades kuivab tušš ja pöörane sõna muutub põrmuks,
kaaslased unustavad selle kohe, kui kuulevad.

Kui luuletus oli nõrga käega, aga selgete märkidega paberile pandud, võttis ta selle ja astus saali. Ta istus pingile ja kõik, kes seal olid, vaatasid tema poole ja mõistsid, et ta on pöördumas tagasi tõelisse olekusse.

Mida mõtles ta lahkudes? Kes võiks seda valetamata öelda? Arvukad sõbrad vaatasid ta poole, saalis valitses täielik vaikus. Korraks oleks nagu naeratuse vari libisenud üle lahkuja näo, siis vajusid ta silmad kinni ja ta laskus aeglaselt seljatoele ja jäi lõdvalt lamama. Ükski kohalviibijatest ei liigutanud end.

Vaikselt, ent ometi auväärselt oli ta elanud, vaikselt ja auväärselt lahkus ta surematusse.

Mõned tema õpilased kinnitasid hiljem, et Chang Chuni surres oli saalis levinud imeline lõhn.

Õpilased võtsid lõhnavad küünlad ja astusid reas, põlev suits peos, tema eest läbi ja kummardasid hüvastijätuks.

Mõned kaugemad ja uued õpilased tahtsid itku alustada, aga tema lähedased Zhang Zhi-su ja Wo Zhi-lü peatasid neid ja nõudsid korda. Nad ütlesid:

«Püha mees tegi enne surma testamendi, et usuasju jääb valitsema tema õpilane Song Dao-an, abiks saab talle Yin Zhi-ping ja edasi tuleb Zhang Zhi-song; Wang Zhi-ming aga jääb endiselt asjadevalitsejaks ning Song De-fang ja Li Zhi-chang jäävad usuasjade nõunikuks.»

Niisiis toimiti õpetaja soovi kohaselt ja pärast maailmast lahkumise palvet ja kahekordset austusavaldust põrmu ees asusid valitud ametisse.

See oli sea aasta seitsmenda kuu üheksanda päeva õhtul.

Järgmise päeva varahommikul riietusid kõik leinarüüsse ja toimetasid kõigi reeglite kohaselt itkutalituse.

Lahkunut tuli linnast kummardama umbes kümme tuhat inimest.

Kui Liu Zhong-lu Chang Chuni surmast kuulda sai, ütles ta nõnda:

«Sellest hetkest, kui püha mees astus khaani ette, said nendest sõbrad. Valitseja on teda kõik aeg armastuse ja poolehoiuga meeles pidanud. Nüüd, kus ta on lahkunud, tuleb sellest kohe khaanile teatada.»

Truu teener ei teadnud siis, et veel samal kuul lahkub ka Temüdžin teise maailma. Ei ole võimatu seegi, et Temüdžin läks paar päeva varem.

Nutmine Chang Chuni surma pärast jätkus. Ikka rohkem ja rohkem kogunes munki ja ilmalikke kirstu juurde.

See sündmus tõi hulgaliselt juurde usupooldajaid. Iga

päevaga kogunes üha rohkem neid, kes palusid pühenduseks õpetussõnu ja vaimulikke nimesid.

Song Dao-an väsis seda tööd tehes, sest oli samuti juba üsna vana mees. Ta ütles Li Zhi-changile:

«Me saime mõlemad õpetajalt eneselt seitsmendal kuupäeval, kaks päeva enne minekut, korralduse ametisse astuda. Sina oled osav kirjutama, tee seda minu eest ja jaga vaimulikke nimesid. Alla aga pane pitser minu käe märkidega. Sul hakkab see asi minema ja nii jäägu alatiseks, et sa asendad mind selles töös.»

Mitmed tulid, et ohvrit tuua. Song Dao-an väsis ikka enam oma õpetajaga jumalagajätu tööst ning palus Qing Hed tema asemele asuda.

Lõpuks võttis Qing He pakkumise vastu ning asus usuasju valitsema.

Hüvastijätjate arv ei vähenenud, neid tuli lähedalt ja kaugelt, ja nii kestis see terve aasta.

Taolased olid oma asjadega ametis ja nad ei teadnud huvi tunda selle vastu, mis toimus sel ajal kaugel mongolite laagrites Temüdžini ja tema lähedastega. Mitmed õpilased olid teda näinud ja mõelnud õpetaja ja tema suhete üle, mis tulid nii auks kui ka alanduseks. See näitas selgesti, et nendel kahel asjal ei ole vahet.

Maa oli mongolitest alistatud ja ei olnud ka. Ees ootasid uued katsumused, sest ka mongolid teadsid, et see asi on lõpule viimata. Aga need kaks meest, kes omavahel läbi said ja asju rahumeelselt võinuksid otsustada, olid selleks ajaks mõlemad siit maailmast lahkunud.

29.

Meri neelab kõige suuremagi, surm võtab ka kõige võimsama.

Millel on algus, sellel on ka lõpp. Ükskord lõpeb ka see, mis näib lõputuna. Surevad riigid ja surevad mehed, roostetab raud ja mureneb kivi. Ainult vesi ja tuul käivad ühetasaselt üle, aga nemadki sünnivad ikka ja uuesti.

See, mis on kandnud kord kõikehaaravat vaimu, mis on täidetud olnud kõikeläbivast tahtest, saab kord põrmuks ja hajub ruumi.

Temüdžin suri mõni päev pärast — või oli see enne? — Chang Chuni oma seitsmekümne kolmandal eluaastal, täpne aeg ei ole teada.

See oli Tanhudimaa sõjaretke ajal. Temüdžin soovis, et see töö saaks lõpetatud enne tema surma, aga kui ta ikka nõrgemaks jäi ja oma minekut tundis, siis käskis ta seda varjata, et tanhudite vaim ei ärkaks ja et saaks rüüstamist lõpetada. Eriline oli see viha, mis tema sisse oli kogunenud eluõhtuks ja küllap juhuse tahtel vallandus see tanhudite vastu. Selles puudus mõte ja kainus, paistis vaid nõdraealine vihkamine.

Temüdžin tegi viimaseid korraldusi Tanhudimaa saagi kohta, aga ta ei suutnud enam mõista olukorda ega kuulata neid, kes talle ülevaadet tõid. Naine Jesüi istus tema juures, kui ta lamas patjadel, niisutas tema kuivavaid huuli ja vaatas tema suremist. See oli nõrgale olevusele ohtlik, sest ümber surija käis vaimude võitlusmöll ja nõrga sisse olid nad varmad minema. Tugevad arbujad, kellel oli võim nende üle, kes ehmatasid neid trummide mürina ja sõnadega ning oskasid neid tulega kõrvetada ja eemale peletada, viisid Jesüi ära, aga ta kippus ikka tagasi.

Surmaeelsetest korraldustest oli üks see, et suurema osa khaanile määratud saagist sai endale Jesüi.

Mitmed asjad olid nooremate mongolite teadvuses muutunud, nad olid kokku puutunud võõraste jumalatega, kellest mõned olid üsna võimsad, ja see oli hajutanud hirmu vaimude ees. Telgis käisid kitani ravitsejad, sartahuli tähetargad ja veel mitmed, kes tahtsid isandale viimastel päevadel abiks olla.

Võib oletada, et toodi teade Chang Chuni surmast, Temüdžin kuulas siis selle ära ja vaikne nördimus täitis tema haiget hinge. Mees, kes teadis surematuse saladust, oli läinud enne teda.

Haigus võttis ikka enam võimust ja Temüdžin tegi veel viimase salakavala korralduse: kui see sündmus saab teoks, et ta sureb, siis tuleb seda varjata, keegi ei tohi nutta ega itkeda, et vaenlane sellest teada ei saaks, kuni sõjavägi on kõik Tanhudimaa linnad purustanud, saagi võtnud ja kõik elanikud tapnud.

Ka omade eest tuli surma saladuses hoida, et kuuldus sellest ei läheks allutatud maadesse laiali, enne kui kogu uluss on kokku kogunenud ja otsused edasise kohta vastu võtnud. Et mongolite võim ei nõrgeneks hetkekski ja et ääremaad ei saaks mahti mässu tõsta.

Ja siis saabus suremise hetk. Minejale oli see niisama äkiline nagu sünd. Tema huultelt oodati viimaseid sõnu, aga neid ei tulnud, võib-olla Temüdžini põlise tarkuse tõttu, et

tema juhuslikke sõnu ei tõlgendataks testamendina, mis võib asjata maailma muuta.

Vägevad nõiad mässisid valitseja võimutu keha karusnahkadesse ja isegi mitmetele lähedastele ei antud asjast teada. Lõhnavast puust valmistati kaks õõnest poolt ja keha pandi kirstu. Kirstu pandi kaasa nahast saapad, müts, vöökauss ja kuldsed sööginõud. Kirst kinnitati väljastpoolt nelja kuldse vitsaga ja pandi vankrile, mis oli kaetud valge vildiga ja vaipadega. Üle kirstu visati roheline tekk.

Samal ajal lõpetati erilise vihaga Tanhudimaa sõda ning tapeti kõik, keda kätte saadi.

Siis, kolmandal päeval, asuti Temüdžini kehaga teele koduste steppide poole. Ees ratsutas nõid kuldsadulas, iga päev ohverdati kolm lammast. Surnut ei saanud päriselt varjata ja seepärast olevat tapetud kõik vastutulnud elavad olevused, kes võisid leinavate teeliste järgi olukorra kohta teateid saada. Seda tehti, et teade surmast ei laguneks enneaegu laiali.

Suve lõpuks jõuti kodusesse suurde laagrisse, mitmed rännualad eemal kohast, kus seitsekümmend ja kaks aastat tagasi oli ema Höelüni üsast ilmale tulnud poisslaps, hangunud vereklomp rusikas. See oli Onani kaldal püha mäe jalamil ja koha üle vaidlevad pärijad siiamaani. Kui Temüdžin elas, valis ta välja selle koha, kus talle üht üksikut puud vaadates oli peale tulnud imeline härdus. Hiljem kasvas selle koha peale rammus mets.

Kui kõik pojad, pojapojad ning muud asjaosalised olid kohal, anti Tšingis-khaani surmast avalikult teada.

Nüüd levis teade kihutavate ratsude kiirusel üle nelja suure hordi ja kõikjal tehti asjakohast itku. Aga samas oldi valvsad valitsema alasid, et vihakandjad ülearu ei rõõmustaks.

Valitseja kirst kaevati sügavale maa sisse ja kaasa pandi kõik vajalik, mis aitab elada sealpoolsetel karjamaadel. Üle matusepaiga kihutati tuhandepealine hobusekari, et koht saaks nii tallatud, et seda ei leiaks ei inimene ega vaim. Matusepaiga lähedusse jäi kolm valvemeeskonda, kes iga päev põletasid augus ohvrit, ja see valvamine kestis kolm aastat, et ükski vaim ei saaks midagi sepitseda.

Matus korraldati suurte austusavalduste saatel, Temüdžini ärasaatmise juures olid kõik, aga matmise kohta teadsid vaid vähesed.

Teda mälestati ja räägiti tema tegudest, söödi ja joodi, ikka

ja jälle öeldi riimitud sõnu ja mõeldi tema elu kirjapanekule.

Ja asjalik elu läks edasi. Kui üks päike oli looja läinud, tõusis teine ja mongolite riik muutus ikka vägevamaks.

30.

Kui tugevasti ka seltskond ei leina, surnu ei ärka enam ellu.

Kui kaua talle ka austust ei jagata, ikka jääb ta surnuks ega tee uusi tegusid, mille eest austus võiks jätkuda ja kasvada.

Vahel tõuseb kellegi tegude tähtsus uutes tingimustes äkki järsult ja teda nähakse uut moodi ja tema teod saavad tähenduse, aga enamasti tasandab aeg kõik olnu ja kunagise hüüde kaja jääb ikka nõrgemaks. Kuni sellest enam sosingi inimeste kõrvu ei puutu ja nimed jäävad ainsaks heliks või kustuvad needki.

Usklik väsis imetlemast ja Chang Chun tuli lõpuks maha matta. Tema vaim lehvis ja lõi aeg-ajalt uue tundena õitsele, aga suurem osa sellestki sai maha maetud. Pärast jäi nimi, ja sedagi varjutasid uued nimed. Kuni sügav ajalugu võis seda vanuseprooviga vääristada.

Hiire aasta kevadel, kolmanda kuu esimesel päeval, tegi Qing He ettepaneku ehitada kloostrisse Chang Chuni kehale tempel, kus tema vaim võiks tulevaste põlvede küsijatele abiks olla.

Töö oli suur ja vahendid kasinad. Paljud kahtlesid, kas nad suudavad. Eestseisja ütles neile:

«Igas asjas on tähtis eelnev mõte. Inimesed aitavad meelsasti lõpetada üht ehitust, kõhklevad aga kangesti enne tööde algust. Kui asi ei ole isiklik, siis viib vennaskond asja ikka lõpule. Seda enam, et kõik mäletavad õpetaja voorusi. Teda austati kõikides maades. Polegi tarvis paluda almust, abilisi tuleb ise kokku. Ärge kahelge. Ja kui mu sõna tõeks ei lähe, lasen ma kloostri varanduse käiku ja olen valmis kätte võtma kerjakausi.»

Kõrge ametnik Quan Sheng, kes oli Chang Chuni ammune sõber, sai sellest kavatsusest kuulda ja see tegi talle rõõmu. Ta lubas oma abi. Chang Chuni armastatud õpilased hakkasid töid juhtima.

Neljanda kuu alguses puhastati plats ja kindlustati tulevase templi alus. Paari-kolme päeva pärast tuli mitmest

ümberkaudsest linnast kokku üle kahesaja taolase. Nad tõid kaasa toiduaineid, millest kloostris oli ammu puudus. Ja asusid tööle. Ja järgmistel päevadel tuli ikka uusi abilisi, nii et oma meestel oli tegemist, et kõigile tööd leida. Üks tegi päeva, teine mitu, soovijaid oli rohkem, kui ligi mahtus. Töö lõpetati neljakümne päevaga. Tempel sai valmis.

Et see kõik nii hõlpsasti läks, tekkis arvamus, mis levis, et kuigi inimkäed liikusid kiiresti ja jõupingutusi saatis edu, siis ilma pühakute kaasabita siin siiski läbi ei saadud.

Peeti nõu ja otsustati, et Chang Chuni kirst sobib maha matta seitsmenda kuu üheksandal päeval, kui surmast on möödunud täpselt üks aasta.

Sel ajal kimbutasid linna suured paduvihmad ja vennaskonda sigines kartus, et niisuguse ilmaga ei saa pidulikku matusetalitust pidada. Kuid juba esimesel kuupäeval läks taevas selgeks ja jäigi.

Enne talitust tehti magusat suitsu ja ehiti ohvripaika. Kui kirst lahti tehti, oli Chang Chun selles otsekui elus.

Kolm pikka päeva vooris rahvast teda vaatama, inimesi tuli lähedalt ja kaugelt, ülikuid ja alamaid, kõrgestisündinuid ja lihtrahvast, ametnikke ja buddha munki ja nunnasid. Iga päev loeti umbkaudu kokku kuni kümme tuhat külastajat.

Käijad panid imeks terve aasta kirstus olnud pühaku väljanägemist, kehal ei olnud lagunemise märke. Inimesed kummardusid ta kohale ja tõstsid imestades käed laubale.

Kuuldus imest levis kiiresti ja nii tõi Chang Chun isegi pärast oma surma tao usku hulgaliselt uusi otsijaid. Paljud uskusid selle õpetuse imejõudu ning magus lõhnasuits seisis kõik need päevad paksu pilvena surmatempli kohal.

Mõeldud päeval algas rahule uinutamise talitus ja see kestis kolm päeva ja ööd. Enne seda pidasid õpilased kümme päeva paastu.

Matusepäevad ei jäänud ilma taevaste märkideta. Kaheksanda päeva hommikul lendasid üle templi kured, algul mustad, nende järel valged. Kõik vaatasid neid ja mõistsid, et see on veel üks tema ime.

Üheksandal kuupäeval pärast kesköö, kui algas uus päev, peeti lõputeenistus koos ohverdamistega. Seejuures oli tehtud pühad istumisasemed kolmesaja kuuekümnele vaimule, kes ümber Chang Chuni keha pidid valvama. Asemetele pandi vaimu kuju või kirjamärk ja neid oli nii palju, kui palju oli keskmises aastas päevi.

Pärast teenistust viidi säilmed templisse. Säilmeid nime-

tasid nad rui'ks, mis on põrnikate koorik, madude kest, mis teatava aja tagant elavatest maha jäetakse. Sellist nimetust kasutati surematu surnukeha märkimiseks, sest see hinge maine kest oli kui äravisatud rõivas, mida ei läinud tõeliselt surematule vabale hingele enam tarvis. Sisu jäi kahjustamatuna alles ja rändas koos hingega pühale mäele, maha maetud kirstus oli vaid koorik.

Viimise hetkel levitas koorik head õnnistavat lõhna ja see ei kadunud templist terve päeva.

Keskpäeval söödi pidulikku lõunat, sellest võttis osa tohutu hulk rahvast, taolasi ise oli juba mitu tuhat, usuaustajaid aga üle kümne tuhande.

Kui pühaku hing oli rahustatud, lõppes ilusate päevade aeg, mis oli matusteks antud, ja juba järgmisel päeval sadas paduvihma.

«Näete, kui kooskõlas oli taeva tahe inimeste tööga ses asjas,» öeldi õhates.

Kõrgest soost Quan Sheng ise juhtis matusetalituse ilmalikku osa. Talituse ajaks pani ta pealinna ja selle ümbrusse korda pidama sõdurite salgad, aga mingeid rahutusi ega korratusi ei ilmnenud kuni selle ajani välja, kus rahvas pärast talitust laiali hakkas minema.

Hiljem oli Quan Sheng see, kes andis maetud pühaku templile nime Chushun, mis tähendab kooskõlas olevat. Kloostri nimeks jäi aga Boyun (valged pilved) ning see on pealinnas tänapäevani säilinud, vanalinna läänemüürist pisut väljas.

Chang Chun on maetud selle suurimasse templisse ja seal on ka tema kuju. Samas on ka eraldi tempel, milles on tema ja ta kuue kaaslase kujud. Ja veel on seal üks tempel, milles elavad tema ja ta kaheksateistkümne teekaaslase vaimud, kes said erilise austuse osaliseks Yuani dünastia ajal suure sõpruse märgiks selle dünastia ebajumala Tšingis-khaaniga.

Kloostripidustusi Chang Chuni auks peeti esimese kuu üheksateistkümnendal päeval, tema sünnipäeval. Nendele pidustustele kogunes alati palju rahvast, see oli tähtsaks päevaks kogu linnale. Nõnda austati pühameest.

Boyun aga kujunes üheks tähtsaimaks tao kloostriks. Seal on säilinud valitseja Qian Longi luuletus, mille mõte on see, et aitab ühestainsast käsust — «Ära tapa!» —, et surematuks saada.

Legendi järgi olevat Chang Chun seda öelnud Tšingis-khaanile, et vähendada tapmist ja nõutada kõigile elusolenditele halastust.

Chang Chun jäi inimeste teadvuses vaimukangelaseks, kes astus sõna ja tõe jõuga vastu kihutavatele vägivallatsejatele, sest rahvas nägi seda, mida soovis näha.

31.

Kõik, mis tuleb pärast, on seotud sellega, mis oli enne. Ükski asi ei kao jälgi jätmata.

Ühed seovad oma tänaseid asju mineviku külge, et neil oleks suurem autoriteet, et kuldajastu sära tänapäeva peale paistaks. Teised teevad seda selleks, et õigustada ja põhjendada tänaste asjade headust või halbust. Kolmandad selleks, et tunda igavest järjekestvust ja loota tulevasele elule.

Teiste minevikus on meie tulevik. Sellepärast me sellest räägime.

Temüdžin jäi veel kauaks pärast oma surma elama ja mongoli südames elab ta tänapäevani. Tsingis-khaani nimi valgustas kõiki järglaste tegusid.

Hiire aastal kogunes suur kurultai Kelüreni jõe Ködehü saarele. Seal olid parema ja vasaku käe valitsejapojad ja sugulased, seal olid kõik otsesed järglased, tütred, väid, tümenite ja tuhatkondade nojanid. Sellel ja teistelgi suurtel kogunemistel loeti ette kadunud Valitseja kuldset õpetussõna ja seadust.

Siin tõsteti valitsejaseisusse Ögödei, vastavalt isa soovile. Vanim poeg Džotši oli selleks ajaks tapetud, Tšahadai ja Tolui kuuletusid Kolmandale Valitsejapojale ning andsid talle üle oma isa ihukaitseväelased ja laskurid. Nõndasamuti sai Ögödei endale keskkulussi.

Esimese asjana tahtis Ögödei-khaan koos oma venna Tšahadaiga lõpetada isa poolelijäänud tööd. Nii saadeti lisavägesid Kalibai vastu. Batu, Büri, Güjüg ja Münkö saadeti appi Sübeheteile läänepoolsete rahvaste alistamiseks. Nende rahvaste mahasurumine oli Temüdžini enese käsk, aga nad panid kõvasti vastu ja kaval Sübehetei ei tulnud sellega toime. Nende vägede ülemjuhatajaks määrati nüüd Büri, Güjügile aga allusid keskkulussi väed. Iga pealik pidi sellesse sõtta saatma oma vanema poja.

Ögödei ütles:

«Kui vägi on suur, tõuseb kõikide tuju ja nad hoiavad pea püsti. Vaenlaste maid on veel väga palju ja nende rahvas on kuri. Nad võivad vihahoos viskuda kas või omaenese mõõga

otsa. Räägitakse, et nende odad on teravad. Sellepärast peavad kõikide vanemad pojad minema.»

Igas asjas rõhutas Ögödei, et ta tahab oma vanema venna Tšahadai nõuande järgi talitada, et ei oleks riidu, ja sellepärast saatis ta kulleri ja küsis niisuguse sõna:

«Ma võtsin vastu kõik, mida Tšingis-khaan oli mulle valmistanud. Ei tea küll, mis vooruste eest see mulle osaks sai. Küsin nüüd sinult nõusolekut minna Kitanimaa vastu, sest meie isa jättis kitanite Altan-khaani alistamise pooleli.»

Tšahadai saatis talle vastuse:

«Milleks venitada. Asuge teele, mina saadan siit väe.»

Ja jänese aastal saigi see teoks. Temüdžin ja Chang Chun olid selleks ajaks juba ligi neli aastat surnud ja nende sõprus ei hoidnud enam kitanite kirjut hõimu.

Ögödei purustas vastase väe. Aga kui see oli puistatud ja mongolite väesalgad valgusid igas suunas laiali ning piirasid linnu, tabas Ögödei-khaani ootamatu haigus: ta ei saanud enam sõnagi suust.

Kutsuti kokku kitanite nõiad, kelle seas oli ka mongolite vastu palvetanud taolasi, ja kästi neil nõiduda, et põhjust teada saada. Kõik kitanite nõiad, olid need taolased või teised, leidsid nagu ühest suust, et selle maa vaimud, kes valitsevad maad ja vett, kes saadavad uputust ja põuda, haigusi ja paiseid ja võivad rabada inimese hinge, on üliväga vihased selle pärast, et mongolid on haaranud oma kätte kitani rahva ja ta majad, et nad purustavad külasid ja linnu.

Siis kästi loomasisikondade ja muude vahendite abil pärida vaimudelt, kas nad ei võtaks vastu lepitusohvrit kulla ja hõbeda, karja ja toiduainete näol, aga vastus oli, et sel puhul hakkavad vaimud veel enam märatsema ning teevad seda päeval ja öösel. Pakuti veel mitmesugust, ja kui pakkumisel oli haige lähedase sugulase elu, tegi khaan silmad lahti ja palus juua. Pärast joomist küsis ta:

«Mida vaimud vastasid?»

Nõiad ütlesid:

«Meie maa vaimud on üliväga vihased vallutuste pärast. Me pakkusime lepituseks kõike, mida nad eales võiksid ihata. Nemad nõustusid aga vastu võtma vaid lähedase sugulase elu, muidu tõstavad nad veel suuremat mässu.»

Kui Ögödei seda oma haiguse nõrkuses kuulis, küsis ta ümberseisjatelt:

«Kas on siin mõnd valitsejapoega?»

Siinsamas seisis Tolui ja ütles:

«Meie õnnis isa Tšingis-khaan kutsus ja valis sind, minu vanem vend, trooni peale ja pani sinu õlgadele kogu rahva koorma. Minul aga käskis ta seista sinu kõrval ning äratada sind unest ja meelde tuletada, kui sa unustad. Kui ma ei hoia sind praegu kurjast lõpust, keda jääks mul siis veel äratada? Kõik mongolid on juba täis kurbust ja kitanid juubeldavad. Aga sina oled veel elus ja mina astun sinu eest surma. Ma olen tugev ja sihvakas, ma olen võidelnud sinu silmade all ja kaugel sinust. Ütelge, nõiad, oma mana, pomisege sõnu ja puhuge vee peale.»

Nõiad tegid, nagu kästud. Tolui jõi manatud vett, tõusis püsti, astus paar sammu ja tundis, et pea käib ringi. Ta istus maha ja ütles:

«Kohe ma jäin purju. Hoia, valitseja, kuni ma ärkan, oma noorema venna orbusid ja leske, hoia neid, kuni mu meeled tagasi tulevad. See on kõik, mis ma tahtsin ütelda.»

Ja siis ta jäi maha. Ögödei sai terveks. Tolui suri mõne aja pärast. Ögödei alistas kitanite Kuldkeisri ja tegi ta oma teenriks.

Ta pani kõikjale, linnadesse ja küladesse, oma valitsejad, väepealikud ja salateadete toojad ning läks suure saagiga koju. Ta asutas suure linn-laagri Kharakorumi.

Taolased ei toetanud vallutajaid, aga olid ka tapmist ja riisumist võimetud ära hoidma. Neil olid Tšingis-khaani kirjad ja vana sõprus ning see säilitas kloostrid ja nende enese elu.

Selle vahe sees allutas Tšormakan Bagdadi ja teatas, et seal on head maad ning kaubad. Ögödei käskis tal sinna valitsejaks jääda ning saata igal aastal kalleid kaupu, kulda, kangaid ja lendavat kuldtikandiga riiet, pärleid, sihvakaid läänemaade hobuseid, kaameleid, paabulinde ja muulasid.

Sübehetei ja Batu ning Büri allutasid orossid ja mitmed teised rahvad ja panid neile peale oma valitsejad. Batu saatis kibtšahudide-vastaselt sõjakäigult järgmise salajase teate, mis sai tema eraldumise alguseks:

«Igavese Taeva abil, minu onu ja valitseja suurusest alistasime sinu valitsusele üksteistkümmend maad ja rahvast. Siis me tahtsime pöörata oma kuldpäitsed kodu poole ja tegime lahkumispeo. Panime suure telgi üles ja alustasime pidu. Mina kui vanim valitsejapoeg tõstsin esimesena peekri ja jõin. Seepeale vihastasid Büri ja Güjüg ning tahtsid ära sõita. Büri ütles: «Kuidas julgeb see Batu end meie väärilis-eks pidada. Niisugune habetunud eit tuleks maha tallata ja

jalakannaga sodiks sõtkuda.» Ja Güjüg ütles: «Lõhume õige puid selle vibu kandva eide rinnal.» Mina aga püüdsin neile seletada, et oleme siin, keset vaenulikku rahvast, ühise asja eest väljas ja ei peaks tülitsema. Ometi läksime leppimata lahku. Onu ja valitseja, teatan seda sulle, et talitaksid oma äranägemise järgi.»

Selle teate peale vihastas Ögödei kõvasti, nõnda et ta ei lasknud oma vanemat poega Güjügit enda ette tulla. Ta ütles oma järglase, tulevase khaani kohta:

«Kus on ta häbematust õppinud, et räägib vanema venna vastu? Ma panen ta lihtsõduriks, et ta roniks üles mööda järsku seina, kuni murrab küüned!»

Büri aga laskis ta oma isa Tšahadai juurde saata, et see temaga tõreleks.

Nõnda oli Temüdžini lapselaste vahele külvatud esimesed vaenuseemned. Kui lapsed veel isa käsu järgi toimisid, siis Tšingis-khaani otsene sõna lapselapsi nimeliselt enam ei puudutanud ja nad vaatasid oma isade poole ning püüdsid põlata põlatud Džotši vanemat poega.

Siis asus Mangai lepitama ja ütles Ögödei vastu:

«Sinu isa Tšingis-khaani käsu kohaselt tuleb sõjaväljariiud lahendada sõjaväljal, kodused kodus. Khaan vihastas Güjügi peale kodus, aga lugu juhtus sõjaväljal. Kas ei peaks nad ise Batuga seda lahendama?»

Ögödei viha andis järele, ta laskis poja enese ette kutsuda ja ütles:

«Sinust räägitakse, et sa paistsid silma oma verejanu poolest, isegi vaenlaste laibad olid sulle rappida. Kas ehk sina oma julmusega alistasidki orossid, et sa pead ennast nende ainsaks vallutajaks, kui tõstad mässu oma vanema venna vastu? Kas suur Tšingis-khaan ei öelnud, et jõud on hulgas, sina aga kõndisid Sübehetei tiiva all ja kujutad nüüd endast ainumat saatuse sõrme. Mida on sul ennast nii õieli ajada ja häält tõsta, kui sa oled esimest korda kodust väljas ja ei ole võtnud ainust orossit ega kibtšahudi ega kitsesõrgagi? Ütle aitäh Mangaile, et ta mu südant vaigistas. See oli sõjavälja asi ja las Batu ise mõistab teie üle kohut.»

Nõnda lõppes küll lugu, aga see oli siiski esimene juhtum, et võimu pärast kokku mindi. Esialgu küll veel peolauas, aga sealt võis asi jõuda ka vaenuväljale.

Oma isa tarkust tundes kinnitas Ögödei kõik tema korraldused ja andis ülesanded oma ihukaitseväelastele, et julgeolek oleks tagatud ja et võõrad ei pääseks salakavaluses ligi.

Nii kinnitati jutulesaamise kord ja valvetevahetus ja kõik muu. Ükski ei tohtinud ihukaitseväelast puudutada ja siinne lihtsõdur oli kõrgem kui sõjaväljal tuhatkonnaülem. Ka ihukaitseväelaste ülem ei tohtinud oma alluvat lüüa, vaid pidi üleastumistest ette kandma. Nõnda hoidis khaan solvamast nende väärikust, kes olid tema elu kaitsjateks pandud.

Oma rahvale määras ta esimesed maksud — valitsuse kasuks kaheaastane oinas karja kohta, vaeste heaks aga üks lammas sajast. Joogiks tuli kindla korra kohaselt märasid lüpsta, et pidude ajal oleks võtta. Iga kurultai puhul tuli kinke jagada, selleks asutas Ögödei kaupade hoidmise laod. Maad ja veed jagati ränualade kaupa ära. Kõrbetesse kaevati kaevud. Postiteedel kehtestati kindel kord, liikuda tuli jaamast jaama ja võõrastel ei olnud lubatud mööda ulussit hulkuda. Nii rajati teed ka läbi Tšahadai ja Batu alade. Kõike seda tehti rahva heaoluks, nagu ütles Ögödei. Ja Tšahadai oli sellega päri, ja see kõik oli suure Tšingis-khaani tahte kohane.

Ögödei ütles enda kohta:

«Sellest saadik, kui ma asusin oma isa, suure Tšingis-khaani troonile, olen ma teinud neli õiget tegu. Esiteks ma alistasin likuni rahva. Teiseks ma rajasin saadikute liikumiseks ja kaupade veoks korralikud postijaamad. Kolmandaks ma lasksin kõrbetesse kaevud kaevata. Neljandaks ma panin kohale valitsejad ja järelevaatajad, et riigis oleks täielik rahu ja õndsus. Need teod võin ma oma isa tegudele liita. Aga mul on ka neli süüd. Esiteks ma olen valitsemise koormat kandes tihtipeale tumeda viina küüsis olnud. Teine minu süü on, et ma haarasin onu ulussi liiderlike naiste keelekandmise peale oma kätte tema valdusi. See on vääritu tegu. Kolmas raske süü on, et ma lasksin salaja tappa Dokholkhu, kes võitles minu isa silmade all. Ma olen süüdi selles, et ma hävitasin inimese arutu kättemaksu pärast. Neljas minu süü on see, et ma tahtsin oma ahnuses, et metsloom, kes elab maa peal Taeva tahtest, ei jookseks mu vendade valdustesse. Sellepärast lasksin ma ehitada savimüüre ning pidin kuulma vendade õigustatud etteheiteid. Niisugused on minu teod ja kuriteod.»

Nii rääkis Temüdžini poeg oma tegudest ja näitas, et ta on nõrgem oma sigitajast, kel ei olnud mahti mõtiskleda oma süütegude üle ja kes nüüd viibis taevastel ränualadel igaveses õndsuses ja kelle nimi oli kõikide järeltulijate suus põlvest põlve, igavesest ajast igaveseni.

Tema riik oli loodud, aga veel enne, kui see sai oma vii-

masesse suurusse, hakkas see vähehäaval osadeks lagunema. Ehkki kõige kaugem Batu ja kõik teised käisid kõige tähtsamateks sündmusteks Kharakorumis, valitsesid nad päevast päeva oma maid omaenese tarkusest. Ja seda tarkust ja jõudu ammutasid nad veel kaua oma esiisa Temüdžini kajavast mälestusest.

32.

Me ei tea, mis meist tegelikult maha jääb. Seda näevad ja arutavad teised. Meie asi on teha oma parema äratundmise järgi.

Kerge on teiste vigu laita, raskem on ise tegusid teha.

Kõige ohutum on surnuid ülistada. Elavate kiitmisega võite endale vaenlasi soetada.

Kes tahab üksnes teiste kiitmisega kuulsaks saada, see ei lähegi õitsele, ehkki tema lehed näivad mõnele imeõitena.

Temüdžinist jäi maha seaduste kogu jassaa, mis oli suures osas tema sõnade järgi kirja pandud ja mis mõnes osas kehtib mongolite südames tänapäevani.

Temast jäi maha tohutu suur riik, palju poegi ja pojapoegi, jäid maha riigi korraldamise põhimõtted, mis seda küllalt kaua koos hoidsid. Ükski suur riik ei püsi kaua, mida suurem ta on, seda erinevamatest osadest ta koosneb, ja need osad hõõrduvad üksteise vastu, kuni viivad riigi lagunemiseni. Temüdžini riik, mida valitseti hobuse seljast, püsis isegi kaua ja vägevasti. Asjata räägitakse tema nõrkusest, vähe on nii suuri riike, mis kauem oleksid püsinud. See riik andis riikide maailmale kogemuse.

Temüdžinist jäi maha kuulsus, tema surematu nimi, teadmine temast, ja see elab inimeste südames. Igale mongolile on see niisama tähtis nagu isa, see hoiab kirge ja uhkust, viha ja põlgust, jõudu ja visadust mongoli loomuses. Temüdžini teab suur ja väike ja ta valgustab veel kaua, kuni püsib see rahvas.

Täna leidub mongoleid, kes ütlevad: ta tuiskas meie rahva mööda maad laiali ja see kadus, nagu kaovad kullaterad liiva sisse, ja rahvast ei saanud enam kokku koguda, sest keegi ei suutnud haarata seda haaramatut maailma.

Ja on teisi, kes ütlevad: temata poleks meie rahvast ega meie nimegi olnud.

Temüdžin on see, kelle koht mongoli südames mõõdab isaarmastust, uhkust, jõudu ja tulevikutunnet.

Ta ei ole tõepoolest surnud. Oli ta eluajal, missugune ta

oli. Ta jättis enesest maha oma nime, mis mõõdab sõpru ja vaenlasi. Kurja või heaga, aga ta saavutas surematuse.

Kuni me elame, kuni meil on järglasi, kes vaatavad tagasi meie poole ja ajaloo poole, teavad nad Temüdžini nime ja pisut ka tema tegusid.

Enne meid oli pikk surm, pärast meid tuleb sama pikk, lõpmatuse osad on lõpmatud. Me võime vaadata seda, mis oli enne meid, selle kohta on tõendeid ja me ise mõtleme juurde. Aga me ei näe seda, mis tuleb pärast. Ja kas sellepärast me ei rabelegi tihti, et keegi ehk ütleb hea sõna pärast meie minekut? Me ei suuda ka välja mõelda, mis tuleb, meie lootus on värvideta, aga me tahame vahel, et sealt tundmatust tulevikust vaataks kord üksainus silm, üksainus kiirekene hetkeks meie peale, ja siis me usume end veel viivuks edasi elavat. Nii on meiega ja nii oli Temüdžiniga, keda tunneb kogu maailm vallutaja Tšingis-khaani nime all.

Chang Chun oli üks auväärne mees suures liikumises, teda hoidis tuhat ja kuussada päikeseringi mõtet. Ja tema hoidis seda mõtet ja kandis edasi ja pani oma kogemuse ja arusaamise sõnadesse ja vaikimisse, pani oma kõiksusest antud meeleolud luuletustesse.

Tegu oli õigele taolasele vastumeelne, aga tegemata ei saanud keegi olla. Õpilased rääkisid Chang Chunist palju, aga oma kirjutiste lõpus jutustasid nad sellest, kuidas ta kirjutas luuletusi. Ka see oli tema tegusid ja temast jäi maha üks värsikogu ja mitmeid üleskirjutatud õpetussõnu, mida ta oma kaasaegsetele pakkus ja järeltulijatele jättis.

Chang Chuni eluloo viimased read räägivad järgmist: kui ta kirjutas, siis ei teinud ta mustandeid, vaid võttis ette valge paberilehe ja lõi. Kirjutatu jäi enamasti tema õpilaste kätte ja ta ise ei vaadanud selle poolegi. Aga kui keegi millelegi tema tähelepanu juhtis, siis kirjutas ta uue luuletuse või lisas kirjutatule midagi juurde või tõmbas mõned kirjutatud märgid maha. Nõnda kogunes selliseid parandatud või parandamata luuletusi õpilaste kätte terve hulk. Kui Chang Chun suri, siis läks tükk aega, enne kui õpilased said mahti luuletused kokku panna ja raamatuks kujundada. Nad tegid seda õpetaja enda soovi kohaselt, sest oli juttu olnud, mis järjekorras see peaks olema.

Ühel ööl, kui Chang Chun vestles oma õpilastega, oli ta ütelnud nõnda:

«Ennemuistsetest usumeestest on raamatutes vähe juttu. Ja seegi vähene on ühtlustamata ja läbi töötamata. Ja kui

palju on neid kirjutisi, mis on lihtsalt kaduma läinud. Ma olen teile mitmel korral rääkinud viimase aja pühameestest, keda ma olen oma silmaga näinud ja oma kõrvaga kuulnud. Nende teod ja olek olid eredad ja ilmsed, nende õpetused olid helged. Kui mulle antaks veel aega ja vabadust, siis tahaksin ma koostada suure pühakute elulookirjelduste raamatu ja jätta see järeltulevatele põlvedele.»

Selline oli tema kavatsus, aga ta ei jõudnud seda täide viia. Enne sai ta ise pühakuks ja läks ära ja järeltulijad pidid ootama teisi, kes selle Quanzhendachuani kokku paneksid.

Niisugused olid asjad, mis jäid maha Chang Chunist, ja seda oli vähem kui Temüdžini saaki. Või oli seda tunduvalt rohkem?

Iga laps selles inimeste maailmas teab ja tunneb Tšingis-khaani. Kes tunneb Chang Chuni?

Kas oli Tšingis-khaan vägivalla ja julmuse kandja? Kas oli Chang Chun rahu ja kõrge mõtte kandja? Või polnud? Nüüd olid mõlemad mehed surnud ja surematud.

Tšingis-khaan elab, kuna me teda teame. Chang Chun elab, kuna tema vaim liigub maailmaruumis ja me tunnetame seda otse ja teiste vaimude kaudu.

Kõik kaob ja jääb. Kõik muutub ja püsib.

Ajalugu kirjutades kirjutame iseennast, elades ja hingates teeme ajalugu.

Siin raamatus toodud sündmused, jutuajamised, kohakirjeldused ja luuletuste proosatõlked pole enamasti mitte praegu välja mõeldud, vaid on võetud mitmetest ürikutest; nende allikate väljamõeldiste eest ei pruugi meil vastutada, ja pole see ka meie asi neid õiendada.

Mongoli nimesid kirjutatakse peaaegu igal maal isemoodi. Siin on aluseks võetud häälduslähedus, nii nagu meie sellest aru saame ja niipalju kui napid teadmised võimaldavad. Kohanimed on antud omaaegsel kujul; mongoli peatükkides, mõned erandid välja arvatud, on säilitatud nende nimekujud, Chang Chuni peatükkides hiina nimekujud; üksikuid kohanimesid on ühtlustatud (näiteks Samarkand, mida esineb mõlemal juhul).

Sündmuste ja müütide ümber on siia kuhjatud arutlusi, mis ei lähtu ajaloolistest ürikutest. Ettekujutus idamaade mõtteviisist pärineb vanadest raamatutest ja tänastest koh-

tumistest. Ometi me elame Lähis-Läänes ja mõtleme nii, nagu meie päritolu ja kasvatus seda tingib, ning meie kujutlus idamaisest mõtlemisest erineb kindlasti tegelikust (kui niisugune asi üldse olemas on).

Mongolite tegude maailm, mis tõusis seitsesada aastat tagasi, on tänaseks kahanenud ja peaaegu kustunud. Aga mälestus hoiab järeltulijate vaimu virge ka siis, kui nad ei kavatse minevikku korrata. Teadmise jõud elab mongolis tänapäevalgi ja tuleb talle kasuks ükskõik missugustes tingimustes.

Taolaste õpetused valdavad inimeste meeli, kui nad ka ei valda terveid rahvaid ja sõjakaid riike. Olgu tao mõte ajuti ka nõrk, see ei ole iial välja surnud ja ei paista ka, et sureb. Ja kui kõik muutub ja tingimused teiseks saavad, leiab rahu ja headuse, tegevusetuse ja õrnuse jõu mõte ikka uued vormid, milles elada. Ikka ja jälle vaadatakse hirmunult ringi ja leitakse rahustuseks üles üks vana huvitav lohutus ning lehitsetakse raamatuid, et leida märke, mis meid täna võiksid aidata.

Tõepoolest, keegi meist ei ela aegade lõpuni, aga surematus ei ole see, et me ei sure. Temüdžin, kes tõusis tagaaetavast poisikesest maailmavallutajaks, kes ütles end sõdivat selleks, et saavutada rahu ja ühe mehe valitsust, ei võinud jääda maa peale oma rõivais ja riigi etteotsa. Aga ta jäi siiski. Taod õppides võime muutuda luigeks ning lennata taevasse ja tagasi. Uskujale on surm vaid teine elu, ja see aitab läbi pimeduse.

Kes meist ei ole olnud pilverüngas sini-sinises taevas.

Арво Валтон
ПУТЬ В ДРУГОЙ КОНЕЦ БЕСКОНЕЧНОСТИ
На эстонском языке
Художник-оформитель: М. Эйнер
Таллин, изд-во «Ээсти раамат»
Toimetaja E. Hiedel
Kunstiline toimetaja M. Vannas-Orupõld
Tehniline toimetaja H. Tüksammel
Korrektorid A. Kolk ja I. Roots

ИБ № 1278
Laduda antud 19. I 1978. Trükkida antud 28. IV 1978
Trükipaber nr. 2, 80×108/32
Trükipoognaid 12,0. Tingtrükipoognaid 20,16
Arvestuspoognaid 22,68. Trükiarv 32 000. MB-03591
«Eesti Raamat», 200090 Tallinn, Pärnu mnt. 10
Tellimuse nr. 41
Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk 58
Hind rbl. 1.60